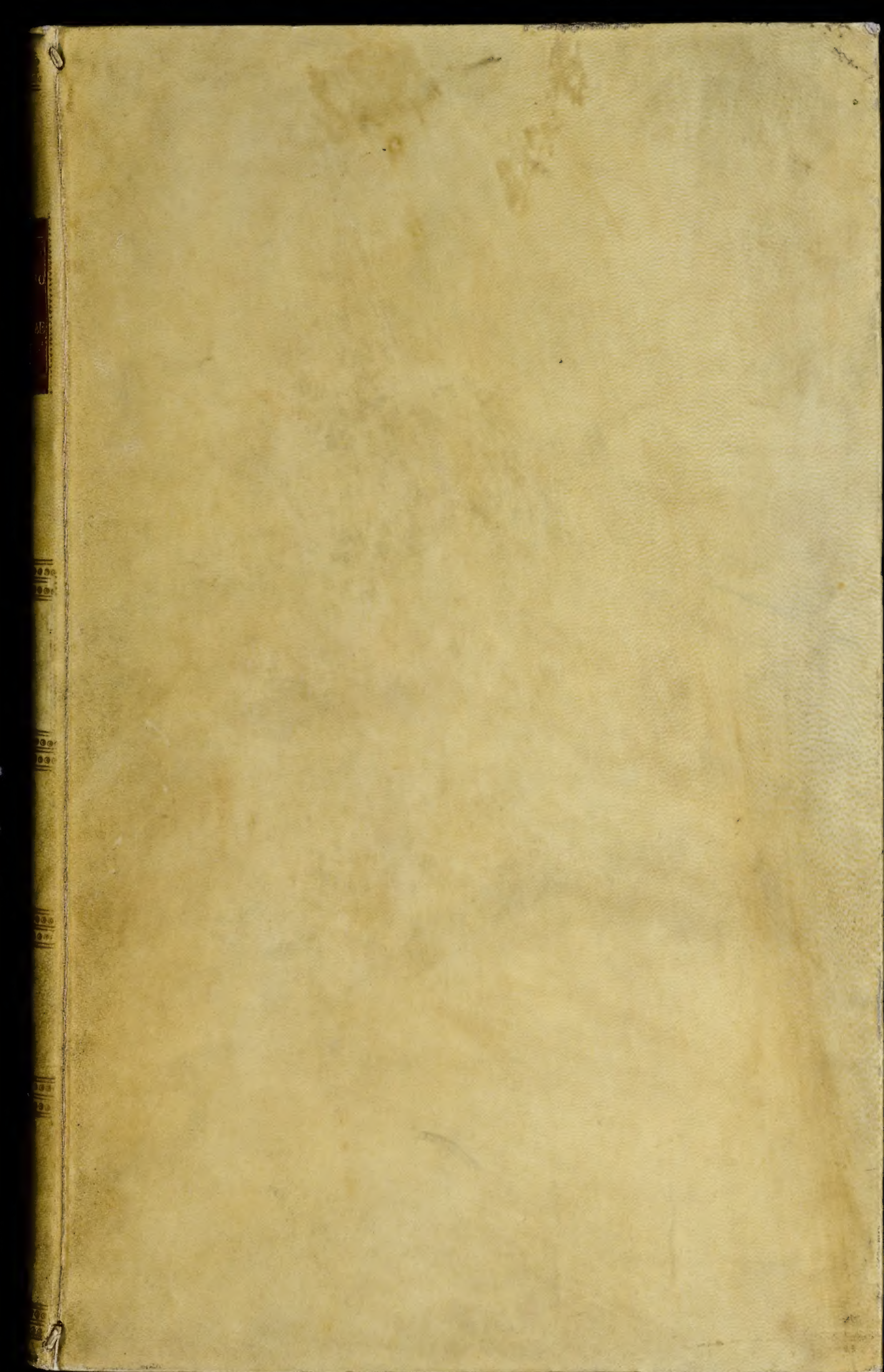
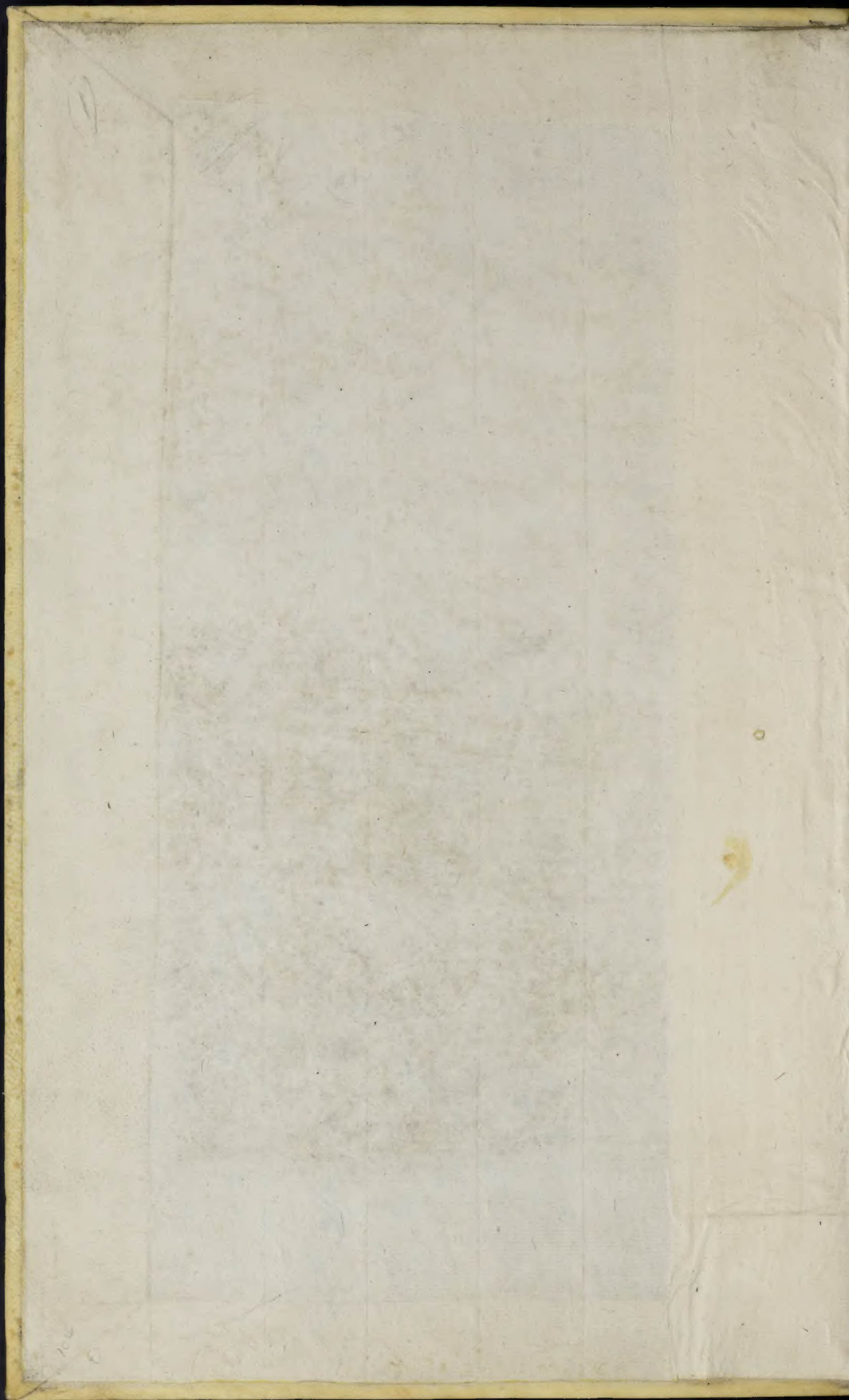

DISSERTATIONIS

ISAGOGICAE

AD

HERCVLANENSIVM VOLVMINVM

EXPLANATIONEM

PARS PRIMA.

NEAPOLI
EX REGIA TYPOGRAPHIA
ANNO 1797.

h

FERDINANDO IIII

NEAPOLIS SICILIAE ET HIERVSALEM REGI

PIO FELICI AVGVSTO

IAm ab eo tempore , FERDINANDE Rex Augustissime , quo divae memoriae CAROLVS Pater Tuus horum Regnorum possessionem , singulari in nos Dei beneficio , adeptus est ; nihil habuit antiquius , quam ut ea non armis modo & virtute tueretur ; ornaret moribus , legibus communiret ; sed etiam ut eorum fines , quantum in ipso esset , & qua late posset , amplificaret :

*

qua

qua in re non aliam Princeps iustissimus pacisque amantissimus Sibi ineundam esse rationem statuit ; nisi unam illam , quae quum magno , ut sperari poterat , Sibi emolumento , tum nemini detrimento esset futura . Quare fabulosum illum Herculem imitatus , quem ab ultima Hispania in haec ipsa loca profectum , praeter alia poëtis decantata facinora , e subterraneis specubus maxima gloriosissimaque victoriarum insignia reportasse ferunt ; item CAROLVS in has Terras delatus , post multa praeclare glorioseque gesta , id praeterea studuit , ut ignoratam neglectamve ab decessoribus provinciam imis terrae visceribus abditam scrutaretur , repertamque & exploratam , nemini noxius in neminem iniuriosus , imperio Suo adiungeret . Nec sane sterilis infructuosaque ea provincia fuit ; immo vectigalium omnium , si rem aestimare momento suo volumus , ditissima maximeque quaestuosa . Tot enim multis abhinc saeculis occultas opes , tot inquam tantique pretii Antiquitatis omne genus monumenta in apricum protulit ; quot Herculanense Tuum Museum ad ceterarum Europae Nationum admirationem , ne invidiam dicam , collecta habet . Hanc Tu provinciam , Rex Augustissime , idemque cum Regnorum tum paternarum in primis virtutum heres , novis in dies accessionibus amplificare omni ope dum studes ; rem facis Tibi , si quam aliam , nominique Neapolitano honestissimam ; dignissimam certe , quae historiae mandata monumentis , seris nepotibus propagetur . Ac sane historiam iamdiu iure quodam suo sibi videtur postulare haec subterranea Regni Tui pars ; ut & quae huius conditio ab ultima antiquitate fuerit , quo fato ruinis oppressa tanto saeculorum intervallo sub terris iacuerit , cuius auspiciis , quaque ratione fuerit luci restituta , quam denique fructuosa non modo Dominis suis , sed universo ferme Terrarum Orbi extiterit , palam fiat . Atque hanc quidem historiam magnus ille Alexius Symmachus Mazochius litteris mandare quum instituisset (nam id sui muneris pensique esse voluerat) morte interveniente , absolvere est prohibitus . Quamobrem nostrarum partium esse duximus

mus

mus huic oneri succedere, quod libentissime fecimus; Mazochiique vestigiis insistentes Isagogicam Dissertationem adornavimus; operam in id suam in primis conferente strenuo collega nostro Carolo Rosinio. Accidit autem istud quidem percommode, ut quo tempore subiecta typis Dissertatio in lucem prodit, eodem Principi Iuventutis FRANCISCO lectissima ex Austria Coniux adveniat; ut quum in florentissima Tua haec Regna beatissima Nurus pedem intulerit, eorum regnorum divitias noscere mature incipiat; quas inter principem obtinet locum haec Antiquitatum, ut ita dicam, fodina; de qua tam multa, tamque varia, & saepe a vero aberrantia litteris adhuc mandata sunt. Deus O. M. Te, Clementissime Rex, bono Populorum natum, quam diutissime servet incolumem.

E Scrinio Domus Augustae Idib. Iul. Ann. CIↃIↃCCXCVII.

Devoti Numini Maiestatique Eius
Academici Herculanenses

Topographia Herculanensis, qua ejus agri facies, prout olim, ante quam celeberrima Vesuvii eructatione, anno primo Titi Imperatoris obrueretur, erat spectabilis, ex varia multiplicium adgestionum altitudine et situ investigata exhibetur

PARTE
Li Taralli
S.T JORIO
P O R T I C I
R E S I N A
TORRE DEL
GRECO
Calastro
Punta della Scala
Maestro
Scirocco
TRAMONTANA
LEVANTE
PONENTE
MEZZODI
Libeccio

Scala di Miglia uno Napolitano di mille passi o di sette mila palmi

Levata sotto la direzione dell'Accademico Ercolanese, e Direttore de' Reali Scavi d'Antichità Cap.no D.n Francesco la Vega.
Disegnata da D.n Pietro la Vega, Ing.re Ajutante degli Scavi stessi.

Topografia dei Villaggi di Portici, Resina, e Torre del Greco, e di porzione de' loro territorj, per quanto serve a rischiarare altra Carta dell'antico stato dell'agro Ercolanese.

Le parti colorite rossette dinotano le Lave di pietra corse roventi e scoperte, che coperte da quella che dicesi Terra di Fuoco, eruttata nel 1631; quelle distinte con tratti indicano la detta Terra di Fuoco; tutto il restante dinota la materia dell'eruzioni di Tito, detta Terra Vergine, non coperta da posteriori eruzioni

DISSERTATIO ISAGOGICA

A D

HERCULANENSIUM VOLUMINUM

EXPLANATIONEM.

I. Quid Vesuvio debeamus.

CUM Vesuvius mons amoenissima in planitie biceps culmen extollat, quorum alterum perpetuo virescit, alterum sterile totum cinereumque (1) se mon-

(1) Ea scilicet est hodierna montis facies, quam e Neapoli spectantibus exhibet. Adsurgit ille solitarius in amoenissima planitie ad orientalem urbis nostrae plagam a reliquis Apenninis dissitus, & meridiem occasumque versus mare prospectat. Sensim enim quaqua versum tellus intumescit clivo vitifero laetissimoque (atque hi sunt *agri pulcherrimi* αγροι παγκαλοι, queis cinctum dixit Strabo); sed cum in altum conscenderis occasum contra, *planum* (sic incolae vocant) satis patens invenies sterile totum cinereumque, & exinde bifurcus mons adparet. Nam eo in plano meridiem versus iugum extollitur, coni instar, adspectu teterrimum, nonnisi arena, cinere, lapidibusque obductum, quod strictius Vesuvium dicunt; ad boream vero continua cum radicibus compage ad cacumen usque mons alter adscendit, quem si ab ortu, & aquilone spectes, dorsum praebet arboribus laetum ac virens, si vero a meridie respicias, interiora exhibet nuda, & rupes igni exesas; orificium autem praeruptum & inaequale, ita ut quivis coniecturam facere queat, hunc olim montem ignivomum fuisse, cuius parietes, qua mare prospicit, igne absumti aliquando corruerint, & viscera exusta detexerint. Hic alter est, quem proprie *montem viridem*, seu *montem Summae*, a subposito cognomine pago, vulgo adpellant; etsi saepe *Vesuvius* & *Mons Summae* συνωνυμως adcipiantur. Ex hac autem descriptione patet, cur eminus intuentibus unus idemque mons biceps adpareat.

Hunc autem adspectum recentem esse, & veteribus ignotum, facile demonstrari potest. Etenim veteres omnes sic de eo loquuntur, ut unum verticem cum ante Titum, tum insequutis temporibus habuisse designent. Et quidem Strabo, qui eum, ut erat ante Titiana tempora, sedulo descripsit, unius της κορυφης meminit. Statius vero statim post illam vastitatem *Sylv. lib. III: Vesuvinum apicem, & lethalem apicem*, & Silius *summum verticem* memorant; & mox Dion *in Tito cap. 21* graphice montis figuram designavit his verbis: Το ορος το βεσβιον εν μεν ποτε παν ὁμοιως ὑψηλον, και απ' αυτου μεσου το πυρ ανετελλε, ταυτῃ γαρ πεπυρωται μονον, τα δε εξωθεν αυτου παντα απυρα και νυν ετι διαμενει· εκ δε τουτου εκεινων μεν ακαυστων αει οντων, των δε εν τῳ μεσῳ κραυρουμενων και τεφρουμενων, αἱ περιξ κορυφαι το αρχαιον ὑψος ες δευρο εχουσι· το δε εμπυρον παν δαπανηθεν εν τῳ χρονῳ κοιλον εκ του συνιζειν γεγονεν, ὡςε κυνηγετικῳ τινι θεατρῳ το ορος συμπαν (ὡς μικρα μεγαλοις εικασαι) εοικεναι. και αυτου τα μεν ακρα και δενδρα, και αμπελους πολλους εχει, ὁ δε δη κυκλος ανειται τῳ πυρι. Quae sic latine sonant: *Vesuvius mons totus olim erat aeque altus* (h. e. eius summitas ubique aequalis & plana erat), *& ex ipsa eius medietate ignis erupit. Etenim ea tantum parte exustus est, exteriora autem eius omnia ab igne intacta usque adhuc permanent. Propterea, cum exteriora illa igne consumta non sint, contra vero, quae medium tenent & igne absumuntur, & rediguntur in cinerem, exterior verticis ambitus ad haec usque tempora veterem altitudinem servat, sed tota pars ignita temporis tractu consumta, subsidendo concava facta est; itaque totus mons amphitheatri figuram (ut parva magnis componam) refert. Et quidem montis ipsius culmina arbores & vites multas habent, circularis autem cavitas igne permeatur.* Quibus sane verbis suo adhuc aevo montem uno tantum vertice insignem fuisse apertissime docet; imo & eum veterem altitudinem extrinsecus servasse, etsi in medio, amphitheatri instar, fuerit ab igne excavatus. Nec alius Eusebii aetate, h.e. quarto Ecclesiae saeculo, fuerit oportet, siquidem & ipse unius της κορυφης loquitur: το βεσβιον ορος κατα κορυφης ραγεν πυρ ανεβλυσε: *Vesvius mons in vertice ruptus ignem evomuit*. Nicephorum, & Cedrenum non moror, qui etsi sero scripserint, ab Eusebio sua excerpserunt. Praeterea hunc verticem ignivomum, de quo scriptores illi loquuntur, ipsum hodiernum Summae montem fuisse, testatissimum faciunt saxei torrentes quamplurimi, quos septentrionem versus olim decurrisse deprehendimus & in agro Nolano, & qua ad Coenobium S. Mariae ad Arcum itur, quo certe pervenire non poterant, nisi ex eo vertice mons evomuisset. Hodiernum enim os flammivomum meridionale, a boreali altero immensa valle dispescitur, qua adhuc vacua, in alterum clivum materiem illam liquidam adsurrexisse impossibile erat, ut Cl. Seraus in Historia incendii anni 1737 abunde demonstravit. Denique id ipsum suadet Dion *l. c.* qui Vesvium exterius ad verticem usque arboribus vitibusque consitum dixit, cum contra Strabo totum verticem *sterilem*, *& adspectu cinereum* (ακαρπος ὁλη, εκ δε της οψεως τεφρωδης) descripserit. Idem enim culmen, quod sterile & cinereum erat ante Titum, postea, cum terrea & pumicosa pluvia (ea enim fuit illius eruptionis materies, ut infra docebimus) coopertum fuerit, arboribus vitibusque alendis, qualis hodiedum cernitur, idoneum evasit. Id autem minus mirum videri debet, si quis noverit, quod passim Descriptores Incendii ann. 1631 testati sunt, nempe ante ea tempora Vesuvium, h. e. meridionalem verticem, qui nunc ignivomus est, totum herbis, arboribusque coopertum fuisse tum exterius, tum interius intra ipsum craterem, quem homines, & pecora tuto adibant. Vide Braccinum *Incend. ann. 1631*. Id ipsum ante testatus erat Iul. Caes. Capacius in sua *Hist. Neap. lib. II, cap. 8*. Et multo ante Ioannes

monstrat ; hinc sane laetitiam, ubertatemque, quasi data fide, spondere videtur, illinc clades & excidia aperta fronte minitari. Et re quidem vera, etsi identidem sive mugiendo, sive flammas lapidesque eiaculando nunc formidinem, nunc vastitatem subiectis campis oppidisque creaverit, ut eorum excidiorum memoria sine horrore nequeat refricari ; non pauca tamen eidem referenda esse emolumenta a nobis adcepta necesse est fateamur. Inter ea autem non ultimum certe locum illud

lud

annes Bocatius in *lib. De Montibus* scripserat: *Vesezum undique vinetis ac fructetis abundantem, & tantummodo stare in montis vertice ingentem biatum praeteriti testem incendii.*

Primus ergo, qui novam Vesuvio faciem adpinxit, est Nonnus, qui *Dionysiac. XIII* τριλοφον, *tricollem* adpellavit his versibus:

> Τοις επι φαυνος ικανε πυρι σφρηγιστον εασσας
> Ιταλιης τριλοφοιο πελωριαδα χθονα πετρης.

Quos sic interpetror: *His supervenit Phaunus linquens vastum Italiae regionem signatam igne tricollis rupis.* Distinguenda enim verba πυρι σφρηγιστον reor, contra quam vulgo legunt uno spiritu πυρισφρηγιστον, ut sit σφρηγιστον πυρι της τριλοφοιο πετρης; etsi, uti vulgo legunt, non utique diversa sententia oriatur. Haec autem *tricollis rupes*, quae Italiae solum igni sugillaret, alia esse non potuit Nonni aetate, quam Vesuvius, ut optime vidit Bochartus in *Chanaan p.* 582, ubi recitatis Poetae verbis sic subdit: *idest Phlegraeos campos, & vicinum Vesuvium, qui tamen est biceps, non triceps: itaque legerim lubens* διλοφοιο *pro* τριλοφοιο. Sed in hac emendatione magno Viro non subscripserim ; fallitur enim reputans Vesuvium ab ea usque aetate bicipitem, ut sese hodie monstrat, fuisse. Imo vero illud τριλοφον mordicus retinendum duco, utpote quod nos doceat, quo demum tempore montis nostri facies immutari occoeperit. Cum enim Nonni istius aetas Eruditiorum calculo circa Theodosii Iunioris imperium incurrat, admodum verosimile est, eum superstitem fuisse Vesuvinae illi inflammationi in Graecorum Menologiis celebri, quae anno decimosexto Leonis I. Imperantis, Coss. Marciano & Festo h. e. an. Christi 472 Nonis Novembrib. adcidit, de qua Cassiodorus *lib. IV, ep.* 50, Procopius *Got. lib.II, cap.* 4, Marcellinus Comes in *Chronic.*, aliique, cum cinis lapidesque inflammati Constantinopolim usque magno cum incolarum terrore devenerunt. Tum enim probabile fit, septentrionalem illum conum, qui solus eo usque prominebat, & ignes eructabat, in semetipsum sic debacchasse, ut, cum exusta evomuerit viscera, summum crateris orificium sic diffissum, & in partes comminutum fuisse, ut postea τριλοφος adparuerit, quasi *tribus cristis* insigne; & tota montis compages eviscerata, atque adeo ruinosa manserit. Novimus enim Procopii aetate, qui paulo post illud excidium floruit, montem nostrum αποτομον ατεχνως, *abruptum sine regula* se monstrasse, & in immanem profunditatem eius craterem fuisse excavatum, ut idem historicus testatur in *De Bell. Goth. lib. IV c.* 38, & *lib. II c.* 4: εν δε τω Βεσβιω περιβολη σπηλαιον κατα μεσον μαλιστα βαθυ φαινεται, ώστε εικαζειν αυτο αχρι και ες τα εσχατα του ορους διηκειν, και πυρ εντανθα ορων παρεστιν, ην τις υπερκυπτειν τολμωη, *in medio Vesvio spelunca maxime profunda cernitur, ut coniicere possis ad usque montis radices pervenire; & inibi ignem conspicari licet, si quis curvus introspicere audeat.* Quare mirum non fuerit, si deinde tractu temporis totum eius latus meridionale labefactatum, ac fatiscens deficiente basi sensim sine sensu (altum enim Scriptorum silentium) pessum iverit; itaque veteris amphitheatri parte deiecta, theatrum nunc tantummodo exhibeat. Et quidem, si eius orificium, ut nunc exstat, prospicias, bina rupium cacumina e Neapoli spectantibus sese offerunt; etsi circumeundo in plures cuspides illud acuminari cernitur. Et proinde haud difficile est vel mente concipere, tertium conspicatius cacumen olim in ea parte, qua mons praeceps ivit, adsurrexisse; vel potius illud Nonnianum τριλοφον interpetrari *multiplici crista munitum*. Notum est enim vel tyronibus in Graeca palaestra particulam τρις in compositione interdum non stricte *ter*, sed *pluries*, & *valde* designare. Itaque Nonnii τριλοφος non aliud erit, quam Procopii ατεχνως αποτομος. Ipsi autem testes sumus, & ex maiorum narrationibus didicimus post maiora incendia summi verticis, qua ignis erupit, figuram fuisse immutatam, & diversimode truncatum pinnatumque conum adparuisse, ut recentissime elapso anno 1794 adcidisse vidimus. Etenim dispulso fumo non modo humilior, sed & laciniosus, pinnisque munitus hodierni Vesuvii apex adparuit; atque adeo in dies comminui, & pessum ire visus est.

Diffracto itaque apertoque meridionali vetusti montis latere, cum novus extuberaret ex imis terrae visceribus igneae materiae cumulus, in propatulo h.e. in exorta planitie fieri coepit, quod antea intra conicum montis infundibulum peragi solebat. Non enim, ut vulgus autumat, intra ipsos montanos parietes ea materies adgeritur, & concoquitur, sed longe ab inferiori sede excocta adsurgit. Itaque fit, ut non semper e superiore hiatu erumpat; sed saepe saepius in montis latera incurrat, disiiciatque. Quo propemodum pacto in incendiis post an. 472 subsequutis evenire debuisset, cum materies congesta in ipsum meridionale latus erumpere intenderet, nisi disiectum & solo aequatum latus illud invenisset. Ibidem igitur terra, uti in talpae cuniculis, in conicam figuram intumescere coepit, indeque excocta materies erumpere. Non secus Puteolis *Mons novus* in patenti campo adsurrexit. Et, ne ab ipso Vesuvio excedamus, ita prorsus anno 1760 non e Vesuvii hiatu, neque e dirupto latere, sed e mediis vineis in eius radice positis Orientem versus massa ignea erupit. Nam cum terra statim in quinque tumulos, veluti totidem ανθρακας excrevisset, inde materies ebulliens tanto cum impetu prodiit, ut intra sex horarum spatium ad mare usque devenerit. Ut argumento fuerit tum Camaldulensium pumicosum tumulum, tum alios eiusdem naturae in ea vicinia positos, similes telluris excretiones fuisse, unde vulcanica materies meatum habuerit. Cum ergo data porta iterum ac saepius e novo hoc hiatu exitum quaesiverit ignis, facile coniici potest, quomodo cineris, lapidumque sursum eiaculatorum, & in seipsum recidentium adgestione ad eam altitudinem exsurrexerit, quae veteris montis cacumen, eodem fortasse naturae artificio olim efformatum, exaequaret. Quod si hae coniecturae probabiles videantur, utique dicendum, hunc alterum tumulum, quem novum adpellare non dubitabis, non ante annum 512 adsurgere coepisse, cum primum post an. 472 vehementi inflammatione sub Theodorico Rege Vesuvium debacchatum fuisse adcepimus. Videsis Cassiodorum, & Eutropium. Haec in antecessum monuisse haud piguit, ut dicendis via planior sternatur.

lud habet, quod huiusce regionis celebritati, & recentium hominum eruditioni quam maxime consuluerit, tot tantasque antiquitatis gazas in altum telluris sinum defodiendo. Ex quo enim prolixa Regum nostrorum munificentia e tenebris illas vindicavit, huc undecumque omnis hominum natio confluit, non tantum caeli salubritate, colliumque pulcherrimorum fertilitate inlecti, vel naturalium rerum studio permoti, sed in primis quotquot sunt omnigenarum antiquitatum curiosi, & bonarum artium aestimatores, qui sine piaculo haec remotissimae antiquitatis sacraria praeterire non posse arbitrantur.

II. Herculanensis Academiae institutum.

Quod si ex Herculanensis Academiae instituto nostra interest universae litterarum reipublicae pretiosissima quaeque artium scientiarumque monumenta, quae indidem e tribus consepultis urbibus eruuntur, palam facere; procul dubio a nobismet harum cupediarum amatores exquirent, ut de ipsis tam claris urbibus, deque earum historia sive ante, sive post eversionem, ex quo scilicet clariores adhuc evaserunt, aliquando tandem disseramus. Et fortasse id a nobis iampridem factum fuisse eruditi discupiebant; ordinisque ratio illud postulare videbatur, ut non prius singula eruta monumenta elucidanda susciperemus, quam de ipsa uberrima eorum fodina sermo institueretur. Nostri autem contra prius de Herculanensibus antiquitatibus, quam de Herculaneo, & finitimis oppidis pertractaverunt.

III. Cur primi Academici de effossis urbibus non disseruerint.

Et quidem iure meritoque nostris illis decessoribus imprudentiae notam inurere liceret, nisi iidem sapienter animadvertissent, festinandum in eo negotio non esse, neque se in ipso statim effossionum initio, cum vix unius consepultae urbis exsuviae prodire occoeperant, de Herculaneo (quid dicam de reliquis adhuc delitescentibus?) loqui tuto posse, cum non satis adhuc inter eruditos liqueret, an illud Herculaneum esset, unde ea κειμήλια eruebantur; sed maturandum potius, donec certissimis monumentis res tota conficeretur. Noverunt enim non ea solum a nobis litteratum Orbem exspectare, quae carptim e vetustis scriptoribus quivis colligere queat, sed quae vel eorum scriptorum fidem facto ipso probarent, vel obscuritatem omnem ex eorum scriptis detergerent.

IV. Quot fabulae de his effossionibus prodierint.

Quod quam sapienti consilio existimassent, facillime arguet, si quis hasce, quas modo dabimus enarrationes, cum iis, quae sparsim apud tot ephemeridum, itinerumque scriptores sive nostrates, sive exteros habentur, qui, quasi nostrae negligentiae succensentes, praemature admodum de iis, quae vix, aut ne vix quidem a limine salutaverant, disserere gestierunt. Quot fabulas, bone Deus! quot absurda, quam disconvenientia (2) prae nimia festinatione effutiere.

V. In quod tempus eam tractationem distulerint.

Ampliandum ergo cordatissimi illi Viri censuerunt, usque donec pretiosissimum Herculanensis Musei monumentum, h. e. papyraceorum voluminum sylloge, Deo dante, cum litterato Orbe communicaretur. Cum enim bene longum temporis intervallum in hisce voluminibus sive evolutandis, exscribendis, & aere incidendis, sive supplendis, interpretandis, commentandisque necessario esset absumendum, regias interim effossiones feliciter procedendo amplam certamque fandi segetem suppeditatum ire providebant. Hinc in editis Herculanensium Antiquitatum libris saepe lectores, uti quoties de characteribus, de pugillaribus, & scriptoriis instrumentis sermo incidit, ad primum Papyrorum Tomum amandarunt.

VI. Mazochio ea provincia demandata.

Neu forte iniquius suspiceris, id de industria ab illis factitatum, ut scilicet in praesenti laborem a se amolirentur, atque in posteros reclinarent. Etenim cum tota ea Papyrorum provincia Alexio Symmacho Mazochio immortalis memoriae viro non forte quidem, sed providentissimo Caroli Regis consilio fuerit demandata, statim is ad instruendam hanc Isagogicam Dissertationem (3) doctas manus admovit. Et quidem ipse hanc operis deformationem, quam nunc habes, invenit. Atque utinam absolvere eidem licuerit! Sed trium partium primam vix adumbraverat, cum senio confectus repuerascere Vir magnus visus est, mox supremum diem obivit. Deinde aliud ex alio, quominus ei successor daretur, prohibuit.

VII. Restituta Academia auctori obtigit.

Denique cum anno 1787 restituta a sapientissimo Rege nostro FERDINANDO IV Her-

(2) In iis autem enarrandis, vel confutandis nostram minime operam abutemur. Non enim id agimus, ut aliorum famae dispendio liber intumescat. Satis tibi erit, amice Lector, si vera, nec fucata a nobis adcipias; ut, quantum alii (viri cetera docti) a vero aberraverint, tute videas.

(3) Hae nimirum sunt *Herculanenses Dissertationes*, quas ipsemet Vir magnus in additis ad Vossianum Etymologicum sic indigitavit in Voce *Vesuvius*: *Cetera nominis huius parem originem habent, ut in Herculanensibus, si quando prodierint, declarabitur*.

Herculanenſis Academia (4) foret, cumque mihi ea provincia obtigiſſet, nihil antiquius ſane habui, quam tanti deceſſoris veſtigiis preſſim inſiſtere in hac diatribe adornanda: in qua & quidquid proxime ad Papyracea volumina, omnigenamque librariam veterum materiem ſpectat, expeditum, & huiuſce Veſuvinae regionis hiſtoriam enucleatam ex illius ſapientiſſimi Senis conſilio invenies.

VIII. Summaria huius diatribes partitio.

Eam itaque trifariam diviſam habes. I. Pars prima de tota hac regione Veſuvii eiectationibus ſaepe ab ultima uſque aetate pêſſumdata, & preſſim de Herculanei, Pompeiorum, Stabiarumque Originibus, Vicibus, extremoque Fato aget, & in immutatam ex inflammatione Titiana locorum faciem inquiret. II. Pars altera cum vetuſtiores, tum Regias ab anno 1738 Herculanenſes, eiuſque viciniae effoſſiones, veteremque defoſſarum urbium ſtatum e monumentis ibi exſtantibus deſcribet; atque in primis bibliothecam Herculanei detectam, eiuſque voluminum numerum, & calamitates, & quo artificio evolvi tum coeperint, enarrabit. III. Pars tertia totam papyrorum tractationem exſequetur; quippe de papyraceae chartae fabrica, de voluminum ſtructura, ornamentis, tituliſque; tum de eorum characteribus, notis, ſiglis, atramento, calamis pertractabit; nec non in univerſam artem ſcriptoriam data occaſione excurret; denique catalogum, & argumenta ſingulorum voluminum huc uſque evolutorum exhibebit.

PARS I.

(4) Inſtituta primum Palatina Academia fuit a Carolo Rege glorioſiſſimo anno 1755 in ipſa domo auguſta, in eamque quindecim Viri adlecti, quibus praeeſſet Marchio Bernardus Tanuſius, qui huius Regni conſiliis adſidebat, adpellataque *Herculanenſis* ab Herculaneo, cuius ruderibus inluſtrandis principio incubuit. Deinde primis illis XVviris fato functis, cum fere intercidiſſet, novo ſupplemento expleta eſt dicto anno 1787 Marchionis Dominici Caraccioli a ſanctioribus Regni conſiliis opera: quo tum Praeſide, & mox optimo eius deceſſore Marchione Carolo Demarcho, qui inter graviſſimas ſupremi miniſterii curas, litteras bonaſque artes fovere non ceſſat, fauſto omine refloruit.

PARS PRIMA

De priscis Vesuvii Montis incendiis; deque Herculaneo, Pompeiis, Stabiis, circumpositisque pagis sub Tito consepultis.

CAPUT I.

Quid de antiquioribus Tito Caesare Vesuvinis incendiis scriptum, sive traditum olim fuerit.

I. De priscis Vesuvii eructationibus Historici silent. Cum de infanda illa Titianorum temporum inflammatione, quae una tantam nobis investigandi, scribendique segetem suppeditavit, multus sermo nobis futurus sit, statim praeludii loco ea quaestio legentibus sese offert: num ante celeberrimam eius aevi vastitatem, ignivomam Vesuvii indolem perspectam, nec ne habuerint mortales? Etsi enim in dubium revocari nequeat, ut infra ostendemus, non semel, vel iterum, sed pluries ignitos torrentes eum montem elapsis retro saeculis evomuisse, mirum tamen videri debet veterum scriptorum de ea re silentium. Nam ex quo apud Romanos condi annales, imo & acta diurna, Pontificum industria scribi coeperunt, nihil in huiusmodi commentaria curatius referebatur, quam prodigiosa quaeque, sive Urbis, sive Latii, sive adiacentium regionum eventa. Haec vero omnia lectitasse Livium, Dionysium Halicarnasseum, aliosque annalium conditores ex eorum historiis patet. Nec tamen usquam Livius, adcuratissimus conquisitor prodigiorum, sive in exstantibus eius libris, sive in Flori Epitomis, ubi prodigia minime negliguntur, Vesuvii exardescentis meminit, nec Dionysius, aliusve Tito antiquior. Quid hos memoro? cum ne Plinius quidem, qui nihil non antiquarum memoriarum legerat, excerpseratque, & in *Electorum Commentarios centum sexaginta*, (quos memorat iunior Plinius *lib.III*, *ep.5*) redegerat, ne is quidem, dico, naturalis historiae promus condus, cum *lib.II*, *cap.CVI* totus in ignivomis montibus percensendis esset, de Vesuvio meminit; ubi vero *lib. III*, *cap. 9* hunc describit, ne verbum quidem de priscis eius ardoribus addit. Cur ita, nisi quod nihil prorsus de montis huius ignibus traditum litteris invenit?

II. Non ita de Aetnae incendiis. Enim vero non ita factum de antiquioribus Aetnae incendiis novimus, quae Graecorum monumentis consignata reperiuntur. Cuiusmodi illud est pretii quantivis, quod in Chronico marmoreo Arundelliano habemus, ubi anno ipso Plataeensis pugnae, Archonte Xantippo (h.e. ann. ante Christum 508) Aetna arsisse memoratur his verbis: Και το πυρ ερρευηκεν εν Σικελιᾳ περι την Αιτνιαν: *& in Sicilia circa Aetniam (1) torrentes ignei inundaverunt*. Sic quinquagesimo post anno hinc numerato iterum conflagrasse memoriae prodidit Thucidides *lib.III in fine*, h.e. *quinquagesimo anno* μετα το προτερον ρευμα, *post inundantiam priorem*: illam scilicet, cuius Chronicon marmoreum meminit, ut ad eum locum Thomas Lydiatus adnotat. Atque hinc passim a Graecis, Latinisque Scriptoribus huiusmodi phaenomenon memoratum est. Eccur nihil tale de Vesuvii incendiis notatum legimus, de quibus altum apud omnes primaevos historicos silentium? Non alia certe de causa id factum puto, quam quia vel ipsis mundi natalibus aequalia fuerunt, vel certe omnes hominum memorias litteris consignatas illa incendia praeverterunt.

III. Quid Strabo de Vesuvio tradiderit. At meminit, inquies, ardoris Vesuvini Strabo, meminit Vitruvius, meminit Diodorus Siculus (2). Atqui ipsa eorum loquendi ratio nos magis magisque in ista opinione confirmat; quippe hi satis aperte indicant, nihil prorsus ex historicorum scriptis discere potuisse. Et quidem Strabo, *lib.V*, *p.247*, ubi verticis Vesuvini sterilitatem, cinereumque totius montis adspectum, nec non cavernas, sive rimas fatiscentibus fuliginosis lapidibus, tamquam igni ambustis efformatas descripsisset, statim subiicit: ὡς τεκμαιροιτ' αν τις το χωριον τουτο καιεσθαι προτερον, και εχειν κρατηρας πυρος, σβεσθηναι δ' επιλιποντος της ὑλης, *ut coniicere quis possit, hunc locum arsisse olim, & ignis crateras habere, qui materia deficiente restinctus sit*. Deinde prosequitur, hinc etiam *fortasse* repeti posse soli fertilitatem, exemplo ducto a Catanae circumposita regione, quam vitium fertilissimam praedicabant, ex quo Aetnaeo cinere consperfa fuerit. E quibus loquendi formulis ecquis non aperte intelligit scripta huius rei monumenta doctissimo Geographo prorsus defuisse, alioqui frustra ad nutantem coniecturae fidem confugisset. Nutantem dico, nec plane suam, utpote cui nec ipsemet animum tuto committeret. Id quod con-

(1) Αιτνια regio est τῃ Αιτνῃ adiacens.

(2) Addi his posset Lucretius in carminibus, quae mox ex *lib. VI* recitabimus.

conligere dant non modo illa verba dubitationis plena : τεκμαιροιτ' αν τις , *coniicere aliquis posset*, & alia : ταχα δε και της ευκαρπιας, τουτο αιτιον , *fortasse etiam fertilitatis haec est caussa* ; sed potissimum ex eo , quod paullo superius eodem libro scribit, eruimus; ubi de Phlegraeorum camporum nomenclatione huic solo tributa , & de Gigantum pugna inibi pugnata verba faciens, non quidem eam nomenclationem , & fabulam a veris circa Vesuvium excitatis olim incendiis repetit (ut multorum ferebat opinio , cui procul dubio ipse prolatis modo verbis digitum intendit , & disertissime tradit Diodorus Siculus , in loco mox proferendo) , sed aliorsum secundum Polybii opinionem trahit his verbis: και το Φλεγραιον καλουμενον πεδιον , εν ᾧ τα περι τους γιγαντας μυθευουσιν , ουκ αλλοθεν , ὡς εικος , αλλ' εκ του περιμαχητον την γην ειναι δι' αρετην : *hoc vero solum Phlegraeum fuit adpellatum, ubi gigantum facinora evenisse fabulantur , non alia de caussa, ut sit verisimile, quam quia propter telluris bonitatem multi de ea contenderunt*. En igitur quomodo Strabo satis aperte indicat historicorum monumentorum hac de re silentium , etsi non pauci ea incendia ex ipsis loci indiciis , ex camporum *phlegraeorum* adpellatione , & ex fabulae mysterio adstruerent.

Luculentiora sunt etiam Vitruvii verba, quae habes *lib.II, cap.6*. Agit ibi Architectus de Pulvere Puteolano (3), eumque inveniri ait non modo Puteolis , & Baiis , sed etiam *in agris Municipiorum, qui circa Vesuvium* sunt. Deinde eiusdem pulveris naturam Vulcanicam esse adserit hoc fretus argumento, quod ea loca olim arsisse viderentur ; ait ergo : *ardores esse in his locis etiam haec res potest indicare , quod in montibus Cumanorum, & Baianis sunt loca sudationibus excavata . . . non minus etiam memoratur antiquitus crevisse ardores, & abundavisse sub Vesuvio monte , & inde evomuisse circa agros flammam . Ideoque nunc , qui spongia , sive pumex Pompeianus vocatur, excoctus ex alio genere lapidis in hanc redactus esse videtur generis qualitatem*. E quibus verbis liquido id conliges, quod, sicut sagacem Latini Architecti obtutum illa veterum ambustionum (4) indicia minime fugerunt , ita ipsi quaecumque historicorum testimonia omnino defuere ; siquidem non aliud in medium proferre potuit , quam incertum , adcolarum fortasse , rumusculum (5), quod verbo IV. Quid Vitruvius.

(3) Vitruvii verba sunt : *Est etiam genus pulveris, quod efficit naturaliter res admirandas : nascitur in regionibus Baianis, & in agris Municipiorum, qui sunt circa Vesuvium montem*. Quibus in verbis vides ab Architecto vocari απλως *pulverem* , sine addito *Puteolani* , quod in capitis epigraphe , recenti certe manu adposita, hodie legitur. *Puteolanum* tamen vocarunt Seneca *lib III Rerum Naturalium* , *cap.20* , & Plinius *lib.XXXV*, *cap.13* non alia sane de caussa , quam quia in agris , qui circa sinum Puteolanum positi sunt , nasceretur . Puteolanus autem tunc temporis audiebat totus is sinus, qui olim a Cumarum celebritate *Cumanus*, & nunc a nostra Metropoli crater *Neapolitanus* dicitur (Vide quae infra in hoc capite disputabimus). Atque hinc disces, cur idem Vitruvius *lib.V*, *cap.12* de eodem pulvere verba faciens , ait : *portetur pulvis a regionibus , quae sunt a Cumis continuatae ad promontorium Minervae* : quibus sane verbis, non aliud, quam ipsum craterem describit.

(4) Mirum videri debet inter vulcanici soli indicia neque ab Architecto, neque a Geographo recenseri igneos torrentes in nigrescentes lapides concretos , qui montem nostrum , non secus ac Aetnam, candentia & liquefacta saxa (quae *lavas* dicimus) olim evomuisse locupletissime testabantur. Dicendum igitur tunc temporis naturalium rerum indagatores non bene perspectam eorum lapidum naturam habuisse. Etsi enim nossent, quo pacto ab Aetna flammarum rivi eructarentur, ut videre est apud Virgilium *Georg.I*, *v. 412 & seq.*, & apud Strabonem *lib. VI*, *pag. 269* ; non tamen eius lapidescentis vitri naturam , variasque species cognovisse dicendum est. Cum enim observassent Aetneas materies in nigra saxa concrescere , ut Geographus l. c. diserte meminit ; το ὑπερχυθεν της κορυφης ὑγρον πηλος εστι μελας, ρεον κατα της ορεινης· ειτα πηξιν λαβον γινεται λιθος μυλιας την αυτην φυλαττον χροαν , ἣν ρεον ειχε, *liquor e vertice effusus nigrum coenum est* (quales nempe interdiu huiusmodi flammarum rivi adparent) *per montem deorsum fluens* ; *deinde, ubi concrevit , lapis fit molaris , eodem retento , quem fluens habebat, colore*. Hinc factum est, ut eorum lapidum , & quidem molarium venas quibus Vesuvinam regionem contextam cernebant , diversae naturae existimarent , utpote quas ferrugineo vel hiacynthino colore infectas viderent. Etenim quotquot huiusmodi lapidum rivos antiquitus eructatos deteximus, eodem colore imbuti adparent, excepto Pompeiano illo, qui spongias, sive pumices suppeditabat, quemque propterea sagax Architectus, desumto ex Aetneis lapidibus argumento, *excoctum ex alio genere lapidis sibi videri* adfirmavit. Quod autem huiusmodi vulcanicorum lapidum naturam non admodum perspectam veteres haberent , testis est Lucretius , non sane spernendus naturalium rerum indagator, qui vitreas huiusmodi massas , quibus Aetnea fornax compacta est, *fere silices* crasse nimis adpellavit , cum *lib. VI*, *v. 683* de Aetna sic cecinit :

. . . . totius subcava Montis
Est natura fere silicum suffulta cavernis.

Hinc , quod erat princeps vulcanicarum eructationum indicium, Aetneis non absimile , nec in Vesuvina regione , nec passim per Italiam, & in agro ipso Romano agnoverunt.

(5) Quod Vesuvii adcolae antiquos ejus montis ardores memorarent , erui e Strabone potest. Is enim sub primi libri initium *p. 26*, ut doceat Ulyssem circa Siciliam, & Italiam secundum Homerum errasse , sic argumentatur : επει τις επιστευσε , μη συγγραφειν ... απλως μεν λεγειν μονας Πλαγκτας , ... ; τους δ' εν Κυμη , και Δικαιαρχεια , και Βεσουβιῳ Πυριφλεγεθοντα , και Αχερουσιαν

bo illo *memoratur* explicavit.

V. Quid Diodorus Siculus.

Et quidem incerta, nescio quae, fama adhuc superabat, si non apud adcolas, certe apud eruditos, & mythologos; una enim Gigantomachiae fabula, & Phlegraei campi adpellatione vetustissimorum incendiorum monimentum continebatur: id quod Diodorus Siculus nos docet. Adcuratissimus enim scriptor, cum *lib. IV* de Herculis in Latio gestis verba fecisset, sic pergit: κατηντησεν εις το Κυμαιων πεδιον, εν ῳ μυθολογουσιν ανδρας τους τε ρωμαις προεχοντας, και επι παρανομια διωνομασμενους ονομαζεσθαι γιγαντας· ωνομασθαι δε το πεδιον τουτο φλεγραιον απο του λοφου του το παλαιον απλετον πυρ εκφυσωντος, παραπλησιως τη κατα την Σικελιαν Αιτνα (καλειται δε νυν ο τοπος Ουεσβιος, εχων πολλα σημεια του κεκαυσθαι κατα τους αρχαιους χρονους) τους δ'ουν γιγαντας πυθομενους την του Ηρακλεους παρουσιαν αθροισθηναι παντας κ. τ. λ., quae verba sic latine sonant: *pervenit (Hercules) in Cumanorum agrum, ubi fert fabula viros robore eximios, & sceleribus infames Gigantum nomine fuisse adpellatos; dictum praeterea hoc solum phlegraeum a monte, qui antiquitus magnam ignis vim eructabat, non secus ac Aetna in Sicilia (adpellatur autem mons iste Vesvius multa prodens indicia, quod priscis temporibus arserit); illos vero Gigantes, audito Herculis adventu coiisse omnes* &c. Non alii igitur, quam Mythologi, Diodoro teste, antiqua huius montis incendia, & inde ortam Phlegraei soli adpellationem memorabant, non secus ac de Gigantibus, & de Hercule eorum domitore fabulabantur. Ipse autem historicus de suo id tantummodo adfert: *adpellatur mons iste Vesvius multa prodens indicia, quod priscis temporibus arserit*, quae verba parenthesi includenda esse quisque videt. Ubi & de quo monte fabula loqueretur, & quam bene patentibus adhuc indiciis ea traditio congrueret, opportunissime monet, & suo suffragio tuetur. Ex quo Diodori testimonio certissime evincitur, non historicorum fidei eam memoriam deberi, sed fabulis inclusam perdurasse, eiusque veritatem non aliunde, quam loci inspectione se doctis probasse. Atque hoc nempe est ieiunum illud *memoratur* a Vitruvio usurpatum, quod argumentis a loci natura petitis fulcire opus habuit.

VI. Quodnam Diodorus vocet Cumanum solum.

Neque alicui negotium facessant verba Κυμαιων πεδιον *Cumanorum solum*, quod *Phlegraeum* fuisse adpellatum edicit, quasi vel Diodorus duo loca satis inter se quindecim fere milliaribus dissita, agrum nempe Cumanum, & Nolanum confundens, male de suo addiderit montem illum fuisse Vesvium, cum fortasse veteres de Gauro, Cumis proximo, aut de Vulcani Foro loquuti fuerint; vel illud sit ineptum aliquod glossema male cum Diodori textu consarcinatum. Non unus enim Diodorus Vesuvium in Cumano agro posuit. En tibi Lucretius, qui *lib. VI, v.* 747 de miris Averni lacus effectis locutus, statim ad indicanda loca pertransiens, binos illos vexatissimae lectionis hexametros subiicit, in quibus aliquid de Vulcanica huius montis natura compertum habuisse prodit:

Qualis apud Cumas locus est, Montemque Vesevum (6),
Oppleti calidis ubi fumant fontibus auctus.

Eratosthenes praeterea apud Strabonem *lib. I, p.* 22 hunc nobilissimum Campaniae sinum, quem Geographus *Craterem* vocat, quique a Minervae promontorio ad Misenum usque pertinet, & quem Sirenusae insulae a Posidoniate distinguunt, non *Neapolitanum*, ut nos hodie, nec *Puteolanum*, ut veteres nonnulli, sed *Cumanum*, κυμαιον κολπον, vocat. Certe non alia id factum de causa dixerim, quam quod ea urbs priscis temporibus ceteris eius orae omnibus potentia, magnitudine, gloria longo intervallo praestaret, uti sinus alter a Paesto, sive Posidonia nomen adcipiebat, qui nunc *Salernitanus* dicitur. Hinc Diodorus cum ea, quae narrat, ab antiquio-

σιαν λιμνην, κ. τ. λ. *Quis enim Poëta, vel Scriptor persuasit Neapolitanis, ut monimentum Parthenopes Sirenis ostentarent, degentibus autem Cumae, Dicaerchiae, & ad Vesuvium, ut Pyriphlegetontem, & lacum Acherontem?* E quibus verbis, ni fallor, discimus Vesuvinos, qui non secus ac Cumani, & Puteolani Pyriphlegetontem ostentabant, de ignivoma suae telluris natura fuisse persuasos. Suus autem Pyriphlegeton aliud esse non potuit, quam thermales aquae, quae circa montem tum temporis exsudabant, & quibus digitum intendit Lucretius in carminibus modo recitandis. Neu dicas conrupta ea carmina esse, propterea quod huiusmodi thermae non amplius compareant. Scitum est enim ante annum Ch. 1631 thermas huiusmodi circa montem exstitisse, quae cum magno aegrorum emolumento celebrabantur. Id Recupitus diserte testatur in sua *historia an.* 1631, & Iulius Caesar Capaccius in libello, quem inscripsit *Incendio di Vesuvio*, statim ab illa eruptione edito, ubi ait: *ancor si van commemorando i bagni per varie infermità*. An coaevorum testimonium ea in re repudiabimus, propterea quod postea disparuerint?

(6) Faber sic restituendum duxit:

Qualis apud Cumas est locus Euboico sub monte.

Utique ex ingenio. Quippe sibi persuaserat nihil commune Cumanum solum cum Vesuvino habere. Quod utique falsum ex adductis testimoniis evincitur. Legunt alii:

Is lacus est Cumas apud, & Vesvi per montes.

Alii

. . . . *Et Vesvi prope montem.*

Sed hae lectiones nobis negotium non facessunt.

quioribus Scriptoribus hauserit, a quibus Cumanus ager, aeque ac sinus, [illegible] ad Vesuvium usque, & ultra extendebatur, noluit ab ipsorum verbis discedere. Sed quia ea verba fraudem sui aevi lectoribus facere posse vidit, subdidit verba illa, quae parenthesi inclusimus, ut illos moneret, eousque Cumanum agrum extendi debere, ut Vesvium includeret. Id autem adeo verum est, ut in Pseudo-Sibyllae oraculo apud Plutarchum, in quo, certe post rem gestam, Vesuvina Titi conflagratio praecanitur (& de quo nos *Cap. XI* commentabimur) ea prodigia *circa Cumam, & Dicaearchiam* (7) eventura dicuntur. Eo autem temperamento callidus impostor usus est, ut vetustatis phraseologia, & ambiguitate fucum facilius facere credulis posset. Dixit autem circa *Cumas, & Dicaearchiam*, quippe sinum, qui antiquitus *Cumanus* dicebatur, postea *Puteolanum* vocitabant (8). Sic etiam in altero Thespesii oraculo apud eumdem Plutarchum *Dicaearchia* a Vesuvio subruenda edicitur, h.e. sinus Puteolanus. Hoc autem magis exploratum habebis, si memineris Phlegraeum campum, ubi Gigantes Iovis fulminibus ustulati dicebantur (9), qui idem cum agro Cumano fuisse a Diodoro dicitur (10), non ita primitus angustis limitibus coërcitum, ut postea Plinius designavit, sed usque ad Capuam, & Nolam excurrisse, teste Polybio, qui *lib. II, c.17* de Etruscis scripsit: *Phlegraeos etiam campos, qui circa Capuam, & Nolam sunt, tenebant:* τα φλεγραια ποτε καλουμενα τα περι Καπυην, και Νωλην πεδια.

VII. Gigantomachia pro Vesuvinis incendiis vulgo adcepta.

Et re quidem vera tam arcte in hominum mentibus montani incendii, & gigantomachiae ideae cohaerebant, ut, teste Dione apud *Xiphyl. lib. XLVI*, in ipsis Titianae eruptionis praeludiis Gigantes in aëre circa montem vagari trepidis hominibus viderentur, & cum denique sublato sole teterrima nox illa mortalibus incumberet, εδοκουν οἱ μεν τους γιγαντας επανιςασθαι· πολλα γαρ δε τοτε [illegible] σαλπιγγων τις βοη ηκουετο, *putabant nonnulli Gigantes (11) resurgere, quippe multa eorum spectra in fumo conspicerentur, & sonitus praeterea quidam tubarum exaudiretur.* Quo in loco opportune adnotat Hermannus Samuel Reimarus: *Forte ex veteri fabula haerebat aliquid hominibus credulis, ut fumum, vapores, & exhalationes manes Gigantum crederent.*

VIII. Prima Vesuvii incendia ad mythicum tempus referenda.

Quod si ita se res habet, rectissimo inferes argumento, Vesuvii incendia historicis penitus ignota fuisse, mythicis non item; atque ea idcirco indeterminate a Diodoro, & Vitruvio *antiquitus* evenisse dicta, quippe tempus omne historicum antecederent, & ad mythicum pertinerent. Igitur & ante Olympicorum institutionem, & ante Troiae excidium, si unum Ariadneum fabulae filum in tanta obscuritate sequi volumus, ipsa amandabimus; ut mox *cap. III* docebimus. Huc enimvero respiciens Tacitus ponderosissimis more suo verbis *lib. I Hist.* sic de Titi eruptione scripsit: *Italia novis cladibus, vel post longam saeculorum seriem repetitis, adflicta: haustae, atque obrutae urbes foecundissima Campaniae ora.*

CAP. II.

(7) Atque hinc melius discis, cur Strabo loco superius citato dixerit: της δ' εν Κυμη, και Δικαιαρχι[illegible]

(8) Pomponius Mela coaevus *lib. II, cap. 4* siculi huic lemmati, PAESTANUS SINUS, descriptionem subdit: *Paestum oppidum* &c. usque ad *Minervae promontorium*: ita huic alteri lemmati, SINUS PUTEOLANUS, haec subiicit: *Surrentum, Herculaneum, Vesuvii montis adspectus, Pompeii, Neapolis, Puteoli, Lacus Lucrinus, & Avernus, Baiae, Misenum, Cumae, Liternum, Vulturnus amnis, Vulturnum oppidum: amoena Campaniae oppida.* Ergo aetate Melae ora omnis Campaniae ab Surrento ad Vulturnum *sinus Puteolani* nomine veniebat. In hac autem Geographi descriptione quisque statim videt, Herculaneum, & Pompeios, descriptorum somnolentia, locum alternasse, ideoque eorum nomina transponenda.

(9) Sic etiam Pallene in Thessalia φλεγρα dicta est, iisdem Gigantum, & Herculis fabulis ornata. consule Geographum *lib. VII, pag.* [illegible] φλεγρα το πριν εκαλειτο· ᾠκουν δ' αυτην οἱ μυθευομενοι γιγαντες, εθνος ασεβες και ανομον, οὓς Ηρακλης διεφθειρεν, *Phlegra prius vocabatur: habitaverant autem eam, quos fabula Gigantes adpellat, gens impia & exlex, quos Hercules domuit.*

(10) *Phlegraeum* campum eumdem esse, ac *Cumanum* innuit etiam Strabo *lib. V, p. 243*, ubi cum de Cumae fundatione egisset, sic prosequitur: προτερον μεν ηυτυχει, και το φλεγραιον καλουμενον πεδιον, εν ᾡ τα περι τους Γιγαντας μυθευουσιν, ουκ αλλοθεν, ὡς εικος, αλλ' εκ του [illegible], ὑστερον δε κ. τ. λ. *Initio quidem fortunata urbs fuit; & Phlegraei campi nomen, in quo Gigantum res gestas fabulantur, non aliunde ortum sit verisimile, quam quod eam regionem ob soli virtutem multi sibi certatim vindicarent, postea vero* &c. *Cumanum* igitur idem, ac *Plegraeum*. Idipsum etiam eruitur e veterrima eorumdem camporum nomenclatione. Hi enim *Laboriae*, vel *Leboriae* primitus dicebantur, ut Plinius *Lib. XVIII, c. 11*: *Quantum autem universas terras campus circumcampanus antecedit, tantum ipsum pars eius, quae Laboriae vocantur, quem Phlegraeum Graeci adpellant.* Inde media aetate factum est nomen *Liburia*, aut *Lipuria*, & hodiernum denique *Terra di Lavoro*. Atqui Cl. Mazochius arputabatur id vocabulum sermone illo primitivo, quem huc Pelasgi, sive Tyrrheni ex Oriente adtulerunt, *flammam vehementem* significare, ab eodem nempe Syriaco fonte, unde *Liparae* nomen cadit, ob igneas exspirationes, quibus ea loca scatent: vide *Tyrrhen. Diatrib. VIII.* Quare των φλεγραιων adpellatio non alia est, quam purum putum antiqui nominis interpetramentum.

(11) Ita επανιστασθαι vertendum, non *seditionem facere*, ut Blancus, vel *contra se insurgere* ut Leunclavius. Vide Reimarum ibidem.

CAP. II.

Indubia vetuſtiſſimarum eruptionum monumenta, quae in Regiis effoſſionibus deprehendimus, unde remotiſſimam earum aetatem licet arguere.

I. Materies eructata veterrimas inflammationes indicat.

DE priſcis Veſuvinis incendiis quid hiſtorici, & mythologi tradiderint, quidve docti viri argutaverint, vidimus: nunc quae eorum monumenta indelebili naturae manu ſignata noſmet, obrutas urbes effodiendo, deprehenderimus, proferemus. Piaculum nobis profecto foret in tanta naturalis hiſtoriae luce coecutire, & unis veterum coniecturis inhaerere. Si enim Strabo, & Diodorus, & Vitruvius ex uno circumiecti pulveris, & ambuſtorum lapidum obtutu in ſuſpicionem vulcanicae montis naturae adducti ſunt, etiamſi numquam concoctas huiuſmodi materias eructaſſe vel viderint, vel fando a maioribus certa traditione adceperint; nos ſane, qui ſub oculos habemus, quae a Titi aevo ad nos uſque frequentiſſime evomuit, num dubitabimus, quin & tophus, & pumices, & ferrugineus cinis, & pulvis, quem puteolanum dicunt, & lapideſcentes maſſae, quibus univerſa monti circumpoſita regio conſtrata eſt, ab ipſo Veſuvio fuerint eructata? Quando igitur immenſam eiuſdem excoctae materiae vim iam ante Titi tempora, imo & ante Herculanei, & Pompeiorum fundationem congeſtam inſpicimus, non utique coniecturis indulgemus, ſed certiſſimis nitimur argumentis, ſi eodem prorſus modo, ac nunc cernimus, montem antiquiſſimis temporibus eam eructaſſe adſeramus.

II. Quomodo eructata dignoſcatur ante Herculaneum conditum.

Quidquid autem ante Titi tempora evomuerit tam facile eſt dignoſcere, quam quod facillime. Cum enim hodie Herculaneum, eiuſque ager terreae adgeſtioni, quae paſſim in tophum concrevit, quem incolae vocant *pappamonte*; Pompeii vero pumicibus, ſive lapillis, ut infra *Cap. XI* deſcribemus, ſubiaceant; facili negotio colligimus, totum illud, quod ſive topho, ſive pumicibus ſubeſt, in retroacta tempora eſſe amandandum. Atqui ne hiſce quidem Titianae adgeſtionis characteribus in praeſenti diſcuſſione indigemus, ut antiquiores materias e monte effuſas fateamur. Si enim vulcanicae materiae vim in eo ipſo ſolo invenerimus, in quo hinc Herculaneum, illinc Pompeii impoſiti ſunt, non tantum Tito, ſed ipſis antiquiſſimis urbibus antiquius eructatam ſe prodet. Et re quidem vera inveſtigando deprehendimus, totam illam telluris linguam, in qua Herculaneum poſitum eſt, & proprie ubi theatrum conſurgit, e topho conſiſtere illi, quod inſuper eſt, penitus gemello. An quid topho ſubſit, in eo quidem loco inſpicere non eſt, cum aqua in topho ipſo adſurgat. Sed ſi hinc recta in altum collis, (qui in mappa ſignatur num. II) adſcendas, invenies ſub eo topho, qui modo plus, modo minus compactus adparet, ſicubi lapideſcentium maſſarum fragminibus immiſcetur, lapillos ſeu pumices candidos; dehinc tophum alium fragiliorem, ſub quo humus iterum ligone ſubacta cernitur: nec dum tamen in primigenio ſolo haeres. Sub hac enim humo rurſus pumices candidos, Pompeianis nihil abſimiles reperies; pumicibus vero ſubſternitur lapidea vitrificatae materiae maſſa, quae in tophaceo tenaciſſimo ſolo ſedet. Omnes igitur haſce materias, quae centum palmorum altitudinem exaequant, iam ante Veſuvius eructaverat, quam collem illum e topho efformaret, ubi Herculaneum antiqui mortalium exſtruxerant. Sic etiam in praecedenti iugo, quod ſignatur num. I, & altero eſt elatius, ſub Titianae eiectationis altitudine, quae ad palmos 168 deſcendit, inventa eſt humus agricolarum manu exercita; ſub ipſa vero quinque lapideſcentis materiae rivi alter altero impoſiti, quorum duo bene alto vulcanici pulveris tegumento operiuntur. Ea autem tam occulta telluris penetralia luſtrare licuit per puteos, qui obſtinata incolarum audacia ad tantam altitudinem effoſſi inveniuntur, ut illi non ſuis commodis, ſed noſtrae eruditioni conſulere voluiſſe videantur (1).

III. Quomodo ante Pompeios conditos.

Quod ſi Pompeios adcedas, eam urbem uno atque altero tumulo inaequalem adſpicies, quos tumulos aliud non eſſe comperies, quam ignitum torrentem ſub inaequali ſuperficie concretum in poroſos admodum lapides e ſolo paſſim exſtantes

(1) Ita pariter reliquos ſex colles, ſive iuga, quae in veteris Herculanei mappa Romanis numeris deſignantur, repetitis Veſuvii adgeſtionibus efformata deprehendimus. Ne autem huius inveſtigationis dubitatio aliqua eruditos inceſſat, & ut naturalis hiſtoriae cupidis quam maxime conſultum iret meritiſſimus noſtrae Academiae ſocius Franciſcus La Vega Regiis excavationibus, & Herculanenſi Muſeo Praefectus, cuius diligentiae ac ſagacitati iſta debentur, omnium illarum eiectationum, quibus octo illi colles antiquitus adſurgebant, fragmenta ad ſpecimen e puteis extracta ſuo ordine ac numero in ſeriem digeſſit, ut in ipſo Herculanenſi Muſeo ſuis loculis apte diſpoſita curioſi queant inſpicere.

partim nigros, partim purpurascentes, quos nempe *pumices Pompeianos* Vitruvius vocat. Praeterea cum puteus nuper effossus fuerit in porticu post theatrum, quod in ima urbis parte positum exstat, erutae inde fuerunt vulcanici cineris plures species altera super alteram adgestae ad altitudinem fere 30 palmorum, donec ad lapideam massam ventum est, qua tandem effossa, aqua adsurrexit. Lapideam huiusmodi massam ipsissimam (2) esse agnovimus, ex qua trapeti Pompeiis, & Stabiis inventi, elaborati fuerant. Et quidem Cato certiores nos facit molas olearias non tantum Suessae, & Nolae, sed etiam Pompeiis emi solitas (3): id quod satis ostendit huiusmodi vulcanicorum lapidum fodinas passim sub Pompeiis abscondi. Omitto denique in utraque urbe vias eodem vesuvino lapide constratas fuisse, & domos aedificatas. Hinc igitur non modo luculentissime evinces, quam saepe olim Vesuvius mons ignes eructaverit, sed etiam eas eructationes harum urbium aedificationem longe antecessisse. Quod si earum fundationis epocam inter densissimas antiquitatis tenebras expiscari liceat, vetustissimarum etiam eruptionum tempus plus minus ariolabimur. Ad eam igitur expiscandam sequenti capite adgrediamur.

C A P. III.

De primis Herculanei, & Pompeiorum conditoribus, cum ex historicorum fide, tam ex ipsius adpellationis indicio.

QUandoquidem in dubium nullo pacto revocare licet, binas urbes Herculaneum, & Pompeios, quas demum veluti indignabundus Vesuvius obruit, olim eius adgestionibus superbas insedisse; hinc profecto fit, ut, si earum fundationis tempus per nos investigetur, non modo id, quod nobis propositum est, nempe illarum historiam ab ultima origine retexere, dabitur, sed etiam ad vetustissima illa montis incendia quavis hominum memoria superiora propius adcedere. Audiamus igitur, quid de prima Herculanei origine tradant historici. Et primo Dionysius Alicarnasseus sic de Herculaneo *lib. I*: Ηρακλης δ᾽ επειδη τα τε κατα την Ιταλιαν ἅπαντα, ὡς εβουλετο, κατεστησατο, και ὁ ναυτικος αυτῳ στρατος σωος εξ Ιβηριας αφικετο, θυσας τοις θεοις τας δεκατας των λαφυρων, και πολιχνην επωνυμον αὑτου κτισας, ειθα ὁ στολος αυτῳ εναυλοχειτο, ἡ και νυν ὑπο Ρωμαιων οικουμενη, και Πομπειας εν μεσῳ κειμενη, Νεαπολεως τε: *Hercules vero compositis pro lubitu rebus Italicis, & recepta incolumi ex Hispaniis classe, sacrificia ex praedae decimis obtulit, & urbeculam sibi cognominem condidit, ubi eius classis stativa habuit, quae urbs etiam num a Romanis habitatur, inter Pompeios, & Neapolim posita.* Solinus porro non absimilem de Pompeiorum fundatione fabulam tradidit *Cap. II*: *a comitibus Herculis Policlen* (1); *ab ipso in Campania Pompeios: qua*

I. Quid de harum urbium fundatione veteres tradiderint.

(2) Vide Herculanensium Antiquitatum *Tom. VIII De Lucernis*: ibi enim in *Praefat. p. XXV* eam lapideam massam, ex qua Stabiense trapetum elaboratum exstat, descriptam habes.

(3) Cato *cap. 135*: *Trapeti Pompeiis, Nolae ad Rufri maceriem emuntur*. Obiter autem adnotasse ne pigeat haec Catonis verba lucem Virgilii carminibus adfundere, quae modo, utpote ad rem nostram facientia, adleganda erunt. Aeneidos enim VII v. 37 de Oebalo sic cecinit:

. . . . . late iam tum ditione tenebat
Sarrastes populos, & quae rigat aequora Sarnus,
Quique Rufras, Batulumque tenent, atque arva Celennae,
Et quos maliferae despectant moenia Abellae.

Cum enim ex hisce versibus adpareat illius regis ditionem a Sarno fluvio ad usque campos Abellae moenibus subpositos protendisse, ecquis negaverit Poetae *Rufras* cum *Batulo*, & *Celenna* a Nola non multum distasse? siquidem Abella, notum Campaniae oppidum, quam modico intervallo ab ea urbe dissitum est. Adeo ut putaverim non alios, quam Nolanos ipsos esse ex Abellae altitudine conspicuos, quos utpote Poetae invisos, proprio nomine compellare iterum noluerit. *V. Gell. lib. VII c. 20.* *Rufri* igitur, sive *Rufrii* maceries non alibi, quam in agro Nolano, vel ad eius limites exstitit, & fortasse ubi ad hodiernum Cisternae pagum lapideus Vesuvii torrens molis parandis opportunissimus etiam num a lapicidis caeditur. Parcendum tamen Cl. Heyne, qui utpote exterus homo immanes locorum distantias confundit, cum *Excurs. VIII* ad haec carmina sic commentatur: *Rufrae vel Rufrium in Hirpinorum finibus* (ubi sane Nola erat) *in Samnitium potestate habitum, nunc Ruvo in Terra di Bari; circa eadem loca Batulum, & Celennam sita esse videntur.*

(1) Alicarnassei locus Solinum transversum egit, qui illud πολιχνην sic adcepit, quasi proprium urbis nomen *Polichne* fuerit; itaque in suo Polyhistore procul dubio scripsit, *a comitibus Herculis fuisse Polichnem* conditam, & *Pompeios*. Sed ea vox Descriptorum somnolentia alibi in *Polidem*, alibi in *Policlen* turpiter degeneravit. Salmasius porro in sua editione magis sollicitavit, & in *Polieon* convertit, suspicatus eam urbem esse, quae alio nomine Siris vocabatur. Verum quae convenientia Sirim inter, & Pompeios? vel quis umquam Polieon sive Sirim ab Herculis comitibus conditam dixit?

qua victor ex Hispania Pompam boum duxerat. Ex quo Servius ad Aeneid. *lib.VII, v.* 662 sic adnotavit : *Veniens autem Hercules de Hispania per Campaniam , in quadam Campaniae Civitate pompam triumphi sui exhibuit , unde Pompeii dicuntur Civitas* (2). Et Martianus Capella sic de utraque urbe *lib. VI : Ab Hercule Herculanium ad radicem Vesuvii , a quo haud procul Pompeios , cum boum pompam duceret Iberorum*. Quae narratiunculae adprime consonant Diodori Siculi verbis, quas *cap. I* retulimus , de Herculis adventu in *Cumanum* agrum , dictum etiam *Phlegraeum* . Si igitur concordibus horum auctorum testimoniis aliquid dandum est , ambae illae urbes Herculem auctorem habuere, vel certe eius aetate fundatae sunt.

II. Quisnam Hercules earum urbium dictus fundator.

Sed quinam is Hercules (3) ? Ille utique , omnes aiunt , qui victor ex Hiberia cum classe redivit . Quod si verum est , non alius esse potuit , quam Hercules Phoenicius , ut invictissimis argumentis Samuel Bochartus in suo *Phaleg* adversus Graecorum iactantiam , qui eam expeditionem de more Herculi suo adscribunt , ostendit . Atqui huiusce Herculis Phoenicii aetas antiqua admodum est. Nisi enim cum nonnullis Mosis supparem dicere velimus , certe Iosue coëvum faciamus oportet , h. e. secundum Petavii rationes ante Christum natum 1486 , ante Troiae excidium 301 , quo tempore Phoenices sive Cananaei Iosuae victricibus armis e patriis sedibus pulsi , diversas terrarum oras maritimas insederant , Hesperiam praecipue, ut Bochartus fuse demonstrat. Quod cum non animadvertisset Peregrinius, valde se torsit in sua Campania *Disc.VI*, §.6, ut Strabonis verba de harum urbium antiquitate cum Herculis adventu in Italiam conciliaret; quippe de Hercule Graeco (4) sermonem ab auctoribus fieri putabat.

III. Quomodo Strabo eius aetatem definiet.

Atqui Strabo mirifice cum reliquis consentit, eorumque fidem firmat, cum *lib.V* primos earum urbium habitatores fuisse Oscos , eisque Tyrrhenos & Pelasgos successisse scribit: Ὄσκοι εἶχον, εἶτα Τυρρηνοὶ καὶ Πελασγοί . Etenim Oscos , sive Opicos , sive Ausones pro αὐτοχθόνοις, vel certe pro antiquissimis harum regiónum cultoribus habendos , in dubium revocari nequit , testante non modo eodem Strabone *lib. V , pag.* 232; sed & Dionysio, qui eos tanta vetustate commendat , ut a Pelasgis (5) inde eiectos tres fere ante Troianum bellum aetates narret. Cui consonat adprime Virgilius , qui Pelasgos inibi regnasse cecinit , adveniente in Italas oras Aenea; quippe de Oebalo Teleboarum Capreis habitantium rege ait :

> . . . . *late tum ditione premebat*
> *Sarrastes populos , & quae rigat aequora Sarnus* .

Quo in loco historicam veritatem de more adtexuisse patet ex Tacito, qui *Annal.IV*, 57 *famam tradere* scribit *Capreas Telebois habitatas ;* nec non ex antiquissimo Scriptore Conone , quem opportunissime sic citat Servius in hunc locum : *Conon in eo libro, quem de Italia scripsit , quosdam Pelasgos, aliosque ex Peloponneso convenas ad eum locum Italiae venisse dicit , cui nullum ante nomen fuerat , & flumini , quem incolerent , Sarno nomen imposuisse ex adpellatione patrii fluminis , & se Sarrastes adpellasse* . Pelasgi igitur , & ex Peloponneso convenae, quales nempe erant Teleboae ex Acarnania profecti , iam eam oram incolebant , quam Sarnus rigat, & ubi Pompeii sunt positi , cum Aeneas in Italiam venit . Ergo multo ante Osci eam tenuerant . Tota autem haec argumentatio , ni fallor , persuadere cuivis valet , Herculem illum , de quo fama loquebatur huc antiquitus adpulisse , vel nullum, vel longe diversum fuisse a Graeco Hercule , qui vix paucis annis ante Troiae excidium in Italiam adventasse Graeci fabulatores commenti sunt (6) : atque ita inter Dionysium,

(2) In haec Servii verba aliquanto fusius *Cap. XIII* commentabimur .

(3) Plures fuisse Hercules , e quibus unum postea Graeci suae gentis heroem conflarunt , testis est Diodorus Siculus, qui tres enumerat , quorum primum Aegyptium dicit cum armis orbem peragrasse : Tullius vero *de Nat. Deor. lib. III* ad sex usque enumerat . Sed Hispaniensis expeditio Herculi Alcmenae filio sine ἀναχρονισμῷ tribui non potest ; quippe is iuxta Petavii calculos non amplius , quam LV annis ante Troiae vastitatem floruit . Contra novimus e Strabone , ut mox differemus , Pompeios, & Herculaneum longe ante eam aetatem fuisse conditas ; utpote quas Pelasgi ab Oscis eripuerint . Atqui Pelasgorum ultima in has oras migratio ad minimum LX annis ante Troianam cladem facta est. Multo igitur ante Herculis Graecanici adventum illae urbes steterant . Quare ex Diodori ipsius mente Hispaniensis expeditio illi antiquissimo est tribuenda.

(4) Et quidem Dionysius Graecus auctor de Graeco Hercule parum sibi constans ea gesta tradit ; quippe omnia in unum congessit .

(5) Vide , quae de variis Pelasgorum coloniis in Italiam invectis infra *Cap. VI* docebimus ; ubi de Tyrrhenis etiam a Strabone commemoratis aliqua differemus . In praesenti enim ad Oscorum, qui Herculeas hasce urbes tenuere , antiquitatem demonstrandam id sufficit , ut Pelasgorum in Italiam adventum multo ante Graecanici Herculis aetatem evenisse adstruamus .

(6) Consule Petavium in *Ration. Tempor.* qui non amplius LV annis ante Troianam cladem Herculem Alcmenae filium in Italiam adventasse suis rationibus conficit .

sum, & Strabonem convenire.

IV. Nec Graecus ille Hercules, nec Graeca Urbium nomina.

Quod si non e Graecia, sed e Phoenicia heros ille peregrinus advenerat, profecto nec Graeco nomine Hercules tum salutabatur, nec Graeca nomina suis aedificationibus imponere potuit. Et quidem heros ipse, uti Bochartus ostendit, *Melchartus*, quod idem sonat ac *Rex urbis*, salutatus fuit. Quare Graeci ipsi, etsi in unum suum heroem Herculem facinora, quae ad plures pertinebant, cumularint; tamen cum nomen illud eradere ex hominum memoria nequirent, alia adpellatione suum Herculem *Melicertam* dixerunt, sive *Palaemonem*, hoc est *antiquum*. Inter aniles igitur fabellas amandabimus etyma illa Herculanei ab *Hercule*, & Pompeiorum a *pompa* bovum. Siquidem nemo unus veterum dixit, remotis illis temporibus, ante Cumas conditas, in hisce oris Graecorum idioma apud Oscos, & Ausones insonuisse. Quod si aliqua Graecis scriptoribus fides danda esset, ea nomina diceremus mera veterum interpetramenta fuisse. Sed ne id quidem adfirmari potest; siquidem abunde docebimus, numquam eas urbes in Graecorum ditionem venisse. Praeterquam quod eius fabellae de bovum pompa futilitas primo satis obtutu sese prodit.

V. Quod historiae praesidium ab illa Herculis fabula.

Ut igitur rem paucis expediamus: etsi suspecta satis sint, quae de Hercule in has oras adventante, deque Graeca horum locorum adpellatione Graeci venditarunt, nec facile in sincerae historiae praesidium vir criticus adsciscet; non idcirco tamen eam fabulam, veluti omni fundamento destitutam, omnino reiiciet. Sed quemadmodum in Gigantomachia veras vulcanicas eruptiones deprehendimus, sic in celebri Herculis cum sua classe ex Hiberia adventu primas in hasce oras Phoenicum nautarum expeditiones lubenter adgnoscimus. Siquidem in dubium revocari non potest, Phoenicum mercatorum classem, certo duce, quocumque tandem nomine vocaretur, remotissimis temporibus in Hispaniam adpulisse, ubi sat certa sui adventus monumenta reliquerunt. Quid autem verosimilius, quam ut inde remeantes in nostris hisce litoribus aliquando iactis ancoris subsisterent, sive tempestate impulsi, sive aquandi necessitate coacti, sive loca cognoscendi desiderio permoti? Quin imo miraculum fuerit, si primi isti errones recto cursu in Hispaniam contenderint, & inde rectissime remearint, nec in obvia Italiae litora unquam vel sua sponte diverterint, vel necessitate urgente adpulerint. Praeterea ecquis sibi persuadeat, Phoenices istos suis sedibus sive a Iosua exturbatos, sive uno mercaturam exercendi studio profectos in tam remotas oras permeasse, viciniora quaeque praetereuntes litora, ubi vel consisterent, vel colonias deducerent commerciis opportunissimas; eaque de causa, manus saepe cum incolis non consererent? Atqui huc sane spectat, quod Dionysius refert, Herculem devicto Caco, dirutisque castellis, suo comitatui agros divisisse, ibique inter ceteros constitisse Arcadas cum Evandro, & Phaunum regem Aboriginum (7); quare ait eum hisce invasionibus, nec uno in Italiam transitu famosum evasisse.

VI. Phoenicum in hasce oras adventus.

At si ex ante dictis, haec neutiquam recentiori Graeco Herculi, sed Phoenicio vetustiori convenire possunt, vel omnia antiquorum dicta ad inanes fabulas demandabimus, vel Phoenicum sub certo duce in hasce nostras regiones adventum non utique denegabimus. Et quidem huc Phoenices errones olim advenisse ex ipso Samuele Bocharto apertissime evincitur; etsi is, nescio qua de causa, in Italia Tyrias, seu Phoenicias Colonias non constitisse adfirmet, interea dum doctissime demonstrat voces *Latium*, *Auruncos*, *Lamias*, *Cym-*

(7) Aborigines etsi, teste Dionysio, indigenas nonnulli censerent, alii tamen dicebant, fuisse ἀοίκους τινὰς καὶ πλανήτας ἐκ πολλῶν συνελθόντας χωρίων, *domo extorres, & errones ex multis regionibus convenas*, quare ab *erroribus* dictos *aberrigines*. Quam opinionem, etsi incertus haereat, tueatur Dionysius necesse est, si modo eos Herculem sequutos velit: praesertim cum ex ipsiusmet narratione liqueat, eos post Umbros, & Siculos Italiam inhabitasse. In adlatis autem verbis, quis non statim adgnoscit Cananaeos errones suis laribus pulsos? Eos vero Graecos fuisse tradebant scriptores Romani, teste Porcio Catone, & ex Achaia profectos multis aetatibus ante bellum Troianum; sed neque ex qua urbe & gente fuerint, vel quo casu patrias sedes reliquerint, vel quo certo duce, ac tempore adfirmare nequibant, quare Cato ipse sic claudit: *fabulam Graecanicam sequuti nullius Graeci auctoris confirmant testimonio*. Sed quo poterant testimonio uti; siquidem res traditione prisca firmata, Graecorum fabulis obscurata tantum fuerat. Si enim pluribus aetatibus ante Troiam venerant, cum Graeco Hercule venire nequiverant, qui primus Graecorum expeditiones istas molitus fuerat. Praeterea Graecos non fuisse, Aboriginum lingua satis ostendebat. Quod si *Aboriginum* nomine indiscriminatim adpellati sunt *primi illi homines ignotae quidem originis, ad Ausonium tamen nomen ac genus, ut probabile fit, referendi, qui ab origine incoluere loca citra Tiberim*, ut optime Cl. Chr. Gottl. Heyne *in Excurs. II ad VII Virg. lib.* scribit, ipsi sane ab Oscis Strabonis, qui primi nostras urbes tenuere, diversi non erunt; praesertim cum Aborigines primas a Pelasgis advenis leges adcepisse narret ipse Dionysius.

Cymmerios, *Inarimen*, aliasque in Orientalibus linguis ſuas radices habere. Atqui immortalis noſter Mazochius in ſuis *Tyrrhenicis Diſſertationibus* oſtendit ſexcenta apud nos nomina, quae nihil Graece, nihil Latine ſignificent, ita fixas in Hebraico, Caldaico, vel Syro ſermone radices oſtendere, ut illinc tantum depromere ſignificationes vel locorum ingenio, vel veteribus eorum hiſtoriis convenientiſſimas liceat; ut non ſit plane dubitandum, quin antiquiſſimi in Italiam advenae eam ſecum linguam adtulerint, quam in Oriente circa Chananaeam uſurpaverant, Chaldaicae dialecto proximam; eoſque ipſiſſimos eſſe Tyrrhenos Ioſuae coaevos, Phoenicibus ipſis, ſive Tyriis, qui poſtea maris imperium obtinuere, anteriores. Quod ſi verum eſt, eo fortaſſe (8) ſenſu conſtare poſſet Bocharti opinio, qui Tyrios in Italiam veniſſe negat; dum Orientalium linguarum monumenta in Italicis nominibus adgnoſcit. Verum loca Italiae utrum poſtea a Tyrrhenis Pelaſgisque, an primitus a Tyriis & Phoenicibus ſibi nomina quaeſiverint, & an Tyrrheni, & Phoenices iidem in origine fuerint, id parum noſtra nunc intereſt; res enim eodem prope redit (9); modo ſtet primum eorum adventum plures ante Troiae excidium aetates adcidiſſe. Totum id autem certius fiet, ſi *Veſuvii*, *Herculanei*, & *Pompeiorum* nomina, nullo negotio opportuniſſimas ſignificationes ex Orientalibus radicibus trahere demonſtrabimus. Quod ſi huiuſmodi etymologiae veritati conſonae deprehendantur, & veterem eorum locorum naturam plenius cognoſcemus, & certiores de earum urbium antiquitate fiemus.

VII. Incerta Veſuvii orthographia romanam originem adſtruit.

A *Veſuvii* nomine ordiamur. Hanc autem vocem neque Graeci, neque Latini peculii fuiſſe, vel ex eo ſatis conſtat, quod incerte admodum, & varie ab utriſque & efferretur, & ſcriberetur. Hinc apud Strabonem modo legimus Βεσουβιον (*lib. I*) modo Ουεσσουιον (*lib. V*), apud Dionyſium Ουεσβιον, apud Dionem, vel Xiphylinum Βεσβιον: ita etiam apud Philoſtratum, Zonaram, & Euſebium, qui tamen inde derivat Βεσουβινον. Qua de re Galenus *De Meth. lib. I* ſcripſit: λοφος ἑτερος ου μικρος, ὃν εν τε συγγραμμασιν οἱ παλαιοι ρωμαιοι, και το νυν οἱ ακριβεστεροι Βεσουβιον ονομαζουσι· το δ' ενδοξον τε, και νεον ονομα του λοφου Βεσβιον: *mons alius non parvus, quem in ſuis ſcriptis veteres Romani, & qui adhuc ſunt eruditiores Veſuvium vocant, ſed nomen celebre, & recens montis eſt Veſvius*. Et re quidem vera apud Latinos modo ſcriptum invenies *Veſuvius*; modo *Veſubius*, ut Varro *De Re ruſtica*; modo *Veſuius* (10), ut in Campano marmore apud Peregrinium; modo *Veſevus*, ut bis apud Suetonium *in Tito*, & *in Plin. Vita* (ubi alii legunt *Veſebius*), & Virgilium; modo denique *Vesbius*, ut Columella, Statius, Martialis, Silius Italicus & Valerius Flaccus, qui dixit etiam *Veſevius*; atque hinc patronimica *Veſvinus*, *Vesbinus* (11), *Veſuvia*, & *Veſevia iuga*. Itaque opportune adnotat *Torrentius* in Suetonium *loc. cit.* edit. Burmanni: *neque temere rei unius nomen toties immutatum invenies, ut taceam primam ſyllabam nunc produci, nunc corripi*. Sed undenam tanta unius vocis inconſtantia? Ex eo certe, quod cum nec Graecae, nec Latinae originis eſſet, ab utriſque varie ſcribebatur, prout varie efferebatur prae difficultate, quam in pronuncianda exotica voce eorum guttura experiebantur, non ſecus ac nos Itali, cum Arabas voces reddere volumus. Hinc factum eſt, ut cum aliqui ſigma valde ſibilans aure exciperent, illud per duplex ſigma reddebant, ſcribentes Ουεσσουιον, alii ſimplici ſigma erant contenti. Omnes vero adſpiratas, quibus ea vox referta erat, cum reddere Latinis, vel Graecis elementis non poſſent, Romani per *u* conſonans, vel per *b*, Graecanici per β, vel per diphthongum ου (12) defectum ſupplebant; primae vero ſyllabae quantitatem arbitrio relinquebant. Hinc etiam factum eſt, ut modo triſyllabum, modo quadriſyllabum idem nomen evaderet, prout vel β, vel ου in eo uſurparent.

(8) Dixi *fortaſſe*; Bochartus enim Phoenicibus ipſis eas nomenclationes tribuit, etſi huc adveniſſe neget.

(9) Siquidem utrique, diverſis licet temporibus, ab eadem ferme Orientis plaga profecti, eamdem una adfinem prope linguam in colonias a ſe in Italiam longe lateque ſparſas invexerunt, hoc eſt dialectum ex Hebraico Chaldaicoque ſermone proſeminatam. Oſcos enim h. e. primos harum urbium colonos, Herculis Phoenicii fortaſſe adſeclas, vel certe coaevos, Tyrrhenis congeneres. & finitimae originis fuiſſe multa docent ab eruditis obſervata, & ſcriptura ipſa teſtatur.

(10) Ubi non dubitandum, quin ſit quadriſyllabum, ut *DANVIVS* in numis, & lapidibus.

(11) In parietina inſcriptiuncula Pompeiis *Veſvinae* nomen proprium habetur *Part. III Tab. IV*, & apud *Gruterum p.* 214 exſtat lapis *Vesbino* poſitus, qui aedem Auguſtalibus exſtruxerat. Quae teſtimonia, cum ea ſint, ut a codicum deſcriptoribus corrumpi non potuerint, palam faciunt falſum fuiſſe *Thecae Calamariae* Auctorem, qui, ut Mazochio oppederet, *Veſvii* nomen nonniſi a Poëtis ante Titum fuiſſe uſurpatum, ceteris prorſus inauditum probare contendit *pag.* 417.

(12) Idem in aliis vocibus a Graecis factitatum novimus, ut Ουρωνη apud Strab. (male legunt quidam Βερωνη) & Βερωνη apud Steph. ſic Ουαλης, & Βαλης, Σεβηρος, & Σευηρος in numis.

Quae cum ita sint, cumque nulla significatio ex ea voce sive in Graeco, sive in Romano idiomate extundi queat; ecquis perfracte negaverit exoticam eam esse, & ab Orientis linguis arcessendam, si opportunissima significatione praeditam docuerimus?

VIII. Orientalis Vesuvii etymon.

In memoriam igitur revocent Lectores, quod ab eruditioribus non ambigitur, *Vestae* nomen, quod Numa a finitimis Tuscis (13) cum toto eius cultu arcessivit, nihil aliud, quam ignem sonare, & recte ab Hebraeo אש provenire: quod ipsum nomen Chaldaeis, & Syris dissyllabum fit, nempe אשא *hessah*, & אשתא *hestah*. Ex *Hestah* vero, Aleph in Digamma transeunte, manavit haud dubie *Vesta*. Nec aliunde Graecum nomen Ἡφαιστυ *Vulcani* traxit originem. Atqui & in Vesuvio eadem prorsus originationis ratio valet. Ex Chaldaico enim *Hessah*, vel *Hesah* si utrumque Aleph in Digamma h. e. in *v* consonum, vel *b* de more transmutaveris, *Vesav*, sive (quia Tyrrhenis vocalis *u* prae omnibus amicissima fuit) *Vesuv*, sive *Vesub*, ex quo, adiectivali terminatione adhibita, factum oportuit *Vesuvius*, vel *Vesuius*; vel *Vesvius*, vel *Besbius*, ut *ignitum*, sive *ignivomum* notarent (14). Adiectivalem inquam terminationem; propterea quod iamdiu a Cl. Mazochio (15) demonstratum fuit hoc nomen purum putum adiectivum esse, quod respicit *montem*, ut palam fit ex Campano marmore posito *Iovi Vesuio*. Quod ideo animadvertendum duxi, ne cui scrupulum ingerat id, quod in *Vesta* una tantum adspiratio in prima syllaba per *v* exprimatur, in Vesuvio autem binae serventur. Id enim factum est, quia in voce *Vesta*, ut latinus casus de more servaretur, negligi oportuit, contra quam in voce *Vesuvius*, ubi consona ad vitandum oris hiatum ante desinentiam *ius* erat opportunissima.

IX. Incerta Herculanei scriptura, eiusque etymon.

Si igitur tam prono alveo ex Orientali linguarum fonte Vesuvii etymon descendit, idque non minimum valet ad ostendendum, qua potissimum lingua vetustissimi harum regionum incolae usi fuerint, quidni ex eodem fonte, si facili negotio fieri queat, Herculanei, & Pompeiorum nomina derivabimus, posteaquam de importunis veterum Scriptorum etymologiis satis fuimus conquesti? *Herculanium* itaque, ut apud plerosque scribitur, sive *Herculanum* dixeris cum Tullio, (unde recte fluit patronymicum *Herculanensis*, quod in nostris lapidibus occurrit), sive *Herculanium* cum Plinio *lib. III, c. 5*, & Capella *lib. VI* (omitto *Herclanium*, quod est in Tabula Peutingeriana) (16), quando ab Phoenicio illo duce nomen invenire non potuit (non enim Herculaneum, sed *Charteia* dicta foret, non secus ac urbs ab eo in Hispania fundata, quae postmodum Graeca versione dicta est *Heraclea*, ut observat Bochartus); videamus, an demta latina desinentia ab illis elementis *Hercul* aliquid extundi queat. *Hercul* enim vetustissimum apud Oscos, & Etruscos fuisse nomen fit verosimillimum. Quod si quis pro γνησια habeat aereum numum a Gorio, & Passerio adlegatum, quod in Montemellinio Museo Perusiae adservari testantur, in cuius adversa parte Mercurii caput, in aversa vero eques palmam manu gestans cum Etrusca epigraphe *ERCVL* habetur, res erit exploratissima. Etrusca enim, sive Osca epigraphe Herculaneo nostro numum adiudicaret; sed de eo ampliandum censeo. Quidquid autem de numo sit, primitiva illa vocis elementa *Hercul*, sive *Hercol* (scitum est enim in Etruscorum alphabeto *u* pro

(13) Hunc cultum ex Oriente secum Tuscos asportasse non dubitabit, qui noverit, quae de sacro igne ab Hebraeis in Templo adservato in sanctis libris habemus.

(14) Equidem scio istas originationes plerisque doctis viris, praesertim Transmontanis, non admodum probari, qui aliunde potius, quam ab Oriente primos Italiae incolas arcessere malunt: fateor etiam quosdam nostrates prurigine ista, omnia etyma ab Orientalibus linguis derivandi plus nimio laborasse. Sed cum ineluctabilibus argumentis persuasum habeam, recta ex Asia huc innumeras erronum colonias immigrasse, ut in primis religio, mores, scripturaque testatum faciunt (praeter veterum omnium testimonium, qui sive a Phoenicia, sive ab Aegypto, sive a Lydia, sive a Phrygia, sive denique ab Hellade arcessant, non aliam profecto terrae plagam, quam Orientalem indigitant) operam minime lusisse mihi videntur, quotquot, posthabitis Latinorum, Graecorumque plane futilibus etymologiis, utpote ex alieno solo petitis, in derivandis vocibus e veterum Orientalium linguis insudarunt. Ex iis tamen eas tantummodo utroque pollice probaverim, quae nulla vi detortae & sponte fluant, & rebus ipsis adprime quadrent. Ut ecce tibi quis non cum Mazochio *Addit. in Voss.* fateatur ab eodem *hessah* Etruscum *verse* provenisse, quod Festus *ignem* notasse docuit? *Tuscorum enim lingua*, ait, arse *averte*, verse *ignem constat adpellari*; sicuti & *arse* est ab הרט *evertere*, unde cum paragocico *he* imperativus procedit הרטה *horsa* vel *arsa everte*.

(15) In Commentar. ad Marm. Kalendar. ad Acta S. Patricii Martyris, & in Dissert. *de Cathedr. p. 237.*

(16) Graeci item, quorum peculii ea urbs numquam fuit, ut infra demonstrabimus, eodem modo dixerunt Ἡρκολανεον, ut Dio, vel Ἡρκουλανεον ut Zonaras, vel Ἡρακλανον, ut Antoninus *c.* 4 §. 48 (V. ibi Gataclerum). Strabonem non moramur, qui maluit graecissare, & persuasus Herculem auctorem habuisse ab Ἡρακλει fecit Ἡρακλειον, non secus ac Ovidius dixit *Herculeam urbem*: idque libentius fecit, cum alia urbs in Thessalia Ἡρακλειον diceretur, a Livio dicta *Heracleum*: qui si latinitate eam donare voluisset, adpellasset utique *Herculaneum*. Eodem pacto Strabo *Minervae promontorium* dixit graecissans Ἀθηναιον.

pro *o* fumi) non quidem violentius detorta, sed sponte sua, uti iacent, significationem per quam loco adcommodatam subpeditant. Sonant enim hebraice *mons crematus*, ex הר *mons*, & קלי *torrefactus* a קלה *torrefecit* (17). Quae sane adpellatio, uti opportunissimam posteris sive Latinis, sive Graecis ansam praebuit, ut de Herculis nomine dictam venditarent, quando de peregrini ducis adventu fama erat. Itaque rem nobis ulterius perpendentibus ex illorum vocabulorum numero ea vox videtur, in quibus, ut Bochartus ait (*praef. in Canaan*) *multae res tamquam in myrothecais inclusae latent*. Ecquis enim non videt ipsissimum Herculanei situm graphice ea nomenclatione descriptum? In colle enim, & quidem Vesuvinis incendiis concremato, fuisse eam urbem positam tam certum est, quam quod certissimum, ut iam observavimus, & infra iterum ostendemus. Nec enim in imponendis nominibus aliud temporum heroicorum homines ab insequutis aetatibus consueverant; id quod vel ex Mosis historia universa potest intelligi (18). Itaque cum Vesuvii ignitae vomitiones aequale monti senium habeant, quaecumque circa regio ignitis torrentibus obducebatur, eam, non secus ac hodie (19), ab illa calamitate sibi nomen quaeri oportuit. Hoc ipsum igitur Herculaneo, cuius solum non modo crematum fuisse noverant adcolae, sed ex ipsis igneis adgestionibus concretum, nomen invenit (20).

X. Pompeiorum etymon.

Hoc ipsum & Pompeiis obtigit; ibi enim non minus, quam Herculanei Vesuvinarum eructationum monumenta exstabant. Prae reliquis autem torrens igneus, qui novissimus illuc advenerat, ubi Pompeii conditi fuerunt, utpote qui supra reliquos positus adpareat, de eo dubitare non sinit. Hic enim, cum deferbuisset, in porosos lapides concrevit, dictos *spongias pompeianas* (21), qui partim nigri, partim rubescentes, non aliud spectantibus ad hunc usque diem exhibent, quam prunarum acervum, cuius pars restincta penitus fuerit, pars vero viva adhuc, sed veluti cinere obvelata languido rubore splendeat. Quod spectaculum, cum in omnium oculos incurreret, quid verosimilius, quam ut inde loci nomen factum fuerit? Et re quidem vera, *Pompeii* vox, quae pueriliter a Graeco πομπη trahitur, & Graeci peculii non esse vel ex varia Graecorum scriptura evincitur (Dionysius enim scribit Πομπηια, Strabo Πομπαια, Dio Πομπηιοι) & proinde sensu vacua, si Phoeniciis eam adiudices, statim tibi nulla vi detorta loci adspectum depinget. Etenim פחם פיח *pom-pia* bina sunt

(17) Fortasse etiam ab חרך *barac* vel *berac*; quod Hebraeis est *cremare*, Chaldaeis vero Syrisque intransitivum est, & valet *aduri*, *ustulari*; ita ut participium *berac* idem valeat, ac *crematum*. Vel ab חרוה קליא *ardens igne*, ut Martorellius in *Thecla Calamar. pag.* 565. Atque hinc fortasse factum, ut cum incolae thermas quascumque *berac* dicerent, Graeci de suo ἡρακλει interpretantes ἱερα Ηρακλεως adpellarent, ut Athenaeus *lib. XII* nos docet inter alia id quaerens: δια τι τα θερμα λουτρα τα φαινομενα εκ της γης παντες Ηρακλεους φασιν ειναι ἱερα; *cur calida balnea e terra scaturientia omnes Herculis sacra esse dicunt?*

(18) Huiusmodi sunt *Horma*, *Moriah*, & sexcenta alia, quorum etyma a S. Scriptore indigitantur. Sed ne a proposito abscedamus, terra *Gomer*, docente Bocharto in *Phaleg. lib. III*, c. 8, p. 172, sic dicta est, quia igne *consumta*, a גמר *gamar*. Eadem enim erat ac *Phrygia*, ita a Graecis adpellata απο του φρυγειν *torrere*. Et quidem eius pars erat regio, quae κατακεκαυμενη *cremata* dicebatur; de qua videsis Stabonem *lib. XII*, *pag.* 579, ubi eius solum sic describit: ευθρυπτος εστι γη και ψαθυρα, πληρης τε αλμυριδος, και ευεκπυρωτος, *terra fragilis est & friabilis, & plena salsuginis, & valde inflammabilis*; & iterum *lib. XIII*, *pag.* 628: εστι δε ἡ επιφανεια τεφρωδης του πεδιου, ἡ δε ορεινη και πετρωδης, μελαινα, ὡς αν εξ επικαυσεως, *camporum superficies est cinericia: montana & saxosa sunt nigri coloris, veluti ex adustione*. Atque hinc rectissime conligit Geographus, inepte quosdam suo aevo a fulminibus coelo olim delapsis id repetisse, cum potius ὑπο γηγενους πυρος *a subterraneo igne, cuius deinde fontes restincti fuerint*, esset repetendum. Deinde subdit: το δ' ευαμπελον την τοιαυτην ὑπαρχειν γην λαβοι τις αν και εκ της Καταναιας της χωσθεισης τῃ σποδῳ, και νυν αποδιδουσης οινον δαψιλη, και καλον, *vitiferam vero hanc tellurem esse, intelligi etiam potest ex agro Catanensi, qui cinere oppletus adhuc pulchri vini copiam subpeditat*. Quae ideo fusius retuli, ut quisque videat, quam gemella sint iis, quae de Vesuvio idem Geographus habet loco superius citato.

(19) Haud scio an aliquis huic etymo nolit adquiescere idcirco, quod novit Herculanenses Herculi devotissimos fuisse, Caesaris Capacii *Hist. lib. II cap.* 9 testimonio edoctus, qui ait: *Hercules semper ibi marmoreas reperiunt*. Et quidem e nuperis Regiis excavationibus, etsi non tam multa, quot venditarunt, Herculea signa prodierint, unum tamen atque alterum procul dubio effossum est, & praeterea plures picturae Herculis gesta exhibentes. Quid proinde? Non negamus utique Herculanenses id sibi libentissime persuasisse, & de ea fabula mirifice placuisse, atque propterea praecipuum Herculi cultum ostentasse; sed inde confici, ut ab *Herculis* nomine *Herculaneum* dictum primo fuerit, id vero abnuimus.

(20) Palam exempla sunt. In insula Enaria cum ab hinc 400 & amplios annos mons Epopeus arsisset, rivus igneus inde ad mare pertingens, qui lapidescens squalorem ingentem locorum amoenitati obduxit, vulgo dicitur *l'Arso*. Nec secus apud Vesuvium plura similia sunt loca, quae itidem dicuntur *l'Arso*, & antiquitus dicebantur latine *Cremata*.

(21) Hic nempe est *pumex*, sive *spongia Pompeiana*, ex qua Vitruvius Vesuvium olim arsisse argumentum capiebat, ut *cap. I* adnotavimus. Idemque spongiosus lapis hodiedum *pumex* vocatur suspendendis fornicibus aptissimus.

ſunt nomina, quae nihil aliud Hebraice ſonant, quam *carbo* & quidem *extinctus*, teſte R. Elia, & *favilla*, quae ſub cinere deliteſcit (22). Criticis lectoribus iudicium eſto, num invita trahatur haec etymologia (23), an ſponte ſua fluat? & an veroſimilius ab Herculis πομπη derivetur.

XI. Strabonis locus de Pompeiis reſtituendus.

Ne autem id, quod eſt, reticeamus, ea απο της πομπης etymologia, licet a Graecis cuſa adpareat, tamen apud Latinos tantum invenimus; Graecos vero doctiores, ut Diodorum, & Dionyſium ab ea referenda conſulto abſtinuiſſe ducimus. Sed Strabo aliam prorſus nominis derivationem inculcare mihi videtur, certe veroſimiliorem, niſi temporum & hiſtoriae ratio obſtaret. Quomodo enim Graecum nomen factum fuerit urbi, quae ante omnem Graecorum in Italiam adventum fundata, Graecis numquam paruit? De ea tamen aliquantisper diſſerere non piget, ut adfectum Geographi locum, qui hanc noſtram urbem reſpicit, reſtituamus. Ipſe igitur *lib. V*, *p.* 247, cum de variis Pompeiorum dominis ad Romanos uſque verba feciſſet, ſic pergit: Νωλης δε, και Νουκεριας, και Αχερων ... επινειον εστιν, η ποιει παρα τῳ ποταμῳ Σαρνῳ και δεχομενῳ τα φορτια, και εκπεμποντι, quae verba ſic vertit Interpres: *Nolae autem, & Nuceriae, & Acerrarum navale eſt, Sarno flumine excipiente, & tranſmittente merces:* qua in verſione quisque videt omiſſa eſſe verba η ποιει, quippe, uti iacent, ſenſu omnino vacua. Quare ibidem Caſaubonus adnotat: *verba* η ποιει *videntur omnino inducenda*. Atqui ea verba in omnibus exſtant, quos conſului, mss. codicibus, etſi vario ſpiritu, & adcentibus ſignentur. Non temere igitur inducenda, ſed potius reſtituenda putarem, ſi quam minima mutatione inde optimus ſenſus exſculpi queat. Et quidem disiunctiva particula η *vel* quid aliud exerta voce clamat, quam quod ſibi nomen aliud ſubreptum ſit, quod antecedenti επινειον reſpondeat? Quid enim ſibi vult illud ποιει? Vel quid ſignificabunt haec verba: *navale eſt, vel facit apud Sarnum excipientem, & traſmittentem merces?* ſic enim melius vertendum eſt παρα το Σαρνῳ. Deeſt igitur procul dubio nomen aliud, quod Geographus conrectione uſus melius, quam επινειον, quadrare ſequentibus verbis παρα τῳ Σαρνῳ *apud Sarnum* inſinuet. Pro eo autem inrepſit, neſcio quo pacto, illud ποιει; ſed certe non alia putaverim de cauſa, quam ſoni adfinitate. Nullus igitur dubito, quin legendum ſit επινειον, η πομπειον, quibus nominibus belle reſpondent bina participia δεχομενῳ, και εκπεμποντι. In quantum enim ea urbs ad Sarnum poſita exciperet merces επινειον h. e. *emporium* (24) erat, in quantum vero per flumen ad vicinas urbes *tranſmitteret*, πομπειον optime dici poterat. Adde, quod mendoſa vox ποιει a πομπειῳ facile deformari quibat. Quod ſi ea lectio pro vera habeatur, quisque videt, quam delicate Geographus ετυμον Pompeiorum inſinuare curaverit, interim dum vulgarem etymologiam, quam flocci faciebat, aperte reiicere non auderet.

XII. Quid πομπειον Athenis fuerit.

At enim, inquies, optima fortaſſe lectio, dummodo πομπειον eo ſenſu adcipi poſſit, pro loco ſcilicet, unde adſervatae merces emittantur: atqui id novum prorſus eſt, & inauditum. Ego vero, etſi nusquam eo ſenſu apud ſcriptores occurreret, nullus dubitarem, quin ad eum ſenſum trahi optime poſſit verbale hoc a πεμπω *mitto* derivatum; ut ſcilicet *mittendi locum* πομπειον notare poſſet: quod utique Straboni ſatis erat, ut inde Pompeiorum originem derivaret. Numquid non dictus eſt πομπαιος Mercurius, qui defunctorum animas ad inferos deduceret? Numquid non πομπος, πομπευς, & πομπευτης ille dicitur, *qui aliquem deducit, vel tranſmittit?* Numquid πομπευω non valet *deducere, tranſmittere?* Quid quod non conceſſerim eo ſenſu apud veteres πομπειον caruiſſe? Nec enim auctoritate Henrici Stephani, Sigonii, Meurſii, aliorumque frangor, qui ea voce deſignari apud veteres aiunt vel vaſa in pompis deferri ſolita, vel aedificium, quo ipſamet vaſa adſervarentur. Enimvero publicum aedificium fuiſſe procul dubio evincitur e duobus Laërtii locis. In Diogenis enim vita *lib. VI* refert Cynicum dictitare ſolitum, *Athenienſes ſibi loca, ubi inhabitaret, adparaſſe*, δεικνυς την του Διος στοαν, και πομπειον, *innuens Iovis porticum, & Pompeum*; & *lib. II* Socrati ſtatuam εν τῳ πομπειῳ fuiſſe poſitam narrat. At cuinam uſui huiuſmodi aedificium erat conſecratum? Id ſane non aliunde expiſcari poſſumus, quam ex Demoſtene, qui in Oratione in Phormionem de frumento loquitur, quod εν τῳ πομπειῳ Athenienſes menſi fuerant. Quare eius auctoritate permotus Pollux in ſuo *Onomaſt. lib. IX, cap. 5*, cui titulus: περι των κατα θαλατταν μερων της πολεως, *De urbis partibus, quae ſunt ad mare*, *ſegm.*

(22) Quo ſenſu adcipitur *Exod. IX*, 8.

(23) Jacobus Martorellius in *Thec. Calam. p.* 565 aliunde *Pompeii* nomen derivavit, h. e. a פום פיח *os flammae*.

(24) Επινειον & εμποριον ſynonima eſſe apud Graecos, & in primis apud Strabonem pluribus docuit Mazochius in *Tabul. Heracl. pag.* 37, *n.* 59 & *pag.* 111, *n.* 80.

segm. 45 inter alia publica aedificia post ταμεια *penus*, & σιτοβολια *horrea*, πομπειον recenset his verbis: ηπου δε και πομπειον ειη αν οικημα κοινον, Δημοσθενους ειποντος εν τω προς Φορμια α περι δανειου· και ταυτα ιστε εν τω πομπειω διαμετρουμενοι: *certe quidem* πομπειον *publicum aedificium fuit, cum Demosthenes in Phormionem* de mutuo *scribat: haec nostis, cum in Pompeo dimensi essetis*. Pollux igitur de hoc aedificio id tantum noverat, quod e Demosthene didicerat, & ideo non inter loca sacra, vel sacris addicta, sed inter ea aedificia recenset, quae ad mare, & a σιτοβολιοις non multum abessent. Eruditi autem nuper a me adlegati, nescio qua opinione abacti, sed nullo sane fundamento, de pompa unice cogitantes, commenti sunt aedificium unis pompae vasis servandis destinatum. Sed ex Demosthenis verbis luce clarius evincitur πομπειον nihil aliud fuisse, quam aedificium mercibus servandis paratum, unde pro opportunitate adsportarentur. Orator enim suorum clientum nomine inter alia, quibus de Atheniensium republica illi benemeriti olim fuerant, haec commemorat: ότε ὁ σιτος επετιμηθη προτερου, και εγενετο εκκαιδεκα δραχμων, εισαγαγοντες πλειους η μυριους μεδιμνους πυρων διεμετρησαμεν υμιν της καθεστηκυιας τιμης πεντε δραχμων τον μεδιμνον. και ταυτα παντες ιστε εν τω πομπειω διαμετρουμενοι, *cum frumenti pretium carius evasit, & ad sedecim usque dracmas pervenit, nos adsportantes plus decem millibus medimnis, emensi fuimus solito quinque dracmarum pretio: atque id vos omnes nostis, qui in Pompeo illud mensi fuistis*. Jam vero ex hisce verbis quis non videt *Pompei* aedificium servandis frugibus, aliisque id genus mercibus fuisse? Anne fiet verisimile, Athenienses frumentum metiri solitos, ubi sacra Pomparum adservarentur, & non potius, ubi foret aliquantisper detinendum? Pollux certe id sibi non persuasit. Πομπειον igitur Atheniense aliud, ni fallor, esse non potuit, quam promptuarium mari proximum importandis mercibus, unde pro opportunitate emitterentur: quod pro Graecorum more circumpositae erant porticus, quae statuis, & picturis ornabantur, non secus ac publica aedificia, quae vulgo adpellamus *Dogane*, vel *Caricatoj*. Optime igitur Strabo Pompeios, nisi vera etymologia, certe pulchra nominis adlusione, vocavit trium urbium finitimarum επινειον, η πομπειον *emporium*, *sive promptuarium* ad flumen positum, quo merces importarentur, & per aquas exportarentur (25). At remotissima urbis fundatio, & nulla cum Graecis communio nos vetant, quominus Geographo subscribamus: iuvit tamen eius mentem adsequi, ubi de ea urbe, de qua quaerimus, mentionem facit.

C A P. IV.

De Herculanei situ, & ambitu.

I. Quis nostrae investigationis scopus.

CUm de geminarum urbium antiquissima fundatione sermonem habuerimus, antequam ad earumdem colonos, dominosque adgrediamur, operae pretium est, de amoenissimo earum situ inquirere. Ne quis tamen operam nos ludere velle arbitretur, Non enim argumenta huc congerere mens est in retroactorum temporum Philologos, qui in eo urbium situ investigando aberrarunt. Res nunc de se loquitur, cum ambae urbes Regum nostrorum munificentia lucem iterum adspexerint, & cuique visendas se praebeant; nec alias, ab iis, quas quaerimus, esse litterata monumenta vel minimum ambigere sinunt. Animus igitur est veterem totius plagae situm harum rerum cupidis, exteris praesertim, quibus adire eas non licet, ita exhibere, ut statim discant, & quam immutata hodie sit eius facies, & quae fides habenda sit veteribus, quos usque passim carpunt, qui eorum dicta minus adsequi valent. Etenim si eam regionem inspicias, ubi geminae iacent urbes, incredibile putes eam ipsam esse, de qua veteres fabulati sunt, adeo immutata sunt omnia.

II. Veterum de Herculaneo testimonia.

Quod ut perspicuum fiat, ecce tibi, quae de Herculanei positu testatum reliquerunt L. Sisenna, Dionysius Halicarnasseus, & Strabo. Antiquioris omnium Sisennae, qui ante annum ab U. C. septingentesimum suas historias descripserat, fragmentum opportunissime nobis servavit Nonii Marcelli Grammatici diligentia, qui *Cap. III*, quod *de discretis generibus* inscribitur, sic ait: *Fluvius masculini generis, Fluvia feminini, ut amnis* (1) *plerumque. Sisenna Histor. lib. IV: quod oppidum* (de Herculaneo loquitur, ut infra vides) *tumulo in excelso loco propter mare, parvis moenibus, inter duas fluvias infra Vesuvium collocatum. Idem eodem: transgressus fluviam, quae se-*

(25) Atque hinc factum reor, ut Strabo non πομπαιαν, vel πομπαιους, ut alii, sed πομπαιαν maluerit adpellare, quasi urbem *transmittentem* merces.

(1) Nota sunt Plauti, Naevii, Varronis, & Festi loca, in quibus *Amnis* est generis sequioris. Forsitan & alia reperientur. At non continuo ea usurpatio pro trita haberi potest. Quocirca Nonianum *plerumque* pro *interdum* adcipiendum est: quo modo Nonii saeculo το *plerumque* usurpabatur.

cundum Herculaneum ad mare pertinet (2). Quibus verbis tam graphice oppidi ſitus deſcribitur, ut nihil ſupra. Dionyſii autem locus idem eſt, quem ſupra recitavimus, de Hercule eius fundatore: Πολιχνην επωνυμον αυτου κτισας, ενθα στολος αυτῳ εναυλοχειτο, ἡ και νυν ὑπο Ρωμαιων οικουμενη, και Πομπηιας εν μεσῳ κειμενη, Νεαπολεως τε, λιμενας εν παντι καιρῳ βεβαιους εχουσα: *oppidulo ſibi cognomine condito, ubi claſſis eius ſtativa habebat, quod nunc a Romanis habitatum exſtat inter Pompeiam, atque Neapolim, tutos omni tempore portus habens*. Strabo denique *lib. V, p. 247*, ubi de Neapoli dixerat, ſic proſequutus eſt: εχομενον δε φρουριον εστιν Ηρακλειον, επικειμενην εις την θαλατταν ακραν εχον, καταπνεομενην λιβι θαυμαστως, ὡσθ' ὑγιεινην ποιειν την κατοικιαν: *Caſtellum proxime ſequitur Herculaneum, promontorium habens, quod mari imminet, & Africo mirifice perſpiratur, ita ut ſaluberrimam eius habitationem efficiat*. Ex coacervatis itaque hiſce teſtimoniis illud confici debet: 1 Herculaneum *oppidulum* non ſatis amplum fuiſſe, cum dictum fuerit πολιχνη, & φρουριον; 2 *infra Veſuvium fuiſſe poſitum*; 3 *in excelſo loco propter mare*, h. e. επικειμενην εις θαλατταν ακραν εχον; 4 contra Libicum, λιβι καταπνεομενην; 5 *inter duas fluvias*, quarum altera *ſecundum oppidum* flueret; 6 non unicum habuiſſe portum, λιμενας βεβαιους εχον.

III. An Veterum deſcriptio detectae urbi quadret. Iam vero ex hiſce urbis characteribus, bini quidem primo obtutu nuper effoſſae urbi convenire videntur, ut ſit ſub Veſuvio, & contra Africum, quo adhuc mirifice ea regio perflatur, poſita; tertium vero, quod ſatis exigua foret, ex ipſis effoſſionibus compertum habemus. Sed ſi tumulum, ſive promontorium quaeras, ſi fluvios, ſi portus, nullibi ea exſtare comperies. Hinc parcendum Philologis noſtris, qui Herculaneum ultra mille paſſus ablegarunt, & in eo tractu ſtatuerunt, ubi hodie exſtat populoſiſſima villa Turris Graeci, ſive Octavae. Ibi enim, qua parte *Caſtellum* (3) nuncupatur, cum promontorium ad mare uſque procurrens intuerentur, hinc inde maris ſinus olim fuiſſe poſitos, & navibus recipiendis opportunos ſuſpicarunt; flumina porro non alia dixerunt, quam Sarnum, & Sebethum, longo ſane diſſita intervallo. Num igitur coaevos ſcriptores ſomniaſſe dicemus, an fidem oculis noſtris denegabimus, qui theatrum, templa, baſilicam, vias, muros, ſepulchra ſubſtratae urbis, non ſine litteratis marmoribus quamplurimis, quae ad Herculanenſes ea omnia pertinuiſſe teſtantur, vidimus? Neutrum ſane. Sagaciter enim inveſtigando rem acu tetigiſſe veteres ſcriptores deprehendimus, vel inde magis magisque edocti, quam temere, ubi noſtram ignorantiam fateri erubeſcimus, ſupinitatis, vel mendacii antiquos arguimus. Tumulum igitur Herculanenſem, & duplicem portuoſum ſinum, & fluviorum alveos inveniſſe laetamur. Qua de cauſa eruditis non modo, ſed & naturalis hiſtoriae cupidis quammaxime gratificatum ire ſperantes, vetuſtam totius Herculanenſis agri faciem in mappa adcuratiſſime delineatam exhibemus. Neu quis putet eam divinando ex ingenio fuiſſe confictam. Quo enim artificio eam deformavimus, aperire non piget.

IV. Quo pacto primaevi ſoli facies dignoſci queat. In primis igitur noſſe oportet totum illum terrae tractum, quem in mappa expreſſimus, ſub Tito Veſuvina adgeſtione aeque obrutum fuiſſe, non quidem liqueſcenti materie, quae torrentis inſtar fluit, & mox defervens lapideſcit (4), ſed. ignito lapillorum, ſive pumicum cinerisque volumine, quod praeceps ſeſe per montis declive devolvens, ad mare uſque tetendit, ut infra docebimus; quodque temporis tractu in tophaceum lapidem paſſim coaluit, quem hodie vulgo adpellant *pappamonte*. Huiuſmodi enim materiem, qualis Herculaneo ſuperimponi cernitur, ubicumque in eo regionis tractu effoderis, invenies; per octo enim milliaria ſecus mare extenditur, ab eo ſcilicet loco, quem *Petralbam* adpellant, ad uſque Oppidum Turris Adnunciatae: ſurſum vero ad montem uſque adſcen-

(2) Ea hiſtoria fortaſſe ad Minatii Magii Aſculanenſis geſta pertinebat, cum Herculaneum ſociali bello cepit, de quo Velleius Paterculus abnepos loquitur; fortaſſe etiam ad Sp. Carvilium, qui idem oppidum multo ante e Samnitibus ceperat, teſte Livio, ut infra *cap. VII*.

(3) Caſtellum illud praetorium eſt, quod oblectationis gratia ab Alphonſo Aragonenſi Rege aedificatum poſt annum 1442 vulgo tradunt. Poſitum eſt autem in promontorio ſatis alto, quod antiquiſſimus lapideus torrens e Veſuvio eructatus efformaverat; quodque ante annum 1631 ad uſque parvum maris ſinum procurrebat: tum vero ex vulcanici pulveris adgeſtione eo ſinu oppleto, aliquantulum a mari recedens hortis imminebat: nunc autem poſt annum 1794 amplius receſſit, alio torrente lapideo marinas undas propulſante. Hoc vero idcirco *Caſtelli* nomen habuit, quia ei promontorio impoſitum fuit, ubi a Federico II ducentis iam ante annis Turris exſtructa fuerat, & quidem a Neapoli *Octava*, unde oppido nomen haeſit.

(4) Talis eſt lapidea illa concretio, quae totum illum tractum occupat, ubi pſeudurbana Herculanenſis domus effoſſa eſt. Falſo enim putarunt aliqui eam Tito coaevam fuiſſe, ex eo quod coaevis aedificiis ſuperſtare viderunt. Eam enim longa poſt intervalla eructatam fuiſſe certiſſimum eſt, cum inibi alia aedificiorum rudera, & cemeterium inventum ſuper topho illo fuerit, cui Herculaneum ſubeſt, ut infra narrabimus *Cap. XIII*.

ſcendit. Ea autem, etſi fere ubique eiuſdem altitudinis (demtis tantummodo extremitatibus) in aequidiſtantibus a monte punctis inveniatur; non ubique tamen in eodem plano conſiſtit. Sed eſt, ubi ad hodiernam uſque ſuperficiem adſurgat; ita ut inſequutae adgeſtiones vix eius altitudinem adaequent; eſt vero, ubi modo plus, modo minus in imum deprimatur. Id quod argumento eſt, immenſam illam lapillorum cineriſque ſtruem, quae tanto impetu in ſubiectum ſolum ſeſe ex aequo exoneravit, etſi rura & urbes, & colles, & valles infra ſe premeret; tamen veterem ſoli deformationem plus minus conſpicuam ſervaſſe. Etenim cum minime liqueſcens ea materia eſſet, non utique ex liquidorum lege ima petiit, ita ut vallibus magis, quam tumulis inſideret; ſed contra, cum diſſoluta eſſet maſſa, quae vehementiſſimo impetu propulſa tantum iter per aëra confecit, ex aequo fere excelſa, ut ima contexit; non ſecus ac cum alta nive, vel grandine montes valleſque obveſtiuntur. Quo autem machinamento eam materiem mons ita evomuerit, fuſe *Cap. XI* differemus. Hinc igitur factum oportuit, ut & valles, & plana, & colles poſt eam eruptionem adhuc adparerent. Sequutis autem temporibus, cum valles prius liqueſcenti, ut fit, materie, & mox anno 1631 ingenti illa ſcoriarum egeſtione, aquarum vi propulſa, eſſent oppletae; ſubinde alia prorſus regionis facies evaſit, & fere complanata adparuit; etſi poſtea novam alicubi ſcabritiem aliae atque aliae eruptiones in eo ſolo creaverint. Hinc autem, ſicuti ea omnia, quae ſuper terreum illud, ac tophaceum Herculanenſe tegumentum impoſita cernimus, eſſe poſteriora Titianis temporibus eiectamenta haud aegre colligimus; ita contra quidquid ſub illo deprehendere licuit, ad veterem, prout ante Titum exſtabat, ſolum pertinere manifeſtum eſt.

V. Qua ope exploravimus. Hiſce igitur pro explorato habitis ad tentandum ſolum ventum eſt; idque puteorum ope, qui paſſim ab incolis nec labore, nec ſumptu deterritis effoſſi inveniuntur, peragi potuit. Etſi enim tota huiuſce telluris compages variis Veſuvii eiectationibus, & lapideſcentibus rivis intertexta adpareat; tamen eo tophi Herculanenſis indicio, quid antetitianis temporibus, quid ſequioribus eſſet adſcribendum, ſtatim patuit. Atque hinc explorare licuit, ubi olim in tumulos ſolum adſurgeret, ubi in planitiem aequaretur, ubi denique in valles deprimeretur; nec non quouſque litus ante Titum procederet, & ubi admiſſo mari ſinuaret (5). Nam ubicumque ſub topho arena maris inventa eſt, quis negaverit marinam plagam olim fuiſſe?

VI. Duplicis mappae adornatio. Id autem ut fidelius, ac luculentius lectorum oculis exhiberetur, duplicem huiuſce telluris faciem, prout eam deprehendimus, delineandam in mappis curavimus? Idcirco tabulam inſtruximus, quae praeſentem regionis ſtatum ita exhiberet, ut in ea non modo quidquid ſolo ſuperimpoſitum humana induſtria exſtat, adſpicere queas, ſed etiam ſoli naturam diſcas. Cum enim illud totum ex Veſuvii adgeſtionibus conſtet, ad tres potiſſimum ſpecies referri ipſae poſſunt. Prima eſt lapidearum maſſarum, quae a monte candentes, & liqueſcentes eiectantur: altera eſt ferrugineae terrae, & ſcoriarum, quae anno 1631 aquae torrente abrepta ibi potiſſimum confluxit, ubi ſolum deſidebat, quaeque apud incolas audit *terra di fuoco*: tertia denique eſt Titiana adgeſtio, quam adpellant *terra vecchia*, vel *pappamonte* cum in tophum coaleſcit; quae ſicubi nuda adparet, certiſſimo eſt indicio, eum locum in altitudinem olim fuiſſe poſitum. Has igitur ſpecies vel colore, vel viriculi tractibus diſtinguendas curavimus. Quare invenies lapideſcentium rivorum flexuoſos ductus rubrica depictos; terram vulcanicam anni 1631 ſpiſſioribus viriculi ductibus deſignatam; quidquid ſupereſt *veteri telluri*, ſive Herculanenſi topho adſcribere tute potes.

(5) Haec quoque inveſtigatio diuturnis aſſiduiſque ſtudiis ſtrenui Socii noſtri Franciſci Vega debetur. Quod enim nunc ſapienter excogitatum, recteque factum ſua ipſa ſimplicitate ſe probat, non niſi ſumma induſtria, & multiplici labore inveniri, ac perfici potuit. Difficultatis autem caput fuit in definienda antiqui litoris linea. Cum enim vix tres putei ſecus litus exſtarent, qui ſua altitudine ad uſque maris libellam deſcenderent, principio opus fuit totam exhaurire aquam, ſi forte inferius marinum ſabulum inſideret; quippe quamplurimis experimentis monumentiſque didiceramus, mare a Titi aevo ad decem fere palmorum altitudinem excreviſſe. Et re quidem vera, cum ad eam altitudinèm ventum eſt, arena comparuit. At quomodo ex hiſce tribus punctis tota litoris flexuoſitas deſcribi poterat? Alterius igitur indaginis opus fuit. Explorata enim ex hiſce tribus punctis Titianae eruptionis in veteri plaga altitudine, neceſſe fuit totum litoralem tractum ad libellam & regulam exigere. Quippe & multiplici experimento didiceramus, eam adgeſtionem in aequalibus a vertice montis diſtantiis aequalem altitudinem habere, praeter quam in extremitatibus, & ubiquumque vel caſu aliquo, vel hominum artificio decrevit, vel excelluit: quae omnia prae oculis habere diligentiſſimus inveſtigator non deſtitit. Facili vero coniectura concipi poteſt, eam materiem, cum in maris aquas ſeſe infudiſſet, a litorali altitudine non parum decreſcere debuiſſe.

tes. Quod si tum Titianae, tum posteriorum eiectationum varia altitudo in hac mappa designari aliquo pacto potuisset, sub oculis haberes, unde veterem soli faciem, excepto tamen litore, argueres.

VI. Alterius mappae subsidium. Sed quoniam impossibile id omnino erat, propterea alteram adornavimus mappam, in qua, detracto veluti omnium posteriorum adcessionum cortice, nuda ea tellus adpareret, qualis ante Titiana tempora exstitit, in eaque veteris Herculanei rudera, qualia effossa per nos fuere, delineavimus. Habes praeterea in hac tabula litoris antiqui terminos, & hodiernum etiam litus quousque processerit, hac nota ♎ indicatum. Designatos etiam passim in ea invenies sub nota ⊙ puteos, quibus ad subiectum solum explorandum usi sumus; nec non aliorum aedificiorum rudera, ubi detecta fuere, adsterisco * indicavimus. Utramque porro mappam, craticulatis lineis, & respondentibus litteris aeque instruximus, ut facile cuivis liceat explorare singulis veteris regionis punctis, quid hodie superfit, vel contra.

VIII. Verissima Veterum descriptio e mappa adparet. Iam vero, ubi antiquae regionis mappam sub oculos habueris, statim disces, quam graphice coaevi scriptores eius situm descripserint. Videbis Herculaneum εν ακρα (6), sive *in tumulo propter mare* positum, quod tunc temporis octoginta circiter passus introgrediebatur: eius autem tumuli altitudinem statim metieris, ubi animadvertes subsequutas eructationes ipsum adscendere non potuisse, sed in inferioribus hinc inde stetisse; adeo ut hodie magno cum incremento vix eam altitudinem adaequent. Videbis urbis ambitum sane quam exiguum, quare φρουριον, & πολιχνιον adpellaverint. Etsi enim integrum urbis circuitum exploratum non habeamus, tamen orientem versus sepulchra, ubi exstarent, deprehendimus, & hac nota § designavimus; ab occidente vero statim post theatrum vallis subiacebat pluviis fortasse aquis secundum muros excavata. Sed, quod magis interest, videbis satis reductos maris sinus oppido hinc inde adiacentes, ex triplici telluris lingua efformatos longe in mare procurrenti, qui veterum navigiis, si non portus numeris omnibus absolutos, certe satis tutam stationem, adiuncta etiam fortasse artis ope, praebere poterant. In horum altero, quem *Retinam* vocabant, Romani classiarii excubabant, ut infra ostendemus. Videbis denique duas *fluvias* a Sisenna commemoratas, sive earum alveos, quibus oppidum in medio claudebatur. Sed de his fluviis, ne lectoribus fucum facere videamur, aliquanto laxius est disserendum.

IX. Constans fluviorum memoria. Principio illud pro certo habendum, quod Macrinus in *De Vesuvio cap. 7.* ante annos centum & quinquaginta tradidit hisce verbis: *Manet apud incolas tradita quaedam per manus a maioribus, & in posteros transmissa de fluminibus memoria: duo narrant profluisse olim e Vesuvio flumina*. Quod testimonium eo libentius recipimus, quod ipse auctor, qui illud produxit, eo usus non est. Quippe cum non bene fultam eorum opinionem, qui ea flumina Veserim fuisse, & Draconem dictitabant, comperisset, eam simul cum fluminibus omnino reiecit. Ceterum a quinto usque saeculo Procopius *de Bell. Goth. lib. IV cap.* 3 testatum reliquerat circumpositam Vesuvio regionem aquis potabilibus abundare: κατα τουτον δε τω βεσβιου του προποδα υδατω πηγαι ποτιμου εισι; etsi in eo peccaverit, quod ex eisdem fontibus Draconem manare adseruerit. Et ipsemet Macrinus *l. c.* addit minime spernendas de antiqua horum fluminum exsistentia coniecturas his verbis: *Addunt quoque ad argumentum coniecturas, scilicet legi feudalium agrorum antiquas investituras, in quibus a domino aquae, aquarumque decursus, & ius aquandi concedebatur; frustra, si aquarum beneficium ibi natura negaret*. Eas autem instrumentales tabulas, quae si exstarent, plenam probationem conficerent, hodie non habemus. Non desunt tamen, quae citra omnem dubitationem aquas in illa regione fluxisse designant. Et re quidem vera Claritus noster, qui excutiendis archivis multam lucem patriae historiae offudit, de veteri pago *Sola* (qui pagus olim paullo ultra Turrim octavam positus erat, ipso in loco, quem hodie vocant *Sora*, quemque designatum habes in nostra hodierni Herculanensis agri mappa) verba faciens, veterem membranam, quae

(6) Auctor Thecae Calamariae *pag.* 563 frustra haec Geographi verba sollicitat, & pro ακραν refingit μακραν; unde colligat eam urbem in longum positam ad usque Turris octavae oppidum fuisse exporrectam. Ακρα autem Strabonis, ubi situm erat Herculaneum, vertenda est potius *lingua*, quam *promontorium*. Erat enim *lingua* apud Latinos *promontorii genus non excellentis, sed molliter in planum devexi*, ut ait Festus. Sic Iulius Caesar *Comm.* 3. *c.* 12. dicit plerasque Britanniae urbes sitas *in extremis linguis promontoriisque*. Eam autem telluris linguam, cui Herculaneum insidebat, lapideus ille torrens olim efformaverat, quem sub immensa antiquissimarum adgestionum strue positum deprehendimus, uti habes *Cap. II. art.* 2. Huiusmodi enim torrentes ad mare procurrere saepe vidimus, & nuperrime elapso anno 1794.

quae in archivo SS. Sergi & Bacchi, hodie S.Sebaftiani adfervatur, imperante Porphirogenito datam, producit, ubi inter alia fit mentio de *Monaftero pofitu in loco, qui nominatur ad rivum de Sola* (7). Quod unum teftimonium fatis fuperque illorum dicta confirmat, qui fibi inftrumenta, quibus de aquis, aquandique iure in ea regione cavebatur, innotuiffe adfeverabant. Aliud mox dabimus. (8).

X. Falfae de fluminibus opiniones. Hinc excludenda penitus eft illorum (9) opinio, qui de aquarum penuria ea in regione male perfuafi, eas fluvias non alias fuiffe arbitrati funt, quam hinc Sebethum, inde Sarnum. Principio enim immanis eft ab Herculaneo illorum fluviorum diftantia, quorum alterum Neapoli, alterum Pompeiis a cunctis adfcriptus eft; cum contra Sifenna de *fluviis* loquatur, quarum altera *fecundum Herculaneum ad mare pertinebat*. Cuique autem ex his Sifennae verbis palam fit, eos rivulos prorfus anonimos fuiffe; fecus Hiftoricus ille non indiguiffet ea uti circumloquutione, ut alterum illorum defignaret. Sed cum certo nomine indigitare non poffet, alterum ab altero, qua ratione potuit, difcrevit; hoc eft, eum, qui propius oppido adcedebat, & fub ipfum fe in mare exonerabat, ab eo diftinxit, qui aliquanto longius fluebat. Praeterea Sarnus non ad dexterum, five occiduum Pompeiorum latus fluebat, ut inter utramque urbem pofitus, aliquo pacto ad Herculaneum etiam pertinere poffet; fed ad illius urbis laevam, ut *Cap. fequenti* oftendemus. Ad haec fatis improprie *fluviam* adpellaffet Sarnum, quod tantumdem, puto, eft, ac fluviolum, eum fcilicet, qui fuftinendis navibus par erat. Abfurda item eft illorum fententia, qui in orientali montis latere fluxiffe olim dicunt Veferim, & Draconem, atque inter eos Herculaneum fuifse pofitum. Etenim fluvius Veferis vel nullibi fuit, vel certe ad feptentrionem Vefuvii exftitit, ut infra *cap. XII* difputabimus. Dracon vero, five Δρακωντιος Graecis fequioribus dictus ipfe Sarnus fuit, ut Macrinus *cap. 7 de Vefuvio*, & Peregrinius *in Campan. Difc. II, cap.* 24 recte difputant (10).

XI. Ortivi fluminis documentum. Atqui fluviorum alterum ultra Herculaneum in ortivo eius latere exftitiffe non modo Titianis temporibus, fed fequioribus etiam faeculis in dubium revocari nequit. In ftatutis enim Canonicorum noftrae Neapolitanae Ecclefiae, quibus olim ius erat vini Graeci, quod in Turri Octava premitur, pretium taxare, quod vulgo dicitur *vocem ponere*, fic legimus: *Quolibet anno deputabuntur duo ex ultimis Canonicis adcedendi caufa ad Herculanum, feu Turrim Octavam, & fuos pagos, & ad Terram Summae, & fuos pagos pro capienda informatione venditionis, & emtionis vini Graeci iuxta vocem dandam*. Denique poft multa fic concluditur: *At vero pro vino Graeco* EX ISTA PARTE FLUMINIS, *intelligitur vox pofita tareno uno minus*. E quibus verbis palam fit, flumen olim non longe a Turri Octava, qui pagus tunc temporis ab eruditioribus *Herculanum* dicebatur, fluxiffe, & quidem Neapolim verfus; adeo ut non admodum ultra vetus Herculaneum exftiterit. Tantumdem enim eft *EX ISTA PARTE FLUMINIS*, quam cis flumen Neapolim verfus. Et quidem decre-

F

(7) Quid vero quod aquarum rivi ex ea regione non omnino difparuerunt? Exftat enim uberrima perennifque aquarum vena, quae, etfi faxeo torrente cooperta, prope a mari fefe prodit fub Turris Octavae *Caftellum*, & populofiffimae villae abunde fuppeditat, & molis frumentariis circumagendis infervit.

(8) Falfi funt tamen, qui ad vindicandam horum fluviorum exfiftentiam iis chartis abutuntur, quas Claritus ipfe protulit, in quibus mentio fit de Calaftro Villa *pofita foris flumen*. Si enim patienter omnia legiffent, noffent utique flumen illud aliud non effe, quam Sebetum, ut idem Claritus fatetur. Non enim una villa Calaftri, fed & Retina, & S. Georgius ad Cremanum, & Barra, & S.Joannes ad Teducium, aliique pagi *foris flumen, vel foris flubeum*, ut tum loquebantur, pofiti dicuntur.

(9) Inter quos Peregrinius, qui Veferim etiam & Sebetum unum idemque flumen fuiffe contendit; fed fruftra, ut infra *Cap. XII* videbimus.

(10) Draconem e Vefuvii fontibus fuam originem ducere fcripfit Procopius *l. c.* κατα τουτον δη τε Βεσβιου του προποδα ὕδατων πηγαι ποταμου εισι, και ποταμος απ' αυτων προεισι Δρακων ονομα, ὅς δε αγχιστα τη της Νουκεριας πολεως φερεται, *in fubpofita Vefuvio planitie aquae potabilis fontes funt; & ex ipfis fluvius Dracon nomine ortum ducit, qui proxime urbem Nuceriam labitur*. In eo autem Graecus homo falfus eft, quod, cum compertum habuiffet eo in monte aquarum fcaturigines effe, inde etiam Draconis aquas derivavit, quippe quas ad eius radices fluere noverat. Sed gravius peccarunt, quotquot eius auctoritate contra ipfius mentem abufi funt. Quomodo enim ad Herculaneum pertinuiffet fluvius ille, quem non procul ab urbe Nuceria fluere Procopius docuit? Ecquis noftrorum hominum nefcit eum ipfum effe Sarnum fluvium? Et re quidem vera Graecorum cum Gothis praelium ab Hiftorico defcriptum, eo in plano confertum oportuit, quod poft Scafatum eft; fiquidem ipfe narrat, Gothos in proximum Lactarium montem refugiffe, qui adhuc dicitur *Lattaro*, & vicina urbs *Lettere*. Et etiamnum exftat in vicinia truculentiffimae pugnae memoria eo in loco, quem vulgo dicunt *Pizzaguto*, h. e., *Pozzo de' Goti*, *Puteus Gothorum*, ut in antiquis membranis habetur. Quod autem Sarnus medio aevo dictus fuerit *Dracon*, vel *Dracontius*, vel *Draconteus*, vel *Draconcellus*, dubitare non finunt antiquae Chartae a Peregrinio relatae, inter quas Bulla inftitutionis Rifi primi Sarnenfis Epifcopi.

decreſcit vini pretium, quo magis Neapolim adcedas. Habemus igitur & flumen reapſe in ea vicinia exſtitiſſe, & aliquanto cis Turris Octavae oppidum, vel adhuc fluxiſſe circa annum 1534, cum ea ſtatuta edita fuere, vel certe cum recenti memoria nomen adhuc loco ſuperſtitem fuiſſe concludes.

XII. Eius alveus inquiritur.

Sed ubinam potiſſimum fluxerit, id nunc eſt inquirendum. E noſtris quidam ſuſpicati ſunt eius alveum fuiſſe excavatum in eo tractu, quem nunc lapideus ille torrens opplevit, qui Calaſtrum inter, & Turris Octavae oppidum ad mare uſque protenditur, & *Calaſtri lavam* dicunt. Sed noſtris obſervationibus falſam eam coniecturam deprehendimus. Etſi enim anguſtam vallem ſtatim ſub Turris Octavae promontorium, in quo caſtellum poſitum diximus, recipiendis aquis idoneam antiquitus fuiſſe compertum per nos ſit, quam illius torrentis lingua oppleverit; tamen ſi ſuperius adſcendas, vallis diſparet, & tellus in eam altitudinem poſita eſt, quae aquarum curſui obſtitiſſet. Reſtat ergo, ut ibi potiſſimum cis Calaſtrum fluxerit, ubi ſoli profunditas, & deformatio alveum fluminis continuiſſe praeſeferat. Id autem fruſtra alibi quaeres, quam ubi in mappa deſignavimus. Ibi enim ſatis anguſtam ac profundam fuiſſe vallem exploratum eſt, nunc lapideo oppletam torrente, & quidem triplici (11), cui tandem ſuperducta eſt ferrugineae telluris copia, quae anno 1631 aquarum vis e monte devolvit (12). Et tamen adhuc poſt tantam materiae adgeſtionem aliquanto humilior eſt ibi telluris ſuperficies. His autem adcedit, quod circa eum tractum vulgo ab incolis Retinae, & Turris Octavae limites (13) conſtituuntur: quod non levi eſt indicio ipſum flumen de more olim finitimorum agrorum limites poſuiſſe. Habes igitur, quibus ducti argumentis, veteris fluvioli ad orientalem urbis plagam poſiti alveum deſignavimus.

XIII. Occidui fluminis veſtigia.

Quod vero ad alterum, qui occidentalem inrigabat plagam, adtinet, nulla ſane facta invenitur a poſterioribus mentio. Numquid igitur de Siſennae fide dubitabimus, an potius, quo potiſſimum loco fluxerit probabili coniectura inveſtigabimus? Atqui ſi totum eum tractum cis Herculaneum poſitum explorabis, non utique alium locum flumini pervium adgnoſces, quam in mappa indicatum, cui hodie ſuperimponitur ſatis latus lapideus torrens, qui vulgo dicitur *lava del Granatello*. Si enim circumpoſita loca contempleris, in aliis adhuc exſtat *terra vetus*, ſive tophus Herculanenſis; eaque, utpote quae ſatis edita ſemper fuerint, nec excipiendo flumini erant idonea: in aliis vero terrea exſtat adluvio, quae anno 1631 ſeſe infra exoneravit, in iiſque, etſi humilioribus, & excipiendae aquae idoneis, fluvioli alveum non fuiſſe fatendum eſt; nam, quantumvis exiguus, iterum ſeſe conſpi-

(11) Triplicem illum torrentem adpellamus, quippe non una eademque montis vomitione effuſus adparet; ſed uno atque altero conatu, uti ſaepe a Veſuvio fieri teſtes ſumus. Prima enim eructatione liqueſcens materia in declivem fluvioli alveum ſeſe inſinuans fere ad mare pertinuit; cum haec autem, oppleto alveo, deferveſceret, aliae atque aliae ſupervenientes eructationes, incertumque curſum tenentes, late ſeſe primum exſpatiarunt, mox hinc inde intumeſcentes in priorem alveum ſe denuo deiecerunt, & ad mare uſque permearunt. Igneus igitur huiuſmodi torrens initio unicus in tres ſubinde ramos dividitur, qui rurſum ſecus mare in unum confluunt, quem dicunt *lava della ſcala*. Sed orientalior tantum ramus profundior eſt, & alvei formam praefert. Si quaeras quo tempore fluxerit, ignoramus. Id unum pro certo adfirmare poſſumus, non admodum antiquitus effluxiſſe. Vix enim, aut ne vix quidem adparet cultae telluris veſtigium ſub ferruginea anni 1631 alluvione, quod contra foret ſi longo temporis intervallo ante memoratum annum ea tellus quieviſſet. Quare perſuademur ad annum uſque 1500 fluviolum exſtitiſſe. Non enim alia recentior eruptio ante annum 1631 ab hiſtoricis memoratur, quam illa anni 1500, de qua Ambroſius Leo *lib. I De Rebus Nolanis*.

(12) Totus ille tractus cum terrea adluvione ann. 1631 alte coopertus adpareat, quam humilis olim eſſet, antequam ſaxeo torrente operiretur, ſatis per ſe indicat. Cave tamen ſuperpoſitam terream adgeſtionem cum ſaxea ſubpoſita confundas, totamque eam maſſam uni eidemque eructationi tribuas. Alteram enim ab altera ſecernere par eſt; cum exploratum ſit anno 1631 nullos liqueſcentis materiae torrentes fuiſſe effuſos, qui poſtea in ſaxum concreverint. Quod ideo lectores monitos volumus, quia magni etiam viri in hoc peccarunt, inter quos piget eruditiſſimum noſtrum Seraum in ſua *Hiſtoria incendii ann. 1737 cap. II*, & adcuratiſſimum Equitem Hamiltonum in *Campis Phlegraeis* adcenſere. Hic alter enim eum ipſum torrentem dictum *Lava della Scala*, deſignans, qui ſternendis urbis noſtrae viis exciditur, infami anno 1631 adſcribit. In hunc autem errorem inducti ſunt procul dubio Cl. Viri ab oppidanis, a quibus ſciſcitarunt, num noſſent, quo tempore ea materies fuerit eructata: qui ſtatim reſponderunt, anno 1631. Sed illi de externo cortice loquebantur, quem terrea adgeſtio, vulgo dicta *terra di fuoco*, efformaverat: hi vero de tota maſſa intellexerunt.

(13) Vulgo, inquam, ab incolis limites utriuſque agri conſtituuntur; quippe cum uterque pagus ſimul cum adiacenti Porticu iam ab Alphonſo I in feudum, ſive capitaniam Franciſco Carafaeo conceſſus fuerit, & ſubinde iuncti ſemper in aliorum dominium tranſierint, donec ſe ſimul redemerint, non erat cur certis & conſtantibus limitibus ſibi invicem caverent. Ideoque ſublato flumine, qui vetus fuerat limes, nonniſi incerta traditione, ubi conſtituti iam fuerint, incolae narrant.

ſpiciendum praebuiſſet ex terrea illa adgeſtione emerſus, vel certe eius memoria exſtaret. Idcirco concludes ibi eum fluxiſſe, ubi deſignavimus in mappa, & ubi anguſta, altaque vallis excavata fuiſſe adparet, triplici eiuſdem ſaxei torrentis vena oppleta; nec alia de cauſa diſparuiſſe, quam quia ſolidiſſima ea materia obrutus fuerit, unde non amplius caput quiverit erigere. Atque adeo non Titiana eruptione eius curſum fuiſſe interceptum dices; in terrea enim illa materie, aeque ac alter permeando ſibi viam aqua tandem aperuiſſet.

XIV. Quo tempore diſperiit. Et quidem non alia antiquior e liquatis ſaxis adgeſtio propter Herculaneum Neapolim verſus invenitur, quam ea, qua conſtrata eſt tota ea Regio, quae a Templo Sanctae Mariae *ad Puglianum*, ad uſque litus vulgo dictum *Granatello* protenditur; atque propterea *lava del Granatello* adpellatur. Hanc autem ſaxeam maſſam, etſi antiquitus, non tamen Titi aevo, ut ſibi quidam falſo perſuaſerunt, e monte effuſam fuiſſe certis documentis conſtat. Inter quae primum illud certiſſimum, quod ſub ea inventa a nobis fuerint aedificiorum rudera, & cemeterium cum ſcheletris non paucis Titianae adgeſtioni impoſita: quod certiſſimo eſt indicio inter utramque eruptionem longum temporis intervallum interceſſiſſe, per quod ea Regio aliis incolis frequentata fuit. Praeterea illud etiam conſtat, quod Templum Sanctae Mariae, vulgo *ad Puglianum* (14) hanc alteram Veſu-

vii

(14) Multa de eius aedis Eſtauritae antiquitate, quam Chriſtianae Religionis incunabulis ſuppar em faciunt, ab incolis venditantur, ſed quae vix perſuadere criticis valent. Multa tamen ſunt, quae eam ſatis vetuſtam probant; inter quae duo litterati lapides, qui ibidem exſtant, in aedicula S. Nicolao nuncupata, quae tertia ad laevam introeuntium eſt, & alter alteri imponitur. Delineatos eoſdem habes *Tab. I*. Fuere autem ambo, uti patet, veteres ſarcophagi, ſed inſequutis temporibus ad ſacrum uſum deſtinati, ut ſcilicet anticam ſacrae menſae partem ſuſtinerent, exornarentque. In altero autem, qui ingenium ſaeculi IV, vel V ipſo artificio redolet, circulus umbilicum occupat, in quo ſepulti viri protome de more exſtare debuerat; ſed hodie excavatus concavuſque adparet, cruciſque figuram delineatam habet, quam circum ſic inſcriptum eſt latinis litteris: CRVX ADORANDA PER QVEM INLVMINATVS EST TOTVS MVNDVS; deinde graecis: ΕΓΩ ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΙΜΑΡΟΥ ΕΔΗΦΗΚΑΒΗΜΟΥΣ, h.e. *Ego Ioannes Quaimari aedificavimus*. Tantundem enim eſſe Καιμαρου, ac *Quaimari*, ſive *Guaimari*, Eruditorum nemo negaverit. Graecum enim K ita obtuſo ſono reddebatur, ut latinorum Q adcederet. Hinc in Neapolitano marmore apud Ignarram in ſua Palaeſtra habetur T. Φλαουιος Κυρινα, h.e. *Quirina tribu*, ut idem doctiſſimus auctor obſervat: ſicuti Κυρινος ille, Syriae Praetor, qui in Vulgata redditur *Cyrinus*, non alius profecto eſt, ac *Quirinus*. Iam vero quinam iſte *Ioannes Quaimari* filius, qui ad oſtendendam ſuam dignitatem plurativo utitur numero *aedificavimus*? Non alius profecto, quam qui principatum obtineret. Et ne multis te teneam, ad aliquem Salerni Principem eam epigraphen pertinere ducimus. Duos enim procul dubio habemus in eorum Principum ſerie Ioannes Guaimari filios, qui ambo cum patre regnarunt; alterum nempe Ioannem III, qui a Patre Guaimaro item III in eo Principatu conlega renunciatus eſt menſe Novembri ann. Chr. 1015, ſed vix tribus annis obtinuit, patri praemortuus; alterum Ioannem IV, dictum etiam Ioannicium, Guaimari IV filium, pariter a Patre in Principatus ſocietatem adſcitum menſe Septembri ann. 1037, & pari fato poſt annos quinque ante Patrem ſublatum, ut videre eſt in adcuratiſſimo Chronologico adparatu Alexandri Demeo.

Alterum vero marmor elaboratius eſt, & antiquiorem praefert manum; adeo ut ante Conſtantini Magni tempora fabrefactum dixerim. In medio tabellam cum anſis habet, in qua epigraphe mortualis inſcribi oporteret; hinc inde vero duos gryhos contra poſitos, & poſt gryphos bina candelabra. Nunc vero pro epigraphe inſculpta viſitur in circulo crux, & in quatuor tabellae angulis hae ſiglae IC XC NH KA, hoc eſt: ΙΕΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΝΙΚΑ. In ſummo autem marmoris margine haec verba graecis literis ſigliſque ruditer exarata, unaque linea contenta:

† ΡΑVCONΦΚ.CΕΡΓΗΦΑΒΕΡ †ΔΕΔΟΝΗCΔΕΗΕΘ CΑΝΚΤΗΓΕΟΡΓΙΗΒΟΤΟVΜΟΠΤΟVΛΛΗΚΟVΗΝ ΟΜΕΝΔΕΟVCCΚΙΘ † Denique in alio circulo ad tabellae dexteram poſito hae ſiglae latinis elementis:

P GRAVSVNI
MR ÆRR

Jam vero utraque epigraphe latina eſt, etſi prima graecis litteris exarata. Huius autem verba latinis formis concepta, & diſtincta ſic utique legenda:

GRAVSON FECI SERGI FABER † DE DONIS DEI ET SANCTI GEORGII BOTVM OPTVLLI: QVI NOMEN? DEVS SCIT †

Epigraphes autem ſententia non admodum implexa eſt. Principio adſcribitur nomen, & conditio illius, qui eam aram fecerit, non quidem ſuis manibus elaboratam, ſed de ſuo exſtructam; quod eſt GRAVSON (ſic enim legendum) SERGII FABER. Tum ea dicitur voto oblata eſſe Deo, & S. Georgio *de bonis a Deo, & S. Georgio adceptis*. Tantumdem enim valet formula illa de *donis Dei, & S. Georgii*, ut diſcimus ex alia inedita, quod ſciam, inſcriptione, quae Nuceriae exſtat in antiquiſſima Eccleſia S. Mariae Maioris, litteris partim Latinis, partim Graecis in columella perpendiculariter inſculptis, ita ut prima alteri inſiſtat, altera tertiae, & ſic deinceps; quae ſic habet: ΔE ΔONIS ΔFI ET SCE MARIE MAGNOALΔO PRB FECIT. Hic ſcilicet Magnoaldo Presbyter de ſuis bonis divina beneficentia adceptis aram, ſive aediculam, ſive quid aliud, cui ea columella erat olim impoſita, exſtruxerat Deo, & S. Mariae ſacrum. Ad ſummam eam formulam uſurpabant, quam ab Eccleſiae canone didicerant: *offerimus tibi Domine de tuis donis ac datis hoſtiam puram*. Id vero notandum eſt, *dona*, ſive bona conſueviſſe dici adcepta non ſolum a Deo, ſed & ab ipſis Sanctis, quos ut Patronos colebant, & cui aliquid, quaſi ipſorum donorum partem offerebant. Sic apud Muratorium *p.* 1826, *n.* 4 legitur: † DE DONIS DEI ET SANCTE DEI GENITRICIS MARIE SANCTE ANNE SANCTVS SIMEON ET SANCTE LVCIE EGO ANASTASIVS MAIOR DOMV OFFERO VOBIS PRO NATALICIES BESTRE BINEA TABVLVM

PP

vii eiectationem Herculaneo impositam fundatione sua antecedat. Positum est enim in *veteri terra:* occidentale autem eius latus lapideo illo torrente concluditur; ut facillime arguas, hunc templo posteriorem fluxisse. Non idcirco tamen nimis recentem illum putaveris, longe enim ante annum 1337 eructatum e monte fuisse, eo evincitur argumento, quod eo demum anno superstructum eidem fuerit Fratrum Conventualium coenobium, S. Francisco nuncupatum (15), ut ex eius fundationis bulla Benedicti XII apud Lucam Wadingum *tom.VII pag.206* constat (16). Quocirca cum dicto anno 1337 non alia propior eruptio Vesuvina ab historicis commemoretur, qua candentes rivi ad mare usque devenerint, quam illa, quae in annum incidit 1306, ipsa ad minimum est eius vastitatis epocha (17) cum illa agri Herculanensis pars iterum obruta

PP IN PORTV SEV BOBES PARIA II IVMENTA SEV PECORA XXX ec. Et apud eumdem *p.* 1867, *n.* 1. HAEC TIBI PRAECLARA VIRGO CAELESTIS REGINA SANCTA DEI GENITRIX MARIA DE TVA TIBI OFFERO DONA EGO HVMILLIMVS SERVVLVS TVVS EVSTATHIVS . . . DE PROPRIIS MEIS FACVLTATIBVS . . . HAEC INFERIVS ADSCRIPTA LOCA ec. Ubi vides dicta esse Virginis Mariae *dona*, illa eadem, quae dicuntur mox de Eustathii oblatoris facultatibus. Sic utique noster dixit *de donis Dei & S. Georgii*. Quae verba satis indicant eo in templo sacellum S. Martyri Georgio fuisse olim nuncupatum, quod amplius non exstat. Superest tamen adhuc vetus marmorea icuncula S. Martyrem equo insidentem exhibens, quae infelicis aevi coelum sapit.

Denique *quo nomine*, sive qua de caussa hoc votum persolverit, sibi reticendum fuisse insinuat; quare subdit: *Deus scit*. Non mirum autem videri debet, si eius aetatis homo scripserit *qui nomen*, ubi scribendum fuerat *quo nomine*, vel saltem *quod nomen*; quando vidimus eius coaevum dixisse: *Crux . . . per quem*.

Alia vero inscriptiuncula Latinis litteris concinnata nomen tantum & conditionem oblatoris notat: quam sic per me legas. *Posuit Grausuni Magister Aerarius*. Hinc enim discimus verum eius nomen fuisse *Grausuni*, quippe heic nulla sigla implexum est. In Graeca vero legitur PAVCON, sed ad secundam τῶ N hastam transversa addita est ita, ut referat τὸ Γ. Sed quid faciet Γ in fine vocis post N? Quare indicio alterius inscriptionis, ubi manifeste legitur *Grausuni*, arguimus erratum a scalptore fuisse; cum enim transversam lineolam adpingere deberet supra primum elementum P, ita ut efficeret ΓP, supra N posuit, ubi fortasse alteram siglam addere debuit, h. e. alteram eius hastam producere, ut efficeret NI. Nisi malis dicere iterum peccasse in adpingendo τῶ I. Quid enim monstri est illud *Grausuni*, vel GRAVCONI? Nonne rectius caderet nomen CRAVSON? Reliquas vero siglas ex ingenio interpretavimus. Si enim ita legas, habebis, in quo altera epigraphe alteri respondeat. Nam qui illic dicitur *Sergii Faber*, h. e. *Artifex*, heic strictius *Magister Aerarius*, h. e. qui Fabris Aerariis, in numis fortasse cudendis, praeesset. Sed haec obiter; nostri enim instituti non sunt. Plura & doctiora fortasse adpendet pro sua multiplici eruditione Cl. Caietanus Marinius in ingenti opere Orbis Lapidarii Christiani, quod iamdiu exornat.

Sed, quod nostra interest, ea in epigraphe non modo elementorum forma, & valor, scriptura, dictio, & syntaxis barbariem X, vel XI saeculi redolent, & plane gemellam esse *alteri* a Quaimaro positae ostentant; sed ipsa per se temporis notam praefert. Quis enim ille SERGIVS, cuius uno nomine *Grauson Faber* satis se clarificatum putavit? Non alium utique crediderim, quam Sergium aliquem e Neapolitanis Ducibus. Iam vero sex Sergios in horum Ducum indice habemus, quorum primus anno Christ. 707 hejc dominatus est; sextus vero, qui ab anno Christi 1017 ducatum obtinuit, dein a Pandolfo Campanorum Principe eiectus anno 1027, iterum post annos tres restitutus ad usque annum 1040 imperitavit. Ex his autem Sergiis, quemcumque libuerit, selige. Ego quidem postremos mallem, utpote qui aequales forent alterutro Ioanni Guaimari filio. Quandoquidem utriusque epigraphes caracteres sunt omnino gemelli, & eamdem aetatem praseferunt; etsi Sergiani marmoris sculptura longe maiorem aetatem ostentet. Nos enim non tempus, cum sculptum primo fuerit, sed quando in aram dedicatum, quaerimus. Quemcumque tamen Sergiorum seligas, res semper eo redibit, ut fateri cogamur Templum istud S. Mariae *ad Puglianum* saeculo certe XI non modo stetisse, sed etiam fuisse celeberrimum, utpote quod viros principes etiam exteros sua religione adciret.

Unum addere non piget, scilicet nomen ipsum templi, quod est *ad Puglianum* (vulgo *a Pugliano*) antiquum aliquid praeseferre. Id enim nominis, quod nec vernacula, nec Latina, nec Graeca lingua significationem habet, e prisco vocabulo, pro vernaculae linguae ingenio, detortum adparet; atque ita dictum templum illud, quia alicui praedio proximum esset, quod vel Pollianum, vel Publianum, vel Apollonianum a suo Domino nuncuparetur. Atque inde fortasse pia oppidanorum fabella manavit, ita fuisse dictum ab Apollone quodam, qui illuc adveniente Divo Petro Christianam religionem amplexus est, templumque aedificavit. Quod si ita se res habet, vides ad ea tempora templum illud adsurgere, cum praedia a Dominorum nomine in adiectivalem formam producto adpellarentur.

(15) Hodie vulgo *S. Antonii* dicitur.

(16) De eodem iam extructo meminit Antonius Panormita in sua epistola ad Jovianum Pontanum, quae habetur *in Regis Ferdinandi aliorumque epistolis lib.V*, *p.*407, ubi sic scribit: *Proximis Christianalibus, Plinianum cum venissem (sic enim adpellare rus placet, in quo Plinium occubuisse satis constat) venit ad me statim ex proxima Francisci aede visitatum Rogorius eiusdem Francisci sacris initiatus*. Quae verba idcirco retuli, ut qui patrias memorias cupide exsequuntur, norint quo loco celebratissimum Panormitae Plinianum quaerere debeant, h. e. in proximo hodierni S. Antonii. Nam si eam viciniam lustraverint, invenient, ubi consistant, in praedio scilicet Capuanorum, in quo perampla est domus cum turri eius structurae, quae ingenium saeculi decimi quinti manifeste redoleat, nec ab Alphonsi praetorio, quod hodiernum *Castellum* Turris Graeci est, hilum abludit.

(17) Eam eruptionem vastitatemque descripsit Cronica Bononiensis. Dixi autem ad minimum eam

ruta est, & fluviolus ibidem positus disparuit. Nec ita tamen disparuit, ut nulla sub rupe latitantis sui indicia praebeat. Nam praeterquam quod ad mare perennis aquae fons manat (18), perennisque aquae rivus in praedio Capuanorum fluit; in toto eo tractu, qui a S. Mariae templo ad usque regiam viam extenditur, non modo uberes aquae e topho exsudantes passim inveniuntur, sed certo anni tempore sub ver tam copiosae evadunt, ut & putei redundent, & cellae vinariae inundentur innatantibus doliis. Cuius phaenomeni non aliam probabiliorem invenies causam, quam intercepti fluminis cursum, cuius aquae, cum verno tempore de more increverint, in proximum agrum per subterraneos meatus necesse est sese effundant. Atque is nempe est fluviolus, qui *propter Herculaneum* in mare se exonerabat.

XV. An Herculanei situs Peutingerianae tabulae respondeat.

Antequam tamen hinc abeamus, videndum, num in designando Herculanei situ Itineraria illa tabula sub Theodosii Magni (19) imperio elaborata, quae a primo possessore Conrado Peutingero Augustano *Peutingeriana* vel *Augustana* vulgo audit, a vero aberraverit, an potius Cluverius, aliique eius ductu non belle abusi fuerint in eius situ inveniendo. Procul dubio inter geographica veterum monumenta vix quidquam pretiosius ea tabula exstat (20), siquidem eius auctor non modo, quae Theodosiano aevo stabant loca cum suis distantiis adnotavit; sed illa etiam, quae iamdiu exciderant, non praetermisit, cum ob oculos antiquiora itineraria habuerit: itaque geographiam multo locupletiorem ad nos transmiserit. Ut ecce tibi in hoc tractu, de quo agimus, *Herculaneum, Pompeios, Oplontin, & Teglanum* (21) (etsi trecentesimo ferme ante eum anno ex mortalium oculis disparuerint) spectanda adpinxit. Nec aliter se Anonymus Ravennas postea gessit; contra quam Plinius, & Ptolaemaeus, & Antonini itinerarii auctor fecerunt, apud quos aegre alia, quam quae sua aetate vigerent, loca recensita deprehendas. In ea igitur Tabula *Segm. VI* eius orae loca in hunc maxime modum distantiis interpositis recensentur: *Neapolis - XI Herclanium - VI Oplontis - III Pompeiis* (22). Ex his vero numeris in summam relatis vides ab Neapoli Pompeios usque millia non minus viginti numerari: quod falsum esse Cluverius ipse vidit. Itaque in mendo aliquam numeralem notam cubare recte animadvertit, & eam ipsam, quae intervallum inter Neapolim, & Herclanium designaret. Pro nota igitur XI reponendam VI optime arguit; duas enim illas notas in manu exaratis saepissime alternare deprendimus. Et quidem nihil facilius, quam ut nota quinaria, lineis ultra angulum pauxillum prae festinatione trans-

Ad Papyr. Vol. Dissert. G du-

eam esse illius torrentis Vesuvini epocam, cum procul dubio ultra eum annum protrahi nequeat. Sed longe tutius est eam retropellere. Namque triginta annorum spatium, quod inter eam eruptionem, & Coenobii fundationem excurrisset, breve admodum erat, ut adcessibilis tractabilisque is locus evaderet, atque adeo fundando non Eremitarum, sed Fratrum Minorum Coenobio, qui instituto suo in Cleri subsidium ab oppidanis vocabantur, foret opportunus. Praeterea momentum aliquod coniecturae addunt nemora, quae magnam antiquitatem praeseferunt annosissimis quercubus, ilicibusque frondentia, quaeque super ipso lapideo torrente radices egisse cernimus. Exploratum est enim, quam longa annorum series requiratur, ut super adustas torrentium scorias vegetationi impervias humus sensim aquarum ventorumque ope congregetur, quae alendis non dico arboribus, sed virgultis fruticibusque silvestribus sit idonea. Quibus argumentis permoti verosimilius ducimus, eam adgestionem antiquiorem dicto anno 1306 fuisse. Cumque ex antiquioribus duas commemorent historici, quarum liquescens materia in mare se deiecerit, altera nempe anno 1049, de qua Leo Ostiensis, altera 1036, vel 1037, de qua Anonymus Casinensis, & Chronista Cavensis, unius anni discrimine diffidentes meminerunt, cuilibet istarum potius calculum nostrum adiungimus; adeoque fluviolum parum ultra millesimum a Christo annum disperiisse arbitramur.

(18) Illa aquarum scaturigo in *Granatelli* litore sese prodit, ubi hodie saxa exscindunt, quibus silicarii sternendis viis utuntur. Ibi cernere est aquam erumpere e saxorum medio. Lapideus enim torrens, qui exscinditur, alteri superimponitur, qui infra maris altitudinem subest.

(19) De eius aetate vide nuperrimum adcuratissimum editorem Franciscum Christophorum de Scheyb. *Cap. II* Vindobonae 1753.

(20) Pretiosissimum quidem κειμήλιον esse eam tabulam libentissime fatemur; at eius, quod Vindobonae exstat exemplum, auctori suo coaevum esse, id profecto abnuimus. Bona enim pace doctissimi editoris Francisci Christophori de Scheyb eius characteres sequiorem aetatem praeseferunt, quippe Langobardici procul dubio sunt, ut iamdiu observavit Anonymus dissertationis auctor, quae apud Valserum, & in antiquis tabulae editionibus legitur. Etsi enim Cl. editor *Cap. V p. 63* ipsas characterum formas a Theodosiano aevo non abludere contendat, argumenta tamen, & exempla tanti non sunt, ut, qui mediocriter in veteribus monumentis versatus sit, eius opinioni adquiescat. Concedimus enim ipsi libenter *e sola litterarum forma, quin res quoque aliis argumentis innitatur, aetatem scripturae determinandam non esse*, atque adeo tabulae antiquitatem a characteribus non aestimamus; at quid prohibet, quin Augustanas membranas authenticum Veteris autographi exemplum ducamus?

(21) De hoc oppido aliqua *Cap. ult.* delibabimus.

(22) De hisce autem urbibus, quae tamquam exstantibus IV saeculo in Tabula exhibentur, vide, quae *Cap. XIII* differemus.

ductis, pro nota denarii adciperetur, vel contra (23). Confidentissime igitur cum Cluverio legas *VI Herclanium*. Cave tamen cum eo Herculaneum ad Turrim *Graeci*, sive *Octavam*, & Pompeios ad *Scaphatum* transferas, quippe *Italiae Antiqu. pag.* 1154 scribit: *Medium itineris* (inter Neapolim, & Pompeios) *statuunt Neapolitani ad vicum, cui vulgarem adpellationem esse dixi* Torre di Greco. *Ipsi vero huius loci incolae hinc Neapolim computant per unum atque alterum intervallum millia VI cum duobus tertiis; at ego revera iusta millia sex intervallum id obtinere deprehendi, scilicet duo a Neapoli ad . . . .* S. Giovanni di Teduccio: *hinc tria exigua ad Resinam vicum: inde unum satis magnum ad* Torre di Greco. At profecto oscitantius se gessit in ea dimensione vir doctus, non modo cum ista *exigua*, & *satis magna* milliaria obtruserit, sed etiam cum sibi persuaserit, ea utcumque sumta veteribus milliariis exacte respondere: quod adprime falsum est. Ex nuperis enim solertissimorum virorum observationibus deprehensum est hodierna Italica milliaria eam ferme rationem ad vetera (cuiusmodi illa sunt, quae in itinerariis indicantur) habere, quam quaternio ad quinionem habet. Si igitur hanc proportionem ob oculos habeas, invenies Tabulae auctorem in hisce intervallis notandis ne minimum quidem aberrasse. Sex enim milliaria, quibus a Neapoli olim distabat Herculaneum, respondere deprehendes hodiernis milliaribus IV, & quatuor quintis, sive passibus octingentis: sicuti milliaria quindecim (quot scilicet colliges in summam e tribus intervallis VI, VI, III) quibus Pompeii a Neapoli aberant, exacte respondent hodiernis XII (24). Atqui Herculaneum a nobis effossum ad quartum lapidem invenis, Pompeios vero

(23) Notum praeterea est numeros, lineasque distantiarum in ea tabula rubrica pictos esse, quae cum passim deleta sit, multis erroribus in illorum lectione aditum praebere potest. Nisi mavis aliquod σφαλμα Langobardico exscriptori tribuere.

(24) Operae pretium est aliquid in eruditorum gratiam heic subnectere, quod plenam lucem hisce veterum distantiis offundat. Cum enim in hoc vere Regio antiquitatum thesauro inter praeclarissimas gazas quatuor etiam aereos pedes Romanos integros habeamus, praeter alia eburneorum fragmenta, in quibus palmi, & digiti signati adparent; licuit nobis eius pedis exactam mensuram nosse, ad eumque modulum antiqua milliaria revocare. Exploratum igitur per nos est, veterum Romanorum pedem respondere pollicibus Parisinis 11.0250 sive palmo Neapolitano 1, unciae 1.5807. Exinde fit, ut pedes 5000, sive [illegible]sus 1000, quod milliare dicebatur, exaequent pedes Parisinos 4593 & pollices 9, sive palmos Neapolitanos 5658.600. In hac antem exploratione nobismet gratulamur, quod magni nominis vir Ianus Dominicus Casinius ab hoc calculo parum aberraverit. Is enim, etsi alia prorsus via incesserit (quippe, qua potuit exactissime, notiores apud veteres Geographos locorum existentium distantias dimensus est) in eamdem fere pedis mensuram collineavit. Namque cum eo pacto vetus milliare pedibus Parisinis 4600 respondere comperisset; hinc pedis Romani mensuram pollicibus Parisinis 11.0400 aequalem duxit. Quam minima igitur differentia, & plane spernenda inter nostram, & Casinianam mensuram intercedit. Namque inter pedem Herculanensem, quem exploravimus, & Casinianum differentia est partis 0.018 unciae Neapolitanae; & proinde in unoquoque milliari tota differentia est palmorum Neapolitanorum 7.750, sive palm. 7, unc. 9, quibus Casinii mensura excedit.

Posito autem hoc calculo vides eam distantiam milliariorum XV, quae inter Neapolim & Pompeios ex tabula excurrebant, secundum Casinii rationes respondere hodiernis milliaribus Neapolitanis, prout in lapidibus signata sunt, XII, & palmis 995.250; ex observationibus vero nostris exaequare non amplius, quam milliaria XII, & palmos 879. Itaque tota differentia, cum non excedat palmos 116.250, est plane praetereunda. Ad summam igitur sic habe, hodierna milliaria Neapolitana, quae ex recenti Regis nostri constitutione constant palmis 7000, eam rationem ad Romana habere, quam numerus 7000 habet ad 5658.600.

Vide nunc, quam bene una Peutingeriana tabula duce Herculanei, & Pompeiorum situs inveniri poterat. Ipsa enim ad VI a Neapoli lapidem Herculaneum signat. Sex autem Romana milliaria respondent nostris IV, & passibus 850 At si ab aureo milliario, quod ad pontem vulgo *Magdalenae* dictum extat, ad usque Herculanense Theatrum progrediaris, habes milliaria III, & passus 800; sed non ad illum usque pontem Neapolis olim excurrebat, imo & hodiernae portae illinc abscedunt. Itaque si e ponte Neapolim versus retrogrediaris, confecto milliari uno, & passibus 50, (quot scilicet ab ea summa mill. IV & pass. 850 desunt) parum ultra portam Nolanam pervenies, & proprie ad aquam salientem, quam vulgo dicunt *bollo dell'Annunciata*. Quem locum, cum innumeris argumentis exploratum sit ad antiquissimam urbis nostrae regionem pertinuisse, inito hoc distantiarum calculo, amplius innotescet in ipsa extrema urbe, uti nunc est, fuisse positum. Sic pariter XV milliaria, quibus Pompeii a Neapoli distasse in tabula notantur, cum respondeant nostris XII & passibus 125 $\frac{1}{2}$ ipsissima est hodierna a dicto *bollo* Neapolitano ad Pompeianas effossiones distantia. Namque ab aureo milliario ad illuc usque sunt mill. XI & pass. 75 $\frac{1}{2}$, quibus si addas summam mill. I & pass. 50, qui abhinc ad descriptum Neapolis locum excurrunt, invenies ipsa mill. XII & pass. 125 $\frac{1}{2}$. Sed, ut optima, qua decet, fide agamus, si a regia via ad portam Pompeianam iam effossam, quae Neapolim respicit, & quo verosimile est distantiarum lineam tetendisse, divertas, restat tibi adhuc iter passuum 326 $\frac{1}{2}$, quibus designata distantia a vera abludere videtur. Opus tamen est animadvertere veterem viae ductum alium ab hodierno fuisse, & eum prorsus, qui ab Oplontide, sive a Turri Adnunciatae recta ad Pompeianam portam duceret, ut

vero parum ultra undecimum: quibus distantiis si addas tractum illum, qui ab urbe nostra ad pontem usque *Magdalenae*, ubi aureum milliarium satis extra pomerium fixum est, excurrit, adamussim in tabula distantias designatas fuisse fateberis, quales hodie habemus.

XVI. Sexti lapidis adhuc superstitis testimonium.

Et re quidem vera sextus ab urbe nostra lapis paucos ante annos restabat adhuc ante Coenobium Augustinianorum Retinae, h. e. supra ipsum Herculaneum positus; inde autem, ne periret, duplicem enim habet epigraphen, in Regium Herculanense Musaeum translatus est (25). Neu indoleas, quasi suo loco motus fuerit. Namque, ut, quod verum est, fateamur, non veterum, sed recentiorum manu ibi posita ea columella fuerat. Fixerant enim eam primum sub Maxentio cum epigraphe *D. N. IMP. CAES. M. AURELI VALERI MAXENTI INVICTI AUG. VI.* Devicto deinde Maxentio, & Constantino rerum potito, inversa columella fuit, & in capite altero adscriptum *D. N. IMP. FL. VAL. CONSTANTINO AUGUSTO*. Cum fixa igitur, & refixa IV saeculo fuerit, ibi certe, ubi inventa a nobis est, primitus statui non potuit. Siquidem igneo torrenti in lapidem durato superimponitur totus ille tractus: qui torrens, ut supra ostendimus, post aedificatam S. Mariae ad Puglianum aedem defluxerit necesse est: quam aedem longe ante Constantinum fuisse aedificatam adserere non audemus. Nemo tamen nobis eripiet in illa vicinia lapidem stetisse, quo torrens ignitus non pervasit, unde postea submotum illuc ante coenobii ianuam servaturus aliquis transduxit. Ad summam sextus lapis a Peutingeriana tabula indicatus ad Herculaneum nostri Regis munificentia effossum tam veraciter stetit, ut ad nos usque pervenerit.

CAP. V.

De Pompeiorum Situ, & Magnitudine.

I. Quid recentiores de Pompeiorum situ opinati sint.

ETsi Pompeiorum urbs Regis providentia in lucem nunc iterum emerserit, ut de eius situ dubitari amplius non possit; tamen Peutingeriana tabula duce, uti nuper ostendimus, eius situs inveniri tute poterat. Quindecim enim veterum milliariorum summa, quibus olim a Neapoli distabat, duodecim hodiernis fere aequalis, locum ipsum, ubi ea effoditur, designat. Nihilo tamen minus ipsa tabula duce Cluverius, ut supra dictum est, ibi metatur, ubi nunc *Scaphatum* vicus est, & in Campaniae, quam adornavit, tabula ad laevam Sarni ripam depingit. Contra nostrorum hominum opinio receptissima fuerat, ibi extitisse, ubi nunc est *Turris Adnuntiatae* oppidum, ad cuius boreum latus veterum parietinarum vestigia visebantur. At ea rudera, quo pertinuerint, capite praecedenti monuimus. Iam pridem vero Camillus Peregrinius, in cuius amplissima eruditione criticen, & sagacitatem numquam desideras, nulli se certae sententiae adfixerat, & ad verum eius urbis situm adsequendum muniverat viam in sua Campania *Dis. II*, & mox in additionibus citra ambages in loco, qui vulgo dicitur *Civita*, constituit. Quam sententiam tutatus antea fuerat noster Macrinus, & post eos Cl. Holstenius tum nominis *Civita*, tum veterum, quae observaverant, ruderum argumento ducti. Nec falsos profecto fuisse experientia compertum est. Atqui maiores nostros veterum scriptorum loca transversos egerunt; quippe cum Pompeios ad mare fuisse positos didicissent, numquam sibi persuadere poterant, tam longo intervallo a mari hodie abesse.

II. Veteres omnes maritimam urbem dixerunt.

Et quidem summo veteres consensu eam urbem maritimam fuisse professi sunt, ut Stra-

ut quisque non modo per se coniicere, sed & intueri potest. Itaque sublato viae hodiernae flexu, tabulae distantia vel ad unguem invenietur, vel differentia talis erit, quae posthaberi debuit. Praesertim cum videamus in ea tabula notatos numeros distantiarum usque rotundos, ne scilicet passuum fractionibus designandis opus ultra, quam necesse erat, impediretur. Quod ob oculos habeas necesse est, si quaeras Oplontin invenire; sectando enim notatas distantias, XII milliaria Romana, quae hodierna IX, & pass. 700 adaequant, te ducent non ultra eum locum, ubi est recens lapideus torrens, qui regiam viam secat; etsi ibi veterum aedificiorum rudera nulla exsistant, contra vero sub pagum Turris Adnunciatae passim compareant. Itaque dicendum vel Oplontin ad usque hodiernam Turrim Adnunciatae se protendisse, h. e. ultra milliarii unius spatium; vel nullas eius superesse reliquias, & ea rudera villarum esse, quae in vicino agro surgebant; vel potius semimilliarii differentiam a delineatore neglectam, ut rotundum signaret numerum.

(25) Delineatam habes *Tab. I* columellam cum epigraphe *num. I*. Lapis alius huic nostro suppar a Neapoli secundus, Theodosii nomine inscriptus in pago S. Joannis ad *Tbuducium* ante Ecclesiam exstabat antiquitus, nunc vero in maioris arae postico adservatur, ne pereat. A quo cippo procul dubio factus est pago nomen *ad Theodocium*, corrupte *ad Tbuducium*. Quare Jovianus Pontanus in Lepidinae Ecloga pagum illum *Theodociam* adpellavit. Huius etiam lapidis cum epigraphe exemplar dedimus eadem *Tab. I num. 2*, ut harum rerum cupidis gratificaremur, & inde discant, quantopere a Peutingerianae tabulae characteribus Theodosiani aevi scriptura distet.

Strabonis, Melae, Flori, aliorumque testimonia ostendunt, quibus omnibus recitandis superſedeo. Satis ſit C. Plinium proferre, qui *lib. III. c.* 4 eam urbem eodem in litore poſitam deſcribit, ubi Neapolis, & Herculaneum exſtabant: *litore autem hoc Neapolis Chalcidenſium ...... Herculaneum, Pompeii: haud procul, adſpectante monte Veſuvio, ager Nucerinus eſt: IX millibus paſſuum a mari ipſa Nuceria.* Ac ne quis *maritimam* ſic interpetretur, ſicuti vocari ſolent, quae paucis millibus a mari diſtinentur, ecce Livius *lib. IX, c. 38* omnem ambiguitatem tollit, ubi ait: *Claſſis Romana ... cum adpulſa Pompeios eſſet*: quae ſane verba, nonniſi urbem mari imminentem notant. Quo autem pacto mare illuc uſque progrederetur, declarat Seneca *IV. Natural. Quaeſt. cap. 1*: *Pompeios celebrem Campaniae urbem, in quam ab altera parte Surrentinum, Stabianumque litus, ab altera Herculanenſe conveniunt, mareque ex aperto conductum amoeno ſinu cingit, deſediſſe terraemotu ...... audivimus.* Nihil luculentius. Sicuti & illud iunioris Plinii in *Epiſt. 16 lib. VI*, ubi de amico Pomponiano ſic loquitur: *Stabiis erat diremtus* a Veſuvio *ſinu medio* (Pompeiano ſcilicet, quem deſcripſimus); *nam ſenſim* poſt Stabianam oram *circumactis, curvatisque litoribus mare infunditur*. Quae verba ſane non uſurpaſſet, ſi uti hodie, recta pedibus Stabias uſque tendere licuiſſet.

III. Strabonis de eius situ teſtimonium. Atque inde intelligere eſt Strabonis verba ſub finem *lib. V*, ubi deſcripto τῆς Μαρκίνης ſinu, ſic pergit: ἐντεῦθεν εἰς Πομπηΐαν διὰ Νουκερίας οὐ πλειόνων ἑκατὸν καὶ εἴκοσι σταδίων ἐστὶν ὁ ἰσθμός: *hinc* (a Marcina ſcilicet Picentum urbe in imo ſinu Paeſtano, noſtris *Golfo di Salerno*, ubi hodie *Vietri*) *per Nuceriam Pompeios uſque iſthmus eſt non longior CXX ſtadiis*. Subponit enim Geographus apud Pompeios ſinum alterum illi, qui eſt apud Marcinam, reſpondentem. Iſthmi autem longitudo nonniſi a ſinus unius fundo ad fundum alterius dimetienda eſt. Ergo Pompeii in imo quodam ſinu erant. Nam ſi tunc eadem, quae hodie, orae illius facies exſtitiſſet, potius a Marcina ab Stabias, quarum e conſpectu paullum ora deflectit, dimetiendus iſthmus fuiſſet. Et quidem menſura ſtadiorum CXX, qui Romanis milliaribus XV, noſtratibus vero XII & pass. 124 reſpondent, ea ferme eſt, quae a Marcina ad uſque *Vallem dirutam* procurrit. Licet enim hodie tredecim ferme milliariorum totum illud ſit iter, ſi inde tamen demas novarum viarum flexus, & Apenninorum altitudinem, quam aſcendere in itinere cogeris, nulli dubium, quin recta a fundo ad fundum non ultra, quam XII milliaria hodierna, ſive CXX ſtadia excurrant. Eouſque igitur mare ſe inſinuaſſe intelligimus.

Non tantum vero maritimam, ſed & amnenſem fuiſſe eam urbem non eſt dubium, Strabo aperte ait: ἣν παραρρεῖ ὁ Σάρνος ποταμός, *quam Sarnus amnis praeterfluit*: & Plinius *adluente Sarno amne*. Hinc Sarno *Pompeiani* cognomen indidit Statius: IV. Amnenſem etiam dixerunt.

Nec Pompeiani placeant magis otia (1)
Sarni.

Ex quo nempe ſitu mirae opes celebri emporio ſubpeditabant, cum & mare merces exteras, & amnis adveheret mediterraneas: quae bina commoda & in ſocias urbes Nuceriam, Acerras, Nolam redundabant, teſte Strabone.

Cum haec igitur de veteri Pompeiorum ſitu tam certa ſint, quam quae certiſſima, noſtri erat penſi, ut inveſtigaremus, quouſque mare ad urbem adceſſerit, & qua parte fluvius praeterflueret, antequam horribilis illa pumicum grando portum, ſinumque obcaecaret (2), & primaevum fluminis alveum ita oppleret, ut porro in humiliorem humum repelleret Scaphatum verſus. V. Tentando veriſſimus eius ſitus deprehenſus eſt. Tentando igitur deprehendimus mare ex ea parte urbem adceſſiſſe, qua porta nunc excavata cernitur ad occiduum urbis latus. Nam ubicumque circumpoſitam effoderis tellurem, in imo marinam arenam invenies, ut ibi litus fuiſſe neceſſe ſit. Itaque in toto illo telluris tractu, qui nunc a Turris Adnuntiatae pago extenditur ad Pompeios uſque, mare ſeſe inſinuabat, urbemque lambebat. Inde vero recurvo propulſus litore meridiem verſus abſcedebat ad uſque locum, ubi nunc dicitur *Bottaro*; adeo ut meridionale alterum urbis latus, quod ſecus Regiam viam effoſſus cernitur, mare quidem ſubpoſitum proſpectaret, ſed ſenſim recedendo. Hinc denique tellus iterum circumflectens Orientem verſus receſſiorem mari ſinum praebebat ad uſque *Vallem dirutam*, cui nempe loco extrema urbs, eiuſque amphitheatrum a nobis effoſſum

(1) *Otia* Sarni adpellat Poëta eius lenitatem. Aquae enim, ut ait Antonius Sanfelicius in ſua Campania, *tam pigro labuntur curſu, ut, utro fluant, neſcias*. Quo certe reſpexit etiam Silius, cum *mitem Sarnum* dixit.

(2) Iampridem Macrinus *de Incendio Veſuvii*, & Peregrinius in *Campania Diſc. II cap.* 23 eamdem coniecturam fecerant.

foſſum imminebat, & ibidem ſe Sarnus exonerabat. Itaque in eo maris ſinu telluris lingua procurrebat triangularis, cherſoneſi inſtar, cuius bina latera mare lambebat, alterum nempe, quod ad hodiernas *Bottari* molas, alterum ad *Vallem dirutam*, ubi fluminis oſtium erat, protendebatur: in eaque urbs ſe extollebat.

VI. Inſpicientibus veteris ſitus veſtigia comparent.

Totum id autem ipſa loci inſpectione facile diſces. Statim enim ac ſoli illius faciem contempleris, conſpicuum ſe praebet veteris plagae limes, utpote qui in altitudine poſitus lene collis ſupercilium (3) exhibet, quod paullo poſt Turris Adnunciatae oppidum ſenſim adſurgit Pompeios uſque, & ſub ipſa urbe deflectens, per *Bottarum* ad Vallem dirutam molliter circumagitur. Ea porro altitudo ab ipſis Veſuvinis torrentibus efformata cernitur. Is enim Veſuvinus lapis, quem in Pompeiana porticu ſubſtratum iam docuimus, uſque ad *Vallem dirutam* progredi deprehenditur. Contra vero quae huic ſupercilio ſubſternitur tellus, & hodierno litore clauditur, humilis admodum eſt, & plana, totaque Veſuvinis pumicibus conſtrata, & ſalſis aquis redundans: quod iampridem acutiſſimae naris Vir Camillus Peregrinius (4) obſervaverat. Totum igitur illum tractum marinis aquis pervium fuiſſe, antequam Veſuvii pumicibus obcaecaretur, ſatis liquet.

VII. C. Plinii teſtimonio, quouſque mare procederet, diſcimus.

Id ipſum autem C. Plinii teſtimonio roboratur, qui loco ſuperius citato *IX millibus paſſuum a mari Nuceriam diſtaſſe* ſcripſit. Si enim veterem Nuceriam ibi metaveris, ubi Cathedralis Eccleſia poſita eſt, inde uſque ad *Vallem dirutam* milliaria ſeptem, & paullo plus excurrunt, quae ipſa novem Pliniana prorſus exaequant. Hinc autem hodiernum litus aliis quaſi duobus milliaribus recedit; ut propterea falſus in eo computo Plinius fuiſſet, ſi litus ipſum, uti nunc viſitur, ob oculos habuiſſet.

VIII. C. Plinii iunioris, & Senecae verba magnam nobis lucem offundunt.

Hinc etiam intelligenda ſunt recitata Plinii iunioris, & Annaei Senecae verba, imo eorum loquendi proprietatem demirari oportet. Pomponianum enim Stabiis commorantem *ſinu medio diremtum* a Veſuvio Plinius ſcripſit; quippe litoribus non modo *curvatis*, ſed etiam *circumactis mare infunderetur*: adeo ut Veſuvinus torrens, ſi humi graderetur, Stabias pervenire non poſſet. *Circumacta* vero litora adpoſite dixit, quae ſub Pompeiis ita circumagerentur, ut Pompeianam cherſoneſum cingerent. Eam autem Plinii mentem fuiſſe luculentiſſime Annaeus prodit, cum ait: *Pompeios .... mare ex aperto conductum amoeno ſinu* CINGIT. Re enim vera mari *cincta* erat lingua illa telluris amoeniſſima, in qua Pompeii inſidebant. Sinus autem ille totus, in cuius imo Pompeii erant, ſtatim poſt Herculaneum incipiebat, & proprie ubi hodie dicitur *Torre ſcaſſata*, & ad Surrentinum uſque litus circumibat: quamobrem Philoſophus aiebat: *in quam urbem ab altera parte Surrentinum, Stabianumque litus, ab altera Herculanenſe conveniunt*. Ubi vero reductior ſinus erat, ſive, ut Seneca loquitur, ubi *mare ex aperto conductum* coanguſtabatur, ibi in duos veluti minores ſinus dividebatur, qui hodie amplius non exſtant: altero nempe, qui duobus punctis Oplontide, ſive *Turri Adnunciatae*, & *Bottaro* continebatur, & ad occiduum Pompeiorum latus permeabat; altero vero, qui inter *Bottarum*, & Stabias claudebatur, & in imo receſſu ad uſque *Vallem dirutam*, ſive ad extremum meridionale urbis latus, qua amphitheatrum erat, pertinebat: ibique ſe Sarnus exonerabat.

IX. Sarnus laevam urbis partem lambebat.

Etenim ad dexteram Sarni ripam Pompeios fuiſſe poſitos, contra quam Cluverius opinatus eſt (5), & ipſa loci facies indicat, & veteres ſcriptores confirmant. Plinius enim cum Campaniae litus ſic deſcribat: *Neapolis ...., Herculaneum, Pompeii: haud procul, adſpectante monte Veſuvio, adluente vero Sarno, ager Nucerinus eſt*, manifeſto indicat, adeo poſt Pompeios Sarnum fluxiſſe, ut agrum Nucerinum adlueret; vel certe eius limites a Pompeiano agro ſecerneret. Idcirco autem *Pompeianus* ille fluvius, non Nucerinus, audiebat, etſi agri Pompeiani quam minimam partem adlueret, quia ſub ipſa celebri Pompeiorum urbe ſeſe in mare exonerabat, indeque non parvum incrementum ipſa urbs coeperat. Hoc idem diſcimus ex Anonymo Ravennate, qui ſua ex intami-

(3) Mappam fortaſſe aliam, quae veterem Pompeiorum faciem exhiberet, heic deſideras, erudite Lector; ſed eam adornare tempus non erat, cum eruderandae urbi incumbant adhuc operae. Itaque ne actum agere mox cogamur, expectandum donec excavatio perficiatur.

(4) *Diſc. II cap.* 23 ubi diſſerit, cur Pompeii a mari receſſerint, ait: *Di ciò mi porge non leggiero indizio quel medeſimo tratto, ch' è tra Scafato e'l ſuo vicino lido, il qual' è un' infeconda palude, dove leggiermente cavandoſi, ſi ſcuoprono arſe pomici, e ſorgono acque ſalſe*:

(5) Is enim in Campaniae Tabula ad laevam Sarni ripam transduxit, in ſua ipſe commoda offendens, utpote qui Pompeiorum ſitum in hodierno *Scafato* fixiſſet: quod *Scafatum* dexterae amnis ripae hodie adiacet.

minatis fontibus procul dubio derivavit, quando etiam absumtarum urbium meminit. Namque *lib. IV cap. 3* loca maritima non solum stantia, sed & iamdiu extincta hoc ordine recenset: *Buxentum, Bellias* (ipsa est Velia), *Paestum, Silarum, Surrentum, Stabium, Sarnum (6) Pompeii, Oplontis* (haec illa est Oplontis, de qua Tab. Peut.) *Merclanium* (h. e. *Herclanium*) *Neapolis, Puteoli, cet.* Vides in hac exactissima locorum serie Sarnum ante Pompeios positum; nam qui litus radebant, post Stabias prius in Sarnum flumen, quam in Pompeios incurrebant. Fluminis vero ostium non statim sub urbe positum fuisse eius soli, quam descripsimus, forma testatur; adeoque Sarnum se in mare exonerasse patet contra *Herculis petram*, h. e. contra scopulum illum, ubi hodie positum est Castrum *Revigliani (7);* e cuius regione etiam num ostium fluminis est: nisi quod nunc, adaucto litore, longius procedere debet, ut ad mare decurrat. Non inde tamen arguas mediterraneum Sarni cursum eumdem plane, qui nunc est, & olim fuisse. Tum enim flexuosus magis esse debuit, & Boream versus procedere: quando Pompeiorum urbem praeterfluxisse novimus. Recta igitur eam urbem petebat, cuius altitudinem, cum adscendere nequiret, in subpositam Vallem radendo eas adgestiones Vesuvinas, in quibus urbs erat posita, descendebat. Interceptus mox Titiana eruptione, cum ea item loca in altitudinem excrevissent, inferiora petere coactus, novum sibi meridiem versus alveum paravit.

X. *Ubi steterit Pompeia palus, & Herculis Salinae.* Praeterea in eo ipso tractu, ubi fluminis ostium erat contra petram Herculis, procul dubio fuit *Pompeia palus* de qua cecinit Columella *de Agror. Cult. lib. X:*
Quae dulcis Pompeia palus vicina salinis Herculeis . . . .
Cum enim *Herculeas Salinas* audis, ne quid cum aliquibus de Herculaneo suspiceris (8). Herculeae enim ab *Herculis petra* e regione posita audiebant. Ibi enim praeter *dulcem Paludem* Sarni aquis efformatam, marinas etiam salinis opportunas olim stagnasse facili negotio cognoveris, ubi quam minimam eius telluris altitudinem inspexeris. Eas autem lacunas ad illum sinum potissimum insedisse coniicies ea de caussa, quod maris aestus in Surrentinum litus influens, & in oppositam mox refluens Turris Adnuntiatae (tum Oplontidis) oram, ibidem arenam, limumque deponebat, ubi quam minima erat aestus vis; quandoquidem id hodieque evenire ea in parte cernimus, litore in dies incrementum capiente.

XI. *Qui fuerint Salinienses.* Verum enimvero *salinas* sub ipsa Pompeiorum urbe fuisse dubitare non sinit programma, quod in Pompeiano pariete depictum invenimus, quod habes *Tab. VII num. 2.*
M. CERRINIUM AED. SALINIENSES ROG.
Salinienses enim, quae vox in Lexicis desideratur, non alii profecto esse possunt, quam qui salinis operam darent, iidemque fortasse, quos *Salinarios*, vel *Salinatores* alibi adpellatos invenimus. Hoc interim tene: de horum autem Pompeianorum programmatum sententia, atque usu infra *Cap. X* disputabimus.

XII. *Quae Pompeiorum magnitudo.* Quanta autem amoenissima ea urbs fuerit, quae *celebris* a Seneca adpellatur, ab ejusdem longitudine facili negotio cognosces. Ab effossa enim porta ad amphitheatrum milliarii unius longitudo excurrit. Sed certum eius ambitum metiri non adhuc licuit. Eius praeterea celebritas, & magnitudo ab ea parte, quam Regis nostri munificentia e tenebris adhuc vindicavit, satis superque elucescit. Quamobrem vide, quae de erutis Pompeianis aedificiis infra *Parte II* enarrabimus. Etenim eccur non & eius quoque Urbis, & adiacentis orae veterem ichnographiam, ut de Herculaneo, dederimus, quisque per se existimare potest; quippe cum effossores ei eruderandae adhuc dum incumbant, operis perfectionem praestolari necesse est. Ad eius tamen emporii celebritatem demonstrandam adprime facit proscriptio, quam ibidem invenimus in pariete depictam, quae sic habet: *In Praediis Iuliae Sp. F. Felicis locantur Balneum, Venerium, & Nongentum Tabernae, Pergulae, Coenacula ex Idibus Aug. Primis in Idus Aug. Sextas, annos continuos quinque S. Q. D. L. E. N. C.*

(6) Sarnum procul dubio est flumen, ut supra Silarum. Sarnum enim urbem ad mare fuisse positam ne suspicari quidem licet.

(7) Scopulum illum *Petram Herculis* fuisse dictum eruimus e Plinio *lib. XXXII cap. 2*, ubi ait: *in Stabiano Campaniae ad Herculis Petram melanuri in mari panem abiectum rapiunt*. Vides autem Petram Herculis in Stabiano fuisse; quippe in eo sinu posita, qui modo Stabianus, modo Pompeianus dicebatur, propterea quod ibi uterque ager transverso flumine finiebatur.

(8) Pomponius ad hunc locum sic adnotat: *Salinae Herculeae prope mare sunt, ubi Herculaneum, Pompeii*. Forcellinus in locupletissimo lexico: *Herculeis*, h. e. *quae sunt prope Herculaneum*. Cochinius, & Bellichardus *in praef.* Opusculi *Observations sur les antiquites d'Erculaneum* putant *salinas Herculeas* pro ipsa urbe *Herculea* poëtam usurpasse; sed omnes falsi sunt.

E. N. C. (9). Si enim in unius Iuliae peculio erant non minus, quam XC tabernae cum pergulis, & coenaculis locandae; quid reliqui Pompeianorum locaverint existima. At cuinam usui tam portentosus tabernarum numerus? Non modò, inquam, artificum, & promercalium usui destinatas omnes putarem, sed multo magis apothecas recipiendis tum exteris mari advectis, tum mediterraneis exportandis mercibus adcommodatas fuisse.

C A P. VI.

De Herculanei, & Pompeiorum aliis alio tempore incolis, dominisque, antequam ad Romanos devenirent.

I. Strabonis sententia de primis earum incolis.

TOtam hanc partem nostrarum Urbium historiae uni propemodum Straboni adceptam debemus; absque eo esset, ut varias earum vices penitus ignoraremus. Ex ipso enim discimus primos earum incolas Oscos fuisse, proinde pro primis conditoribus, vel ipsis certe aequales habendos; deinde Tyrrhenos, atque Pelasgos; postremo Samnitas; donec, istis pulsis, in Romanorum ditionem venerint. Libro enim V de Campania generatim loquens sic *pag.* 242 praefatur: *Antiochus ab Opicis habitatam fuisse eam regionem narrat, qui iidem & Ausones adpellarentur; at Polybius significat se pro duabus diversis gentibus eos habere . . . . Alii ferunt, cum ea loca quondam Opici, & Ausones tenuissent, fuisse ea deinde ab Osca gente occupata, quae a Cumanis pulsa inde sit, quos rursum Tyrrheni eiecerint . . . eosdem, cum per luxuriam ad molliciem se transdidissent, sicut e regione ad Padum sita pulsi fuerunt, ita Samnitibus Campania cessisse, quos Romani postmodo profligaverint.* Infra vero ad nostras duas urbes propius adcedens ait: Οσκοι δε ειχον και ταυτην (Ερακλειον) και την εξης Πομπαιαν . . . . . ειτα Τυρρηνοι, και Πελασγοι, μετα ταυτα Σαμνιται · και ουτοι δ' εξεπεσον εκ των τοπων: *Osci tenuere hanc* (Herculaneum) *&, quae proxime sequitur, Pompeios: deinde Tyrrheni & Pelasgi; postea Samnites; qui & ipsi ex his locis eiecti fuere.* Quae posteriora verba, si cum praecedentibus conferas, clarum erit, quid Strabo ex adlatis opinionibus pro explorato habuerit, quidve in medio reliquerit. Cum enim adseveranter postea scripserit, Oscos primum, deinde Tyrrhenos & Pelasgos, denique Samnites in hisce urbibus, priusquam Romanorum ditioni adcederent, fuisse dominatos, tria, ni fallor, sibi fuisse persuasa ostendit. I. Esse Antiocho adsentiendum qui Opicos, Oscos, Ausones, unos eosdemque fuisse primitivos harum regionum indigenas censuit. II. Nusquam a Cumanis Oscos fuisse de Campania, vel certe de binis illis urbibus deturbatos, sed tantummodo a Tyrrhenis. III. Tyrrhenos eosdem cum Pelasgis fuisse, vel certe ut unum eumdem populum in hisce oris fuisse habitum, dictum propterea vel *Tyrrhenos*, vel *Pelasgos*, vel *Tyrrhenos & Pelasgos*. Idcirco primo loco posuit Oscos, deinde, silentio praetermissis Cumanis, Tyrrhenos cum Pelasgis copulavit.

Et sane Ausones, Auruncos, Opicos, & Oscos primos harum regionum incolas fuisse adpellatos solidis ab antiquitate petitis argumentis Cluverius ostendit. Quare concludit . . . . . *unam eamdemque fuisse gentem, quae variis adpellabatur nominibus, Ausones, Aurunci, Opici · quorum hoc vocabulum postmodum a Romanis conreptum fuit in duas syllabas Opsci, vel Obsci, ac tandem Osci* (1). Id ipsum postea luculentius docuit Camillus Peregrinius in Campaniae *Disc. IV*. Cum igitur Strabo inquit *Oscos*, procul dubio non alios innuere voluit, quam antiquissimos harum regionum cultores, eosdemque, quos Dionysius αυτοχθονας dixit, ut *Cap. III* adnotavimus. Et re quidem vera, ut constent, quae a veteribus adcepimus de Herculis in hasce oras adventu cum iis, quae Strabo, & disertius Halicarnasseus de Pelasgorum adpulsu referunt, necesse est Oscorum, qui primi earum urbium Herculearum incolae fuerunt, vetustas iam inde a remotissimis heroicis temporibus repetatur; siquidem ipsi, Dionysio auctore, tres ante Troiae excidium aetates a Pelasgis pulsi sunt. II. Osci primi incolae variis nominibus adpellati.

Si ergo ita se res habuit, sapienter egit Geographus, cum eorum respuit opinionem, qui Oscos primum a Cumanis, hos vero a Tyrrhenis domitos narrabant; quippe cum ea opinio satis aperto αναχρονισμῳ fundaretur. Namque sive Velleio, & Eusebio, & ipsi Peregrinio *Disc. II* adquiescamus, qui Cumas circiter annum 131 ab excisa Troia fundatas adstruunt, immanis statim error constabit; sive in Petavii, Salmasii, Scaligeri, aliorumque sententiam descendamus, qui III. Cumani a Strabone illinc merito exclusi.

(9) Aere fidelissime expressam habes *Tab. IV*, eius autem commentarium *Cap. X.*

(1) Ausones eosdem ac Opicos fuisse in primis docuit Aristoteles *de Rep. VII*, 10: ῳκουν δε το μεν προς την Τυρρηνιαν Οπικοι, ὁ και προτερον, και νυν καλουμενοι την επωνυμιαν Αυσονες.

qui antiquiores eas Troiano excidio putant, nec tamen a Cumanis Oscos deiici potuisse per id temporis patet. Ut detur enim Cumas ante illum Pelasgorum adventum, h. e. tertia ante Troiam captam aetate fuisse fundatas; adhuc tamen in sua infantia fuisse necesse est, ut priscis eius regionis cultoribus oppedere nequiverint. Adparet tamen, quid alterius sententiae patronos transversos egerit, quippe cum eam urbem fatis antiquam florenti in hisce oris dominatione fuisse, ita ut Tyrrhenis ipsis provocantibus principio victrix exstiterit, adcepissent; sibi facile persuaserunt, Oscos non ab aliis, quam a florentibus olim Cumanis deiici potuisse. Atqui Tyrrheni concinentibus Scriptorum adcuratissimis, diu ante latissima ditione in tota Campania floruerant, nec ante *Olympiadem LXIV*, Archonte Athenis Miltiade, a Cumanis primum depulsi, postmodum ipsos subegerunt, ut ipse Dionysius in *Legationum I* narrat. In earum autem agro numquam Pompeios, & Herculaneum contentas fuisse modo docebimus. Haec diligenter observasse idcirco oportuit, quia recentium nonnullis post Peregrinium *Dis.IV (2)* eadem sedit opinio, in Cumanorum aliquando ditionem nostras urbes venisse.

IV. Dionysius, & Conon Straboni concinunt.

Recto igitur stat talo Strabonis sententia de Tyrrhenis Pelasgis Oscorum domitoribus, cui omnino concinit Halicarnasseus (3), qui de primo Pelasgorum in Italiam adventu (4) verba faciens, inter alia sic scribit: κατεσχον δε τινα και ούτοι των καλουμενων Καμπανων ευβοτων πανυ, και την οψιν ἡδιστων πεδιων ουκ ελαχιστην μοιραν, εθνος τι βαρβαρικον Αυρωγκους εκ μερους ανεστησαντες αυτων, *occuparunt etiam hi non parvam eorum camporum, qui Campani dicebantur, pascuis divitum, & adspectu amoenissimorum portionem, pulsa ex eorum parte barbara gente Auruncorum*. Inter haec autem occupasse etiam illam regionem ubi Herculaneum, & Pompeii erant positi, fatendum est; sive Auruncos ipsissimos cum Opicis, vel Oscis dicas, sive inter primitivos Italiae incolas sede tantum diversos, ut Peregrinius docet, & propterea a Scriptoribus non plane distinctos. Concinit quoque vetustissimus auctor Conon, cuius fragmentum quantivis praetii nobis servavit Servius in *Eneid. VII*, ubi commentans in ea Poëtae verba *Sarrastes populos*, sic adnotat: *Conon in eo libro, quem de Italia scripsit, quosdam Pelasgos, aliosque ex Peloponneso convenas ad eum locum Italiae venisse dicit, cui nullum antea nomen fuerat, & flumini, quem incolerent, Sarno nomen imposuisse ex adpellatione patrii fluminis, & se Sarrastes adpellasse. Hi inter multa oppida Nuceriam condiderunt*. Cuius verbis superius recitata Virgilii carmina respondent. Cum igitur, Conone teste, Pelasgi ad Sarni ripas advenerint, & ibi Nuceriam condiderint, ecquis non statim Pompeios occupasse fatebitur, quos iam conditos invenerunt?

V. Tyrrheni & Pelasgi pro eodem populo a Strabone adcepti Oscis successerunt.

Iam vero Tyrrheni, etsi non iidem plane ac Pelasgi fuerint, ut ipsemet Strabo (5), & Dionysius docuit, & nuper eruditissimus Mazochius, qui in suis *Phalegicis (6)* hanc remotissimae historiae partem summa in lu-ce

(2) Hanc opinionem tutati sunt Cochinius, & Bellichardius in docta praefatione opusculi: *Observations sur les Antiquites d'Herculaneum*; & quod mirum, eam Straboni tribuunt: *Elle fut, suivant le meme Strabon, possédée tuor à tuor, par les Osques, par les Cuméens, par les Tyrrhénies, & par les Samnites*. Sed quandonam Geographus inter Oscos, & Tyrrhenos inseruit Cumanos? Unum etiam, quod Strabonem fugisse autumant, ex Virgilio addunt, eam nempe urbem simul cum Pompeiis paruisse aliquando ante Troiae excidium Telebois ab Oebalo, qui Capreis imperitabat, devictas. Verum si Strabonem, & Dionysium consultius legissent viri eruditi, vidissent profecto Virgilii Teleboas, quos ipsimet Phoenicios fuisse non abnuunt, eosdem esse ac Tyrrhenos & Pelasgos ab Amaseno commemoratos; & proinde auctores istos, immo etiam Cononem a Servio adlegatum in una eademque temporum epocha, quod ad Tyrrhenos, convenire. Ipsi contra, cum Cumanos quovis pacto in harum urbium ditionem intrudere vellent, Tyrrhenis tum demum locum cesserunt, cum tandem post Olympiadem LXIV primum victi, postea victores Cumas domuerunt, & Capuam ex Catonis sententia an. V. C. 282 aedificarunt, repugnantibus innumeris scriptoribus, qui de antiquissima Etruscorum potentia testati sunt, ut modo differemus.

(3) Etsi abnuat Peregrinius Herculis nomine deceptus.

(4) Tres Pelasgorum migrationes in Italiam Antiqui commemorant: primam ex Arcadia cum Oenotro septendecim ante Troianum bellum bellum aetatibus, de qua Dionysius *lib. I cap. XI*: alteram ex Thessalia Deucalionis aevo, adcepto Dodonaei Iovis responso, de qua idem Dionysius *cap.XVIII*: tertiam cum Evandro ex Archadia LX fere annis ante Troiae excidium, in quod ipsum tempus incidit Herculis Graecanici in Italiam adventus, h.e. anno LVIII ante Troiam captam ex Petavii calculo *de Doctr. Temp.*

(5) Etsi enim Strabo Pelasgos a Tyrrhenis diversos aperte statuat, & illos antiquissimos αρχαιον τι φυλον, hos recentiores illis supervenisse e Lydia profectos, ut videre est *lib.V. pag.* 220; attamen *loc. cit.* ad eam distinctionem minime respexisse vel ex eo coniicere licet, quod inverso ordine prius Tyrrhenos, quam Pelasgos nominaverit: quod contra fieri oportebat, si pro diversis adcepisset, & alteros alteris successisse autumasset.

(6) *Dissert. V sect. III* §. 2, ubi sic concludit: Haec,

ce constituit; attamen dubitari non potest, quin ab antiquorum quamplurimis saepius fuerint confusi tum ob quasi communem eorum originem, tum quia immixti diutissime habitassent, ut ipse Dionysius *lib. I* fatetur: εκεκλητο δε ὑπο των αλλων ανθρωπων, της τε χωρας επικλησει, αφ' ἧς εξανεστησαν, και τε παλαιε γενες μνημη, οἱ αυτοι Τυρρηνοι και Πελασγοι· ὧν εγω λογον επισταμενος τα μη τινα θαυμα ποιειθαι, επειδαν ποιητων, και συγγραφεων ακεση της Πελασγες και Τυρρηνες ονομαζοντων: *ab aliis vero cum ob regionis nomen, unde fuerant pulsi* (h. e. ab Italia dicta Tyrrhenia), *cum ob eius vetustae originis memoriam, iidem dicti erant Tyrrheni & Pelasgi: quae dixi, ne quis forte miretur, cum audierit a Poetis, & Historicis Pelasgos etiam Tyrrhenos adpellari.* Inter huiusmodi sane scriptores adcensendus est Strabo, qui communi adpellatione usus, eosdem *Tyrrhenos & Pelasgos* dixit, in medio relinquens, fuerit, nec ne unus idemque populus. Non enim dixit: *Osci tenuerunt, deinde Tyrrheni, postea Pelasgi, tum Samnites;* sed primo loco posuit Oscos, secundo Tyrrhenos simul & Pelasgos, tertio Samnites; ut dubitandum non sit, pro uno eodemque populo eos sumsisse. Nostra autem id nunc non interest, ut de prima Tyrrhenorum, & Pelasgorum origine inquiramus, modo exploratum sit veterum auctoritate, utrosque cum ante Urbem conditam, tum ante Troiam captam late per Italiam fuisse dominatos.

VI. Antiquissimus utriusque populi adventus, & dominatio.

De Etruscis enim praeter adlata Dionysii, Cononis, & Virgilii testimonia sic Livius *lib. V* scribit: *Etruria tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem Italiae obtinens;* & *lib. VI: Tuscorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere, mari supero inferoque, quibus Italia insulae modo cingitur;* sed & *lib. I* scripserat *Rutulos*, Aenea in Italiam adveniente, *ad florentes Tuscorum opes, Mezentiumque eorum regem confugisse ... Tantis opibus Etruria erat, ut iam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiae longitudinem ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui implesset.* Quare Servius ad *Aen. XI v. 567* nihil haesitans scripsit: *In Tuscorum iure paene omnis Italia fuerat.* De Pelasgorum autem antiquissimo in Italiam adventu ante ipsosmet Etruscos Strabo, & Dionysius consentiunt. Ille enim *lib. V pag. 220* praeter alia narrat, quomodo Agilla, postea dicta Caere, a Pelasgis, qui olim condiderant, Tyrrheni abstulissent; hic vero *lib. I* tam antiquitus eos per Italiam floruisse narrat, ut altera ante Troiam captam aetate declinare iam coeperint: *Tempus, quo res Pelasgorum coeperunt deficere, incidit in alteram fere ante Troicum bellum aetatem: duraverunt autem pene ultra eius belli tempora, donec contracti sunt in gentem minimam.* Itaque cum de antiquissimo Pelasgorum, sive Etruscorum in Italiam adventu, prosperaque eorum fortuna dubitari nullo modo possit, ecquis vel Straboni oppedere ausit, Oscos ab ipsis domitos pernegans; vel id ante Urbem conditam, imo ante Troiam captam evenisse; vel Pompeios, & Herculaneum in eorum peculio inter primas statim fuisse non concedat?

VII. Alii Scriptores facile cum Strabone, & Dionysio conciliantur.

Nec porro nostras rationes obturbant Herodotus *lib. I*, Lycophron, Virgilius *Eneid. II, VIII*, Strabo *lib. V*, Velleius *lib. I*, Tacitus *Annal. lib. IV*, Plinius *lib. III cap. 4*, Valerius Maximus *cap. I*, Iustinus *lib. XX*, Appianus *in bello Carthaginensi*, aliique, quorum concors opinio fuit, Tyrrhenos, sive Etruscos Lydia oriundos, huc olim sub duce Tyrrheno advenisse (7). Ut demus enim ab Herculis nepote huc illos fuisse primum advectos, omnia tamen belle constabunt, dummodo de antiquissimo Hercule Phoenicio ista adcipiantur. Contra Camillus Pe- re-

Haec, quae tamdiu disseruimus eo pertinent, ut intelligatur Pelasgos, atque Tyrrhenos, gentem quidem fuisse lingua, itemque genere distinctam; sed tamen diu coniunctissimam, & easdem habentem exsilii sui causas. Docet enim utrosque ανεκαθεν ex eadem Orientis tellure simili dispersione abactos. Et Cl. Heyne *Excurs. III ad Virg. lib. VIII*, etsi diversus abeat in inquirenda utriusque populi origine, communem tamen eis stirpem tribuit: *Ex prisca Pelasgorum stirpe populum fuisse Tyrrhenos, qui usque ad seriora tempora Lemnum, Imbrum, aliaque vicina continentis quoque loca insederant, dubitari nequit.* E quibus auctoritatibus id unum modo praecapimus, quod ad Strabonis mentem *loc. cit.* adsequendam conducit. Ceterum persuasum habemus & Oscos, & Pelasgos, & Tyrrhenos, quandoquidem αυτοχθονας suspicari ridiculum esset, a primaevis illis erronibus ex Oriente alteris post alteros advectis originem duxisse. Sed id obiter.

(7) Hanc tamen sententiam oppugnat Halicarnassaeus *lib. I cap. 28* eo argumento, quod Xanthus Lydius magni nominis historicus de hac tam celebri popularium suorum migratione ne mutiverit quidem. Praeterea reponi etiam posset, eam Lydorum in Italiam migrationem ante Herculem natum evenisse ex Gelliani auctoritate apud Plinium, qui *lib. III cap. 12* sic scribit: *Gellianus auctor est, lacu Fucino haustum Marsorum oppidum Archippe, conditum a Marsya duce Lydorum.*

regrinius *pag.* 145 Herculeis Graecorum fabulis, eorumque chronologicis rationibus abductus, hosce Tyrrhenos in Italiam sero tandem post Graecum Herculem advenisse iudicavit; & propterea nescio quos alteros Pelasgos putavit a Strabone commemoratos, ab iis diversos, de quibus Conon, & Dionysius meminerant (8); Tyrrhenos vero ab ipsis relictas urbes occupasse. Quare concludit diversos fuisse Pelasgos Strabonis, a Dionysii Pelasgis, eosque non alios, quam insequutos Tyrrhenos fuisse dicendum; & inter utrosque Cumanis locum tribuit in harum urbium occupatione. Atqui vidimus a Strabone adposite fuisse nuncupatos *Tyrrhenos & Pelasgos*, quia, etsi non unus idemque populus, tamen origine, & incolatu (in eisdem enim regionibus vel simul, vel deinceps habitaverunt) pro uno eodemque haberi solebat.

VIII. Capuae fundatio ab Etruscis nostram opinionem firmat.

Hanc porro nostram opinionem a Peregrinio repudiatam (ut serum Herculis adventum cum praecepta Cumanorum ditione unice conciliaret) tuentur quoque ex veteribus ii omnes, qui Capuam a Tuscis sive Tyrrhenis primitus fundatam, & duodecim Campanae Etruriae urbibus praepositam scripserunt, quales sunt Livius, Cato apud Velleium, Plinius, Mela, & Servius. Id autem L fere annos ante U. C. evenisse satis compertum habemus. Siquidem Velleius Campanus adcuratissimus scriptor, qui eam suae patriae chronologiam ad trutinam revocaverat, suo calculo probavit, cum *lib. I* de Hesiodi aetate loquutus in haec verba pergit: *Dum in externis moror, incidi in rem domesticam, maximique erroris, & multum discrepantem auctorum opinionibus; nam quidam huius temporis tractu aiunt a Tuscis Capuam, Nolamque conditam ante annos ferme 830, quibus equidem adsenserim: sed M. Cato quantum differt? qui dicat Capuam ab eisdem Tuscis conditam, ac subinde Nolam; stetisse autem Capuam, antequam a Romanis caperetur, annis circiter 240; quod si ita est, cum sint a Capua capta anni 240, ut condita est, anni sunt fere 500. Ego (pace diligentiae Catonis dixerim) vix crediderim tam mature tantam urbem crevisse, floruisse, concidisse, resurrexisse.* Repudiata igitur Catonis aliorumque auctoritate, qui Capuam circa annum 282 V. C. aedificatam eo calculo conficiebant, Velleius probabiliorem illam iure reputavit, qua eius urbis fundatio ante V. C. extollebatur. Quorum auctorum discordiae opportune intercedens Peregrinius, & Velleii sententiam Halicarnassei testimonio fulcit (is enim narrat Cumanos aliquot Aristodemi tyrannide deturbatos Capuam se recepisse ante illum annum, cui eius fundatio a Catone adsignabatur, h. e. an. V.C. 261), & Catonis (a quo parum discrepant Livius, & Diodorus, & Eusebius) opinionem sic teneri posse adstruit, si eos loquutos intellexeris de quadam Urbis amplificatione, quae per id temporis facta fuit, cum & novam formam adcepit, & reliquis urbibus praeposita est. Cui conciliationi subscripsit Cl. Mazochius in suis adnotationibus ad Peregrinium. Atqui si ita se res habuit, atque Tyrrheni iam ante urbem conditam (h.e. surgente vix Cuma) in Campania & dominabantur, (ut e Scriptoribus liquet) & Capuam fundaverant, quam longa post aetate XII suis urbibus praeposuerunt (in quarum censu procul dubio Herculaneum, & Pompeii fuere); dicat Peregrinius, aliique, quomodo Cumani, qui vix, aut ne vix quidem de antiquitate cum Capua contendere poterant, ante id tempus domitis Oscis, in sua ditione binas nostras urbes tenuerint?

IX. Plinii & Di- nysii auctor- tas Peregrin- non favet.

Scio quid Peregrinius reponit. Tutum se ducit Plinii, & Dionysii auctoritatibus; eos enim latae Cumanorum ditioni per Campaniam favere putat. Nam quae de Strabone adfert, *fuisse deinde ab Osca gente occupata, quae a Cumanis pulsa inde sit*, non moramur; quippe eam opinionem a Geographo ipso repudiatam satis docuerimus. Atqui nec Plinii verba, nec Dionysii suae sententiae favent. Quid enim Plinius? Is *lib. III cap. 5* de variis Campaniae cultoribus, qui de eius possessione decertarunt, sic habet: *hoc quoque certamen humanae voluptatis tenuere Osci, Graeci, Umbri, Tusci, Campani.* Iis in verbis sibi videre visus est Peregrinius ordinem populorum, quo alii ab aliis deinceps pulsi in huius regionis ditionem venere; & proinde cum Graecos Oscis postpositos viderit, non ab aliis, quam a Graecis, & quidem Cumanis, eos pulsos secundum Plinii mentem concludit. Atqui si haec vera sunt; quid de Umbris faciet? num dicet Cumanos in Umbrorum ditionem venisse? Umbris Tuscos successisse? Quod si id ne fando quidem auditum est, dicendus Plinius mixtim ac sine delectu omnes populos, qui vel simul, vel deinceps de felicis huius telluris possessione contenderunt, recensuisse; imo

(8) Etsi ipsemet fateatur a Dionysio non alios, quam primos illos agnosci Campaniae dominos.

imo & eos, qui aliquando ea mente arma in Campaniam intulerant, ut soli partem obtinerent: quales nempe fuerunt Umbri, qui cum Etruscis Transpadanis a Gallis pulsi huc adventarunt, & inita cum finitimis societate, bellum Cumanis intulerunt, etsi ab istis devicti sua spe frustrati fuerint; quo digitum intendere Plinium ipsemet Peregrinius fatetur. Illud ergo *tenuere* παχυτερως est adcipiendum. Modo igitur verum sit Graecos, sive pro Cumanis adcipias, sive potius pro Pelasgis (quos Graecos dictos ab auctoribus scimus, & quos praeterire Plinius non debuit), sive pro utrisque, de obtinenda horum felicium agrorum parte contendisse, suamque partem facto ipso obtinuisse, Plinii auctoritas per nos in tuto erit.

X. Imo Dionysius aperte adversatur.

Quid vero quod Halicarnasseus non modo Peregrinii sententiae non favet, imo & adversatur? Eius verba *lib.VII*: επι της εξηκοστης και τετταρτης ολυμπιαδος, αρχοντος Αθηνησι Μιλτιαδε, Κυμην την εν Οπικοις Ελληνιδα πολιν, ἡν Ερετριεις τε, και Χαλκιδεις εκτισαν, Τυρρηνων δε οἱ περι τον Ιονιον κολπον κατοικουντες, εκειθεν θ' ὑπο των Κελτων εξελαθεντες συν χρονῳ, και συν αυτοις Ομβρικοι τε, και Δαυνιοι, και συγχνοι των αλλων βαρβαρων επεχειρησαν ανελειν, ουδεμιαν εχοντες ειπειν δικαιαν προφασιν τε μισης, ὁτι μη ευδαιμονιαν της πολεως· ην γαρ ἡ Κυμη κατ' εκεινες τες χρονες περιβοητος ανα την ὁλην Ιταλιαν, πλετε τε, και δυναμεως ενεκα, και των αλλων αγαθων, γην τε κατεχετα της Καμπανων πεδιαδος την πολυκαρποτατην, και λιμενων κρατεσα των περι Μισηνον επικαιροτατων, quae sic ab ejus interprete vertuntur: *sexagesima & quarta Olympiade Archonte Athenis Miltiade, Cumas, Graecam urbem in Opicis ab Eretriensibus, & Chalcidensibus conditam Etrusci, qui Ionium sinum habitabant, inde a Gallis temporis progressu pulsi, & una cum illis Umbri, & Daunii, & multi alii barbari evertere sunt conati, cum nullam aliam iustam odii caussam, quam ipsam urbis felicitatem afferre possent. Cumae enim illis temporibus tota Italia celebres erant ob divitias, & potentiam, & alia bona, quod totius Campani agri fertilissimam partem possiderent, & opportunissimos circa Misenum portus haberent*. Ex his autem Dionysii verbis duo prono veluti alveo fluunt, I nimirum tunc temporis Etruscos, excepto uno agro Cumano, Campaniam, qua late patebat, tenuisse; II Cumanos numquam ne tentasse quidem ab antiqua ditione Etruscos deturbare, & singillatim Pompeios, & Herculaneum ad ipsos numquam pertinuisse. Namque etsi, uti in editis prostant, Dionysii verba intacta relinquamus, facile tamen inde coniicere licet, Etruscos illos a Transpadanis regionibus pulsos non alia de caussa huc permeasse, quam quia ibi congeneres sui dominabantur; ideoque non odii auctores fuisse, sed in alienigenas Cumanos sedem quaerendi studio arma movisse finitimorum Tuscorum manu adiutos, quibus utique floridae Cumanorum res invidiam creaverant. Id vero disertissimis verbis Dionysium protulisse persuasum nobis est. Conruptum enim eius textum esse, unde aliquid exciderit, inficiari nequit. Quid enim sibi volunt verba in narrationis initio illa Κυμην ελληνιδα πολιν.. Τυρρηνων δε οἱ περι τον Ιονιον . . . επεχειρησαν ανελειν h.e. *Cumas Graecam urbem, Tyrrheni autem evertere adgressi sunt?* Illa sane particula δε coniunctiva, quam, cum reddere interpretes nequirent, neglexerunt, satis aperte clamat, aliud in textu deesse, cui adiungendum sit illud Τυρρηνων δε. Lege igitur per me Κυμην πολιν οἱ Καμπανοι, Τυρρηνων δε κ.τ.λ. *Cumas Campani, & Tyrrheni, qui a Gallis pulsi fuerant, evertere adgressi sunt*. Campanos enim respiciunt verba illa: *cum nullam iustam odii caussam proferre possent, praeter urbis felicitatem*. Quippe finitimis, non exteris tum primum adventantibus iustam aliquam odii caussam praetendere oportebat, eosque ipsos invidia Cumanarum opum adcenderat. Atqui, si per Dionysium nullam iustam odii causam in Cumanos obtendere poterant, numquam profecto finitimos ipsi lacessiverant, multoque minus eorum ditionis urbes subegerant. Quomodo ergo cum Peregrinio dicemus Orientem versus Pompeios usque imperium protendisse? Sed quid opus est coniecturis? Quae tandem eorum potentia per Dionysium erat? *Campani agri fertilissimam partem possidebant, & opportunissimos circa Misenum portus habebant*. Quorum verborum etsi prima indefinita sint, ut quota fuerit ea pars, in dubio relinquant; altera tamen sic definiunt, ut quisque inferre valeat, nihil minus quam Herculaneum, & Pompeios in Cumanorum ditione fuisse. Si enim portus tantum circa Misenum opportunissimos habebant, non totam fere Campaniae oram, non perquam opportunos Pompeiorum, & Herculanei portus in sua ditione censebant. Ecquis enim Pompeios circa Misenum positos dixerit? Neque cavilleris id dici propterea, quia continenti tractu portus ii Misenum sequebantur. Num Neapolitanum portum etiam, qui eo sensu circa Misenum foret, Cumanorum iuris erat? Peregrinius ipse *Disc. II.* vix Puteolanum portum Cumanorum fuisse ostendit. Si excedas igitur a por-

portubus Puteolano, Baiano, Misenate, qui adposite satis circa Misenum fuisse dicuntur ab Historico, non alios utique portus Cumani possederunt; iisque terminis eorum potentia coërcebatur.

XI. Nullus igitur Cumanis locus.

Id ipsum Strabo tribus expressit verbis, cum ait: πρότερον μὲν εὐτύχει, *principio quidem floruit*, δεύτερον δὲ οἱ Καμπανοὶ κύριοι καταστάντες τῆς πόλεως ὕβρισαν πολλὰ, *postea cum Campani urbe potiti essent, multis contumeliis adfecerunt*. Id enim satis erat, ut nossemus eam aliquando opibus ex portuum opportunitate abundasse; neque ab aliis, quam a Campanis, h. e. finitimis Etruscis (9) eius felicitati invidentibus fuisse domitam. Ecquis vero inde coniiceret adeo invaluisse, ut etiam in finitimas urbes pulsis antiquis dominis dominationem extenderet? Atqui Strabonem non latebat, fuisse, qui putarent, Cumanos Oscorum regionibus increvisse. Si ergo siluit, eorum opinionem parvi fecisse patet, ut superius conieceramus. Pro certo igitur habendum est, eas urbes a Phoenicio primum duce fundatas (quem Herculem Graecis adpellare placuit) Oscos, h. e. antiquissimos Campaniae cultores (qui fortasse non alii, quam Phoeniciae illius manus progenies) principio tenuisse: hos deinde a Pelasgis pulsos, qui ante Troiam captam, & ante V. C. heic floruere, quique postea cum advenientibus indidem ex Oriente Tyrrhenis congeneribus suis immixti *Pelasgi Tyrrheni* dicti sunt, nullo interim Cumanis illuc patente aditu.

XII. Samnitibus deinde cesserunt.

Post illa vero, eas in Samnitium ditionem venisse docuit Strabo; id quod communi aliarum Campaniae urbium fato evenisse necesse fuit. Campani enim Etrusci, aeque ac Circumpadani, luxu & mollitie fracti Samnitium robore e tota Campania depulsi fuere, ut idem Strabo *lib. V p.242* testatur: διὰ τὴν τρυφὴν εἰς μαλακίαν τραπομένους, καθάπερ τῆς περὶ τὸν Πάδον χώρας ἐξέπεσον, οὕτω καὶ ταύτης παραχωρῆσαι Σαμνίταις, τούτους δ' ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἐκπεσεῖν, *cum per luxuriam ad mollitiem se transdidissent, sicuti e regione ad Padum pulsi fuerunt, ita Samnitibus Campania cessisse, quos Romani postremo inde profligaverunt*. Sed quo id potissimum tempore factum fuerit, reticuit Geographus. Videamus igitur, an ex aliis scriptoribus expiscari liceat.

XIII. Quo id tempore evenerit.

Diodorus Siculus *lib. XII* cum de Consulatu T. Quintii, & A. Cornelii Coss. egisset (fuerunt hi Tribuni militares anno V. C. 328) subdit: *Per idem tempus in Italia Campani magno exercitu contra Cumas ducto, Cumanos, pugna conserta, fundunt; mox ad obsidendas Cumas se comparantes crebris expugnationibus adorti, tandem per vim potiuntur*. Tempus vero a Diodoro laxius indicatum, Livius definit, cum de Tribunatu militari L. Quintii Cincinnati, Sext. Turii Medullini, M. Manlii, & A. Sempronii Atratini (h. e. anno V. C. 333) agens, ait: *eodem anno a Campanis Cumae, quam Graeci Urbem tenebant, capiuntur*. Hi autem *Campani*, ut monuimus, per ea tempora Etrusci erant, qui Campaniam obtinebant; vix enim, aut ne vix quidem Samnites in eam pedem intulerant. Livius enim ipse *lib. IV* narrat sub Consulatu C. Sempronii Atratini, & Q. Fabii Vitulani h. e. anno V. C. 330 primum Samnites ab Etruscis Capuae incolis in societatem admissos: *Peregrina res, sed memoria digna traditur eo anno facta. Volturnum Etruscam Urbem, quae nunc Capua est, ab Samnitibus captam, Capuamque ab duce eorum Capye, vel quod propius est, a campestri agro adpellatam. Cepere autem prius bello fatigatis Etruscis in societatem urbis agrorumque adcepti, deinde festo die graves somno, epulisque incolas veteres novi coloni nocturna caede adorti*. Quod si quis cum Peregrinio, aliisque opponat Livium hac in re falsum fuisse, quippe, quod Nolae adciderat, Capuae factum narraverit, non intercedimus. Semper enim e conspirantibus tribus hisce locupletissimis testibus id constabit, ad usque annum V. C. 330 Etruscos & floruisse, & fere totam Campaniam obtinuisse, excepto tantum Neapolitano, & Cumano agro, quo etiam paullo post potiti sunt: exhinc vero paullatim a Samnitibus domitos ab eo imperio excidisse, & in horum ditionem urbes Campaniae fere omnes venisse. Quo referamus oportet Strabonis verba *loc. cit.* Σαμνῖται πρότερον μὲν καὶ μέχρι τῆς περὶ Ἀρδέαν ἐξόδους ποιούμενοι, μετὰ δὲ ταῦτα αὐτὴν τὴν Καμπανίαν πορθοῦντες πολλὴν ἐκέκτηντο δύναμιν, *Samnitae factis primum ad Ardeam usque excursionibus, deinde hanc ipsam Campaniam vastan-*

(9) *Campanos* ea aetate non alios fuisse, quam Etruscos docet Diodorus, qui *lib. II* narrat an. V. C. 274 coss. Cesone Fabio, & T. Virginio bellum Cumanos inter, & Tyrrhenos gestum, ex quo iterum victores Cumani emerserunt: quod bellum (nisi idem, ac illud sit a Dionysio relatum, licet de tempore differant) alterum profecto fuit, ab illo, quod ann. 220 inceptaverant; siquidem ab armis Tusci non destitere, donec Cumas expugnarent circa an. 328, ut idem Siculus refert, *lib. XII*, ubi eos *Campanos* adpellat.

ſtantes ad multam potentiam evecti ſunt. Cum ſemel igitur circa annum 330 Samnites in Campaniam pedem intulerint, ſenſim eam fere totam domuerunt ad uſque annum 412 Coſſ. M. Valerio Corvo, & A. Cornelio Coſſano, quo tempore primum cum Romanis manus, Campanorum cauſa, conſeruerunt; *eo enim anno*, ait Livius *lib. VII*, *adverſus Samnites gentem opibus armisque validam mota arma*. Exinde enim, cum tantum illis belli pondus a Romanis incubuerit, quod per centum ferme annos perduravit, donec vicies quater triumphati, & deleti penitus fuere, credibile non eſt ſuam amplius ditionem prolataſſe. Igitur paullo poſt annum U.C. 330, capta Nola (10), & Acerra, nihil iis antiquius eſſe potuit, quam Pompeios capere, quorum emporio ambae urbes ſubſtentabantur, cui facile adcedere debuit parva Herculaneum: qua in re libenter eruditiſſimi Peregrinii rationibus adquieſcimus.

XIV. Flori mens explicatur.

Hinc facile Flori mentem adſequeris, qui *cap. XVI* de bello Samnitico verba faciens, quod Campanorum gratia Romani ſuſceperant, poſt multas Campaniae laudes, plures enumerat maritimas eius urbes, quas inter Pompeios, & Herculaneum, quarum omnium caput olim fuerat Capua; deinde ſic concludit: *pro hac urbe, iis regionibus Pop. Rom. Samnitas invaſit*. Non enim, quod Peregrinius acriter obiurgat, id perſuaſum Floro fuit, omnes eas urbes, quas commemorat, praeſertim vero Herculaneum, & Pompeios, tunc temporis in Campanorum ditione fuiſſe, quaſi putaverit eas omnes, deditis Campanis, ſtatim in Romanorum poteſtatem venire debuiſſe; ſed id tantum innuere voluit, Romanos tanta, & tam pulchra Samnitium ditione permotos, libentiſſime eam occaſionem adripuiſſe, quae ſibi a Campanis oblata eſt, movendi in eos arma, futurum ſubinde ſperantes id, quod re vera adcidit, ut debellatis olim Samnitibus tota Campania potirentur. Florus igitur noſtras rationes minime obturbat; imo ab eo illud ipſum diſcere licet, ante coeptum Samniticum bellum noſtras urbes Samniticas fuiſſe, ab iiſque belli iure victores Romanos paullo poſt abſtuliſſe.

XV. Samnitica monumenta in effoſſis urbibus inventa.

Verum noſtras urbes Samnitici olim iuris fuiſſe, etſi veterum teſtimonia deeſſent, perſuaderent indubia Samnitica, quae in utraque urbe monumenta, effodiendo invenimus. Herculanei enim litterata menſa illa marmorea, de qua Venutus, Paſſerius, Gorius, Remondinius, & nuperrime Lanzius, aliique verba fecerunt, inventa fuit: quae cum Oſcam, & preſſius Samniticam inſcriptionem exhibeat, procul dubio Samnitici imperii reliquias in ea urbe nobis indigitat. Id eruitur ex litterarum forma N W Я ⊦ T, quam Oſci & Samnitici peculii propriam eſſe cum eruditis fateri debes. Habes autem graphice delineatam eam menſam *Tab. II* cum exactiſſima duarum inſcriptionum forma, in quibus deſcribendis laudati auctores peccarunt. Scriptus is lapis, ut opportune Lanzius Feſti auctoritate fultus monet, ſacra menſa *erat, ubi rem divinam facerent*; quod diſcere eſt ex ipſo canaliculo, qui ad effundendum victimarum ſanguinem in ſiniſtro eius angulo, quem hiantem adpoſite cernis, habetur. Pompeiis vero, prout eruta eſt, proſtat Oſca epigraphe in pariete rubro colore picta. Deſecari autem non potuit, quin murus deiiceretur (non enim tectorio opere paries inducitur, ſed ex ſolido lapide, quem dicunt *travertino*, affabre exſtructus eſt); protegendam propterea, qua potuit, ne ſub dio maneret, & pluvio imbre penitus deleretur, curavimus: ſed aëris, ſoliſque inclementia quomodo protegas, ne in dies evaneſcat? Murum ipſum *Tab. III* expreſſum habes cum epigraphis duabus, altera Samnitica ſive Oſca, altera Latinis ſiglis concepta, quae nunc noſtra minime intereſt. Ea autem vivo adhuc colore rubebat, cum eruta fuit: quod argumento eſt, non admodum longe ab eius urbis excidio fuiſſe propoſitam; adeoque in ea urbe hactenus vernaculam Oſcam, ſive Samniticam linguam cum ſuis characteribus ſuperfuiſſe; ſiquidem non eam antiquiſſimam Opicorum linguam, & characteres dixeris.

XVI. Variae Herculanenſis epigraphes interpretationes.

Quid autem de earum ſcriptionum ſententia reputem, paucis expediam; ſed prius quid docti alii ſenſerint, tene. Paſſerius in media Herculanenſi menſa cum optime legiſſet: *HERENTATEIS SUM*, vertit: *Junonalis ſum*, ab *Hera* ſcilicet, quae apud Graecos eſt *Juno*, nomen detorquens: cetera, quae in menſae labio ſunt, cum non recte ubique legiſſet (11), vertit: *L. Slabius, L. Auchilius Mediaſtutici Junonali Praefecti proferunt*. Mazochius *in Addit. ad Voſs. Etym. in voce Tuticus*, cum ſcalptoris defectu

(10) Quae utique inter primas Samnitibus manus dedit, ſi de Nola adcipias, quod de Capua Livius ſcribit.

(11) Paſſerii lectio eſt: L. SLABIIS. L. AVCHIL. MERRISS. TVCTIKS. HERENTATE. PRVKINAI . . . PRVFFER. Habes in *Vol. I Symbol. Gorii Florent.* cum menſae ſchemate, ſed non fideli manu expreſſo.

ſectu verum abaci ſchema producere non potuerit, illud retulit ex exemplo, quod feſtinans quis exſcripſerat. Itaque legit: L. SLABII. LAVKIL. MERRIX. TVF-TIKS. HEDENTATEIS. RVKINAI. PRVPHPHER. Fatetur tamen *marmoris ſcalpturam* ante vocem RVKINAI *corruptam vetuſtate*; etſi diligentius intuenti ibi marmor ſub artificis coelo ita diffiſſum adparet, ut quadratarius interſtitium unius litterae vacuum linquere coactus fuerit, aliaſque non tam nitide exſculpere quiverit. Vertit ergo *Lucius. Slabius. Laukil. Meddix. Tuticus. Menſam. Rukinae. poſuit*. Rukinam autem idem, ac *Runcinam* Deam ſatorum runcinationi praeſidentem putavit. Illud vero lemma in abaci medio interpretatur: *Abaci dedicatio*. Multiplicem Orientalem eruditionem, qua ſuam tuetur interpretationem, videſis *l.c.* Nobis ſane, ut, quod eſt, libere fateamur, nimis longe petita ea omnia videntur; praeſertim cum plura falſae lectioni innitantur. Lanzius porro *Tom. II pag. 608*, licet non admodum Paſſerii interpretationem improbet, tamen quaſi haeſitans illud *herentateis ſum* vertere mallet, *Sacerdotis* vel *Sacerdotalis ſum*, nempe ab ἱερος *ſacer* detrahens: infra vero illud, quod ex aliorum relatu legerat, *herentate procinai*, putat verti poſſe *ſacerdote Procinia* ſive *Procinio*: & in altero ſui operis indiculo, qui Oſcarum vocum eſt, novam coniecturam protulit: πρωκιναι *ſi è interpetrato per nome proprio, e precede un vuoto, che baſta al prenome: mi ſi permetta però di dubitare, che quel dono ſia fatto* τῷ πρυτανειῳ. Re tamen vera nos, qui marmor ſedulo inſpeximus, ad eiuſque fidem typum exactiſſimum dedimus, neque ſpatium ad praenomen recipiendum invenimus (etenim ante eam vocem interſtitiolum quidem eſt, ſed quod nullum litterae veſtigium exhibet, ut tute vides), neque illud *prucinai*, nec *prytaneo*, nec *rucinai* uſquam adparuit.

Veriſſima autem lectio eſt: L.SLABES(12). L. AVQIL. MEDDISS. (13) TVHTIKS. HE- XVII. Noſtra lectio & interpretatio.

(12) Geminum II pro E valere eruditi iampridem obſervarunt non modo apud Etruſcos, & Oſcos, ſed & apud Latinos antiquiores. Nos modo addimus, eamdem litterae figuram apud Latinos ad ſera uſque tempora perduraſſe, ut *Parte III*, cum de veterum orthographia diſſeremus, locupletiſſime demonſtrabimus.

(13) Elementum R Latino D reſpondere in ambobus hiſce monumentis pro certo habemus, ideoque legendum MEDDISS, non MERRISS, ut in altero AMVIANVD non AMVIANVR; etſi contra ſenſerit Cl. Lanzius, qui utrumque elementum Ɑ & Я pro R adcipiendum eſſe duxit. Principio enim ecquis inducere in animum poteſt, barbaros illos, inopeſque linguae populos, quibus litterae D ſonus eſſet ignotus, pro una canina exprimenda duplici elemento abundaſſe ab antiquiſſimo uſque aevo, ut patet e marmore Nolae in Viventiorum pomario eruto anno 1792, quod magnam antiquitatem redolet; atque adeo in una breviſſima epigraphe exaranda, quin & in eadem voce huiuſce unius elementi divitias oſtentaſſe, ut videre eſt in vocibus PRVPPHED, & AADIRES? Quid vero quod conſtantes eos in eiuſdem vocis ſcriptura animadvertimus? HERENTATE bis in Herculanenſi menſa cum eodem elemento Ɑ inſculpta viſitur: contra MERRIS cum duplici elemento Я ſcribitur, aeque ac in Nolano lapide, quem vide apud eumdem Lanzium *T. II p. 609*. Certa igitur ratione, ni fallor, non arbitrio ſic feciſſe videntur. Praeterea ſi Oſci, cuius fundi erat illa vox MERRIS, teſte Feſto (*Meddix apud Oſcos nomen magiſtratus eſt*) cum canina exprimebant, cur Ennius, cui cor praeter Graecas, Latinaſque litteras, Oſce ſapiebat, in Latinum tranſtulit MEDDIX? Cur Livius, aliique Latini hunc ipſum Campanorum magiſtratum dixere *Meddixtuticum*, vel ut alii legunt *Mediaſtuticum*, & non potius ex naturalium ore *Merrixtuticum*? Atqui Volſci, qui Latinis litterarum formis utebantur, fatente eodem Lanzio, MEDIX ſcribebant: id quod exploratiſſimum habemus non modo ex aenea lamina Veliterna apud Lanzium *pag. 616*, ſed & ex alia lamina quantivis pretii, quae quarto abhinc anno in Lucaniae pago, cui nomen *Oppidum*, inventa eſt, & munificentiſſimus Rex noſter huiuſmodi monumentorum ſagaciſſimus aeſtimator quadringentis aureis ab inventore redemtam in Herculanenſi gazophilacio adſervat. Utraque enim eius facies inſculpta eſt, altera archaica Latina lingua legem de iureiurando a novis magiſtratibus intra certos dies praeſtando exhibet; altera vero Latinis item litteris, quae a Veliternis non ſunt abſimiles, ſed Volſco idiomate concepta eſt: utriuſque autem ſchema exhibemus *Tab. IV*, & *V*, ut interpetrum ingenia exerceantur. In hac autem quinquies vox MEDDIS, & MEDDIX, bis vero MEDDIXVD, ſemel MEDICIM legitur; ita ut dubitari nequeat, quin cum D ea vox conſtanter ſcripta, & pronunciata fuerit. Hiſce igitur argumentis fractus elementum Я in Oſcis & Samniticis monumentis pro D Latinorum eſſe adcipiendum, eiuſque ſonum populis illis minime fuiſſe ignotum ſuſpicor. In eam autem ſuſpicionem κριτικωτατος Mazochius iam venerat, adeoque in ſuis *Voſſiano Etymologico Additamentis* in voce *Tuticus* Oſcam Herculanenſis abaci epigraphen interpretans ſic ſcripſit: *Illud vero praecipuum, quod cum in Tyrrhenicis ceteris monumentis D pro Latino R adcipiatur, contra in topho Campano, inque Herculanenſi menſa duo ſint elementi canini ſimulacra, tum D, tum etiam R Latinum, ſed inverſum: ut facile ſuſpicer, D quidem non idem, ac R fuiſſe (ut adhuc aliis perſuaſum), ſed eſſe Latinum D blaeſum: ſicuti & R Latinum inverſum R non caninum, ſed molle ac blaeſum exprimere*. Ego vero, pace tanti Viri, contra ſenſerim, & licet concedam lenem blaeſamque caninae litterae pronunciationem adeo Oſcis placuiſſe, ut ſaepe R pro D commutarent; non ſecus ac Neapolitana plebecula R pro D uſurpat, adeoque pro *Madonna* pronunciant *Maronna*; tamen crediderim figuram R inverſam Latinorum D apud eos reſpondiſſe. Et proinde in hac epigraphe

HERENTATEN . HERVKINAI . PRVPPHED. Quare cum aperte ibi legatur *herentaten Herucinai*, cumque, ut optime idem Lanzius, & Mazochius viderunt, dandi casus in ea sententia requiratur, scilicet cui donum oblatum fuerit; & manifestus in *Herentaten* adcusandi casus adpareat, sic vertendum putamus: *L. Slabes* (14), *L. Auqil Meddixtutici Sacram mensam Erycinae proferunt*. *Erycinam* Venerem dictam esse quis ignorat? An vero eodem adgnomine ipsam Divam Osci, & Samnites salutaverint; vel cur Veneri Erycinae, quae ab Eryce Siciliae monte, ubi colebatur, (si vera sunt, quae adcepimus) nomen adepta est, donarium Herculanenses obtulerint, videant otiosiores. Nec te moretur adspiratio, quae *Herucinai* praefixa visitur, contra quam vulgo *Erycinam* sine spiritu scribunt. Etenim, praeter quam quod mirifice in adspirandis vocibus antiquorum monumenta variant, ecquis negare ausit Oscos eam vocem adspirasse, quam sine spiritu Graeci, & Latini efferrebant? Sed si adhuc exemplum quaeris, en tibi laterculum, quod in Farnesiano Regis nostri Museo adservatur, in quo habetur: VENERVS . HERVC. h. e. *Veneris Erucinae* (15). Cum igitur huiusce epigraphes tota syntaxis, & sententia constet: nempe propria duo nomina in recto casu *L. Labeo*, & *L. Aquilius*, qui *Meddixtutici* munere ornati dicuntur; tum verbum *proferunt*, quod eos donarium obtulisse notat; tum dandi casus *Erycinae*, unde cui numini oblatum fuerit, pateat; quid remanet interpretandum, nisi quartus ille casus *Herentaten*? Is autem meo iudicio facillimus intellectu est. Atque utinam in plura incideremus huiusmodi monumenta, e quibus certam Oscarum vocum intelligentiam hauriremus! Quid enim sit *Herentateis* sub oculos habemus, scilicet sacram illam mensam donario Erycinae oblatam: eam igitur rem sic Oscos adpellasse certo novimus. Quid autem refert, nominis etymon divinando investigare, quando certam eius significationem tenemus? Quod si quis hariolationes amet, hanc nostram coniecturam expendat. *Herentateis* fortasse dictum Osce, quasi *Ferentatis* a *ferendo*, quod verbum *fero* apud Oscos in usu fuisse praeter alia monumenta haec ipsa epigraphe docet; itaque responderet Latinorum *ferculo*, vel *feretro*, ubi scilicet Diis fercula sive dapes inferrentur. Et quidem Cl. Lanzius *Tom. II pag. 682* observat in Tabulis Eugubinis SVFERAKLV esse parvum *ferculum*, quasi *sufferculum* duobus vasibus substinendis; aliud vero maius tribus lancibus recipiendis idoneum dici FERETRV. Eccur idem sacrum ferculum Osce FERENTATIS, sive HERENTATEIS dici non potuit? Quis Oscas desinentias in numerato habeat? Quae si ita sunt, nemo abnegaverit, illud *herentateis sum*, quod in tabulae medio legitur, non aliud sibi velle, quam *sacra mensa sum*.

XVIII. Pompeiana epigraphe legitur, & interpretatur.

Quod vero ad alteram Pompeiani parietis epigraphen adtinet, ea procul dubio programma est ad aliorum instar, quae in illius urbis aedibus adpicta visuntur, de quibus infra fusius agemus. Sed illius sententiam ecquis certo adsequi valeat? Nos tanti fortasse non sumus. Nutantem tamen coniecturam doctis viris proponere non dubitabimus. Itaque sic legimus: EKSVK . AMVIANVD . EITVNS . ANTER . TIVRRI . XII . INI . HEI (16) . SARINV . PVP . PHAAMAT . MR . AADIRES . V. Interpretamur autem; EXHINC (17) VIATOR (18) IENS

graphe legendum PRVPPHED, & in Pompeiana AMVIANVD; non secus ac in Volsca Oppidana tabula quamplurimae voces ita cadunt: *preivatud*, *actud*, *licitud*, *contrud*, *amnud* pro *annus*, & *dolud malud* pro *dolus malus*; nam alibi est *dolom malom* pro *dolum malum* in accusandi casu. Nec aliter veteres Latini dixerunt: cuiusmodi desinentia postea mansit in *istud*, *illud*, *aliud*. Itaque in numis, non utique legerem *Beneventor*, *Tianur*, *Larinor*, sed *Beneventod*, *Tianud*, *Larinod*; illud enim R finale, quod constans est, pro D adcipiendum videtur; ut sit *Beneventum*, *Tianum*, *Larinum* (sicuti exstat in alio numo apud *Eck.*) non vero *Larinorum*; secus dicendum esset *Beneventorum*, *Tianorum* repugnante horum nominum analogia. Haec autem obiter dicta sunto; nec enim huiusmodi pronunciatione interpetratio nostra fulcitur.

(14) Haec nomina si Latine emollias, erunt *L. Labeo*, & *L. Aquilius*.

(15) Consule eruditissimum Marinium in locupletissimo opere *de Fratrum Arvalium monumentis pag.* 418.

(16) Litteram ℶ apud Oscos modo pro V; modo pro adspiratione H sumi inficiari non potest ex innumeris exemplis, quae Passerius, & Lanzius protulerunt: eamque ipsissimam esse, ac Hebraeum ב haud aegre mihi persuaserim; etsi Reinoldus ab Hebraico ו *vau* derivet. Itaque mirum non fiet, si eam pro V consono reddidimus in voce AMVIANVD, heic vero pro spiritu sumsimus.

(17) EXHINC, sive *ex hoc loco* reddi posse Oscam EKSVK confidentissime pronunciamus. EKS enim nihil ab *ex* Latinorum differre quisque videt. Quamplurimas vero horum populorum propositiones simillimas Latinis esse Lanzius abunde docuit. Quare idem sagacissimus auctor in saxo Nolano, ubi legitur EKKVMA reddit EX CVMA. Non mirum autem, si euphoniae gratia Graecorum more scripserint EKS sequente vocali. VK vero pro *hoc* sumendum nullus dubito. In Volsca Oppidana tabula, quam commemoravimus, habetur EXAC, EXEIC, EXAIS.

IENS (19) (h. e. ſi eas) ANTE (20) TVRRI (21) XII (22) INIBI (23) SA- RINVS (24) PVBLII (25) CAVPONA- TVR (26) VT (27) ADIRES (28) VA- LE

EXAIS. In Etruſca autem apud Lanzium VK- RE, quod ipſe optime reddit *hoc re*, ſive *hoc rei*; & in epigraphe Cornetana apud eundem AMCE *hanc*.

(18) VIATOR appendi poſſe τo AMVIANVD rati ſumus. Compoſitam enim vocem ex AM, *circum*, & VIANVD, *viator*, h.e. *circumiens* ducimus. Quippe norunt omnes AM in Latinorum compoſitione pro *circum* ſumi ex Graecorum ἀμφὶ, ſive malis ex Oſcorum AMPH, quod legitur in Nolano ſaxo: ita in *Tab. Eugub. ambretus* eſt *circuitus*. V. Lanzium. VIANVD vero, a Latino *viator* parum ſane aberrans, ex FIA factum adparet; ſiquidem ea vox Oſcis non defuit, teſte eodem ſaxo ubi habetur *v.* 7. FIAM.

(19) EITVNS non aliunde, quam a verbo *eo* derivavimus, ut ſit participium pro *iens*. Eo enim verbo non indiguiſſe Oſcos arguimus ex voce INVD PATENS, quae legitur in Nolano cippo *v.* 25 pro *iter patens*, ut Lanzius vidit. Etenim, uti ex verbo *ire* Latini traxerunt *itus*, & *iter*, ſic Oſca ruſticitas fecit INVD eodem pacto, ac a *Via Vianud*. In noſtra tabula Oppidana habetur HAFIEAT, quod poſitum videtur pro *adeat*. Deſinentiam vero NS participalem Oſcis aeque, ac Latinis eſſe, ſatis oſtendit ea vox PATENS: in Volſca etiam tabula plures ſimiliter cadentes voces decurrunt, ut v.8. DEIVATVNS, DEICANS, *v.* 18. BANTINS.

(20) ANTER pro *ante* aperte legitur in eodem laudato ſaxo Nolano *v.* 28.

(21) TIVRRI pro *turri* adcepimus ſola adfinitate ducti. *Turris* vero pro aede excelſa heic poſitum arbitramur, ut apud Horatium *regum turres*, h. e., *palatia*. Hinc huius vocis etymon Voſſianum a Chaldaeo טררא, *aedes*, vel potius Mazochianum ad Hebraeo טור *Tur*, *arx*, *palatium* minime improbandum cenſemus. Hoc igitur programmate ex noſtra ſententia monebatur Viator, *Turri*, ſive *Aede* duodecima, quae ex eo loco, ubi adpicta epigraphe, prorrediendo numeranda erat (non enim numeris ſignatas domos invenimus), Cauponam eſſe quaerendam.

(22) Numerales notas apud Etruſcos, & Umbros eaſdem, ac Latinorum eſſe obſervavit Lanzius. Idem nunc de Oſcis noſtra epigraphe docet: idemque Volſca tabula apud nos confirmat, ubi exſtant notae XXX, & XX.

(23) INI pro *in* ſumendum, nemo abnuet. In ſaepius citato ſaxo Nolano bis legitur INIM, ſed *v.* 29 aperte adparet praepoſitam accuſativo eſſe: habetur enim INIM NVFLANAM, *in Nolanam*. Quare arguimus Oſcos dixiſſe *inim*, cum accuſativo praeponerent, *ini* vero, cum ablativo, opportune per variam deſinentiam varia regimina diſtinguentes. In noſtra Oppidana tabula pluries occurrit IN Latinorum more. Praeterea HEI pro *eo* (ſup. *loco*) ab IS derivare nullus dubito. Siquidem in Nolano cippo *v.* 31 eſt EAI, & in Eugubinis tabulis legitur EAM, EO, & EVXE pro *eoſce*, h. e. *eos*. In iiſdem EM poſitum pro *eum* Lanzius putat. Adſpirationem non moramur. Quare INI HEI reddidimus *inibi*.

(24) SARINV proprium nomen eſſe prima fronte adparet. Huiuſmodi deſinentia in V familiarem illis populis fuiſſe ex Lanzio abunde diſces. Viſitur etiam in ſaxo Nolano; ſed neſcio, utrum poſita ibi ſit in recto caſu.

(25) PVP detruncatam vocem eſſe fortaſſe indicat punctum in gremio τoυ 8 infixum; niſi mavis per illud adſpiratae vim obtundi, ita ut pro *ph* vel *bh* reddat P, vel B, non ſecus ac lene Hebraeorum daghesc, qui adſpiratas reddit obtuſas. Atque huiuſmodi fortaſſe punctum deſideratur, vel non animadverſum eſt in voce SA8INIM, quam legendam *Sabinim* Maffeius duxit in Samnitico numo, contradicente Lanzio, quem vide *T. I p.* 208. Decurtata autem haec vox *Pub* vel *Pup* pro *Publii* vel *Puplii* Latinorum more poſita eſſe adparet. Samnites enim in ſuis nominibus a Romanis parum diverſos abiiſſe teſtatiſſimum eſt. Quid vero, quod *Publii* etiam apud Etruſcos inveniuntur? Vide apud Lanzium *Tom. II p.* 382 nomina PVPLEIA, & PVPLECE. Oriuntur autem recte haec nomina ex POPLE, *populus*, qui paſſim cum ſuis obliquis, & derivatis legitur in Tabulis Eugubinis, & alibi etiam PVPLV. Quare fatendum cum Mazochio in *Tyrrhenicis*, hanc vocem *ab Etruria in Latium manaſſe*. *Poplum* dixiſſe etiam primaevos Latinos, unde *Poplicolae*, tritum eſt. Sic in averſa tabula Oppidana, quae, ut diximus, Latina eſt, legitur *Poplice* pro *Publice*, & *in Poplico*. Ergo SARINV PVP erit *Sarinus Puplii*, h.e. *Publii* filius.

(26) PHAAMAT haec vox negotium faceſſit. Tertiam verbi perſonam eſſe ad Latinorum inſtar deſinentia ſatis oſtendit, quae paſſim in aliis huiuſmodi monumentis occurrit. Sed quidnam valuit apud Oſcos verbum *phaamare*? heic opus, heic labor eſt. Mihi non aliud ſuccurrit, quam derivatio a voce *Phamel*, quam privi Oſcorum peculii fuiſſe Feſtus in *Famuli* teſtatus eſt: *Famuli origo ab Oſcis dependet, apud quos ſervus FAMEL nominabatur: unde &* Familia *vocata*. Ex *Famel* vero derivari poſſe verbum *famare* (duplex enim A morari quemquam non debet, qua de re vide Lanzium *Tom.I*:) nemo fortaſſe iverit inficias. Quid autem ſibi volet, quam *ſervire*, *miniſtrare*? Eccur non etiam coenam adparare? Opportuniſſime Voſſius in V. *Familia: Familia a Famel, quod Oſcum eſt a Fame, quaſi famis miniſter*. Quare mihi viſum eſt, non aliam artem Sarinum iſtum profeſſum eſſe, de quo monitos viatores volebat, quam Cauponariam. Igitur proſcriptione illa monſtrabat, ubi ſuum diverſorium quaerere advenae deberent.

(27) MR. Heic enim vero mihi aqua haeſit, cum illa duo elementa conſona MR nullum ſonum reddere valeant. Fortaſſe vocalis ſupplenda deeſt: fortaſſe etiam vel ſcriptor erravit, vel tempus ita detrivit, ut vera lectio non adpareat. Ego vero potius ſiglam duxerim; animadvertit enim Lanzius *P. I p.* 220 litteram M alicubi nexum eſſe, & ſumi pro NI, vel MV; itaque legerem NIR, vel MVR. Sed ne hoc quidem pacto tenebrae diſparent. Non enim praeſtare auſim *mur* apud Oſcos valere *ut*. Reddidi igitur VT non alia de cauſa, quam quia inſequens verbum *adires* huius particulae fulcro indigere videtur. Alii fortaſſe ſagaciores aliquid melius ex ea ſigla extundent, & cum eruditis communicabunt.

(28) AADIRES ſic lectum nullam difficultatem patitur, & textui adprime quadrare quiſque videt. Nemo enim puto ſoloeciſmi Oſcum Cauponem accuſabit, quod pro praeſenti *adeas* poſuerit imperfectum *adires*. Vidimus verbum *ire* Oſcis non fuiſſe ignotum. Praepoſitionem vero *ad* a veteribus hiſce populis, praeſertim in verborum compoſitione uſurpatam docet Lanzius *T. I p.* 393, & alibi; etſi putet pronunciatam fuiſſe *ar*, ut in voce *arfertur* pro *adfertur*. Nos vero, qui elemen-

tum

LE (29). Si placet, tene; neque Oſcum cauponantem de ſyntaxeos anacolutho adcuſes. Si vero quaeris, quo tibicine iſta interpretatio fulciatur, vide inferius in ſubiectis adnotationibus, Quomodocumque tamen de ea ſentias, illud utique extra dubitationis aleam erit, Samniticae dominationis veſtigia in vernacula popelli lingua (30) ad ultima Pompeiorum tempora perduraſſe.

XIX. Alia Samnitica epigraphe nuperrime effoſſa.

Haec cum ſcripſiſſem, typographicis formis incluſa iam iam praelum erant ſubitura, cum inſperato epigraphen aliam ignotis characteribus conceptam, & topho adfabre inciſam Pompeiis fuiſſe effoſſam nuntiatum eſt. Oſcam eam eſſe nullo negotio ſuſpicatus ſum: eamque ſuſpicionem, adcepto illius exemplo, a veritate minime abludere ſtatim patuit. Cum autem Pompeios veniſſemus, ſumma cum voluptate deteximus, eam in minoris cuiuſdam templi orbicularis coronide olim ſtetiſſe, quod bidental utique fuerat, & iam ante ultimum Pompeiorum fatum conlapſum, terraemotu fortaſſe, obrutum terra iacuerat. Sed ne heic feſtinantes operas moremur, huius bidentalis hiſtoriolam, ac deſcriptionem una cum epigraphes interpretamento in Cap. XIII opportuniſſime reiiciemus; ubi de Nuceriae Bidentali, cuius marmor noſtrum meminit, verba facere deſtinaveram; archetypum autem delineatum habes *Tab.XIV* partis huius. Illud modo animadvertere iuvat, huiuſmodi monumentum remotiſſimam antiquitatem oſtentare, ut neutiquam cum cauponaria epigraphe componas, ſed potius cum abaco Herculanenſi.

XX. Concluſio.

Quod autem nunc noſtra intereſt, vide, quomodo in dies Oſca prodeant monumenta, certiſſima hiſtoricae veritatis teſtimonia; cum contra Graecitatis, vel Cumanorum ditionis neque vola, neque veſtigium alicubi adparuerit.

C A P. VII.

Quo tempore utraque urbs Romanis ceſſerit.

I. Quandonam Romani Pompeios occupaverint.

Pompeios & Herculaneum pari ſemper fato actas e Samnitium ditione in Romanorum denique poteſtatem veniſſe & Strabo docuit, & innumera monumenta dubitare non ſinunt. Attamen quo id potiſſimum tempore evenerit, operae pretium eſt inquirere. Et quidem de Pompeiis id admodum difficile non erit, ſi illud pro comperto habuerimus, quod modo diximus, anno U. C. 437, cum vicina Nuceria Samnitium partes ſequebatur, Pompeios in Samnitium ditione adhuc fuiſſe. Sex enim poſt annos h.e. ann.444 in Romanorum poteſtatem iam veniſſe ex Livio eruitur, quippe qui *lib.IX* ſic narrat: *claſſis Rom. a P. Cornelio, quem Senatus maritimae orae praefecerat, in Campaniam acta, cum adpulſa Pompeios eſſet, ſocii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vaſtatis, unde reditus ad naves eſſet, dulcedine, ut fit, praedae longius ingreſſi excivere hoſtes. Palatis per agros nemo obvius, cum occidione occidi poſſent, redeuntes agmine incauto haud procul navibus adſequuti agreſtes exuunt praeda, partem etiam occiderunt; quae ſuperfuit caedi trepida multitudo ad naves compulſa eſt.* Quibus ex verbis cum probe diſcamus, Pompeios iam Romanis tunc temporis ceſſiſſe, utpote qui tam libere in eius portu verſarentur; optime coniecit Peregrinius, eos ſtatim a ſubacta Nola domitos a Romanis fuiſſe; quippe cum tres ante annos, h.e. 440, Coſſ. L. Papirio Curſore, & C. Iunio Bubulco, ea capta fuerit, teſtibus Livio *lib. IX*, & Dionyſio *lib.XIX*. Et ſane admodum veriſimile ſit, Nolae bene munitae urbis expugnationem vicinorum Pompeiorum fatum ad-

tum Я ab illis populis pro D adhibitum putamus, ſcriptum & pronunciatum fuiſſe *adfertur* contendimus. Et quidem Mazochius *in Tyrrhenicis Diatr. VI.* voculam AD ab Hebraico fonte derivans ita propriam Etruſcorum duxit, ut inde Latinos adcepiſſe opinetur. Sed ne de lana caprina contendamus, ſi lubet, ſcribe, & pronuntia ARIRES, ipſum vero idem eſſe, ac ADIRES fatearis oportet. Denique ſi quem forte offendat in Oſca epigraphe vox pura puta Latina, & nodum potius in ſcirpo quaerere malit; meminerit quaeſo Oſcam linguam, illis ſaltem temporibus, de quibus agimus, non admodum a Romana diverſam fuiſſe; quippe quae Romae in ludis ab Oſcis hiſtrionibus pronunciata vulgo intelligeretur. Ingenio enim a Latina minime diſtabat, ſed erat barbara, incomta, & ſcurrilis, fere ut Neapolitana plebeculae dialectus a purgato Italorum idiomate differt. Qua de re *Oſce* & *Volſce* loqui dicebantur, qui Romanam linguam barbariſmis, & ſoloeciſmis deturpabant.

(29) Elementum illud ℶ, quod V conſonans ſaepe valet, uti ſuperius diximus, ſiglam heic eſſe quis negaverit? Ariolando igitur, nihil aliud ſibi velle putavimus, quam clauſulam opportuniſſimam *Vale*. Non eſt enim, cur Oſcis verbum *valere* abjudicemus, praeſertim cum Mazochius noſter *in Addit. ad Voſſ.* ab Oriente ad Italos perveniſſe putaverit, h. e. ab Hebreo יעל *Vaal*, vel *Val*, quod eſt *valeo*. Indidem igitur tum Oſci, tum Latini adceperunt. Si tibi vero opportunius aliquid ſuccurrat, candidus impertire.

(30) Si cui tamen libeat opinari, hanc epigraphen non ideo propoſitam fuiſſe, quia vernacula adhuc foret Pompeiis Oſcorum lingua; ſed potius eo idiomate abuſum cauponam, ut ſcurriliter pro horum hominum more, viatores ad popinam adciret, facile concedam; praeſertim cum alia monumenta non deſint, quae noſtram tueantur ſententiam.

celerasse; aeque ac, Pompeiis captis, vicina Nuceria paulo post cecidit. Siquidem haec ann. 445 Coss. Q. Fabio, & P. Decio Mure, etsi pacem supplex peteret, a Fabio expugnata fuit, ut narrat Livius ibidem : *Is* (Fabius) *profectus ad Nuceriam Alphaternam iam tum pacem petentes, quod uti ea, cum daretur, noluissent, adspernatus oppugnando subegit*.

II. Quando Herculaneum.

De Herculaneo res foret exploratior ex Livii testimonio, qui *lib. X* a Sp. Carvilio Consule, h. e., anno U. C. 460 Herculaneum de Samnitibus captum narrat : hisce verbis : *Iam Carvilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus coeperat : Volanam intra paucos dies : Palumbinum eodem, quo ad muros adcessit: ad Herculaneum bis etiam signis collatis ancipiti praelio, & cum maiore sua, quam hostium iactura dimicavit. Castris deinde positis, moenibus hostem inclusit : oppugnatum oppidum, captumque*. Sed Livii interpretes testimonium luculentissimum tenebris involverunt. Cum enim de Volanae, & Palumbini positu nihil prorsum nossent, cumque eas res in Samnio gestas a Livio adcepissent, alienum omnino a nostro Herculaneo oppidum a Carvilio oppugnatum duxerunt ; & proinde nescio quam aliam urbem Herculaneum in Samnio cum Volana, & Palumbino statuerunt. Quibus subscripsit Cellarius (1) tria illa ignota oppida in Samnium ablegans, hac ipsa Livii auctoritate fretus. Eruditis tamen viris fraudem fecit vox *Samnium*, ubi tum bellum gestum Livius narrat. Sed hanc adpellationem latius aliquando sumendam, pro universa Samnitium ditione, qui bonam felicis Campaniae partem subiugaverant, Strabo aperte docet *lib. V p. 249*, ubi cum fere omnes Campaniae urbes recensuisset, subdit : και ετι Συεσσυλα, και Ατελλα, και Νωλα, και Νυκερια, και Αχερραι, και Αβελλα, και αλλαι ετι ελαττυς τυτων κατοικιαι, ὧν ενιας Σαυνιτιδας φασιν ειναι. Σαυνιται δε προτερον μεν και μεχρι της Λατινης περι Αρδεαν εξοδιας ποιυμενοι, μετα δε ταυτα και την Καμπανιαν πορθυντες πολλην εκεκτηντο δυναμιν : *insuper* (in Campania sunt) *Suessula, & Atella, & Nola, & Nuceria, & Acerrae, & Abella, & alia his minora oppida, quorum aliquot Samnitica esse vulgo dicunt. Enimvero Samnites, cum aliquando in Latium ad Ardeam usque excursiones fecissent, deinde ipsam Campaniam vastantes ad magnam potentiam pervenerunt*. Habes igitur e Strabone aliquot Campaniae oppida *Samnitica* dicta esse, h. e. in Samnio posita, propterea quia Samnitibus paruissent, qui in Campania dominabantur. Et quidem Livius ipse *eodem lib. IX* Nuceriam in Samnio locavit, cum scripsit: *Consules partiti provincias, Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alphaternam . . . . oppugnando subegit*. Nola item in Liviana Epitome locatur in Samnio *lib. 89*: *Sylla Nolam in Samnio recepit* (2). Cum igitur & Herculaneum nostrum eadem fortuna compulsus Samniticum iugum aliquando subierit, eccur in minorum oppidorum numero, quae *Samnitica*, teste Strabone, dicebantur, non recensebimus? Eccur aliud Herculaneum in alto Samnio comminiscemur? Livius quidem *in Samnio* gesta illa narrat, sed quousque isthaec Samnii adpellatio pateret, non designat. Si Nolam, si Nuceriam in Samnio, propterea quia Samnitibus parebant, locavit, eccur non eadem de caussa Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum? Atqui historicus ipse, dum eam narrationem adgreditur, satis aperte indicat ea oppida a Samnio stricte sumto dissita fuisse; ait enim: *Itaque* (Consules) *litteris missis ad Senatum Populumque Romanum de rebus gestis, DIVERSI Papirius ad Sepinum, Carvilius ad Volanam oppugnandam legiones ducunt*. Cum igitur *diversi* abierint, Volana utique non in vero Samnio, ubi Sepinum erat, sed aliquanto longius fuit. Quo igitur argumento in Samnio Campano Volanam fuisse pernegaveris? Itaque nullus dubito, quin Livius de nostra Herculaneo verba fecerit; & proinde eo demum anno ab U. C. 460 ante Chr. 283, postea quam fere centum & triginta annos Samnitibus paruisset, Romanorum iugum subire coacta fuerit (3).

III. Utraque urbs iterum a Romanis devicta.

Deinde biscentum fere annos ambae urbes quie-

(1) *In Samnio* §. 517 : *incertae positionis loca solis nominibus ex Livii historiis cognita*.

(2) Plura vide apud Camillum Peregrinium *in Campan. Disc. II cap. 24*, ubi etiam *Fregellas*, *Calatiam*, & *Nolam* a Diodoro Siculo in Samnitibus recensita animadvertit ; ita ut mirum sit, hunc Livii locum de Herculaneo nostro eius solertiam fugisse

(3) Volana, & Palumbinum, ubi constiterint, ignorare cogimur. In Liviana Drakemborchii editione variantes aliquot lectiones in Volanae nomine habentur; sed e quibus nihil elicere queas. Ego autem Volanam libenter tueor, eamque in Campana Etruria fuisse arguo, ex eo quod aliam *Volanam* in Traspadana Etruria invenio, de qua sic Plinius *lib. III cap. 151*, ubi de Padi ostiis : *Proximum inde ostium Caprosiae, deinde Sagis, dein Volane, quod ante Olane vocabant. Omnia ea flumina, fossasque primi a Sagi fecere Tusci*. Ex quo discis, Volanen Tuscanicum nomen esse, quo unum ex Padi ostiis adpellabatur. Nihil autem verosimilius, quam quod ostium illud

quievere usque ad Marsici, sive Socialis belli tempora. Tum enim, cum ei bello ambae se immiscuissent Italorum partes sequutae, iterum a Romanis devictae fuere anno U. C. 663 ante Chr. 80. Velleii Paterculi sedulitati hanc historiae partem debemus, qui *lib. II cap. 16* sic scripsit: *Neque ego verecundia domestici sanguinis gloriae quidquam, dum verum refero, subtraham. Quippe multum Minatii Magii atavi mei Asculanensis tribuendum est memoriae: qui nepos Decii Magii Campanorum Principis, celeberrimi, & fidelissimi viri tantam hoc bello Romanis fidem praestitit, ut cum legione, quam ipse in Hirpinis conscripserat, Herculaneum simul cum T. Didio caperet, Pompeios cum L. Sulla oppugnaret.* Neu suspiceris tum primum in Romanorum ditionem venisse; ex hac enim historia satis superque discimus, eas iam ante Romanorum socias fuisse, aliter se illi bello non immiscuissent.

IV. Omnium vicissitudinum epilogus.

Ut igitur omnia in pauca contrahamus. Fundatae hae urbes ab usque remotissima ac mythica aetate a Phoenicum latronum manu, & ab Oscis habitatae LXX fere annos ante Troiana tempora, h. e. ante Chr. 1254, a Pelasgis & Tyrrhenis, deturbatis primaevis incolis, occupatae fuerunt, & in duodecim urbium Etruscarum numero, quorum caput Capua erat, conscriptae. Mox circa annum U. C. 330, h. e. ante Chr. 413 a Samnitibus occupatae, politico eorum systemati adcesserunt. Denique anno U. C. 460 h. e. ante Chr. 283 ambae a Romanis devictae, in sociorum numero censitae fuerunt; cumque anno U. C. 663 ante Chr. 80 iterum arma in Romanos cum reliquis Italis sumsissent, rursus domitae fuere. Quo autem loco a Romanis tum habitae fuerint capite sequenti inquiremus.

C A P. VIII.

De politico Herculanei, & Pompeiorum statu praesertim sub Romanis.

I. Quae politia sub Oscis, Tyrrhenis, & Samnitibus.

QUa regiminis forma antiquitus usae fuerint nostrae urbes, quis divinare valeat? Illud unum pro certo haberi potest, αυτονομους fuisse, quamdiu Osci eas incoluerunt. Mox subactae a Pelasgis, si vera sunt, quae Virgilius de Oebalo Rege, qui a Capreis in obversum litus suam ditionem prolatavit, eius regni partem constituerunt. Sed cum Etruscorum res in Campania floruerunt, h. e. cum condita Capua, sive potius ea in novae urbis formam redacta fuit, anno U. C. 310 (1) Campanam duodecim urbium dynastiam, aeque ac trans Padum fecerant, teste Strabone *lib. V p. 242*, constituerunt; in earum numero ambas fuisse verosimillime ex eodem Strabone eruitur, ut iampridem observarunt Peregrinius, & Mazochius, quibus nuperrime Lanzius subscripsit. Eius autem της πολιτειας leges, etsi prorsus ignoremus, nulli tamen dubium, quin omnes illae urbes sui iuris fuerint, sed in commune concilium, veluti amphictionicum, si quando gravius negotium universam gentem adficeret, omnes Capuae convenirent, quae propterea omnium caput dicebatur; non secus ac urbes, quas *anseaticas* hodierni homines adpellant. Ibi nimirum de pace & bello agebatur, & rata militum, impensarumque pars ab unaquaquè urbium subpeditanda, atque huiuscemodi alia decernebantur. Nec alia profecto fuit earum conditio, cum Samniticae ditioni adcesserunt. Samniticae enim reipublicae corpus eisdem fere legibus, quibus plures liberae civitates, communi veluti vinculo, inter se conligarentur, constitutum erat.

II. Sub Romanis primum Sociae urbes.

Sed dissoluta tandem per victores Romanos Samnitium republica, Herculanenses, & Pompeiani cum reliquis Samnii civitatibus de more in Romanam societatem adcepti fuere. Quibus autem conditionibus ea societas contineretur, quis silentibus omnino historicis definire ausit? Illud autem verosimillimum fit, non aequum foedus illud fuisse, ad quod cives illi obstinato bello edomiti invitati fuerunt, sed tale, *ut in ditione populi Romani essent* (uti de Teatinis scribit Livius *lib. IX c. 20*). Ad summam iure Italico vixerunt, sua quidem libertate usi, sed qui Populi Romani maiestatem ex pactis conventis reveren-

illud a vicino pago Volane nomen traheret, sicuti ipsomet Plinio teste, *l. c.* aliud ostium dictum fuit *Spineticum ab urbe Spina, quae fuit iuxta;* vel contra a Volane ostio, urbs, seu pagus proximus cognominaretur. Cum autem Transpadani Etrusci a Gallis pulsi in Campanam Etruriam, ut notum est, se receperint, quid pronius fuit, quam novam urbem Olanam, sive Volanam patrio urbis, unde exturbati fuerant, nomine adpellare? Eodem ferme pacto, ut alia, quae nota sunt, praeteream, Paterculi testimonio aliam in Campania urbem scimus Transpadanae cognominem, quae *Cosa* dicebatur, etsi ubi sita esset, aeque nesciamus. Novimus autem a Ptolemaeo fuisse in Etruria fluminis ostium, quod diceretur *Ossa*, sive *Cossa*, sive *Cosa*: Οσσα ποταμου εκβολαι, Κοσσαι: hodie nuncupatur *Osa*, de qua vide Cluverium, & Mazochium *in Tyrrhenicis Diatr. VI.* Unde autem Campanae urbi nomen *Cosa*, nisi ab advenis Etruscis? Sed de *Cosa* aliquanto laxius *Cap. XII* differemus.

(1) Vide, quae superius de Capuae fundatione protulimus.

rerentur. Coniicere tamen licet, aliquanto ante Sociale bellum Municipii iure Pompeios fuisse donatos, ut mox expendemus.

III. Deinde Municipia. At saltem post Socialis belli exitum, qui huiusmodi fuit, ut civitas Romana populis Italicis daretur, Romana civitas, & iura Municipalia Herculanensibus, & Pompeianis haud dubie impertita fuerunt. Id testati sunt veteres fere omnes, qui de illis urbibus sermonem habuere. Et quidem Vitruvius *lib. II cap. 6*, ubi de pulvere Puteolano disserit, *Municipia* diserte adpellat: *nascitur in regionibus Baianis, & in agris Municipiorum, quae sunt circa Vesuvium montem;* ubi & paullo post *Pompeianum pumicem* expresse nominat; & res ipsa dubitare non sinit, quin Herculanense, & Pompeianum agrum indigitaverit. Plinius item *lib. II cap. 51 Pompeianum Municipium* scripsit: *In Catilinanis prodigiis Pompeiano ex Municipio M. Herennius Decurio sereno die fulmine ictus est*. Atque hinc intelligis, cur Tullius de eo prodigio consulatus sui tempore verba faciens *I de Divinat. cap. 2* ipsum M. Herennium *Civem* salutarit his versibus:

Aut cum terribili perculsus fulmine Civis
Luce serenati vitalia lumina liquit.

IV. Tullius *Municipiorum* nomine designat. Sed est & alius Tullii locus, quo sibi constans non Pompeios modo, sed etiam Herculaneum *Municipiorum* nomine designat. Etenim *Fam. ep. 25* ad Paetum scribens de Municipiis loquitur, quae procul dubio alia esse non poterant, quam Herculaneum, & Pompeii. Namque cum rumor increbuisset Iulium Caesarem meditari de dividundis agris, fundo suo timens Paetus Tullium, an quid sciret, interrogaverat, cui sic ille: *Non tu homo ridiculus es, qui . . . ex me quaeras, quid de istis Municipiis, & agris futurum putem*. Paetus ergo in cuiusdam *Municipii* agro fundum habebat. Atqui in Herculanensi fuisse idem Cicero pluribus in locis innuit, ut probe vidit Martorellius noster in *Theca Calam. cap. V p. 568* (2). Herculaneum igitur quis non Municipium ea aetate fuisse pernegaverit? Imo etiam, meo iudicio, & Pompeii; quippe ait plurativo numero *de Municipiis istis*. Ecquis enim dubitet, finitimis Pompeiis eamdem sortem fore, ut immineret, si quid Caesar fuisset molitus? Sed est praeterea, cur de Pompeiano loqui etiam Cicero deberet; quippe suum praedium celebratissimum ibidem habebat. Scripserat enim procul dubio Paetus: *quid de his Municipiis, & agris futurum putas, quae scilicet me, aeque ac te contingunt?* Cui Tullius: *ex me quaeris, quid de istis Municipiis futurum putem?* Idemque manifestius indicant sequentia verba, quibus se eadem fortuna cum Paeto esse involvendum, si quid accideret, ostendit: *imo vero, si me amas, fac, ut sciam, quid de nobis futurum sit*. Quapropter nullus dubito, quin hic de Pompeiano, ille de Herculanensi fundo dimicarent. Uterque autem fundus in Municipiorum agris esse Cicero edicit.

Denique & in marmoribus apud Reinesium, quae *Cap. sequenti* enarrabimus, Herculaneum *Municipium* dicitur. Neve tibi negotium facessat Munatii Concessiani epigraphe, quae Martorellium nostrum movit, ut inter colonias Herculaneum locaret. Quo enim ea epigraphe pertinuerit infra *Cap. IX* expendemus. V. Marmora consentiunt.

Verum Cornelius Tacitus intercesserat, quominus Pompeii Municipalia iura pacifice tuerentur; is enim *Ann. XIV cap. 17* Pompeianos, aeque ac Nucerinos *Colonos* adpellavit. Integrum Taciti locum proferre non piget, utpote qui nostrae urbis historiae mirifice consulit: *Sub idem tempus* (hoc est anno Christi 59) *levi contentione atrox caedes orta inter colonos Nucerinos, Pompeianosque gladiatorio spectaculo, quod Livineius Regulus, quem motum Senatu retuli, edebat. Quippe oppidana lascivia invicem incessentes, probra, deinde saxa, postremo ferrum sumsere, validiore Pompeianorum plebe, apud quos spectaculum edebatur. Ergo reportati sunt in urbem multi e Nucerinis trunco per vulnera corpore, ac plerique liberorum, aut parentum mortem deflebant. Cuius rei iudicium Princeps Senatui, Senatus Consulibus permisit. Et rursus res ad Patres delata, prohibiti publice in decem annos eiusmodi coetu Pompeiani, conlegiaque, quae contra leges instituerant, dissoluta. Livineius, & qui alii seditionem conciverant, exsilio multati sunt*. Cuius Historici auctoritate motus Cluverius, aliique post eum, Pompeios nonnisi latiore adpellatione a ceteris Municipium fuisse dictos, verum inter Colonias esse recensendos suspicati sunt. VI. Tacitus Pompeianos colonos dixit.

Anne igitur hoc uno teste e Municipiorum censu Pompeios deturbabimus? Principio non ita luculentum testimonium est, ut aliqua interpretatione donari nequeat. Nam ubi ille *colonos Nucerinos, Pompeianosque* memorat, illud *colonos* ad vicinius, non item ad remotius nomen referri commode potest; ita ut sit, *inter colonos Nucerinos, & inter Pompeianos cives*. Et qui- VII. Quomodo Tacitus intelligi possit.

(2) De hac Paeti villa *Cap. XII* redibit sermo.

quidem Frontinus Nuceriam in Coloniarum catalogo, minime vero Pompeios, uti nec Herculaneum, inseruit. Et ipsemet Tacitus, quum *Ann.XV c.22* terraemotum, quo adflicta ea urbs fuit, commemoraret, non Coloniam eam adpellavit, sed *celebre Campaniae Oppidum Pompeii*. Verum Annaeus Seneca, qui eam ipsam terraemotus calamitatem summa diligentia enarravit in *Nat. Quaest. lib. VI* initio, Nuceriam quidem dixit *Coloniam*, sed Pompeios *Celebrem Campaniae Urbem*, & Herculaneum *Oppidum* nominavit (3).

VIII. Tullius difficultatem solvit.

Sed Tullius in *Orat. pro Sylla* huic controversiae tantam lucem adspersit; ut facile litem Pompeianis adiudicandam, eosque de iurium municipalium possessione minime deturbandos censeam, atque id sine gravissimi historici offensione. Ea enim oratione, ut notum est, P. Syllam accusatum, quod Pompeianos ad rebellionem instigaverit, hisce argumentis liberare studet: *Disiunxit*, inquit, *eos* (Pompeianos) *a Colonis, ut hoc dissidio ac dissentione facta, oppidum in sua potestate posset, & Pompeianos habere. Primum omnis Pompeianorum, Colonorumque dissentio delata ad Patronos est, cum iam inveterasset, & multos annos esset exagitata. Deinde ita a Patronis res cognita est, ut nulla re a ceterorum sententiis Sylla discesserit. Postremo Coloni ipsi sic intelligunt, non Pompeianos a Sylla magis, quam sese esse defensos. Atque hoc, iudices, ex hac frequentia Colonorum honestissimorum hominum intelligere potestis, qui adsunt, laborant: hunc Patronum, defensorem, custodem illius Coloniae, si in omni fortuna, atque honore incolumem habere non potuerunt, in hoc tamen casu adflictus iacet, per vos tutari, conservareque cupiunt. Adsunt pari studio Pompeiani, qui ab illis etiam in crimen vocantur: qui ita de ambulatione, & suffragiis suis cum Colonis dissenserunt, ut idem de communi salute sentirent. Ac ne haec quidem P. Syllae mihi videtur silentio praetereunda esse virtus, quod cum ab hoc illa Colonia deducta sit, & cum commoda Colonorum a fortunis Pompeianorum P. Rom. fortuna diviserit, ita carus utrisque est, atque iucundus, ut non alteros dimovisse, sed utrosque constituisse videatur.* Nihil sane clarius, nihil apertius in rem nostram dici poterat.

Ad Papyr. Vol. Dissert.

Ex oratore enim ediscimus 1 Coloniam Pompeios fuisse deductam, & quidem a P. Sylla (sive solus is fuerit, sive Triumvirum deducendae Coloniae unus): 2 ea in deductione agri parte multatos Pompeianos fuisse, ut novis cederet Colonis; tantumdem enim valent verba illa: *cum commoda Colonorum a fortunis Pompeianorum P.Rom. fortuna diviserit;* quare Syllae laudi orator vertit, quod negotium illud tanta prudentia, & comitate gesserit, *ut carus utrisque fuerit, cum non alteros dimovisse, sed utrosque constituisse videretur:* 3 Pompeianos cives cum novis Colonis plures annos contendisse *de ambulatione, & suffragiis;* quidquid enim fuerit lis illa *de ambulatione* (qua in voce variant codices (4), & infra nostram sententiam aperiemus), procul dubio *de suffragiis* idcirco contendebant, quia Colonos a suis comitiis veluti extraneos exclusos vellent: 4 denique Colonos ipsos, qui *Patronos, Defensores, & Custodes* haberent, a Pompeianorum civium communi se distinctos gessisse, utpote qui in ea Syllae caussa suos legatos Romam miserint a Pompeianis diversos.

IX. Quaenam Pompeiana Colonia ex Tullio.

Itaque per Tullium edocti facili negotio concludimus, Coloniam Pompeios vere fuisse deductam L. Syllae dictatoris auctoritate, postea quam ipsemet cum T. Didio eam urbem expugnaverat, ut Paterculus scribit. Et quidem inter alia privilegia, quibus honestatus Dictator ille fuerat, erat in primis illud Coloniarum deducendarum, teste Plutarcho in eius *Vita*, & Livio, in cuius *Epitome* sic habemus: *Sylla Nolam in Samnio recepit, XLVII legiones in agros captos deduxit, & eos iis divisit;* & eo etiam respexit Florus cum ait: *Municipia Italiae splendidissima hasta venierunt* (5). Has porro Colonias non *Plebeias*, vel *Togatas*, sed *Militares* fuisse res ipsa palam facit: quae nempe *cum signis & aquila, & primis ordinibus, ac Tribunis deducebantur*, ut loquitur Hyginus. Verum enim vero huiusmodi colonias neque *ius*, neque stricte cognomentum *Coloniae* illis oppidis, quo deducerentur, communicasse, satis superque constare ducimus; etsi id ab eruditis adhuc non animadversum iure indoleamus.

X. An militares Coloniae urbium conditionem immutarent.

Et re quidem vera si philologos harum rerum tractatores consulas, totos illos esse invenies in distinguendis triplicis generis

(3) Integrum Senecae locum infra *Cap. XI* adscribemus.

(4) Alii legunt *de ambitione*.

(5) Appianus etiam *de Bello Civ. XI* de Coloniis a Sylla deductis mentionem facit: *Sylla vero, & Caesar, quod Patria armis occupata, custodibus & satellitibus adversus eam egerent . . . . . Italiae innoxiae, lege belli, agros, villas, sepulcra, & fana extorserunt . . . agros sociorum Latini nominis diviserunt, & vos in eos frequentes sub signis & ordinibus deduxerunt.*

ris, ſive civilibus, ſive militaribus coloniis vel *Romanis*, vel *Latinis*, vel *Italicis*; illud pro certo habentes, unamquamque urbem, quo vel *militaris*, vel *civilis* colonia deducta foret, ſtatim vel *Romanorum*, vel *Latinorum*, vel *Italicorum* iura recepiſſe: quare nimium, quantum se torquent, ut veterum loca huic praeceptae opinioni non conſonantia concilient. Et quidem cum rei ratio, tum ſcriptorum dicta falſam illam opinionem redarguunt. Credibile enim eſt, Romanos, cum in defectionis poenam agro urbes multarent, & illis colonorum veluti praeſidium imponerent, eo ipſo ſplendida Civitatis, vel Latinitatis iura communicaſſe? Atqui non illam eorum mentem fuiſſe Tullius declarat, cum *pro Domo ſua* ſic ſcribit: *Populus Romanus, Sylla Dictatore ferente, municipiis civitatem ademit: ademit iiſdem agros. De agris ratum eſt; fuit enim populi poteſtas, de civitate ne tamdiu quidem valuit, quamdiu illa Syllani temporis arma valuerunt.* E quibus verbis luce meridiana clarius fit, tantum abſuiſſe, ut Sylla iis urbibus, quibus *agros ademerat* colonis tribuendos, aliquod ius communicatum vellet, ut etiam municipiis *civitatem adimeret*, cum cives colonos in eoſdem immitteret. Sed quoniam civitas Romana adimi non poterat; hinc neceſſe erat, ut novi illarum urbium coloni, qui cives Romani eſſent, a reliquis incolis, qui eo iure non uterentur, tamquam diverſum corpus conſtituerent. Quod utique ſatis nobis eſſet, ut diſceremus, quo pacto Pompeii, cum Syllanos colonos recepiſſent, neque ſtrictum *Coloniae* nomen, neque iura acquiſiſſent; namque, ſi lex Syllana valuiſſet, eius incolae civitate orbati Romanos, qui pro civibus ſe gererent, intra ſua moenia continuiſſent. Atque ea procul dubio Rulli mens fuit, cum ex Agraria lege, quam propoſuit, *permittebat Decemviris* (uti Tullius *Orat. II in Rullum*), *ut in omnia municipia, in omnes colonias totius Italiae colonos deducerent, quos vellent; iisque colonis agrum dari iuberet.* Nec enim illarum urbium conditionem, & municipia in colonias immutare iubebat, nec novum tum primum ius moliebatur in nuda agrorum adſignatione. Secus Tullius ex hoc etiam capite eum inſequeretur; quare contentus fuit unam iniuriam, quae illis inferre parabat, exaggerare, cum *cap. 31* ait: *Calenum municipium complebunt, Teanum opprimení, Atellam, Cumas, Neapolim, Pompeios, Nuceriam ſuis praeſidiis devincient.*

Id teſtatiſſimum eſt ex urbe Capua, quae in Praefecturae formam redacta, cum Syllanam coloniam recepiſſet, nihil in eius regiminis forma immutatum eſt (6), donec Caeſare legem ferente, *XX millibus civium eo deductis, ius ab his reſtitutum eſt poſt annos circiter CLII, quam bello Punico a Romanis in formam Praefecturae redacta erat*, ut loquitur Campanus hiſtoricus Velleius *lib. II.* Quare ὁ πάνυ Mazochius in *Camp. Amph. cap. I p. 30* ſic de Capuenſi Colonia Syllana fatur: *Syllanam vero deductionem nihil admodum in huius urbis politia immutaſſe: nec vero aliud cum Coloniis habuiſſe commune, quam agri novis colonis adſignationem: ceterum manſiſſe eamdem praefecturae formam, quae antea fuiſſet, ſupra eſt demonſtratum: ubi & eam dubitationem inieci, an commune hoc fuerit militaribus plerisque coloniis, ut excepta agri diviſione, nihil praeterea mutaretur, quamobrem reip. Romanae imaginem urbs illa referret.* Ipſiſſimum ergo de Syllana Pompeiorum Coloniae dicendum. XI. H[illegible] modi fuit Colonia Capuenſis.

Verum non hanc Syllani tantummodo temporis conditionem fuiſſe putes, ſed & ab initio ita se rem habuiſſe, ut Coloniae iura ſolum illis oppidis, quae vel primum ſolemni ritu conderentur, vel lubentes & poſtulantes colonos adciperent (7), ut aratro circumductae, quaſi denuo conditae novam formam ad Urbis imaginem, cum novis iuribus adipiſcerentur. Id autem cum facerent Romani, urbibus de ſe benemeritis gratificari putabant. Contra cùm bello urbes, praeſertim Italicae, devictae ſeſe illis dederent, tum vel in praefecturae formam redigebant, vel multatas parte agri emeritorum coloniis onerabant. Quod ergo ius illis oppidis adquiſitum dixeris? nullum profecto. Et quidem id ipſum coniiciendo adſtruxerat ſummus Mazochius *l. c. p. 8.* *An olim libera adhuc Republica, civium tantum Coloniae ad Romanae urbis faciem exigerentur, militum non item, haud facile dixerim: de quo viderint eruditi.* Nobismet igitur gratulamur, quod tanti viri coniecturam nec opinantes minime ſpernendis, ut reor, argumentis firmaverimus. Veriſſimam igitur illam contendimus, modo *militum* colonias XII. *Militum* Coloniae etiam ante Syllam ſtatum urbium non mutabant.

(6) Deducta quidem illuc ante Syllanam M. Bruti Colonia, quae regiminis formam immutaverat, de qua Tullius in *II Agrar.*; ſed haec ſtatim evanuit, & pro nulla habita fuit. Conſule hac de re eruditiſſimum Mazochium in *Camp. Amphith.*

(7) En tibi apud Livium *lib. XXXX* huiuſce poſtulationis exemplum: *Piſanis agrum pollicentibus, quo Latina Colonia deduceretur, gratiae ab Senatu actae: triumviri creati ad eam rem, cet.*

lonias non eas tantum intelligamus, quae vi & armis militari iure deductae fuere, ut postea a Dictatoribus, & Triumviris, sed universas, quae nec de integro conderentur, nec in benemeritorum agros propagarentur; verum e militibus emeritis, Senatu quidem auctore, conscribebantur, & a Triumviris, vel Decemviris agris dividundis antiquo more deducebantur. Tum enim, ut loquitur Appianus *de Bello Civili* ex Bruti persona: *Populus Romanus hostes victos agri parte multabat, in eamque Emeritos* (sive cives forent omnes, sive socii) *deducebat, ut essent quasi hostium, quos devicissent custodes*. Distinctio igitur per nos non aliunde, quam ab ipsa urbe, quae vel hostilis, vel amica foret, sumenda. Itaque, aio, in huiusmodi colonias deducti, qui cives essent, sedem tantummodo mutabant, ceteroqui unam Romam patriam agnoscebant, apud Romanos Censores profitebantur, & distinctae conditionis a reliquis eiusdem urbis incolis esse putabantur; adeo ut, si qui cum civibus Romanis in eamdem coloniam adscriptus fuisset, qui pleno civitatis iure non frueretur, non idcirco illud consequeretur.

XIII. Livii testimonium.

Id apertissime testatus est Livius *Lib. XXXIV cap.* 42, cuius verborum sententiam vir cetera magnus Ezechiel Spanhemius in *Orbe Rom. cap. IX* importune sollicitavit, ut ex Sigonii doctrina adversus Manutium civibus Romanis in Colonias Romanas deductis ius omne suffragii, & petendorum honorum abiudicaret. Historicus enim sic scribit: *Novum ius eo anno a Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani essent. Puteolos, Salernumque, & Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, cum ob id se pro civibus Romanis ferrent, Senatus iudicavit, non esse eos cives Romanos*. Quibus verbis, si quid video, illud ab historico narratur: Ferentinates, qui iure Latii vivebant, tentasse, ut pro civibus haberentur, si qui eorum in colonias Romanas, quae deducendae erant, nomina dedissent, plenamque civitatem consequerentur. Quare cum ipsorum aliquot *adscripti* (8), id est adiuncti Romanis, qui Puteolos, Salernum, & Buxentum in colonias profecti erant, ob id se pro civibus Romanis ferrent, Senatus iudicavit, non esse eos cives. Ex quo colligitur primo, quam male Spanhemius ex Livio inferat, cives Romanos, qui in colonias proficiscerentur, capite minutos suffragii, & honorum ius amisisse; cum contra testetur ille, Latinos solo eorum consortio ad illud adspirasse (9). Praeterea, quod ad rem nostram facit, quomodo dices, cives Romanos, qui ad agrum alicuius populi colendum mitterentur, universis conterraneis, quibus *pertica tristis* agrum abstulerat, coloniae iura communicasse, nisi expresse id Senatus indulgeret, cum ne Latinis ipsis, qui paullo a civibus distarent, etiamsi illis adscripti in novam coloniam nomina dedissent, ea via in civium tabulas licuisset irrepere? An dixeris, trecentos illos cives Romanos, qui, Livii (10) testimonio, Puteolos deducti fuere, coloniae Romanae ius Puteolanis omnibus communicasse, interea dum Latinis in eamdem coloniam *adscriptis* esset interdictum? Ius certe novo illo iure a Ferentinatibus frustra tentato novius, & Romanis prorsus inauditum induceres. Atqui urbs Puteoli (non secus ac Volturnum, & Liternum, in quas singulas eo anno trecentorum hominum coloniae deductae sunt) Praefectura fuit, teste Festo (11), & nonnisi demum sub Nerone ius coloniae adepta est. Sic Tacitus *Ann. XIV cap.* 26: *In Italia vetus oppidum Puteoli ius coloniae, & cognomentum a Nerone adipiscuntur*. Puteoli ergo trecentorum colonorum adcessione Praefecturae statum non immutaverant.

XIV. Quae de Puteolis narrantur, nos confirmant.

Et quidem nihil magis nostram opinionem firmat, quam ea, quae veteres de vario Puteolorum statu tradiderunt, cum contra ea ipsa crucem philologis fixerint. Cum enim e Strabone *lib. V* adcepissent, *sub tempus Annibalicae expeditionis* Puteolos coloniam Romanam fuisse deductam, & pressius a Livio l. c. anno ipso U. C. 556 id adcidisse, statim ex praeconcepta opinione, in colonorum Romanorum censu cum iuribus universis Puteolanos omnes transisse concluserunt. At cum eamdem urbem inter Praefecturas Festus enumeret; Tullius vero in *Orat. pro Coelio Municipium* adpellet; tum *in Rullum II* ita scribat: *Pu-*

(8) *Adscripti* enim, docente Festo, ii proprie dicebantur, qui ut ceteris colonis adiungerentur, nomina dabant. Romani igitur cives illi non erant, sed Romanorum consortio cives fieri contendebant.

(9) Alia testimonia, quibus idem probare satagit vir summus, ea sunt, quae levi brachio refellere possem, si id nunc agerem.

(10) L.c. *Coloniae civium Romanorum eo anno deductae sunt Puteolos, Volturnum, Liternum, treceni homines in singulas.*

(11) Praefecturarum *genera fuere duo: alterum, in quas solebant ire Praefecti decem populi suffragio creati; & erant haec oppida, Capua, Cumae, Casilinum, Volturnum, Liternum, Puteoli, Acerrae, Suessula, Abella, Calatia.*

Puteolos, qui nunc in ſua poteſtate ſunt, ſuo iure, libertateque utuntur; denique Tacitus *ius & cognomentum* Coloniae nonniſi a Nerone adcepiſſe teſtetur; inextricabilis nodus exſurgit, in quo diſſolvendo diu Cl. interpretes operam luſerunt. Si enim ab alterius belli punici aetate Colonia erat, quando, & quomodo Praefectura evaſit? ſi Praefectura, quomodo ſuo iure utebatur? ſi ſuo iure uteretur, quomodo Municipium? & rurſus quomodo non ſolum coloniae *iura*, ſed etiam *cognomentum* Neronis beneficio tam ſero non recuperavit quidem, ſed adepta eſt? Hinc Camillus Peregrinius diu ſe torſit in omnibus hiſce conciliandis, ſed non feliciter ei ſucceſſit. Quare eruditiſſimus Nicolaus Ignarra, noſtrae Academiae decus, in ſua *Palaeſtra Cap.VI* hanc impeditiſſimam controverſiam ſic extricare ſategit: *Cum Puteoli iam inde ab initio Colonia exſliterint, & praedicarentur; difficile erat adſequi coniectura, eccur a Nerone tandem ius, & cognomentum Coloniae impetraſſe Tacito dicatur. At vero quaeſtio facile componi poterat, ſi fuiſſet animadverſum, Puteolos in aliam ſubinde, atque aliam reipublicae formam conceſſiſſe: ad ſimilitudinem aliarum civitatum, quae praeſentem ſtatum exoſae, ex iure coloniae, municipiive ad libertatem, & contra, prout libitum fuit, commeabant. Itaque Puteoli ab Hannibalicis ad Syllana tempora, & a Neronis Imperatoris aetate, ac deinceps in iure Coloniae conquievere: illo vero medio tempore, quod a Syllana tempeſtate ad Neronis imperium excurrit, libertatem ſuarum legum Civitatis Rom. privilegiis praetulerunt*. Verum, pace tanti Viri dixerim, huiuſmodi libertas permutandi pro lubitu Reipublicae formam, & quod magis eſt, e ſtatu Coloniae, vel Municipii civitatem legeſque Romanas eiurando, ad proprias leges commeandi, Romano populo, cui admodum iniurioſa fuiſſet, nec aequo animo ferenda, inaudita prorſus fuit. Quid vero quod Puteoli *Praefectura* fuerant? Anne etiam Praefecturis eadem libertas erat? Denique ſemper diluendum reſtat, cur Tacitus, quem *Oppidi vetuſtas* non praeteriit, non modo *ius*, ſed & *cognomentum Coloniae* Puteolos adeptos eſſe ſub Nerone narret, ſiquidem vetuſtum ſaltem illud cognomentum eſſe debuerat. Quapropter ſic rem commodius componendam reor. Puteoli poſt Capuam captam, fugatumque Annibalem Praefecto ſubditi fuerunt, non ſecus ac Capua ipſa, & vicinae Volturnum, ac Liternum. Dum in eo ſtatu eſſent, colonia eo deducta eſt, ideſt eius agri pars Romanis civibus fortaſſe emeritis ſemel, atque iterum adſignata, aeque ac Volturni, & Literni factum novimus, uti patet ex Livio *lib. XXXII*, cum Coſs. L. Cornelio P. Villio an. U. C. 554 ſecundum Sigonii Faſtos, creati cenſores, qui *portoria venalium Capuae, Puteoliſque item caſtrorum portorium, quo in loco nunc oppidum eſt, fruendum locarunt, colonoſque eo trecentos (is enim numerus finitus a Senatu erat) adſcripſerunt*. An hanc locationem, & trecentorum adſcriptionem ad Coloniae ſtatum Puteolos provexiſſe dices? Multo minus altera, de qua Livius eodem libro, quae non alia de cauſſa propoſita fuit, an. U. C. 556, niſi ut maritimae Campaniae orae propugnaculum foret: *C. Acilius Trib. plebis tulit, ut quinque coloniae in oram maritimam deducerentur; duae ad oſtia fluminum Volturni, Liternique: una Puteolos: una ad caſtrum Salerni: his Buxentum adiectum: tricenae familiae in ſingulas colonias iubebantur mitti. Triumviri deducendis iis, qui per triennium magiſtratum haberent, creati*. Sed eam nonniſi tertio poſt anno re vera deductam habes *lib.* 34 Coſs. Scipione Africano, & Sempronio Longo: *Coloniae civium Romanorum eo anno deductae ſunt Puteolos, Volturnum, Liternum, trecenti homines in ſingulas; item Salernum, Buxentum coloniae civium Romanorum deductae ſunt* (12). Atque hiſce ipſis colonis *adſcripti* illi Latini Ferentinates erant, qui, ut ſupra vidimus, ob id in Romanorum civium cenſum inrepere contendebant. Quare cum illae coloniae in urbes nequaquam de Romanis bene meritas propagarentur, nec illis gratificaturus Rom. Populus mitteret, ſed potius ut praeſidium ſuſpectis iam populis imponeret; quid mirum, ſi neque ius, neque cognomentum coloniae adquiſiverint? Quin & ſine auſpiciis, ſaltem ſollemnioribus, deductas huiuſmodi fuiſſe ex eo coniiciendum, quod licitum non eſſet novam coloniam in ea loca deducere, quo altera auſpicato fuerit deducta. Cum igitur Puteolos poſt primam altera, & poſt alteram tertia ab Auguſto deducta venerit, non aliud, quam meras agrorum adſignationes fuiſſe adparet. Nec obſtat *Coloniae* mentionem inveniri in Puteolano Lapide apud Grut. *p. 207*, & Capacium *lib. II* Coſs. P. Ru-

(12) De Puteolana hac colonia alterius belli Punici tempore deducta verba facit etiam Velleius *lib.I cap.14: eodem temporis tractu, quamquam apud multos ambigitur, Puteolos, Salernumque, & Buxentum miſſi coloni*.

P. Rutilio, & Gn. Manlio XC post illam deductionem annis insculpto (13). Puteolis enim Coloniam, & Colonos fuisse non negamus, sed Puteolos Coloniam, vel Coloniam Puteolanorum fuisse dictam, id vero inficiamur; & proinde ad illud usque tempus in Praefecturae forma mansisse contendimus (14). In hoc igitur statu Puteoli perdurarunt ad usque Marsicum bellum, post quod, communicata cum omnibus Italiae populis civitate, *Municipium* & ipsi tandem evasere, non secus ac Cumae, teste Tullio, quae itidem Praefecturae fuerant. Idcirco orator *Municipium* diserte adpellat in *Orat. pro Caelio*.

XV. Puteoli Municipium, sed non fundanum.

Sed ex aliis modo recitatis eius verbis *II in Rullum: Puteolos vero, qui NUNC in sua potestate sunt, suoque iure libertateque utuntur*, id insuper discimus, recentiorem fuisse politici eius status mutationem, per illam particulam *nunc*, quam usurpat; & praeterea cuius generis municipium fuerit non obscure declaratur. Non enim aliam invenies rationem, cur Cicero ab aliis Municipiis, Coloniisque *Teano*, *Atella*, *Cumis*, *Neapoli*, *Pompeiis*, *Nuceria*, quas ibidem commemorat, Puteolos sic aperte distinxerit, nisi quia diversae ab illis conditionis fuerint. Putarem igitur, eam urbem adhuc sub dura Praefecturae conditione mansisse post sociale bellum, non secus ac Capua (quae teste Velleio, nonnisi post deductam a Caesare Coloniam ius suum recepit, ut supra disseruimus); sed postea id a Sylla impetrasse, ut in suum ius restitueretur. A Sylla inquam; namque eum Dictatorem Puteolanis benevolum fuisse novimus, utpote qui paucos ante obitum dies eorum dissentiones composuerit, eisque leges dictaverit (15). Si enim tam benevolo animo in Puteolanos Sylla fuit, pronum est suspicari, per eum ipsum Romano Praefecto liberatos suum jus recepisse (16). Sed quoniam Sylla & leges illis scripsit, ob quas constituendas, inter se diffidebant (quod alterum documentum est recentis libertatis), arguere nobis licet, eum populum nequaquam *fundum* factum fuisse, h. e. in Romanas leges iurasse; sed ex eo genere Municipium evasisse, *qui ea conditione cives Romani fuissent, ut semper rempublicam separatim a Populo Romano haberent*, ut loquitur Festus in voce *Municeps*. Propterea nuper libertate donati pro constituendis suis legibus disputabant; secus si *fundanum Municipium* evasisset. Praesto enim ipsis fuisset legum Romanarum pandecte, & sibi aliquis datus fuisset, qui *eas leges promulgaret, itemque, si videretur, adderet, mutaret, corrigeret*, ut docuit ὁ πανυ Mazochius in *Tab. Heracl. part. III p. 468*, ubi totam controversiam de *Populis Fundis* pro sua eruditione in plenam lucem constituit. In hoc igitur rerum statu cum ea urbs fuerit, adposite Tullius a ceteris Municipiis distinxit, qui & antiquitate, & conditione excellebant; attamen non minus iniquum praedicabat fore, ut oppidum, *qui in sua potestate esset, suoque iure ac libertate uteretur, totum novo populo, atque adventitiis copiis occuparetur*.

XVI. Cur, & quando Colonia evaserint.

Mox vero cum huiusmodi Municipium esset, eo nova militaris Colonia ab Augusto deducta est, ut Frontinus testatur: *Puteolos Coloniam Augustam Augustus deduxit. Iter uno latere populo debetur p. XXX: ager eius in iugeribus Veteranis, & Tribunis Legionariis est adsignatus*. En igitur aliam adsignationem, quae nec Politicum Puteolanorum regimen immutavit. Itaque in iure & cognomento Municipii, non secus ac Pompeii, Puteolorum oppidum mansit. Donec a Nerone demum ius Coloniae Oppidani universi impetrarunt, cum melioris conditionis Coloniae, quam Municipia haberi cepissent; ita ut mox, teste Adriano, antiqua Municipia in ius Coloniarum mutari gestierint. Idque fortasse facilius obtinuere eo obtentu, quod re-

(13) Marmor sic habet:

AB. COLONIA. DEDVCTA. AN. XC
N. FVFIDIO. N. F. M. PVLLIO. DVOVIRIS
P. RVTILIO. GN. MANLIO. COSS
OPERVM. LEX. II

In eo enim nonnisi de *Colonia deducta* fit mentio. Hinc vero minime universos Puteolanos in iura colonorum venisse concludes. Alias inscriptiones retulit Capacius noster *l. c.* in quibus *Coloniae Puteolanorum* fit mentio; sed eas Neronis aevo recentiores fuisse ne ambigas.

(14) Hanc ipsam coniecturam haesitans protulerat Peregrinius in *Camp. Dis. II c. 19*: *Giudicheret, che potrebbero ridursi a qualche concordia le discordi sentenze degli antichi Scrittori intorno la condizione di Pozzuoli, se si dicesse, che nè in Literno, nè in Volturno furono dedotte le Romane colonie nella maniera usata nelle altre, laonde non ripugno, che per quel tempo fossero state anche Prefetture, quali da Festo ci furono descritte.*

(15) Id Plutarchus in eius vita narrat, & opportunissime animadvertit Cl. Ignarra in *sua Palaestra p. 169*: δεκα ἡμερας εμπροσθεν της τελευτης, τους εν τῃ Δικαιαρχειᾳ στασιαζοντας διαλλαξας, νομον εγραψεν αυτοις, καθ᾽ ὁν πολιτευονται: *decem ante exitum diebus, Puteolanorum dissentionibus compositis, scripsit eis leges, secundum quas gubernarentur.*

(16) Interea dum tamen *Colonia* Puteolis perseverabat, auctore Valerio Maximo, qui *lib. IX cap. 3* de Sylla sic narrat: *Puteolis ardens indignatione, quod Granius princeps eius* COLONIAE *pecuniam a decurionibus ad refectionem Capitolii promissam cunctantius, animi concitatione nimia, atque immoderatae vocis impetu, convulso pectore, spiritum cruore, ac minis mixtum evomuit.*

re vera Coloniam Romanorum olim recepiſſent. Hoc pacto, niſi mea me valde fallit opinio, res belle procedit, & omnis ſcriptorum tollitur ἀντιλογία; & fides Tacito conſtat, qui ſub Nerone primum Puteolos *ius, & cognomentum coloniae adeptos* fuiſſe teſtatur (17). Plura etiam heic cumulare poſſem aliarum urbium exempla, quae in veteris regiminis forma perſeverarunt, etſi eorum ager Romanis Colonis fuerit adſignatus (18); ſed id non agimus. Ex dictis tamen conſtare ſatis poteſt, quod Mazochius ſuſpicatus erat, ne libera quidem republica, *militum* emeritorum deductiones in urbis alicuius agros ſemper ſecum tuliſſe, ut colonicum ius urbs illa adipiſceretur, niſi quando id plebiſcito, vel ſenatuſconſulto conceſſum fuiſſet.

XVII. *Eiuſmodi Coloniae quomodo adpellandae.* Illas autem *militum veteranorum* potius, quam *militares* Colonias cum Mazochio commode appellabis. Etenim *Militares* Colonias eas proprie dictas a veteribus fuiſſe, quae non iuſſu vel auctoritate ſenatus, ſed Imperatorum arbitrio deductae in devictorum agros fuerint, teſtis eſt locupletiſſimus Velleius, qui ſic ſcribit *lib. I cap. 14: Statui . . . . hoc loco inſerere, quae quoque tempore poſt Romam a Gallis captam deducta ſit colonia iuſſu Senatus. Nam militarium & cauſas, & auctores, & earum praefulgent nomina.* Et mox: *Deducta in Vagineis Eporedia Mario ſexies, Valerioque Flacco Coſs. neque facile memoriae mandaverim, quae niſi* Militaris *poſt hoc tempus deducta ſit.* Hinc Villelmus Goëſius *Antiqu. Agrar. Cap. III* ſic concludit: *Sigonius, ut & nos, militarium Coloniarum initium a Sylla ducit, verum eo plane a nobis abit, quod militares exiſtimet, in quas miles veteranuſque deductus ſit: in quo plane fallitur; quandoquidem veteranis lege Sempronia, quae Syllae dictaturam anteceſſit, adſignatum in Frontinianis legamus agrum Ferentinatem, Abeſſinenſem, & forte plures alios.* Et recte quidem; nam *militarium* adpellatio non utique a deductorum hominum conditione, ſed ab ipſis auctoribus, qui militari arbitrio, non impetrata Senatus, neque populi venia, veteranos in hoſtilium agrorum poſſeſſionem immittebant, proficiſcebatur. Attamen inde non conficitur, *militum veteranorum* colonias dici non potuiſſe illas omnes, quae Senatus olim in devictorum hoſtium agros immittebat. Et quidem non alio pacto dici conſueviſſe ad aliarum diſtinctionem, Valerius Maximus diſerte nos docet, cum *lib. IX cap. 15* ſic ſcribit: *Herophilus equarius medicus C. Marium ſepties conſulem avum ſibi vendicando, ita ſe extulit, ut COLONIAE VETERANORUM complures, & municipia ſplendida, collegiaque fere omnia patronum adoptarent.* Hae autem nonniſi agrorum adſignationes veteranis factae cenſebantur; etſi lata adceptione Coloniae & ipſae dicerentur, ut colligi poteſt ex his Livii verbis: *Cum de agris militum relatum eſſet, qui ductu auſpicioque Proconſulis Scipionis in Africa bellum perfeciſſent, decreviſſe Patres, ut M. Junius Praetor Urbis, ſi ei videretur, decemviros agro Samniti, Appuloque, quod eius publicum P. R. eſſet, metiundo dividundoque crearet.* Anne dicemus ex iſta agrorum diviſione veteranis facta totum Samnium, Apuliamque Colonica iura adquiſiviſſe? Minime quidem; ſed in priſtinae conditionis ſtatu earum regionum oppida poſt acceptos colonos perſeveraſſe, nemo fortaſſe ſanus negaverit.

XVIII. *Municipiis aliquando iuridictio extra murum adempta.* Hinc autem factum eſſe concedes, quod Salmaſius *de Regionibus Suburbicariis* docuit, fuiſſe

(17) Sic utique Tacitum cum antiquioribus conciliandum putavit perſpicaciſſimus Lipſius in *l. c.*, illud ſcilicet Hiſtoricum narraſſe, tum denique *univerſum oppidum, incolaſque (plures autem inquilini eius loci ob commercia & mare) praeter eos, qui reſtabant ex colonis Auguſtis, colonico iure donatos.*

(18) Quid enim aliud Livio reponas, cum *lib. XXVII cap. 9* adſeverantiſſime ſcribit an. U.C. 541 ſecundum Sigonii faſtos, non amplius, quam triginta colonias populi Romani fuiſſe. *Triginta tum coloniae populi Romani erant: ex iis duodecim . . . . . . negaverunt conſulibus eſſe, unde milites, pecuniamque darent: Eae fuere Ardea, Nepi, Sutrium, Circeii, Alba, Carſeoli, Sueſſa, Sora, Setia, Cales, Narnia, Interamna . . . . Pro duodeviginti Coloniis N. Sextilius Fregellanus reſpondit, & milites ex formula paratos eſſe, & ſi pluribus opus eſſet, plures daturos . . . . Signini fuere, & Norbani, Saticulanique, & Brundiſini, & Fregellani, & Lucerini, & Venuſini, & Adriani, & Firmani, & Ariminenſes; & ab altero mari Pontiani, & Paeſtani, & Coſſani; & mediterranei Beneventani, & Aeſernini, & Spoletani, & Placentini, & Cremonenſes.* Vides in tam exacta recenſione effugium non eſſe, & ne ſuſpicari quidem mendum in numerali nota poſſe. Attamen Sigonius in *h. l.* ſic adnotat: *Placet autem omnes colonias, quae huc uſque, Livio auctore, deductae ſunt, & quo quaeque anno deducta ſit, exponere, ut multo plures, quam triginta deductas fuiſſe probemus.* Adeo ne igitur ſomnolentus graviſſimus Hiſtoricus fuit, ut non modo in enarrando tam memorabili Romanae hiſtoriae capite, cum, ipſomet teſte, *tantus pavor animis omnium eſt iniectus, ut magna pars actum de imperio diceret*, tam graviter erraverit, & pro LIII, quot Sigonius recenſet, vix XXX numerarit; ſed etiam eorum, quae ſcripſerat, oblitus fuerit? Putent alii, non ego. Igitur LIII deductae fuerant, ſed vix XXX ius & cognomentum Coloniae obtinuerant. Si enim quaeras cum Seneca *de Conſolat.*: *Populus Romanus, quot colonias in omnes provincias miſit?* cum eodem reſpondeo: *ubicumque vicit Romanus, habitat.* Non idcirco tamen totus orbis *Colonia fuit.*

fuisse scilicet oppida, quae territorii quidem proprietatem habebant, sed nullum ius territorii, id est nullam iurisdictionem in territorio; interdum vero universum territorium ablatum oppido sine iurisdictione. Id autem postremum etsi Goësius *Cap. IV* neget, concedit tamen Hygino, *esse nihilominus quaedam municipia, quibus extra murum nulla sit iurisdictio. Verum*, subdit *hoc nusquam de Coloniis dictum invenies. Nam quotiescumque deducta est Colonia, toties etiam additus adsignatusque ager, in quem, ut in ipsam urbem, magistratus iurisdictionem exerceret. Quomodo autem id adciderit, quod quaedam municipia extra murum nullam habeant iurisdictionem: id indicat Siculus. Nempe auctores divisionis, cum conquirerent agros, quos adsignarent, aliquid* ,, reliquisse aliquando eis, ,, quibus agros abstulerunt, quatenus ha-,, berent iurisdictionem, aliquos intra mu-,, rum cohibuisse ". E quibus omnibus luce meridiana clarius evincitur, tantum abfuisse, ut agrorum adsignationes Coloniae iura oppidanis agri parte multatis communicarent, ut etiam iurisdictione in agros ipsos orbarentur; atque id etiam Municipiis aliquando obveniret, teste Hygino: Atque haec nempe Pompeiani Municipii conditio fuit, cum Syllana lege agri parte multatum novos colonos admisit. *De Coloniis* autem stricte sumtis *id dici* non potuisse iure Goësius negat; tum enim oppidani omnes in ius, & nomen Colonorum transibant, & proinde in totum agrum, aeque ac in urbe iurisdictionem servabant: id quod nostram opinionem quam maxime firmat.

Sed quidquid de antesyllanis temporibus fuerit, id certe, quod nostra interest, extra dubitationis aleam positum esse reor, Syllanas militares colonias meras agrorum adsignationes fuisse, quae neque ius, neque nomen Coloniae urbibus, in quas recepti veterani fuerint, tribuerent, etsi Colonia ibi constituta diceretur. Sparsas igitur conligamus sarcinulas. Fuerunt quidem, teste Tullio, coloni Pompeios per L. Syllam, dictatoris Syllae auctoritate deducti, sed non idcirco Pompeii Colonia fuit, hoc est Colonico iure regebatur, sed Municipali. Erat ergo Municipium (19), in quo Colonia continebatur, & suas separatim rationes habebat: cuius autem generis Municipium fuerit *Cap. X* videbimus. Atque hinc dissidiorum occasio. Contendebant Coloni communia esse loca, quae publica dicerentur, ut *ambulatio* (20): Pompeiani negabant, quippe ipsis nihil aliud, quam adsignatus ager deberetur. Rursus de suffragii iure in municipalibus comitiis contendebant Coloni. Pompeiani nullum ipsis ius esse in eis, quae ad sui Municipii regimen spectarent, reponebant. Quomodo autem ea lis diremta fuerit, ignoramus, sed ex Tullii verbis arguere licet, Colonis potius fuisse adiudicatam. Nisi enim Pompeiani de causa cecidissent, non utique ipsis iecur intumuisset: qua de re suspicio oborta est, eos novas res cum L. Sylla molitos fuisse. Itaque opportune, ut eum purgaret, aie-

XIX. Pompeiani adcepta Colonia Municipes manserunt.

(19) Laetamur in huiusmodi opinione consentientem nobis invenisse nuperrimum scriptorem Georgium Henr. Martinium in suo *Specimine Historiae urbis Pompeiorum* Germanica lingua conscriptum Lipsiae 1779, cuius libri excerpta tantum cognovimus ex *Biblioth. Philolog. vol. II p.* 213 *Lipsiae* 1780. Cum enim de eius civitatis forma loqueretur, Municipium ad extrema usque tempora perdurasse docet, etsi *suffragia Romae ferre, & honores gerere* contra nostram sententiam ei deneget; denique sic concludit: Excerptoris verba sunt: *Neque vero forma civitatis mutata est, deducta eo militari colonia, sed paullo ante interitum adhuc a Macrobio, & Plinio numeratur in Municipiis.* Haec autem eousque valere debent, ut doceant militarem coloniam politicum Pompeiorum statum non immutasse; alia enim de causa ius & nomen Coloniae postea adquisiverunt.

(20) *Ambulatio* apud Latinos idem erat, ac Graecis περιπατος, h. e. locus ambulando & otiando comparatus, qui partim subdivalis erat, partim porticibus ad arcendam pluviam contegebatur. Hinc *Porticus* etiam, ut apud Graecos στοα, cum *Ambulatione*, & περιπατῳ synonyma censebantur. Sic Liviae Porticus a Strabone *lib. V* dicitur ὁ της Λιβιης περιπατος. Erat autem Ambulatio ex earum rerum genere, quae *Universitatis* dicebantur, ut gymnasia, palestrae, balnea, theatra. Ita apud Plut. in *Pyrrhi Vita*: αποκλεισα τα γυμνασια, και περιπατους, *occlusit* (Cyneas Tarenti) *gymnasia, & ambulationes*; & Tull. *Ep. 1. ad Q. F.*: *nihil restabat praeter balnea, & ambulationem*. Quare non mirum, si Pompeiani ab ambulatione Colonos prohibere vellent, utpote quos ab eorum Universitate alienos censebant. Dignus est, quem huc proferamus, Strabonis locus ex *lib. XIII p.* 623, ubi, qua de caussa Cumaei stoliditatis vitio notati fuerint, enarrans, hanc historiolam refert, unde & *ambulationum* apud veteres usum, & penes quos earum ius esset, probe disces: Εστι δε και αλλος λογος, ότι δανεισαμενοι χρηματα δημοσια, τας στοας ὑπεθεντο· ειτα ουκ αποδοντες κατα την ὡρισμενην ἡμεραν ειργοντο των περιπατων. ότε μεν τοι ομβρος ειη κατ' αιδω τινα κηρυττοιεν οἱ δανεισται κελευοντες ὑπο τας στοας ὑπεισερχεσθαι. τα δη κηρυκας ἐτω φθεγγομενον, ὑπο τας στοας ὑπελθετε, εκπεσειν λογον, ὡς Κυμαιων ουκ αισθανομενων, ὡς εν τοις ομβροις ὑπο τας στοας ὑπελθετεον, αν μη σημαινη τις αυτοις δια κηρυγματος. *Alia fertur ratio, publico Cumaeos nomine pecuniam mutuam cepisse, pignori oppositis porticibus, quam cum non reddidissent ad diem dictum, prohibitos fuisse ambulationibus: imbribus tamen accidentibus, creditores verecundia ductos praeconis voce eos invitasse, ut sub porticus subirent; proinde cum praeco clamaret, sub porticus subite: redditum sermonem, nescire Cumaeos imbribus decidentibus subeundum esse sub porticus, nisi praeconio admonerentur.*

aiebat Orator : *ita a Patronis res cognita eſt , ut nulla in re a ceterorum ſententiis Sylla diſceſſerit .*

XX. Idem evincitur ex eius Coloniae Patronis.

Et quidem ex hiſce *Patronis*, *Defenſoribus*, & *Cuſtodibus* Coloniae Pompeianae, quos Tullius commemorat , & de quibus etiam in epigraphis Pompeianis fit mentio, (ut *Cap. X* docebimus) noſtrae opinionis veritas magis elucet. Non enim ipſi erant ex eorum Patronorum claſſe, qui degentes Romae apud Senatum, & Populum res Municipiorum, & Coloniarum tuebantur, ſed Pompeiis domicilium habebant, ut ſi qua lis, vel diſſentio oboriretur , inter duos populos, quorum rationes diverſae erant, opportune auctoritate ſua occurrerent, & a Colonis numero paucioribus iniurias populoſae urbis prohiberent. Quod minime neceſſarium fuiſſet, ſi Pompeiani cum Colonis, ut unus idemque populus eodem iure fruens haberetur. Sed de his, deque eorum numero infra citato *Cap. X* fuſius diſputabimus.

XXI. Cur Sylla Pompeianis infenſus.

Eccur autem Dictator Sylla Pompeianos agri parte multaverit , facile eſt divinare; quippe ex Paterculi narratione diſcimus, Pompeios obſtinatius Romanis armis in ſociali bello reſtitiſſe , utpote quos Magius non quidem *cepit* , ut Herculaneum, ſed *cum Sylla oppugnavit*. Et quidem hoc ipſum indicat Tullius verbis illis : *cum commoda Colonorum a fortunis Pompeianorum Pop. Rom. fortuna diviſerit* , fortuna ſcilicet, qua bello victores evaſerunt. Qua de re ferox Syllae animus exaſperatus eos cum aliis obſtinatioribus impunes abire non ſivit (21) , agrique partem ademit; quod Herculaneo nuſquam factum legimus.

XXII. Etiam civitatem, qua iam fruebantur , ademtam voluit.

Nec porro una illa agrorum multatione contentus fuerat, ſed ſimul civitatem adimendam ſanciverat , ut modo ex Tullio adcepimus : *civitatem Municipiis ademit: ademit iiſdem agros . Etſi de agris ratum fuit . . . . de civitate ne tamdiu quidem lex valuit , quamdiu illa Syllani temporis arma valuerunt*. Et ſane quomodo valuiſſet, ſi Populus Romanus bello fatigatus, ut diſcordiae ſemina in perpetuum compeſceret , Italos fere univerſos in civitatem adſciſcere cenſuit? Itaque & Pompeiani in civitate manſerunt. At ſi Municipia ea fuerant , quae duplici hac poena plectenda decreverat, hinc Pompeios & ante Sociale bellum Municipium fuiſſe conliges. Si enim agrorum ademtio Syllana lege cum civitatis ademptione copulabatur, hoc profecto indicat, eam poenam a Dictatore inrogatam fuiſſe illis oppidis, quae cum Municipali honore , etſi non pleno civitatis iure, iam fruerentur, & propterea nullam rebellandi occaſionem haberent, tamen Italorum partes ſequi adverſus Romanos maluerant; ſociis civitatibus non item, quae cauſſam aliquam habuerant, & ad Romanam civitatem tum vocabantur. Quare cum Pompeios agri parte multatos cognoverimus , quidni eos vetus Municipium dixerimus? Fortaſſe pari iure & Herculaneum gaviſum fuerat, ſed praeſtare non audemus.

XXIII. Fortaſſe novos Colonos ab Augusto Pompeii adceperunt.

Suſpicamur etiam rurſus ſupplementum veteranorum ab Auguſto Pompeios adcepiſſe , nec immutata tamen regiminis municipalis forma. Unde autem huiuſmodi ſuſpicio oborta ſit, *Cap. XII* cum de *Pago Auguſto Felice* ſermo erit, aperiemus (22).

XXIV. Sed non ante Neronem colonica iura adquiſiverunt.

Id autem abunde , ni fallor , ex dictis conſtat, utramque urbem poſt bellum illud inter Municipia fuiſſe recenſitam, etſi Pompeii colonos receperint ; quo autem iure poſtea videbimus. Quare cum *Colonos Pompeianos cum Nucerinis* congreſſos ex Cornelio Tacito audis , pronum eſſet reponere, Colonorum nomenclatione non univerſos Oppidanos contineri , ſed tantum Colonos illos, qui illuc deducti fuerant , quos inter & Nucerinos oborta contentio erat ; etſi fortaſſe Pompeiani univerſi pro ſuis Colonis tum arma ceperint. Verum, ut , quod eſt , fateamur , univerſos Pompeianos ſub *Colonorum* nomine Tacitum comprehendiſſe alia monumenta ſuadent; e quibus coniicere licet , recentiſſime Taciti aevo huiuſmodi cognomentum Pompeios fuiſſe adeptos , fortaſſe etiam Neronis indulgentia , non ſecus ac Puteolos ; cum Colonica iura, & nomen honeſtiora, quam Municipiorum haberentur. Id autem totum ex Herculanenſibus, & Pompeianis epigraphis iam erutis mox eluceſcet . Ad eas igitur expendendas adgrediamur.

CA-

(21) Fuit fortaſſe & alia validior ratio, ſi verum eſt , quod laudatus Georg. Henr. Martinius ſcribit , *Pompeianos* ſcilicet *cum Mario feciſſe* , ut eius Excerptor habet. Veroſimile id quidem; ſed unde hauſerit doctus vir , plane ignoramus.

(22) Eadem ſuſpicio animum eruditiſſimi Georgii Henr. Martinii inceſſit, ſcribit enim eius Breviator : *Videtur tamen Auguſti temporibus veteranos recipere coacta eſſe*. Sed unde arguat, neſcio.

C A P. IX.

Ex erutis Herculanei inscriptionibus politici eius regiminis forma luculentius adstruitur.

I. Inscriptiones Herculanenses duplicis generis.

HActenus unica veterum Scriptorum face de politico nostrarum urbium sub Romanis statu inquisivimus: age nunc videamus, an ex litteratis monumentis indidem erutis res in pleniori luce constituatur. Huiusmodi autem monumenta, quae ad Herculaneum pertinent, duplicis sunt generis, alia quidem, quae a maioribus adcepimus ibidem fuisse inventa; alia vero, quae nostra hac aetate felicissima, Regum nostrorum providentia, e consepulta urbe in lucis auras emergere ipsimet vidimus. De utrisque igitur suo ordine habendus est sermo.

II. Lapis male a Capacio tributus Herculaneo.

Prioris generis sunt, quas diligentissimus noster Iulius Caesar Capacius in sua *Neapolitana Historia* impressa anno 1607 *lib. II cap. 9* retulit; ubi de Herculaneo sic scribit: *Ubi ea urbs posita fuerit, multos annos ignoravimus. Hac tamen aetate, dum rustici agrum colerent, & foderent, inventae sunt concamerationes, tum vero pavimenta, parietesque marmore tecti, & multae inscriptiones, quae plurimum lucis adtulerunt.* Eas autem concamerationes, & rudera Capacium αυτοπτην non lustrasse, sed fando tantum adcepisse, satis liquet ex eo, quod neque urbis, neque illarum effossionum situm definit. Quapropter primam recitat inscriptionem *L. Munatio Concessiano* positam (1), quae si ad Herculaneum pertineret, inter *Colonias* utique foret adcensendum. Sic enim habet:

L·MVNATIO CONCESSIA
NOV·P·PATRONO COLO
NIAE PROMERITIS EIVS
ERGA CIVES MVNIFICA
LARGITATE OLIM HONO
REM DEVITVM PRAESTAN
TISSIMO VIRO PRAESENS
TEMPVS EXEGIT QVO ETIAM
MVNATI CONCESSIANI FILII
SVI DEMARCHIA CVMVLATI RE
SVMPTV LIBERALITATIS ABVN
DANTIA VNIVERSIS EXIBVIT CIVIBVS
OB QVE TESTIMONIA AMORIS SINCERIS
SIMI·REG PRIMARIA SPLENDIDISSI
MA HERCVLANENSIVM PATRONO MIRA
BILI STATVAM PONENDAM DECREVIT

Sed

(1) Refert etiam Ianus Gruterus *p.* 143 *num.* 6 cum lemmate: *In agro Neapolitano in Villa Bernardini Martiani Petra-alba dicta.*

III. Cur Herculano abiudicandus.

Sed in ea falsus est vir eruditus. Sua enim aetate illud epigramma, ut ipse testatur *ad Divi Antonii Neapolim translatum iam fuerat*, ubi hodieque prostat; unde autem vere desumtum fuerit, ipse ignorabat; sed tantummodo noverat, quod verissimum est, ex ea regione huc advectum. Non idcirco tamen ex Herculanensibus subfossionibus prodiisse adfirmare debuerat. Lapidis enim aetas ab Herculanei ruina mirum, quantum distat, ut eius dictio, orthographia, & characterum forma vel mediocriter versatum apertissime monent. Nos tamen ne hisce quidem argumentis indigemus, ut Herculaneo marmor illud abiudicetur. Unde enim desumtum fuerit, cum Neapolim translatum est, novimus e Georgio Fabricio, a quo & Gruterus didicit, qui usque ab anno 1587 suos *Antiquitatum* libros ediderat (2). Is enim *lib. I p. 50 num. VIII* ipsam epigraphen adscripserat cum hoc lemmate: *Neapolitanum descriptum a me in agro Neapolitano, in villa Bernardini Martirani, quae Petra-alba dicitur, antea non impressum*. Iam igitur viginti & amplius annos ante Capacium ea inscriptio non modo in lucem venerat, sed & Martirani villam (3) exornabat, neque unquam fando audiverat Fabricius vel ab ipso Martirano, quem latere non debuerat, e proxima Herculaneo erutam fuisse. Quare meritissime Petrus La-Sena in suo *Gymnasio p. 182* Capacium redarguit, quod sibi imponi siverit, & marmor Herculaneo adiudicaverit, quod Neapolitanum esse docet: quidquid Martorellius in *Theca Calam.* obganniat, qui absurdissima quaeque apertis, ut aiunt, ulnis excepit potius, quam Neapolim aliquando Coloniae iure, vel nomine fuisse distinctam fateretur. Etenim *lib. II cap. 5 p. 440* ridicule nimis statuit Herculaneum Coloniam evasisse post Titum, cum Imperator ille post excidium misit, teste Dione, *duos viros consulares* οικιστας, h.e. ut ipse explicat, *coloniae duces*: itaque edicit, marmora illa nominibus inscripta, quae in Regio Herculanensi Museo adservantur, *esse seriem eorum hominum, quos colonos ad Herculaneum habitandum, atque excolendum viri consulares a Tito missi deduxerunt, iisque praedia oppressorum in Vesuvio adtributa fuisse*. O lepidum caput! Titus igitur novos Colonos in eam urbem immisit, quae sub altissima cinerum strue iacebat, ut ipsemet alibi fatetur. In *additamentis* enim *pag. XXXVII* contendit ea potissimum esse *abdita loca*, e quibus Saemilanus Consularis Campaniae sub Alexandro Severo statuas extraxerit ad thermas Severianas exornandas (ut habet marmor (4) a se relatum); nam illam urbem una cum Pompeiis, Stabiisque fatetur, *sub Neronis & Titi imperio accisam*, & ea loca *abdita cineribus*. Apage igitur has nugas; & marmor illud, etsi Herculanensium peculii, alibi olim positum, quam in veteri Herculaneo iam a Titi aevo consepulto, cum eruditissimis La-Sena, Mazochio, Ignarra, aliisque fateamur. Sed de eo infra *Cap. XIII* redibit sermo, cum sua inlustratione donabitur.

IV. Alia inscriptio a Capacio edita.

Alteram porro inscriptionem, quam Herculaneo adpendit Capacius sic concepta est:

PRIDIE . K . MARTIAS . IN . CVR . SCRIBENDO . ADFVERE
CVNCTI . QVOD . VERBA . FACTA . SVNT . M . M . MEMMIOS
RVFOS . PAT . ET . FIL . ET . VIRI . ITER . PEQVNIA . PON
DERALI . ET . CHALCIDICVM . ET . SCHOLAM . SECVNDVM
MVNICIP . SPLENDOREM . FECISSE . QVAE . TVERI . PVBLICE
DECRETO . D . E . R . I . C . PLACERE . HVIC . ORDINI . CVM
M . M . RVFI . PAT . ET . FIL . II . VIR . ITER . IN . EDENDIS
MVNERIBVS . ADEO . LIBERALES . FVERINT . VT . EORVM
MONVMENTA . DECORI . MVNICIPIO . SINT . ADEO . DILI
GENTES . VT . VITIEIS . PONDERVM . OCCVRRERINT . IDQ.
IN . PERPETVVM . PROVEDERINT . PLACERE . DECVRIONIB.
M . M . MEMMIOS . RVFOS . PAT . ET . FIL . DVM . II . VIVE
RENT . EORVM . POS . . . . M . ET . SCHOLA . ET . CHALCIDI
QVAE . IPSI . FECISSENT . PROCVRATIONEN . DARI . VTIQVE
SERVOS . EIVS . . . . MPIVS . EST . . . . NEGOTIO . PRAE
PONERENT . NEQVE . INDE . ABDVCI . SINE . DECVRIONVM
DECRETO . ET . M . M . MEMMIIS . RVFIS . PAT . ET . FIL
PVBLICE . GRATIAS . AGEI . QVOD . ITERATIONI . HONORI
EORVM . NON AMBITIONEI . NEQVE . IACTATIONI . SVAE
DEDERINT . SED . IN . CVLTVM . MVNICIPI . ET . DECOREM
CONTVLERINT

E Ca-

(2) Eius operis titulus est: *Georgii Fabricii Chemnicensis Roma. Antiquitatum libri duo ex aere, marmoribus, saxis, membranisque veterum collecti ab eodem. Itiner. lib. I Basileae typis Oporinianis 1587.*

(3) Bernardini Martirani villa Caroli V hospitio celebris ipsa est hodierna Torellae Principis, quae a veteri Herculaneo sesquimilliare Neapolitanum distat.

(4) Hoc alterum marmor *Parte II* producemus, & enucleabimus.

E Capacio eam tranſcripſit Reineſius, & *Claſſi VII num. 15 pag. 484* inſeruit, & mendis detergere ſategit. Itaque in linea 3 pro ET VIRI reſtituit II VIRI: optime quidem, ſed ſyntaxis requirit II VIROS: in linea 4 pro PONDERALI, reponit PONDERALE: in linea 13 pro voce POS . . . eraſa, reponit PONDERVM, ut ſit ſententia *eorum Ponderum, & Scholae, & Chalcidici*, Sed ego malim cum Gorio reponere PONDERALIS, ut ſenſus ſit, *eorum* (ſup. *locorum*) *Ponderalis, & Scholae, & Chalcidici, quae ipſi feciſſent*; fecerant enim non Pondera, ſed Ponderale. His addenda erat alia emendatio, quae ſponte ſua oritur in linea 18, ubi pro ITERATIONI . HONORI, reponendum ITERATIONEM . HONORIS, ut ſyntaxis conſtet. Sic emendata, tota eius ſententia perſpicua eſt. Nam, quae manca & conrupta ſunt verba linea 15, ſententiae non officiunt. Legeſis tamen per me: *ſervos, quos ipſis erit libitum*, vel quid tale.

V. Haec utique Herculanei Remmiis poſita fuit.

Hanc enimvero e conſepulta Herculaneo prodiiſſe pro certo habemus; ſed exſcriptorem in *Memmiorum* nomine peccaſſe; non enim *Memmios*, ſed *Remmios* illos inluſtres viros cognomine *Rufos* Herculanei floruiſſe, alia eruta per nos marmora docent. Duos enim *M. Remmios Rufos* Patrem, & Filium in ea urbe viros Principes fuiſſe dubitare non ſinit altera epigraphe Regii Muſei, in qua ſic legitur:

M . REMMIO . M . F . RVFO . PATRI . MVNICIPES

Non enim adſcripſiſſent PATRI, niſi filius eodem praenomine *Marci* gauderet, & dignitate aeque conſpicuus foret (5). Sic e binis titulis binis ſtatuis Noniorum ſubſcriptis, Patris & Filii, qui eodem praenomine adpellabantur, alter praefert: M. NONIO. M. F. BALBO. PATRI. D. D. alter vero: M . NONIO . M . F . BALBO . PR . PRO . COS . D . D. Praeterea in Herculanenſium catalogo *M. Remmios M. libertos* duos habemus *Tab. XVI* ſic: M . REMMIVS . M . L . NICANOR . M . REMMIVS . M . L . FELICIO, qui illorum Remmiorum liberti eſſe videntur (6). Legitur quoque ibidem: M . REMMIVS . SVCCESSVS, ut noſcas Remmiorum gentem Herculanei valde propagatam: contra unus viſitur P . MEMMIVS . PRIMIGENIVS.

VI. Ponderale Herculanei extitiſſe novimus.

Adhaec *Ponderale*, quod alibi dicitur *Ponderarium*, h. e. aedificium, ubi publica pondera adſervarentur, & ubi alia in venditorum uſum exigerentur, Herculanei exſtitiſſe etiam Regii Muſei monumenta teſtantur. Duas habemus ſtateras, quarum manubria epigraphis ſignantur, ut habes *Tab. VIII num. 1, 2*. Et altera quidem dicitur *exacta in Capitolio*:

IMP . VESP . AVG . IIX
T . IMP . AVG . F . VI . C
EXACTA . IM . CAPITO (ſic)

altera vero *exacta cura Aedilium*:

TI . CLAV . CAES . AVG . VITEL
III . COS . EXACTA . AD . ARTIC (7)
CVRA . AEDIL

Ergo non tantum Romae in Capitolio, ſed & in ipſa Herculaneo res ponderaria curabatur. Praeterea in ſaxeo centumpondio (praefert enim inſculptam notam C.) legitur epigraphe, quam habes in eadem *Tab. VIII n. 3*,

TI . CL . . DIO . C . . SAR . AV . . S . IIII
L . . TELLIO. III. COS. PONDER. EXACT
. P . . . EF. III CVR . AED . H

eamque ſic interpretor: *Ti. Claudio . Caeſare . Auguſto . IIII. L. Vitellio . III. Cos. Pondera . Exacta . A. Praefectis III* (8) *Cura . Aedilium . Herculanenſium* (9). Denique in aereo ſextario hae ſiglae inſculptae ſunt. *D. D. P. P. HERC.* Has autem, ſi interpretaberis ex noſtra ſententia: *Decurionum . Decreto . Praefecti . Ponderali*, vel *Ponderibus . Herculanenſium*, nihil tibi deerit, quin pro certo ſtatuas, Pon-

(5) Eidem Remmio poſitum videtur & aliud marmor, quod mutilum invenimus:

. . . O . M . F . RVFO
. . . P . POST . MORT

(6) Item apud Reineſ. *Cl. X n. 49 p. 894* haec legitur epigraphe:

M . REMMIVS . M . L . PHILER
POMPEIA . Ɔ . L . PRIMA
SEX . POMPEIVS . Ɔ . L . STATIVS

quam & noſtro Herculaneo iure vindicamus.

(7) Sic utique lego, atque interpretor *ad articulos*, h. e. *articulatim*, ſive per partes vel minutiſſimas exacta. Norunt Latinitatis tyrones *articulos* a Latinis dici minimas partes alicuius rei, veluti periodi *articulus* (*ut Auct. ad Herenn. lib. 4 c. 19*) *dicitur, cum ſingula verba intervallis diſtinguntur*: & apud *Plin. lib. II c. 16*: *ſtationes in mediis latitudinum articulis, quae vocant ecliptica*, ubi articuli non aliud ſunt, quam latitudinis partes, ſeu eclipticae puncta.

(8) Nulli dubium, quin detrita haec vox proprium, vel adpellativum nomen eius ſignaverit, a quo pondera fuerunt exacta. Etſi autem nihil certi ex eius reliquiis extundi poteſt; ſi quid tamen video, ſic legendum, ut aliae inſinuant inſcriptiones. Itaque Praefectos Ponderario tres numero fuiſſe diſcimus.

(9) Vox autem illa LIGVR, quae in oppoſita centumpondii ora legitur, nihil aliud, puto, notat, quam nomen eius, cuius peculii illud erat.

Ponderale aedificium Herculanei ſtetiſſe, ubi ſtaterae, pondera, & menſurae exigerentur publica auctoritate, ipſumque eſſe, quod Remmii *ſua pecunia* fecerant (10).

Quod ſi quaeras, an *Schola* etiam, & *Chalcidicum* Herculaneum exornaverint, id vero praeſtare tute poſſumus, & in altera huius diſſertationis parte documenta dabimus.

VII. Herculanenſes igitur Municipes.

Cum igitur exploratum ſit eam epigraphen, prout Capacius teſtatus erat, ex Herculaneo prodiiſſe; an dubitabis amplius, quin Municipii iure gaviſi Herculanenſes fuerint? Quid vero, quod poſt eam aliae nuper erutae, quae Regis noſtri Muſeum exornant, id ipſum teſtatiſſimum faciunt?

VIII. Id ipſum aliae inſcriptiones teſtantur.

Et quidem praeter titulum marmoreum iam adſcriptum, quod poſuere *M. Remmio M. F. Patri MVNICIPES*, duae exſtant aereae laminae, in quarum altera legere eſt:

MAMMIO . MAXIMO
AVGVSTALI
MVNICIPES . ET . INCOLAE
AERE . CONLATO

In altera vero:

TI . CLAVDIO . DRVSI . F
CAESARI . AVGVSTO
GERMANICO
PONT . MAX . TR . POT . VIII
IMP . XVI . COS . II
PATRI . PATRIAE . CENS
EX . TESTAMEN . MESSI . L . F . M . N.
SENECAE
MILITIS . COH . XIII . VRBANAE . ET
DEDICATIONI . EIVS . LEGAVIT .
MVNICIPIB
SINGVLIS . HS . IIII . N

Ad haec marmorea tabula in laeva tantum parte mutila ſic habet:

M . CALATORIO . N . *f*
QVARTIONI*i*
MVNICIPES . ET . IN*colae*
AERE . CONLATO

Itaque cum paſſim ſe *Municipes* dicant Herculanei cives, vel ſimpliciter *Herculanenſes*, & Coloniae, vel Colonorum nomen ne hiſcant quidem; nemo putem, tam laevus erit, qui titulum Munatio Conceſſiano poſitum a priſcis Herculanenſibus fuiſſe cum Martorellio contendat, ut inter Colonias oppidum noſtrum adcenſeat.

IX. Magiſtratus item Municipales.

Quae cum ita ſint, *IIviri I. D. IIviri Quinquennales, Aediles, Decuriones, Auguſtales*, qui in Herculanenſibus lapidibus ſaepe occurrunt, non utique Coloniam, ut eruditiſſimus Valeſius duxit, ſed Municipale inſtitutum confirmant. Tritum eſt enim huiuſmodi magiſtratus Municipiis aeque, ac Coloniis fuiſſe communes. Id autem certius erit, ſi docuerimus pleno Municipii iure Herculaneum gaviſum fuiſſe, quippe fundus factus fuerat in Romanas leges iurando.

X. Fundanum fuiſſe Municipium inſcriptio docet.

Et quidem Iul. Caeſ. Capacius *l. c.* tabulam aeneam clavis parieti adfixam ibidem repertam narrat, in qua Senatus Conſultum perſcriptum erat Claudio imperante factum, GN . HOSIDIO . GETA . L . VAGELLIO . COS . X . CAL . OCTOB . quo poena infligeretur, & irritae fierent emtiones eorum, qui villas, domoſque negotiandi cauſa emerent, ac diruerent. Quo recitato, alterum ſubditur VOLVSIO . P . CORNELIO . COS . VI . NON . MART . De poſtulatione *neceſſariorum Alliatoriae Celſiliae*, qui a Senatu petierant, ut Celſiliae ſua *aedificia longa vetuſtate dilabentia vendere, & emtori ſine fraude ſua ea deſtruere, tollereque liceret*. Quae S. CC. cum publice in eo Municipio propoſita fuerint, quis negaverit fundanum eum fuiſſe?

XI. Herculanenſes Romanis tribubus adlecti.

Quare & in tribus Romanas fuiſſe Herculanenſes adſcriptos docent marmorea quantivis pretii fragmenta, quae dedimus *Tab. XIV, XV, & XVI*, in quibus bene longus quadringentorum & amplius civium catalogus cum tribus nomine, cui fuerant adſcripti, habetur. Pluribus autem tabulis catalogus conſtabat, quae clavorum ope muris erant adfixae. Earum, quae prima procul dubio erat, etſi prae aliis detrita, incipit: ADLEGERVNT . . . deinde ſequuntur nomina in tres columnas diviſa. In his autem cernere eſt aliquot ruſticis Romanis tribubus adſcriptos, duos ſcilicet *Meneniae*, unum *Tromentinae*, tres *Maeciae*, alterum *Falerinae*. In altera vero poſt plura inſcripta nomina vacuum ſequitur, in cuius medio grandioribus litteris eſt VENERIA, deinde eodem ordine ſubſequuntur civium nomina.

Illud

(10) In veteri marmore apud *Grut. pag.* 1026 *n.* 10, & Donium *cl.* 2 *n.* 67 habetur: C. CAESIVS C. F. OVF. SILVESTER P. P. PONDERARIVM S. P. P. S. F. ET CHARISTIONEM AEREVM POS. Siglas autem illas *P. P.* Scaliger *ad Manil.* legit *Praefectus Ponderarium*: aliis ea lectio non probatur, utpote quae ſequentibus non congruat, ideoque legunt *pro Praetor*. Ego vero Herculanenſi epigraphe doctus quam modica mutatione Scaligero adſenſerim, itaque epigraphen legendam reor: *C. Caeſius C. F. Ouf. Silveſter Praefectus Ponderibus Ponderarium ſua pecunia Ponderibus ſignandis fecit*, &c. Quid enim vetat, quin idem, qui Ponderarium ſua pecunia feciſſet, Praefectus Ponderibus fuerit merito ſuo renuntiatus? Proba autem *Ponderarii* vox habetur & in alio inedito, quod ſciam, lapide, qui Sulmone in privatae domus limine teritur: SVLMONII. PRIMVS. ET. FORTVNATVS. PONDERARIVM. PAGI. INTERPROMINI. VI. TERRAE. MOTVS. DILAPSVM. A. SOLO. SVA. PECVNIA. RESTITVERVNT.

Illud autem *Veneria* (11) Romanae tribus nomen esse, nemo fortasse dubitaverit. Quare concludat oportet, Herculanenses Municipes in tribum fuisse relatos; atque adeo suffragii iure gavisos.

Ex aliis item lapidibus id ipsum discimus de Herculanensibus *Meneniae* adscriptis;

M . SPVRIVS . M . F
MEN. RVFVS . (12) II. VIR
I . D . MACELLVM . D
S . P . F . C . EIDQ . PRO

L . MAMMI . . .
MEN . PATRI . . .
DECV . . MVN . . . ,
MV . . . ERAI . . .

---

(13) L . ANNIO . L . F . MEN
IIVIR . ITER . QVIN
. . . VIR . EPVLONVM

M . CALATORIO . L . . .
MEN . RVFO . FRAT . . .

Ex his autem M. Spurii lapidem longe ante eius urbis fatum positum fuisse, praeter characterum formam, certissimo argumento est, quod is iamdiu ante illud tempus antiquatus fuerit; nam suo loco motum, obversaque facie cuiusdam templi muro infixum invenimus. Quippe Macello a Sp. Rufo aedificato (cum fortasse terrae motu obrutum fuerit) aliud successerat ornatius a Mammio Maximo exstructum, ut alius lapidis fragmenta testantur, quae haud difficile est sic supplere:

L. *mam*MIVS. MAXIMVS. MACELL*um*
*cum.o*RNAMENTIS. ET. ME*ri*TO*ria.s.p.f.*
*eid*EMQ. DEDICATIONE*m celebravit*

Dubitari igitur non potest, quin iam antiquitus pleno civitatis iure Herculanenses fruerentur.

Quid vero, quod etiam Romanas Provincias sortiti aliquando sunt Herculanenses? Testatum id faciunt plura epigrammata M. Nonio Balbo posita, & in Regium Museum inlata. Primum eorum est, quod tantopere eruditos interpretes defatigavit, & variis admodum lectionibus mactatum fuit, ut videre licet in *Symbolis Gorianis*; sed quod citra ullam dubitationem sic se habet, ut Paciaudius olim legit, & in iisdem Symbolis Florentiae editis *Vol. I p. 68* in equestris Nonii statuae schemate exhibetur: XII. Munera Romae ceperunt Herculanenses.

M . NONIO . M . F
BALBO . PR . PRO . COS
HERCVLANENSES

Siglae autem illae PR . PRO . COS idcirco eruditis crucem fixerunt, quia cum Balbum domo Herculanensem (14) iure opinarentur, tum alii lapides eiusdem Regii Musei ostendunt, ut hic: XIII. An Balbus fuerit Proconsul.

L. ANNIVS. MAMMIANVS. RVFVS. II VIR.
QVINQ. THEATH. ORCHESTR. DE. SVO

Idem dic de *Mammiis*, & *Calatoriis*. Etenim in catalogo praeter *L. Mammium Cilium*, & *M. Calatorium Diodorum* ingenuos, legimus duos *Calatorios M. L. Pierum*, & *Menophilum*, & tres T. L. *Fortunatum*, *Ianuarium*, & *Salvium*, quinque vero *Mammios L. L. Synetum*, *Festum*, *Euodum*, *Peplum*, & *Thiasum*.

(11) Nunc tantummodo *Veneria* legitur. Sed eruditissimus Iacobus Belgradius, qui αυτοπτης haec loca, cum primum eruerentur, invisit, in *ep. II*, quam Scipioni Maffeio dedit, quaeque in *Symbolis Gorianis Rom. Vol. I* exstat *p. 55* testatur non modo *Veneria* legisse, sed & *Concordia*. Etsi igitur e fragmentis marmoreis illud alterum hodie deperierit, ac tantummodo exstent residuae litterae IA, ut vides *Tab. XIV*, tamen de optima eius fide minime dubitamus, utpote quem prae omnibus veracissimum in narratis invenimus. Quapropter in dubium revocari nequit, quin sub Imperatoribus praeter eas Libertinorum tribus, quae ipsorum Principum nominibus adpellabantur, aliae etiam peculiari nomenclatione veteribus fuerint adiunctae. Cuiusmodi fuere, quae in lapidibus comparuere VOT. & VER., quas sagacissimus Marinius in *Arval. Tab. 35 p. 482* interpretatur *Voturia*, & *Verginia*, sive *Vergilia*, sive *Verria*. Sed harum alteram siglam VER. nisi αυτοπτην se vidisse testaretur tam sollers vir in epigraphe sic concepta C. PETRONII. C. F. VER. RVFI, ego libenter refingerem VEN, & interpretarer *Veneria*, praesertim quia *Petronius* ille *Rufus* Herculaneo oriundus esse potuit; quippe in illorum Municipum catalogo, nec *Petronia* gens, nec *Ruforum* familiae desunt. Quid, si scalptor erravit?

(12) Ruforum gentem Herculanei floruisse, cum Municipum catalogus, ubi quatuor *Rufi* leguntur, tum alii lapides eiusdem Regii Musei ostendunt, ut hic:

(13) Apud Gorium *Vol. I Symb. Rom. pag. 121* & apud Murat. Thes. *pag. 2021 n. 1*, cuius nunc prima tantum exstat linea, reliquum malo fato periit; etsi doctissimus Iacobus Belgradius in iisdem *Symbol. p. 48* iure dubitet, an postrema illa verba *Vir Epulonum* ad eumdem lapidem pertineant.

(14) Hosce Nonios Balbos domo Herculanenses fuisse abunde nostri lapides testantur. In Herculanensium enim Municipum catalogi fragmentis, etsi M. Nonius Balbus non compareat, plures tamen *M. Nonii M. L.* recensentur, h. e. *Pyrrhus*, *Ianuarius*, *Celer*, *Nedymus*, *Felicio*, *Heracia*, *Tarentinus*, *Anthus*, *Chronius*, *Genialis*. M. Nonius ergo, qui eos libertate donaverat, Herculanensis erat. Id ipsum *credibile reddit titulorum decus, quod in ea civitate nacti sunt eius parentes*, ut apposite scripsit Scipio Maffeius *Ep. 1 ad Bernard.* *de*

narentur, ſibi perſuadere non poterant, Proconſulem in eo Municipio, vel Colonia fuiſſe, & quidem recte. Sed epigrammata alia *Proconſulem* luculenter Balbum adſerunt. Sub eius ſtatua togata:

M. NONIO . M . F . BALBO
PR . PRO . COS
D. D

Alibi:

M . NONI . . .
BALBO . PR . P . . .
COMMVNE . C . . .

Alibi:

. . . NONIO . M . F
. . . *b*ALBO . PR . PR . . OS .
. . . ORTYNIFI . . . N . . . .

Alibi:

M . N . NIO . M . F .
BAL . . . PRO . COS .
. . . . SIVM

Alibi:

M . NONIO . M . . . .
BALBO . PR . PRO . . .
. . . . A . IVLIA . . . .

Alibi:

M . NONIVS . M . F . BALBVS . PROCOS
BASILICAM . PORTAS . MVRVM .
PECVNIA . SVA .

Alibi denique, quod omnem difficultatem enodavit:

BALBO . PRO . COS .
CRETENSIVM . PATRONO

Balbus ergo non Proconſulatum Herculanei gefferat, ſed Cretae, quae cum Lybia Cirenaica iam ab Auguſto proconſularis provincia facta fuerat, ut Lipſius in *Tac. Ann. III* obſervat, & Cl. Scipio Maffeius *cit. Ep. I* ad *Bernardum de Rubeis in Symb. Gorian. Rom. Vol. I.* animadverterat.

XIV. An Praetor?

Sed quid ſibi vult alia ſigla PR? Maffeius ibidem interpretatur *Praetor*. Nec enim mirum, quod idem Balbus antea *Praetor*, poſtea *Proconſul* fuerit, & ambobus titulis decoraretur, ut aliarum inſcriptionum exemplis eruditiſſimus vir probat (15). Qua in opinione magis confirmor, cum videam in duabus ex adlatis epigraphis *Proconſulem* illum tantummodo ſalutari. Nec enim neceſſe erat illum omnibus uſque titulis onerare.

XV. Balbus Patronus.

Si quaeris vero, cur tot titulis, atque ſtatuis hunc ſuum civem honorarent Herculanenſes, ipſimet docent in adlata epigraphe; quippe *Patronum* (& quidem benemerentiſſimum) eum ſalutant. Unde etiam diſcis, quanta cum dignitate Nonius iſte Romae verſatus fuerit. Niſi enim in magnam dignitatem ac potentiam Romae veniſſet, non eum ſibi patronum Municipes illi delegiſſent. Quod ideo animadverſum volo, ne huiuſmodi *Patronum*, cum *Pompeianis Patronis*, de quibus Tullius loquitur, ut *Cap. praecedenti* diſſeruimus, quique etiam *Defenſores* dicebantur, confundas.

XVI. Ergo Herculanenſes pleno iure Municipes.

Exploratum eſt ergo Herculanenſes Romae ſummos etiam Magiſtratus cepiſſe. Quod ſi hunc Nonium Balbum eius Nonii Balbi Tribuni Plebis nepotem fuiſſe dices, de quo Dion *lib. L* meminit (16), iam inde ab Auguſti aetate iſtos Herculanenſes cives factos, & Romanis Magiſtratibus ornatos fuiſſe concludes (17).

Huc

de Rubeis in *Symb. Gor. Rom.* Et quidem praeter titulum Patri poſitum, quem retulimus, etiam eius Mater ſtatuam cum epigraphe obtinuerat.

VICIRIAE . A . F . ARCHAD
MATRI . BALBI
D. D.

Praeterea Veſpaſiano titulum hunc mutilum a M. Nonio Herculanei poſitum invenimus:

IMP . T . VESPA . . .
CAESARI . AV . . .
TRIB. P. COS. II. CEN . . .
M . NONIV . . .

Eccur autem Herculani poſuiſſet Imperatori titulum, niſi ſua Patria foret?

(15) *Salmaſ. in Adrian. cap. 3* hanc refert: Q. ASCONIVS . GABINIVS . MODESTVS PRAETOR . PROCOS . PRAEFECTVS . AERARI . SATVRNO.

(16) Eamdem coniecturam fecerat Cl. Gorius in ſuis *Symbol. Florent. p. 166*; ſed male opinatus eſt, illum Tribunum Plebis Auguſto coaevum ipſum Nonium eſſe, cui *pedeſtrem ſtatuam togatam Herculanenſes Decuriones dedicarunt*, & quem Patrem Nonii Proconsulis praedicant. Nam primo nullum ei honoris titulum adſcribunt: praeterea Balbus filius, niſi decrepitum dixeris, contra quam eius effigies indicat, ſub Auguſto florere non potuit: in vivis enim agebat ſub Veſpaſiano, cui titulum poſuerat, & *Baſilicam*, *Portas*, *Murum* Neroniano terraemotu, h. e. XV ante annos conlapſa, reſtituerat, cum ultimum Herculanei fatum advenit. Multo minus igitur adſentiendum cl. Maffeio, qui in *Ep. 1 ad Bernard. de Rubeis* in *Symb. Rom.* relata, putavit illi ipſi Tribuno Auguſtaeae aetatis equeſtrem ſtatuam ab Herculanenſibus fuiſſe poſitam.

(17) Id ipſum clarius, puto, innoteſcit ex Herculanenſis albi fragmentis. Eorum enim primum, quod incipit ADLEGERVNT, grandem prae reliquis antiquitatem oſtentat, quippe minutioribus, & ſatis inelegantibus litterulis exaratum: contra vero marmora reliqua, quae novarum tribuum *Concordiae*, & *Veneriae* nomina praefixa habent, grandiori, & elegantiori charactere ſcripta ſunt; quin imo tota eorum ſculptura eodem tempore, eademque manu facta videtur, exceptis perpaucis nominibus, quae ſubdita identidem adparent. Atqui in primo illo frag-

XVII. Tituli in Imperatorum honorem.

Hue etiam pertinent marmora quamplura in Imperatorum, aliorumque Augustae domus honorem posita, quae nonnisi Romanum Municipium devotissimum redolent.

DIVO . IVLIO
AVGVSTALES

DIVO . IVLIO
HERCVLANENSES

DIVO . AVGVSTO
AVGVSTALES

DIVAE . AVGVSTAE
L . MAMMIVS . MAXIMVS . P . S

GERMANICO . CAESARI . TI . F . DIVI . AVGVSTI . N
DIVI . IVLI . PRO . NEPOTI . AVGVRI . FLAMINI . AVGVSTALI . COS . II . IMP . II
L . MAMMIVS . MAXIMVS . P . S

ANTONIAE . AVGVSTAE . MATRI . TI . CLAVDI
CAESARIS . AVGVSTI . GERMANICI . PONTIF . MAX
L . MAMMIVS . MAXIMVS . P . S

FLAVIAE . DOMITILLAE
vESPASIANi . caESARis . AVG

IMP . T . VESPAsiano
CAESARI . AVgusto
TRIB . P . COS . II . CENsori
M . NONIVS

DOMITIAE . GN . F
DOMITIANI . CAESARIS
D . D

XVIII. Vespasianus de Herculaneo benemeritus.

Hinc contra Imperatores gratiam huic Municipio rependisse e marmoribus adcepimus; ut ecce tibi a Vespasiano templum Matris Deorum terrae motu conlapsum ibidem restitutum marmor docet:

IMP . CAESAR . VESPASIANVS . AVG . PONTIF . MAX
TRIB . POT . VII . IMP . XVII . P . P . COS . VII . DESIGN . VIII
TEMPLVM . MATRIS . DEVM . TERRAE . MOTV . CONLAPSVM . RESTITVIT

Quae omnia tanta sunt, ut de politico Herculanensium statu, eiusque Municipii splendore neminem amplius dubitare sinant.

CAP.

fragmento post verbum ADLEGERVNT, nullo interposito spatio, quod tribus nomen recipere posset, decem & octo integra nomina statim sequuntur (unum antiquitus abrasum est), e quibus sedecim tribus Romanae nomen adiunctum habent, sex videlicet MEN. *Menenia*, sex MAE. *Maecia*, duo FAL. *Falerina*, unum TRO. *Tromentina*, & alterum denique VOL. *Voltinia*: duo tantum Tribu vacant. Ex quo concludere licet, iam inde ab antiquis temporibus, fortasse ab ipsa Legis Iuliae aetate, pleno civitatis iure Municipes istos fuisse ornatos, & proinde aditum in Romanas tribus ipsis patuisse; etsi reapse non omnibus in rusticas honestiores, quo fortasse adspirabant, adscribi daretur, & multi incuriose nomen dare negligerent; subsequutis vero temporibus, adauctoque tribuum numero, turmatim reliquos omnes infimae conditionis, & libertinos in illas confluxisse.

CAP. X.

Pompeianae epigraphae ad declarandum politicum illius urbis statum quamplurimum valent.

I. Inscriptiones antiquitus erutae. E duabus Pompeianis epigraphis (1), quas Capacius noster in sua *Historia lib. II l. c.* edidit, nihil prorsus ad inlustrandum Pompeianorum regimen erui potest, neque apud alios inscriptionum collectores aliquid, quod sciam, invenitur huc pertinens. Solis igitur monumentis, quae nuper e Regiis effossionibus prodiere, lis resolvenda est.

II. Inscriptiones recenter inventae. Et primo quidem ad Pompeianam Coloniam spectantia monumenta quatuor habemus. Prima est epigraphe in pariete depicta, quaeque inde desecta Herculanense Museum exornat, & quam fidelissime delineatam habes *Tab. VIII num. 3.* Continet autem faustam adclamationem his verbis conceptam:

POPIDIO. RVFO. INVICTO. MVNIFI. R. III
DEFENSORIBVS. COLONRVM. FELICITER

Cuius siglas sic interpetror; *Popidio. Rufo. Invicto. Munifico. Reliquis. Tribus. Defensoribus. Colonorum. Feliciter.*

Altera insculpta exstat in marmoreo Pompeiani Theatri sedili (2), quae sic loquitur:

M. HOLCO NIO. V. F. RVFO
II. V. I. D QVINQVIENS
ITER. QVINQ TRIB. MIL. A. P
FLAMINI. AVG. PATR. COLO. D. D

Huius siglae obviae sunt. Negotium tantummodo facessit illud COLO. de quo mox.

Tertium est marmoris fragmentum in eodem theatro inventum, in quo sic legitur:

... II. RVFVS
.. BVNAL. THEAT ...
.... COLONI ...

Reliquum periit, ex quo fortasse controversia resolvi tutius potuisset.

Quarta est epigraphe in pariete depicta, quam habes *Tab. VIII n. 6*, ubi legitur P. COLONIA.

III. Primae inscriptionis sententia. Iam vero ex hisce epigraphis sat lucis offunditur Pompeianorum Coloniae, ut proinde primitus eam fuisse, quam ex Tullianis verbis eruimus, deinde veram Coloniam evasisse putemus. Prima enim tibi exhibet quatuor *Defensores Colonorum*, h. e. Popidium Rufum cum *reliquis tribus*; quod quam Tullianae narrationi conveniat, tute vides. Erant enim plures, quam duo ex Tullii verbis, qui & *Patroni* dicebantur, quorum unus L. Sulla, qui a *ceterorum sententiis* in cognoscenda Pompeianorum cum Colonis causa *non dissensit*. Praeterea Pompeiis morabantur, ut Colonos ipsos tuerentur, imo ex ipsis Pompeianis civibus seligebantur. Quamobrem non erant, ut iam animadvertimus, e Patronorum illorum classe, qui Colonias, & Municipia apud Populum, & Senatum Romanum patrocinabantur, quos ad eum numerum numquam excrevisse legimus, sed unum fuisse marmora docent, uti Balbus unus Patronus Herculanensium erat. Sed in primis observanda est vox COLONRVM. Epigraphes enim illius auctor data opera vitasse vocem *Coloniae* adparet. Quippe licet angustia loci breviorem vocem *Coloniae* potius, quam longiorem *Colonorum* adpingi pateretur; tamen satius habuit per compendiarias siglas COLONRVM, quam COLONIAE inscribere. Nec alia de caussa, putaverim, quam quia oppidum illud *Coloniae* cognomento non gaudebat. In quo etiam mirifice Tullio respondet, qui semper *Colonos*, nunquam *Coloniam* dixit.

IV. Quid ex altera erui possit. Quod cum ita esset, in altera M. Holconii Rufi epigraphe legendum rebar: *Patrono Colonorum*, potius quam *Coloniae*; etsi ne hoc quidem pacto incommodaret, Ex ea etiam id erui videbatur, huiusmodi Patronatum Colonorum deferri solitum fuisse primoribus Pompeianorum, quandoquidem de Holconio isto dubitari non potest, qui *quinquiens* duumviratum I. D. in sua patria gesserat, & *iterum quinquennalis* fuerat: nec de nihilo esse, quod titulus ille *Patr. Colo.* ultimo loco adponeretur; quippe ex eo adpareret, alia munera municipalia prae hoc Colonorum Patronatu maioris habita fuisse a Pompeianis. Verum re melius perpensa, in alia omnia descendimus.

V. Tertiae supplementum. Et quidem tertia epigraphe, licet mutila, *Coloniam* exerta voce reclamare visa est. Etenim sic supplendam esse nullus dubito. Nam-

(1) Altera sic habet:
M. LVCRETIVS. L. F. DEC. D. RVFVS. DEC. DEC.
Altera vero:
IMPERIO. VENERIS. FISICAE. IOVI. O. M
ANTISTIA. METHE
ANTISTITI. PRIMIGENI
EX. D. D.

Has autem vere Pompeianas fuisse, plures cippi, qui *M. Lucretii Rufi* nomen ostentant, a nobis ibidem inventi, satis docent.

(2) Vide quae de inventa hac epigraphe enarrabimus *Parte II Cap. 5.*

M·M·HOLCONI·RVFVS·ET·CELER
CRYPTAM·TRIBVNAL·THEAT·S·P
AD·DECVS COLONIAE

Caſanova — Palmi due Napoletani — ... ſcul.

Namque, quod ad primam, & alteram lineam adtinet, ſupplementum non ex ingenio prodiit, ſed e quinque gemellis epigraphis, quas in eodem Theatro invenimus, in fruſta quidem diſſectas, ita tamen, ut e fragmentis patienter coagmentatis integerrimae in Regio Muſeo duae exſiſtant, in quibus cubitalibus literis habetur :

M.M.HOLCONII.RVFVS.ET.CELER.CRYPTAM.TRIBVNALIA.THEATRVM.S.P.

Et illas quidem ſupra ſcenam, & in porticibus ſtetiſſe cognovimus, hanc vero ſupra ipſam Theatri portam adpoſitam fuiſſe coronae terminatio docet. Quare etſi minutioribus elementis pro portae modulo inſcripta foret, ſententiam pleniorem praeſeferebat, h. e. Holconios ea omnia *ad decus*, ſive *ſplendorem Coloniae ſua pecunia* feciſſe; non ſecus ac in recitato Herculanenſi Remmiorum lapide habes : *ſecundum Municipii ſplendorem*. Nec enim, credo, reſtitues: *Patroni Coloniae*; extra chorum enim, ut aiunt, titulus ille ſaltaret. Quod ſi ſupplere malis : *Pompeiorum Coloniae*, etſi non probem, tamen non intercedo.

VI. Quonam tempore Pompeii *Colonia* evaſerint.

Ex ea autem ſic reſtituta, palam fit, tempus fuiſſe, cum re vera Pompeii *Coloniae* nomine gauderent; atque illud nempe, cum Holconii illi in vivis agerent; quorum unus *Coloniae Patronus* in adlato lapide ſalutatur. Enimvero id temporis cum primis Neronis annis coincidit. Documenta autem ex ipſo Pompeiorum theatro nobis ſubpeditantur. Illud enim, ut abunde demonſtrabimus *Parte II Cap. V*, primum Auguſto imperante exſtructum fuerat, opera praecipue, & ſumtibus Lucretii Ruſi, & anno ipſius Tribunitiae poteſtatis XXII dedicatum. Deinde vero ſub Neroniani Imperii initia, h. e. ante Agrippinae caedem, inſtauratum, exornatumque fuiſſe ab Holconiis Ruſo, & Celere oſtendunt duae protomae in ipſo Theatro inventae, quarum altera Agrippinam matrem, altera Neronem filium imberbem exhibet; adeo ut ſatis definiatur tempus, etſi alii lapides inſcripti diſperierint, h. e. paullo ante Chriſti annum 59, cum Agrippina ſublata eſt. Quandoquidem igitur per id temporis Pompeios Coloniam dictam invenimus, probabili, ni fallor, coniectura adſtruimus, ab ipſo Nerone huiuſmodi privilegium obtinuiſſe, non ſecus ac poſt unius anni intervallum, h. e. ann. 60 Puteoli impetravere.

VII. Alia eiuſdem rei documenta, quae Tacito concinunt.

Atque huic ſane tempori referri debet & alia epigraphe muro depicta (vide *Tab. IX num.* 6), in qua ludi indicuntur, & P. COLONIA, h. e. *Pompeii Colonia* adſcribitur. Et quidem Nerone imperante illud programma propoſitum fuiſſe, dubitari non poteſt. Namque Valens ille, qui munera daturus erat, dicitur *Flamen Neronis Aug. Perpetuus*. Quare veroſimillimum eſt, Pompeianos ob adceptum Coloniae ius & cognomentum a Nerone, Flaminem illi conſtituiſſe *Valentem*, eumque ob adceptum ſacerdotium ludos ediſſe. Itaque illi programmati adiectum aliena manu, ut videtur, *P. Colonia*, quaſi cauſam reddentis, cur ludi illi haberentur. Quod ſi ita eſt, conſultiſſime Cornelius Tacitus,

citus cum illam Pompeianorum, & Nucerinorum occidionem referret, ipſo anno Chr. 59 peractam, utroſque adpellavit Colonos.

VIII. Quis novae coloniae Patronus.

Atque hinc Holconius ille Rufus *Coloniae Patronus* ſalutatur, nec quidquam commune habet cum priſcis Colonorum Patronis, ſive Defenſoribus, quos abolitos iam fuiſſe ratio ſuadet. Is enim, etſi domo Pompeiis foret, & plura ibidem munera exercuiſſet, Romae etiam domicilium habuiſſe dicendus eſt, quippe *Tribunus militum a Populo* (3) fuerat renunciatus. Notum eſt enim Municipibus aditum ad Romanos Magiſtratus non patuiſſe, niſi Romae ſedem figerent: his vero & in Municipiis dignitates gerere non fuiſſe interdictum. Romae ergo cum degeret Holconius, Patronum Pompeianorum agebat, non ſecus ac Herculanenſium Balbus.

IX. Municipium Pompeiorum Fundanum.

Exinde etiam palam fit, cuius generis Municipium olim fuerint Pompeii, nempe Fundanum, utpote cuius cives plenum civitatis ius haberent, & munera Romae capere poſſent; neque deterioris fuiſſe conditionis, cum *Coloniae* cognomentum adepti ſunt. Etenim praeter Holconium Rufum, etiam A. Veium Tribunatum militum a Populo cepiſſe marmor docet:

A . VEIO . M . F . II VIR . I . D
ITER . QVINQ . TRIB
MILIT . AB . POPVL . EX . D . D

X. Qui fuerint Tribuni *a populo*.

Norunt autem eruditi iam uſque ab anno U. C. 393, ut docemur a Livio (4), coepiſſe Tribunos ſuffragiis populi creari, cum antea ab ipſis Conſulibus fierent. Id autem moris, etſi aliquando variatum fuerit (5); tamen ad uſque extrema tempora, etiam ſub Imperatoribus viguiſſe Aſconius teſtatur, qui de ſuo aevo in *Comment. ad Verrin.* ait: *Tribunorum militarium duo ſunt genera. Primum eorum, qui Rufuli* (6) *dicuntur: hi in exercitu creari ſolent. Alii ſunt Comitiati, qui Romae comitiis deſignantur.* Sed id luculentius e lapidibus (7) innoteſcit, in quibus diſerte mentio fiebat Tribunorum A. P. vel A. POP. vel A POPULO, propterea quod honeſtiores ipſi, quam *Rufuli* habebantur, ut monuit Lipſius *De Mil. Rom. lib. II Dial. 9*.

XI. Pompeiani in tribus relati.

Idcirco & in Romanas leges Pompeianos iam olim iuraſſe nemo ambiget, cum & in Romanas tribus relatos fuiſſe, item ut Herculanenſes, marmora doceant;

T . TERENTIO . T . F . MEN
FELICI . MAIORI . AEDIL
HVIC . PVBLICE . LOCVS
DATVS . ET . HS . ∞ ∞
FABIA . PROBI . F . SABINA . VXOR

XII. Pompeiani Magiſtratus municipales.

Quod autem ad eius urbis Magiſtratus adtinet, Municipales omnes, vel Colonicos fuiſſe, aeque ac Herculanei, cum marmora relata teſtantur, tum innumera programmata, quae paſſim in dealbatis aedificiorum parietibus loligine, vel minio picta invenimus, in quibus *Duumviri*, *Quinquennales*, & *Aediles* exhibentur. Sed de hiſce programmatis fuſius eſt differendum.

XIII. Programmata Pompeiana duplicis generis.

Et quidem duplicis generis videntur ea eſſe; alia quae publica Magiſtratuum, praecipue Aedilium, auctoritate proponerentur; alia privatorum libitu.

XIV. Quaedam publica auctoritate propoſita.

Prioris generis ſunt, quibus ludi vel gladiatorii, vel ſcenici, aliaque his ſimilia ad dictam diem indicarentur. Huiuſmodi autem plura habes *Tab. IX*, ubi *num. 1* exhibentur programmata, quae extra Portam urbis iam erutam ad introeuntium laevam propoſita fuere, quorum characteres etſi partim deperditi, partim evanidi, tamen ex his, qui reſtant, qua de re agatur, ſatis oſtendunt. Nonniſi enim *Gladiatorum paria, pugnas, venationes*, & certi dies adſcripti comparent. Porro *num. 2 Pugnam* in quatuor continuos dies, nempe *Quinto, Quarto, Tertio, & Pridie Kalendas Decembres* (8) fuiſſe decretam adcipis; itemque *Venationem*, etſi dies illi adſcriptus interciderit. Sic *num.* 4 habes N. POPIDII RVFI FAMILIA GLADIATORIA AD IV KALENDAS NOVEMBRES POMPEIS VENATIONE (ſup. *exercebitur*) EX XII KAL. MAIAS MALA (9) ET VELA ERVNT. Deinde ſubditur

(3) Alia item inſcriptio in ipſis Theatri ruderibus inventa eodem titulo Holconium decorat:

M . HOLCONIO . RVFO . D . V . I . D.
IIII . QVINQ
TRIB . MIL . A . POPVLO . AVGVSTI .
SACERDOTI . EX . D . D.

(4) *Lib. VII. Cum placuiſſet eo anno Tribunos militum ad legiones ſuffragio fieri (nam & antea, ſicut nunc, quos Rufulos vocant, Imperatores ipſi faciebant) ſecundum in ſex locum Manlius tenuit*.

(5) Idem Livius *lib. IX*: *Duo imperia eo anno* (*U. C.* 444) *dari coepta per populum, utraque ad rem militarem pertinentia. Unum ut Tribuni ſexdeni in quatuor legiones a Populo crearentur, quae antea, per quam paucis ſuffragio populi relictis locis, Dictatorum, & Conſulum fere fuerant beneficia*. Plura vide apud Lipſium loco ſupra citato.

(6) Feſtus in hac voce: *Rufuli adpellabantur Tribuni militum a Conſule facti, non a Populo: de quorum iure, quod Rutilius Rufus legem tulerat, Rufuli, ac poſtea Rutili ſunt adpellati*.

(7) Conſule locupletiſſimum Caietani Marinii opus *Monum. de' Fratelli Arvali in Tab. XLI pag.* 548.

(8) Per plures dies continuos huiuſmodi pugnas & venationes haberi ſolitas fuiſſe etiam a Tullio diſcimus *Fam. VII ep.* 1: *reliquae ſunt venationes binae, per dies quinque*.

(9) Huiuſmodi *mala* non alia procul dubio ſunt, quam quae in Theatri faſtigio infigebantur, & e quibus vela pendebant.

ditur *O. Procurator*, h. e. nomen (puta *Onesimum*, *Octavium*) eius, qui Procurator erat Ludi Familiae Gladiatoriae. Demum boni ominis ergo adclamatur : FELICITAS. Sic denique *num.* 6 legis : VALENTIS FLAMINIS NERONIS AVGVSTI FILII PERPETVI D. LVCRETII VALENTIS FILII .... V KAL. APRILES VENATIO ET VELA ERVNT. Deinde ad laevam, ut modo diximus, aliena manu adpictum P. (h. e. *Pompeii*) *Colonia*, quasi epocam huius venationis signare vellet, nempe cum Pompeii Coloniae cognomentum adepti sunt.

XV. Locationis programma describitur.

Eiusdem quoque generis esse videtur locationis programma, de quo superius *Cap.V* §. *XII* verba fecimus ; & in quo tamen parumper immoremur, oportet.

IN . PRAEDIS . IVLIAE . SP . F . FELICIS
LOCANTVR
sic BALNEVM . VENERIVM . ET . NONGENTVM . TABERNAE . PERGVLAE
CENACVLA. EX. IDIBVS. AVG. PRIMIS. IN. IDVS. AVG. SEXTAS. ANNOS. CONTINVOS. QVINQVE
S . Q . D . L . E . N . C.

Graphice descriptum habes *Tab. IV* prout in Regio Herculanensi Museo adservatur. Est autem bene magna parietis pars albario opere obducta, in qua praeter ea, quae supra adscripsimus, nigris characteribus exarata, siglae aliae bene multae subduntur rubrica depictae, sed aliena manu, ut ipsa elementorum forma, & versuum dispositio primo statim obtutu demonstrat ; ita ut a superiori programmate alienum esse totum id, quod postea subditum ipsi fuit, constet. Et tamen Eruditorum unus & alter id non adtendit, ne Cl. Mazochius quidem, qui in *Tabul. Heracl. p. 309 n. 3*, ubi de *Albo* veterum eruditissime disserit, hoc ipsum locationis programma in exemplum profert, illudque alibi nigris, alibi rubris characteribus depictum narrat, quod falsum est. Hinc eruditus Winkelmannus in eodem errore versatus, superioresque siglas cum inferioribus male consarcinans, sic eas lepide interpretatus est (10) : *Si Quis Dominam Loci Eius Non Cognoverit Adeat Lucium Svettium*. Quid autem de iis siglis, totaque programmatis sententia opinari liceat, brevi dicam.

XVI. Quo loco inventum.

In antecessum tamen sciendum est, hoc locationis programma fuisse inventum ab usque anno 1759 in externo perampli aedificii pariete propositum, quod in extrema Urbe Orientem versus exstabat, parum ab Amphitheatro disiunctum, qua scilicet parte Nuceriam Urbs spectabat, & Sarnus amnis praeterfluebat. In eo autem aedificio praeter conclavia multa, balneum, thermasque fuisse exploratum est ; ibidemque positum erat sacellum illud, quod nunc integrum in Herculanense Museum translatum visitur, in cuius medio tripus exstabat tribus obscenis satyris subfultum. Quibus omnibus cum cetera supellectili, ornamentisque ablatis, aedificium rursus, prout illa ferebant tempora, obrutum fuit ; sed exactissimam eius ichnographiam nobis servavit Caroli Weber diligentia, quam συν θεῳ cum reliquis Pompeianis suo tempore dabimus. Interea vel ex uno balnei indicio novimus, domum eam unum ex ipsis Iuliae urbanis praediis fuisse, cui fortasse reliqua in ea vicinia adiacebant, quaeque ingentem illum tabernarum numerum continebant. Locus autem opportunissimus mercatoribus erat, utpote Sarno proximus, cuius ope merces in mediterranea commercii gratia exportarentur. Illud tamen adhuc ignoramus, an intra pomerium id praedii foret. Quin imo oborta suspicio est, extra Urbis moenia fuisse positum, atque ad Pagum Augustum Felicem pertinere, de quo bina litterata marmora loquuntur, quae infra ad *Cap. XII* adnotabimus. *Felicis* enim Pagi agnomen, cum Iuliae *Felicis* nomine conveniens non spernendum indicium praebet, inde potissimum ortum, quod ibidem *Felices* isti possessores tot latifundia habuerint, quae sola pagum non minimum efformare possent.

XVII. Quid sit *Venerium*.

Sed ad ipsum programma adcedamus. Prima verba satis per se clara sunt : altera in voce *Venerium* difficultatem praebent. Sed nullus dubito, quin *Venerium* idem sit, ac Athenaei *lib. V cap. 10* Αφροδίσιον, ut iampridem vidit noster Mazochius in *Tabul. Heracl. p. 445 n. 120*, h. e. triclinium eleganter ad Venereas voluptates instructum, ad quod procul dubio sacellum illud cum obscenissimo tripode pertinebat. *Venerium* igitur heic balnei epitheton non est, sed locum indicat balneo adiunctum pro inquinatissimi eius temporis ratione, cum balneatores plerumque lenocinium faciebant ; & proinde pluries in Romanis legibus balneatores cum lenonibus,

(10) Winckelman *Lettera al Conte Brühl* 1764.

bus, & balneum cum ganeo copulantur. Subſtantive igitur *Venerium* heic ſumendum eſt, ut ſit conclave, vel cubiculum Venerium, itaque Lexicis adiungendum. Quod dubitare non ſinit, altera epigraphe iſti reſpondens, quam modo explanabimus.

XVIII. Quid tabernae, pergulae, coenacula.

Et nongentum tabernae pergula cenacula, h. e. tabernae cum ſuis pergulis, & coenaculis. Tabernas enim dici latine ea loca, ubi vel merces venderentur, vel artifices artem ſuam exercerent, *ut libraria, argentaria, cauponia, vinaria, meritoria cet.* tam notum eſt, quam quod notiſſimum. Tabernis autem pergulas fuiſſe adiunctas, h.e. exporrecta e pariete pulpita, ubi merces venales proponerent (11), & coenacula impoſita, h.e. ſuperiores contignationes, ubi mercatores, vel artifices cum familia degerent, non eſt ambigendum. Propterea copulativa & non ante *coenacula*, ſed ante *nongentum tabernas* poſita fuit; quia videlicet tria locanda proſcribebantur, Balneum, Venerium, & nongentum Tabernae una cum pergulis & coenaculis, quibus ſingulae tabernae fuerant inſtructae.

XIX. An certa ubique forent locationum tempora.

Sequitur: *Ex Idibus Aug. primis in Idus Aug. Sextas*. Duo, quae in hiſce verbis obſerventur, digna ſunt. Alterum ſcilicet, quo tempore mos fuerit urbana ſaltem praedia Pompeiis locari, nempe *Idibus Auguſti*. Ut propterea facillime componi hinc poſſit quaeſtio illa inter Iuris Romani peritos agitata, an praeter Kalendas Iulias, etiam e Kalendis Martiis locationum tempus apud veteres inciperet. Hinc enim diſcimus, varias pro locorum varietate conſuetudines fuiſſe. Itaque dicendum, Romae ſolemne fuiſſe ex Kalendis Iuliis domos, fundoſque locari ſolitos, ut plura Digeſtorum, Suetonii, & Martialis exempla docent, quae videſis apud Heinecium, Reineſium, alioſque; alibi vero, praeſertim cum de praediis ruſticis ageretur, (ut Briſſonius *de Form. lib.IV*) morem viguiſſe, ut e Kal. Martiis locarentur; quo ſane ſpectat *l.58 pr. ff. de Uſufr.* Exponit enim ibi Ictus Scevola legis caſum, uti ſibi propoſitum fuerat, cui de iure reſponderet, nempe: *Defuncta fructuaria menſe Decembri, iam omnibus fructibus menſe Octobri per Colonos ſublatis, quaeſitum eſt, utrum penſio heredi fructuariae ſolvi deberet, quum fructuaria ante Kal. Martias, quibus penſio ſolvi deberet, deceſſerit*. Ita, ſi Pompeiis lis orta eſſet, dixiſſet utique: *ante Idus Auguſti*. Alterum porro eſt formula illa: *ex Idibus primis*, h. e. proxime advenientibus, qua concipi programmata ſolerent: quae ſane reſpondet illi, quae in *leg. 9 ff. qui potiores in pign. hab: qui balneum ex Kalendis proximis conduxerat*: ubi intelligendas eſſe *Kalendas Iulias*, idem legis contextus declarat. Heic autem perſpicuitatis gratia non tantum *ex Idibus primis in Idus ſextas*, quod ſatis fuerat, ſed plenius *ex Idibus Auguſti primis in Idus Auguſti ſextas*. Niſi mavis dicere, idcirco menſis nomen adpoſitum fuiſſe, quia praeter morem alieno tempore ea locatio peragenda proponebatur. Quod tamen vel ſic ſufficit, ut concludamus non ita certum huiuſmodi tempus fuiſſe, ut aliquando immutari non quiverit.

XX. Locatio in quinquennium.

Hanc autem locationem ex Idibus primis, ad uſque ſextas in quinquennium eſſe, ſatis per ſe patebat, verum ad omnem ambiguitatem tollendam, ſubditum fuit: *annos continuos quinque*. Quod in exemplum locationum privatarum in *luſtrum*, ſeu in integrum *quinquennium* ſtipulari ſolitas adiungi poteſt iis omnibus, quae fuſe diſputat Barnabas Briſſonius *lib. IV. de Form. cap. 70*.

XXI. Programma illud aedilitium.

Sed hactenus non admodum implexa erat programmatis noſtri ſententia; id vero, quod negotium faceſſit, ſunt poſtremae illae ſiglae *S. Q. D. L. E. N. C.* In iis autem nonniſi formulam ſolemnem, uſuque tritam contineri poſſe, quiſque ſtatim videt. Ecquis enim mente ſanus aenigma proponeret in re, quam clariſſimam eſſe oportet? Tales igitur illae ſiglae eſſe debuerunt, quae ſtatim a viatoribus inſpectae, ſuam ſententiam aperirent. Id autem certius evadet, ſi conſideres huiuſmodi programma Aedilitium fuiſſe, ut ſagaciſſimo Mazochio ſuboluit, qui *Aedilitium* illud vocat *l. c. p.309 n. 3*, etſi, cur ita adpellaret, oſtendere diſtulerit. Sed ratio procul dubio ea eſt, quod in programmate de *Balnei*, & *Venerii* locatione ſermo fiat. Quippe explorata res eſt, eorum locorum curam Aedilibus fuiſſe peculiariter demandatam, ut colligere licet ex Suetonio *in Tiber. c. 34*, ubi legimus: *dato Aedilibus negotio popinas ganeaſque uſque eo inhibendi, ut ne opera quidem piſtoria proponi venalia ſinerent*: & e Seneca *ep. 87*, ubi feſtiviſſime *balnea & popinas loca Aedilem metuentia* adpellat: *Invenies voluptatem circa balnea, & popinas, & loca Aedilem metuentia*; nec non ex aliis, quos refert Lipſius *de Magiſtr. Vet. Pop. Rom. cap. XV*, & in *Comment. ad Tac. Ann. IV 85*. Nec porro tabernae venalium,

(11) Vide Mazochium in *Tabul. Heracl. l. c.*

lium, & promercalium ab Aedilitia iurisdictione, ut omnes norunt, eximebantur, quales fuisse nongentum illas locandas verosimillimum est. Et quidem in programmate non a Iulia Felice locanda ea omnia proponebantur, sed in eius praediis illa esse sita notum fiebat; quippe locatio Aedilium nomine peragebatur.

XXII. Siglae explicantur. His igitur positis nonnisi Aedilitiam formulam in hisce sigliş contineri ducimus, easque propterea sic interpretandas remur: SI QVIS DOMI LENOCINIVM EXERCEAT NE CONDVCITO. Quo interdicto Lenonibus, & Meretriculis vetitum erat, ne praeter *Venerium* aliqua ex illis tabernis ad ganeas parandas abuterentur, quas unice venalitiis, mercatoribusque addictas volebant. Neu dicas eas tabernas cum pergulis scortationibus minus idoneas fuisse. Novimus enim ex Plauto *Pseud. I 2 28* in lenonum pergulis scortilla venalia fuisse proposita. Ad summam lenocinium facere tantummodo Balnei, & Venerei conductores (notum est enim ex Romanis legibus balneatores infamem eam artem exercuisse) sinebant Aediles, aliis in *domibus*, sive tabernis interdicebant. *Adpellatione* enim *domus* (ait Papinianus *ff. in L. Iul. de Adulter. L. 8 c. 2*) *habitationem quoque significari palam est*.

XXIII. Paullo diversa explicatio. Quod si quis interdictum illud de Lenocinio universos conductores, & in primis balneatores, qui nequitiae artifices erant, spectare putet, tum paullo aliter sic legat: *Si quis damnatum lenocinium exerceat ne conducito*. Etsi enim lenones praeter infamiae notam, nulla alia tenebantur poena, cum eam artem profitebantur, & per quaestuaria mancipia exercebant; attamen liberis abuti, & puerorum stupra, vel matronarum adulteria conciliare severissime Lege Iulia de Adulteriis fuerat interdictum, interminata criminosis adulterorum poena. Sic *L. 8 ff. in Leg. Iul. de Adulter.* §. *1* statuitur: *Qui domum suam, ut stuprum, adulteriumque cum aliena matre familias, vel cum masculo fieret, sciens praebuerit . . . . quasi adulter punitur*; & *L. 9* §. 2 *eodem tit.*: *Sed & si quis in agro, balneove stuprum praebuisset, comprehendi debet*. Eo igitur interdicto cautum fortasse fuit, ne mangones *Venerii* conductores satis se tutos ea Aedilitia venia putarent, & damnata huiusmodi flagitia, & in primis monstrosam Venerem in suis officinis pararent. Hanc alteram lectionem, explicationemque, si cui adrideat, non improbo; sed primam tueor, donec alia fortasse opportunior eruditis succurrat. Atque de locationis programmate satis.

XXIV. Aliae epigraphae alterius generis. Veniamus nunc ad alias eidem parieti adpictas epigraphas. Eae ad minus tres sunt diversa manu diversoque tempore impositae, ut ex varia characterum forma, colore, & inscriptorum nominibus patet. Atque eae nempe sunt, quae ad alterius generis programmata, privata scilicet auctoritate proposita, referri debent. Ut autem ipsarum sententia, & usus intelligatur, noverint lectores eiusdem exempli epigraphas passim in Pompeianis domorum parietibus iuxta tabernarum portas inveniri, in earumque initio constanter quarto casu adscriptum legi proprium viri alicuius nomen, qui plerumque *Aedilis*, aliquando *IIvir I. D.* vel *Quinquennalis* salutatur; postea subnecti in recto nomen aliud vel proprium, vel adpellativum; denique fere semper claudi curtata voce ROG., vel hisce siglis O. V. F. vel una, quae per compendium tria illa elementa simul referat, ut cernere est post vocem PROBVM in eadem tabula. Has ergo siglas facili negotio interpretandas reor: *Orat, Vt Faveat*, sicuti alia procul dubio explicanda est *Rogat*, ut aperte legitur *Tab. XIII n. 6*, vel *Rogat uti faveat*, sicut habes *Tab. X num. 2*. Itaque *num. 2* sententia erit: *A. Svettium Verum Aedilem Metelli orant, ut faveat; num. 3*: *L. Ceium Secundum Aedilem orant, ut faveat, Pronius, & Canthus*.

XXV. Cur eae proponerentur. Qua vero de caussa id fieri soleret, facile est divinare. Nempe venditores, & artifices, ut novi Aedilis, in cuius iurisdictionem veniebant, vel aliorum Magistratuum gratiam sibi demererentur, huiusmodi epigraphas proponebant, quae adclamationis simul, & commendationis vices gererent. Non alios autem plerumque esse, quam opifices, & tabernarios, qui eas proponerent, ipsae epigraphae dubitare non sinunt; praeter enim locum, ubi prostant, adpellativa opificum nomina id declarant. Sic legitur *Tab. XIII num. 6*: PHOEBVS CVM EMPTORIBVS SVIS, *Tab. VII n. 2*: SALINIENSES, *ibid. n. 3, 4*: MVLIONES, *Tab. X num. 2*: FVRNACATOR. Imo & Corpora, sive Conlegia Magistratuum opem hisce programmatis etiam implorabant, ut *Tab. VII n. 8*: ISIACI VNIVERSI, quod programma Isidis templo adpictum erat; & *Tab. X num. 1, & 2* VENERI, h. e. *Venerii artifices*, de quibus paullo ante differuimus. Aliquando nomen eius, qui Magistratus favorem imploraret, reticetur, ut *Tab. VII num. 5, & 6*, & *Tab. XI, & XII*, quod intel-

intelligi daretur ex loco ipso, ubi proposita erat epigraphe. Non alius enim esse poterat, quam opifex, vel venditor, ad cuius tabernam, vel domum adpingebatur.

XXVI. Honoris tituli siglis concepti.

Hinc Magistratuum nomina honorificis onerabant epithetis. Sic Aulum Svettium siglae V. A. S. P. P. D. R. P. salutant, h. e. *Virum Amplissimum Servatorem Populi Pompeiani Dignum Rei Publicae Probum:* sic *Tab. XI*: *Caium Iulium IIvirum I. D. Polibium Dig. Rei Publ.,* quod manifesto indicat siglas illas D. R. P., quae pluries occurrunt, non aliud significare, quam *Dignum Rei Publicae*; sic eadem in Tabula vides: *Svettium cum Epidio IIviros* I. D. O. V. F. DIG. SVNT, h. e. *digni sunt*. Alibi legitur V. B. h. e. *Virum Bonum*, ut bis in eadem *Tab. XI*, & *Tab. VII num. 6*.

XXVII. Adclamationes adiectae.

His denique aliquando subnectebant adclamationem in laetitiae argumentum quisque e sua arte petitam. Duas autem eiusmodi habes, alteram *Tab. X num. 2*, quae sic habet: A. VETTIVM FIRMVM AEDILEM ORAT VT FAVEAT DIGNVM REI PVBLICAE ORAT VT FAVEAT: haec utique repetitio exultationem satis indicat: deinde subnectitur; PILICREPI FACITE, h. e. qui pila heic luditis magno pilarum crepitu plaudite. Inscriptiones enim illae, quae ea tabula habentur externum balnei murum implebant, de quo modo sermonem fecimus. Hinc ibidem vides, quam epigraphen *Furnacator Secundo Aedili* posuit; & alteram, quam *Paquio Duumviro I. D. Venerii*. Etenim *Venerii*, ut supra docuimus, illi erant, qui *Venerio*, h. e. ganeo operam dabant, quod balneo adiunctum erat, non secus ac *Furnacator*, qui balnei fornacem succendebat, pro quo apud *Paul. Ictum Dig. 33 tit. 7 leg. 14* legitur *Fornacator*. Eodem etiam *Pilicrepi* pertinebant, ut bene vidit Lipsius in *Senecae Ep. 56*: *Pilicrepos vult intelligi eos, qui lusoria pila se exercebant in balneis, super tabulatis valde ex ictu crepantibus*. Idque datur intelligere ex inscriptione apud *Gruter. pag. 637 n. 1*; VRSVS TOGATVS VITREA QVI PRIMVS PILA LVSI DECENTER CVM MEIS LVSORIBVS LAVDANTE POPVLO MAXIMIS CLAMORIBVS THERMIS TRAIANI THERMIS AGRIPPAE ET TITI MVLTVM ET NERONIS SI TAMEN MIHI CREDITIS EGO SVM. OVANTES CONVENITE PILICREPI. Itaque falsi sunt, quotquot Pilicrepos esse duxerunt, qui pilos vellerent, ut Turnebus, Rhodiginus, aliique. Igitur *Pilicrepi facite* non aliud, puto, vult, quam pilas faciendo plausum edite; quo etiam sensu est illud: *Ovantes convenite Pilicrepi*. Alteram vero habes *Tab. XIII num. 7*: POSTVMIVM PROBVM AEDILEM POTHINVS ROGAT. Deinde: FER TVNNVM, h. e. THVNNVM; adspirationem enim Pothino Cetario excidisse non mirum. Et quidem non alia Cetario exultationis vox opportunior suppetebat, quam ut Thunni, h. e. maximi pisces in tanta laetitia sibi vendendi adferrentur.

Hisce etiam programmatis similia erant, quae non privato quidem nomine, sed publico proponebantur, & quibus felicitas de republica benemeritis adprecabatur; etsi non publica auctoritate, sed privatorum arbitrio fortasse id fieret. Tale est illud *Tab. XIII num. 3*, de quo disseruimus: POPIDIO RVFO INVICTO MVNIFICO III DEFENSORIBVS COLONORVM FELICITER. Eiusmodi etiam sunt, quae habes *Tab. IX num. 3*. DVOBVS. FABIIS. FELICITER, & *num. 5*; SATRIO. LVCRETIO. VALENTI. MVNIFICO. IV. SIBI. LIBERIS(12). FELICITER. PRO. VALENTE. EX. ROG. — XXVIII. Faustae adprecationes.

Postrema enim vox, quam interpretor *ex rogatu*, id, quod diximus, indicat, nempe propositam fuisse eam epigraphen in Valentis honorem ob eius munificentiam ex multorum *rogatu*; atque adeo contra ipsum Theatrum, ubi ludos ediderat (13), adpicta erat.

Ex hactenus autem dictis satis superque constare opinamur, Pompeios vetus Municipium fuisse cum pleno civitatis iure, non secus ac Herculaneum; eosdemque a Nerone, h. e. viginti circiter annos ante ultimum fatum, ius & cognomentum Coloniae fuisse adeptos: per quae tamen nulla τῆς πολιτείας facta est immutatio, sed tantummodo honoris adcessio. — XXIX. Conclusio.

CAP.

(12) H. e. *quatuor eius liberis*.

(13) Exstat ea epigraphe illi parieti adpicta, qui posticam scenae portam respicit. Alia vero (de qua paullo ante sermonem habuimus, signata *Tab. IX num. 6*), qua ipsius Lucretii Valentis ludi indicuntur, est contra posita ad eius portae laevam.

CAP. XI.

De ultimo Herculanei, Pompeiorum, Stabiarumque exitio : deque illius vastitatis phaenomenis.

I. Quo anno Titiana vastitas adciderit.

SEd iam ad ultimum harum urbium fatum edisserendum adcedamus, in quo non pauca scitu dignissima investigare nobis licebit. Et primo quidem quo anno, qua tempestate, quo die tantae urbes ex hominum oculis disparuerint, inquiramus. Sane, quod ad annum adtinet, concors est veterum testimonium tantam cladem primo Titi imperantis anno consignantium, Ita Xiphylinus ex Dione *lib.LX cap.21, 24*: Eusebius *in Chronico*, Zonaras *ann.* 82, Nicephorus *Hist. Eccl. lib.II cap.* 2, Eutropius *Rer. Rom. lib. IX*, & Orosius *lib. I cap. 6*, Cum autem inter Chronologos constet, Vespasianum Patrem VIII Kal. Iun. anno U.C.832 & vulgaris aerae 79 occubuisse, cui statim Titus suffectus fuit; eumdem annum tanto excidio infamem fuisse indolemus, siquidem ipsum Regni eius clementissimi initium funestavit.

II. Quo anni tempore, quo die.

Quo autem anni tempore excidium illud evenerit, ex Dionis epitome innotescit; ait enim l. c. κατ' αυτο το φθινοπωρον h. e. *autumno iam ad exitum vergente*, ut Leunclavius, & Tillemontius animadverterunt, praeeunte Stephano; seu pressius *sub ipsum Autumni exitum*; non vero *sub Autumni tempus*, ut Blancus Xiphylini interpres reddit. Is enim fortasse, ut C. Plinio, apud quem *ep.16 lib.VI* notari solet *IX Kal. Sept.*, concineret, ita vertere maluit; sed in mendo Plinii textum cubare, plurima ex effossis urbibus arguunt indicia. Etenim inter alia tam remotae antiquitatis κειμηλια, quae in suo gazophilacio Rex noster beatissimus servat, non deest omnigena fructuum poenus, qui igne licet exusti, nativam formam nitidissime praeferunt. Hos inter fructus cernere est castaneas, caricas, uvamque passam, qui sane fructus in nostra Campania non ante mensem Octobrem & colliguntur, & exsiccantur: quod satis excludere valet in Plinio lectionem *IX Kal. Sept.* Sed & alia vulgaris lectio *Nov. Kal.* valde suspecta est. Etenim cernere est etiam in Regiis thecis pinus, earumque nucleos, quae non ante Novembris idus apud nos colligi mos est, nec ex antecedenti anno nuclei in pinu inclusi, quin putrescant, servari commode queunt; praeterea dactilos, qui non ante brumam ex Oriente huc adveniunt. Quid vero, quod minime dubia invenimus in excavationibus indicia, rigescente iam hyeme illarum urbium incolas Vesuvii adgestionibus fuisse oppressos? Pompeiis enim pavimentum musivi operis tapeto stratum fuisse deprehendimus, & in domus cuiusdam atrio extincti ignis, quo circumstantes calefieri oportuit, reliquias agnovimus. Quibus sane argumentis persuasissimum nobis est, verissime a Dione dictum κατ' αυτο φθινοπωρον, stricteque interpretandum, *sub ipsum autumni exitum*. Hinc quando variae Plinii lectiones amanuensium erratum manifesto in notis numericis arguunt, obvium nobis erit refingere *IX Kal. Decembris*. In *nono* enim omnes fere lectiones conveniunt; siquidem ex ipsa nota IX, vel *Non.* alii eruerunt illud *Novembris*, & propterea verum mensis nomen, quod post *Kal.* sequebatur, eraserunt; alii vero de suo addiderunt illud *Septemb.* ut mensis nomen, quod fortasse evanuerat, supplerent; alii denique inepte nimis, sed religiosius illud *Non. Kal.* retinuerunt (1). *Nonus* igitur *Kal.* De-

(1) Ut pateat, quam variae sint hoc in κομματι Codicum tum manuscriptorum, tum editorum lectiones, libenter adscribam, quae eruditissimus diligentissimusque Auctor *Disquisitionum Plinianarum lib.V p.* 18, adnotavit: „ Ex Codicum „ inconstantia (quam primus omnium notavit „ Catanaeus) diem Pliniani obitus referre non „ posse indoluit Palermus, cum in uno *VIII. Kal.* „ *Septembr.*, in altero *III Non, Novembr.* obiisse „ ipso referente scriptitetur. Duo Ambrosianae „ Bibliothecae membranacea exemplaria, cum „ hanc Plinii iunioris epistolam exhibeant, ine„ pte legunt *Nonum Kal.*, nec differt alter Bi„ bliothecae *Capitularis* Mediolanensis, ubi *Non.* „ *Kal.* quod pariter in editione epistolarum prin„ cipe anni 1471 inrepsit. In pluribus naturalis „ historiae exemplaribus *VIIII Kal.* In Escoria„ lensi Plinii Caecilii codice *Nonas Kalendas*. In „ aliis *VIII Kal.* Adparet ex iis Aldino exem„ plari comparatis addendum *Septembres*: neque „ unicus in iis omissus lectorem a vera scriptione „ *IX Kal. Septemb.* debet avertere. Nescio igitur „ cur Baptista Palmerius, & Alexander Benedi„ ctus exhibeant *Non. Kal.* nulla mensis habita „ ratione, quod insulsum omnino. Joannes Ar„ duinus habet *I Cal. Nov.*, alii *Kal.* seu *Cal.* „ *Novemb.*, quos inter Aldi nomine usurpato „ Andreas Asulanus pugnantia genero edens, „ qui in Plinii Caecilii epistolis ubique vulga„ vit *Non. Cal. Sept.* Asulano conveniunt Bru„ ciolus, Dalecampius, Recupitus, Proustius „ Gellii enarrator, Tillemontius, Sarnellus, Se„ thus Calvisius, Joh. Albertus Fabricius. Nea„ politana Plinii Caecilii Epistolarum editio ra„ ro exemplo in idem collineat *Novembris Ka*„ *lendar.* " Haec Cl. Auctor. E quibus vide quam multi conveniant in *Non. Kal.* vel *IX. Kal.* suppresso mensis nomine, quam pauci vero *Septembr.* exhibeant. Itaque vel legendum *Novembris Kal.* quid enim facilius, quam pro *Nov.* inrepserit *Non.* vel potius, si liberum est mensis nomen adponere, hoc mihi erit *Decembris*, non utique *Septembris*.

Decembris, cum autumnus iam inclinaret, exitialem harum Urbium fuisse verosimillimum adparet.

III.
E quibus Historicis petenda.

Quanta autem ea clades fuerit, nosmet oculati testes ex earumdem effossionibus contemplamur. Iuvabit tamen & huc veterum loca adferre, ut mutuam ex nostris animadversionibus lucem adcipiant. Quam vellem ex Dionis adcuratissima historia, cuius magna ex parte iacturam fecimus, saltem frustum illud, quo Vesuvinae huius eruptionis descriptio continebatur, ad nos integrum pervenisset. Nam ex tantulo eius compendio, quod nobis Xiphylinus reliquit, potest intelligi primum, quam exacte Vesuvii, quae tum erat facies, ab eo descripta, deinde & inlata per eumdem Campaniae pernicies, quanta subtilitate narrata ab auctore diligentissimo fuerit: quem quidem, utpote in vicino (2) commorantem loca adfecta lustrasse omnia, & in rem praesentem contemplatum necesse est. Nunc Xiphylini breviario, quando aliud non suppetit, contenti simus oportet; praesertim cum adcuratissimas duas C. Plinii epistolas decimam sextam scilicet, & vicesimam *lib. VI* ad Cornelium Tacitum scriptas forte fortuna superstites habeamus, quibus & quae avunculo suo ad rei novitatem, & periculum cum classe Retinam adcurrenti adciderint, & quorum ipse Miseni relictus testis fuit, locupletissime narrat. Si enim cum hisce Plinianis epistolis Xiphylini narratio componatur, plenissimam memorandae illius cladis historiam habebimus, qua duce, omnia, quae in eruendis hisce urbibus phaenomena observare datum est, commode explicare poterimus.

IV.
Plutarchi luculentissimum testimonium.

Quid vero, quod non desunt alia auctorum testimonia, quae lucem nobis offundunt? quos inter eminet doctissimus Plutarchus, qui eius calamitatis meminit in *lib. Cur Pythia nunc non reddat oracula carmine*, cuius pulcherrimum locum in antecessum recitare iuvat; paucis enim praecipuas illius eruptionis περιστασεις expedit. Itaque in eo Dialogo inducitur Zous vaticinationibus auctoritatem ex eo concilians, quod, quae recens ex Vesuvina sub Tito exardescentia vastitas Campaniae adciderat, ea Sybillinis carminibus tanto ante fuerit praenuntiata, atque ait: ταυτι τε τα προσφατα, και νεα παθη περι τε Κυμην, και Δικαιαρχειαν ουχ υμνουμενα παλαι και αδομενα δια των Σιβυλλειων ο χρονος ωσπερ οφειλων αποδεδωκεν; εκρηξεις πυρος ορειου, και ζεσεις θαλασσιας, και πετρων, και φλεγμονων υπο πνευματος αναρριψεις, και φθορας πολεων αμα τοσουτων και τηλικουτων, ως μεθ' ημεραν επελθουσιν αγνοιαν ειναι, και ασαφειαν, οπου κατωκηντο, της χωρας συγκεχυμενης. *Haec vero, quae recens (3) adciderunt circa Cumas, & Dicearchiam clades, nonne iam olim Sybillinis decantata carminibus tempus velut ea debens persolvit? eruptionem, inquam, montani ignis, ebullitiones marinas, saxa & flagrantium massarum tamquam ingentis vi spiritus eiectationes; ad haec tot, tantarumque urbium interitum, ut, qui ea loca interdiu adeunt, ubinam conditae fuerint, decernere nequeant: usque adeo regionis illius confusa est facies (4).* Quae Plutarchi verba Sybillini oraculi (quod utinam integrum recitasset!) sententiam continentia pro vera historia adcipere debemus, tum quia procul dubio post rem gestam carminibus per otium ab impostore aliquo consignata fuerant, tum quia ab adeo emunctae naris Philosopho, cuius aetate excidia illa evenerant, tamquam facta indubia, & nulli non cognita adlegantur.

V.
Tria illius cladis phaenomena praecipua.

Habemus igitur tria potissima memorandae illius vastitatis phaenomena simul & causas, ignis scilicet eruptiones, maritimas ebullitiones, & saxorum, pumicumque (id enim indicare vox φλεγμονων mox aperiemus) eiaculationes, a quibus tot, ac tantae urbes perierunt. His autem praelibatis nunc Plinio, & Xiphylino ducibus ad nostras excavationes adcedamus, ut ex istorum narrationibus, quae deprehendere licuit, explicemus, & illis invicem certior constet fides.

VI.
Terraemotus praenuncii.

Principio igitur terrae motus eruptionis illius quasi praenuncios, & comites fuisse ambo narrant. Dion apud Xiphyl.: σεισμοι εξαιφνης σφοδροι εγινοντο, ωστε και το πεδιον εκεινο παν αναβραττεσθαι, και τα ακρα αναπηδαν, *terrae motus repente ita graves facti, ut omnis ea planities fervore quodam succuteretur, & summa quaeque subsultarent.* Cui respondet Plinius *lib. VI ep. 20 §. 3: praecesserat per multos dies tremor terrae minus formidolosus, quia Campaniae solitus: illa vero nocte (5) ita invaluit, ut non moveri omnia, sed everti crederentur; & Ep. 16*, ait: *crebris vastisque tremoribus, & quasi emota*

(2) Idem Dio in Severiana eiusdem montis eruptione: *Per eos dies resplenduit in monte Vesuvio ignis maximus, in eoque tanti mugitus exstiterunt, ut Capuam usque exaudirentur: in qua equidem civitate, quamdiu in Italia commoror, habitare soleo; nam eum potissimum locum mibi delegi.*

(3) Προσφατα παθη, *recentes clades* vocat, quia, si haec Plutarchus sub Traiano scripserit, vix anni XX, vel XXX ab re gesta effluxerunt. Sub Tito enim tricesimum circiter annum ipse egisse videtur.

(4) De eodem, vel de plane gemello oraculo verba facit in *lib. de sera Numinis vindicta pag. 548.*

(5) Pridie iam occoeperat eruptio.

emota ſedibus ſuis nunc huc, nunc illuc abire, aut referri videantur, eadem ſcilicet nocte, cum eius avunculus Miſeno eſſet profectus; & infra ſequenti mane *multas formidines* paſſos eſſe dicit: *Nam vehicula, quae produci iuſſeramus, quamquam in planiſſimo campo, in contrarias partes agebantur, ac ne lapidibus quidem fulta in eodem veſtigio quieſcebant*. Terrae motibus igitur iam pridem adeo adflictae fuerant miſerae urbes cum tota vicinia, ut ipſis fere adſueverint; quare *Campaniae ſolitos* adpellat Plinius. Eoque reſpicit etiam Dion, cum ait: *repente ita graves facti*; antea enim, etſi non adeo graves, frequentes tamen fuerant.

VII. Quando terraemotus coeperint.

Occoeperat autem terrae motibus Campania labefactari iam uſque a decimo Neronis anno, h.e. ſedecim ante annos, & menſes IX, cuius rei meminit *Seneca Natural. lib. VI*: *Pompeios celebrem Campaniae urbem deſediſſe terrae motu vexatis, quaecumque adiacebant, regionibus . . . audivimus. Nonis Februarii fuit terrae motus hic Regulo & Virginio Coſſ. . . .* (6) *& Herculanenſis oppidi pars ruit, dubieque ſtant etiam, quae relicta ſunt*. Hinc in erutis inſcriptionibus invenimus Pompeiis *Templum Iſidis terrae motu conlapſum a Popidio* fuiſſe reſtitutum, & Herculanei *Baſilicam, Murum, Portas a Nonio Balbo P. S.* facta (7), itemque *templum Matris Deum terrae motu conlapſum a Veſpaſiano reſtitutum*.

VIII. Inventa a nobis eorum indicia.

Non igitur penitus *deſederant* (8), ut Peregrinius, & poſt eum Reimarus putarunt; imo conlapſa aedificia partim actutum incolae reſtituerant, partim adhuc reficiebant, cum a Veſuvio oppreſſi fuerunt. Sic utraque in urbe theatra ſub aſcia eſſe deprehendimus. In Herculanenſi enim cementorum vim, & marmorum fragmenta, & epigraphas in orcheſtram comportatas invenimus, & theatrum ipſum a ſua primaeva forma deſciviſſe cognovimus, ut infra *part. II cap. 3* narrabimus. Pompeiis vero, etſi magnum theatrum, quod ſub dio exſtat, aliena manu iamdiu erutum, & marmoribus, ſigniſque expoliatum invenerimus, in porticu tamen ſuperiori lapides, cementa, tegulaſque, imbriceſque inlata, uti etiam in ſubdiali ſepto, quod poſt ſcenam eſt, tegulas adgeſtas cum romanis numeris carbone ſignatis, nec non marmoreae ſtatuae truncum repoſita deprehendimus. In theatro autem tecto, quod ad laevam eſt, quodque intactum adhuc fuerat, magnam cementorum vim, & columnarum fragmina in locum unum prope ſcenam comportata adparuerunt, ut certo indicio fuerit, ea eſſe alicuius aedificii reliquias, quod iamdiu terrae motibus fuerat proſtratum, quodque reparare iam iam moliebantur. Quae omnia procul dubio indigitant, ruinas terrae motu partas, ſed longe ante ultimum illarum urbium fatum. Obſervare tamen licuit alias aedes proſtratas illarum concuſſionum vi, quae Veſuvii eruptionem vel ſtatim praeceſſerunt, vel comitatae ſunt. Rudera enim partim veteri urbis ſolo, partim ipſis pumicibus ſuperiacent (9). Neque dicas adgeſtorum pumicum, vel cineris pondere peſſum iviſſe; ſiquidem, ut erant inclinato tectorum fornice aedes omnes coopertae, huiuſmodi pumices reſidere in tectis non poterant, ſed ponderoſae grandinis modo in declive ferebantur. Id prae ceteris arguiſſe licuit in Iſidis templo. In eius enim poſtico ſcheletrum invenimus ad marmoream, quae inibi erat, menſam, cui erant impoſita gallinae oſſa, ovorum putamina, & lutea vaſa, ut inde certum argumentum capias, hominem iſtum, fortaſſe templi Aedituum, inter edendum camerae ruina terrae motu conlapſae fuiſſe oppreſſum, antequam pumicum imbre urbs foret conſepulta. Nec enim cenſemus, eum hominem tam placide menſae adcubuiſſe, dum ſua urbs illo grandine obrueretur, ut talia portenta negligeret. Non ſecus Herculanei unam atque alteram domum ſolo proſtratam invenimus, dum aliae circum recta ſtarent: quod apertiſſime indicat, non pumicoſi illius torrentis, qui urbem totam obruit, impetu paucas illas ſparſim fuiſſe peſſumdatas, ſed ſubterraneis concuſſionibus, aliter omnes aeque proſtratae viſerentur. Sed iam ex praeludio ad ipſam tragoediam adcedamus.

IX. Eruptionis exordium.

Sequitur Xiphylinus: *και ανεθορον πρωτον μεν λιθοι ὑπερμεγεθεις, ὥστε και ες αυτα τα ακρα εξικεσθαι,*

(6) Tacitus anno ante conſignat ſub Coſſ. P. Mario Celſo, & L. Aſinio Gallo *Annal. XI* §.22: *motu terrae celebre Campaniae oppidum Pompeii magna ex parte proruit*.

(7) Non alia ſane de cauſa, quam quia terrae motibus conlapſa. Nonium enim adhuc in vivis fuiſſe, cum urbs ſepulta fuit, arguimus ex inſcriptione in theatro inventa.

(8) Pincianus in ſuis optimis libris *conſediſſe* reperit: quod praeferendum puto. Nam alterum illud *deſediſſe* notaret, id oppidum hiatu terrae penitus abſorptum, quod falſum eſt; quia illi cladi ſuperfuit, ſtetitque ad Titi tempora. At *conſediſſe* tantumdem eſt, ac concidiſſe.

(9) Certe Miſeni teſte Plinio *ep.* 20 illa nocte aedificia corruerant: *iam quaſſatis circumiacentibus tectis, quamquam in aperto loco, anguſto tamen, magnus & certus ruinae metus*.

κεσθαι, επειτα πυρ πολυ, και καπνος απλετος: *exilire primum praegrandes lapides, ut in ipſos montis vertices redirent, deinde immenſa copia ignis, fumique.* Habemus igitur praegrandes lapides, ipſos nempe disiecti montis parietes, qui interno impulſu in aëra ſubſilire, ſed ſuomet pondere in ipſos vertices redibant. Qua data porta ſtatim ignis cum fumo prodire; quae eſt ipſa εκρηξις πυρος ορειου, *eruptio montani ignis* a Plutarcho commemorata, & a Martiali eruptioni coevo, qui ſatis adpoſite cecinit *lib. I*:

Cuncta iacent flammis & triſti merſa favilla;

& a Statio item *Silv. III:*

Non adeo Veſuvinus apex, & flammea diri
Montis hyems trepidis exhauſit civibus urbes.

X. Quae materies eructata.

Sed cuius naturae erat ignis ille? Falſo quidem putarunt non pauci, eiuſdem fere naturae fuiſſe, ac liqueſcentes ignis torrentes, h. e. materiae plus minus vitreſcentis, quos vulgo *lavas* adpellant noſtrates, quique poſtea frigefacti in duros lapides molares concreſcunt, uti Veſuvio ſollemne eſt; nullum enim huiuſmodi materiae veſtigium in obrutis urbibus adparet. Audiamus igitur Plinium, qui rem acu tetigit. Narrat enim avunculum ſuum, etſi recto curſu Retinam properaſſet, appellere tamen cum triremibus non potuiſſe, quia *iam navibus cinis inciderat, quo propius adcederet, calidior & denſior; iam pumices etiam, nigrique & ambuſti & fracti igne lapides: iam vadum ſubitum, ruinaque montis litora obſtantia*. E quibus verbis manifeſto eruimus igneum illum torrentem, a quo Herculaneum, & adiacens Retina periere, cinere & ignitis lapidibus conſtitiſſe, quorum leviores vento impulſi ſupervolarent, & *navibus inciderent*, maior vero pars ſpiſſitudine ſua gravior, praeceps per declive volveretur ad mare uſque; adeo ut *vadum ſubitum* (10) efformaret, & *litora* navibus *obſtarent ob montis ruinam*.

XI. Noſtrae in eam materiem obſervationes.

Quae quanta cum veritate Plinius dixerit, unicuique rerum naturalium amatori licet nunc deprehendere. Inveſtiganti enim cuique patet, ingentem illam materiae vim, cui ad palmos fere LXXX ſubeſt Herculaneum, aliud non eſſe, quam terrae congeriem modo plus, modo minus tenuem, alicubi etiam arenoſam, nigris, pellucidiſque micis, quod *talcum* vocitant, ſpiſſam: in ea autem intermixta invenies tum calcareorum, tum vulcanicorum lapidum ſchidia, in primis vero alborum pumicum vim figura ferme rotunda, vel certe angulis exeſis. Quae tota materiae compages ita hodie ferruminata eſt, ut verum tophum imitetur ſatis durum, qui ferro incidi oporteat, praeſertim qua parte plus lapillorum, ſive pumicum copiam continet: contra vero, ubi nihil, vel fere nihil pumicum eſt, minime compactum deprehenditur. Huiuſmodi autem materiae adgeſtio ad mare uſque protenditur, ibique ad palmos LXII adſurgit, ut videre eſt in portu Granatelli: longe autem tum in mare procurriſſe exploratum eſt: extenditur vero hinc inde ad milliaria ferme octo, h. e. a villa, quam vocant *Torre dell' Annunciata*, ad uſque Leucopetram, ubi Torellae Principis exſtat domus (11). Neque dubitari poteſt, quin uno eodemque tempore tanta ſoli ſuperficies fuerit contecta. Materies enim uniformis ubique eſt, & paſſim vetera aedificia eidem ſubpoſita inveniuntur; licet non ubique aeque alta ſit, praeſertim ad eius extremitates, quod magis noſtram firmat opinionem. Eidem vero topho alia ſuperiacet ſtratura palmorum fere trium terrae cuiuſdam ſubtilis, & argilloſae, de qua modo verba faciemus. Interim nemo inficias Plinio iverit, *qui cinere, ambuſtis pumicibus, & fractis igne lapidibus ſubitum in mare vadum* efformatum narrat; haec enim ipſa Herculaneum operuiſſe, & in mare procurriſſe deprehendimus.

XII. Ipſa materies dicta eſt ignis.

At eadem procul dubio materies e monte eructata ipſe ignis erat, qui cum a Xiphylino, tum a Plutarcho commemoratur, & qui ſatis apte a Martiale dicta eſt *triſtis favilla*, qua urbes ſunt ſubmerſae; illa enim non ſolum *calida*, ut Plinius in mare expertus eſt, ſed omnino inflammata, & candens e monte effundebatur. Huius rei idoneum ſane teſtem habemus ipſum Plinium, qui paullo infra narrans, quod inſequenti nocte avunculus Stabiis paſſus eſt, ait: *Interim e Veſuvio monte pluribus locis latiſſimae flammae, altaque incendia relucebant, quorum fulgor & claritas tenebris noctis excitabatur*. Quibus verbis, ut Philoſophum decebat, non modo *flammas* & *incendia* e Veſuvio erupiſſe teſtatur, ſed etiam cauſam adſignat, cur inter-

(10) Male quidem Tillemontius in *Titi Vita art.* 6. verba illa *vadum ſubitum* pro liqueſcentis ignis torrente interpretatur; quare opportune Cl. Seraus in *Veſuv. Hiſt. pag.* 48 ſic ſcripſit: *Potius putaverim immenſo cineris, arenae, lapidumque nimbo in eum locum incumbente maritimae orae fundum oppletum adceſſum quadriremi, ſtationemque opportunam negaviſſe.*

(11) A Veſuvio ad litus Herculanenſe ſunt ferme milliaria V; hinc hujuſmodi materies texit minimum XX milliaria quadrata.

interdiu Plinio avunculo ſuo ad Retinam adcedenti ea flamma, quae Herculaneum verſus ſe effuderat, conſpicua non fuerit: quia nempe nonniſi *tenebris noctis fulgor & claritas excitabatur*. Sed huius rei nos quoque teſtes ſumus locupletiſſimi, qui Veſuvii ignes nonniſi noctu rubeſcere cernimus, interdiu e fumi tantum veſtigiis, quo ignitus torrens proceſſerit, dignoſcimus. Idemque experti fuimus in primis anno 1779 cum VI Idus Auguſti Veſuvius noctu incredibili terrore univerſos Campaniae incolas perculit, flammas & incendia in miram altitudinem propellens, artificialis ignis inſtar; eiuſque ignis materies aliud non eſſe deprehendimus, quam inflammatos candenteſque lapides, & ambuſtos nigroſque pumices, qui in altum ſublati, nubiſque inſtar vento rapti ſeptentrionem verſus ſeſe effuderunt in Octaviani agros, & in Apuliam uſque devenerunt. Qua materie iterum inſequenti die ſeſe exoneravit; ſed eam eruptionem vix aut ne vix quidem noſtri homines in urbe Neapoli obſervarunt: non aliud enim, quam ingens fumi nubes tum nobis adparuit.

XIII. Eius inflammationis indicia. Sed quando nec Plinium teſtem haberemus, nec longa nos experientia doctiores reddidiſſet, ipſamet effoſſionum Herculanenſium inſpectio ſatis nos de illius materiae inflammatione certos faceret. Inveniuntur enim paſſim in ea ligna exuſta, & in veriſſimorum carbonum naturam commutata, eodemque modo combuſta quotquot combuſtibilem habet naturam, cuius inſtar ſunt Herculanenſes Papiri (12). Metalla vero, & vitra minime quidem fuſa Herculanei invenimus, ſed tantum Pompeiis, cum alicubi duro lapidi adhaerent: id quod argumento eſt, non eam caloris vim a cinere, & ſpongioſis pumicibus in aperto aëre decurrentibus ſervari potuiſſe, quae a lapidibus igne fuſis contineretur, ac ſervaretur. Satis igitur & ex veterum teſtimonio, & ex recentibus inſpectionibus exploratum habemus, quo igne, quave materie adgeſta Herculaneum peſſum iverit: non quidem liquido ignis torrente, de quo aequalium nemo verba fecit (13), nec ullum invenimus veſtigium, ſed inflammato cinere, pumicibuſque.

XIV. Quomodo ea fuerit exploſa. Vnum fortaſſe cognoſcere quaerent naturalium rerum indagatores, quo nempe pacto tantum materiae in ſubpoſitam plagam inciderit, per aëra ne ventorum ope delatum, an per montis declive decurrens? Hoc alterum profecto adſtruimus; id enim produnt lapilli, qui pene ſphoerici in Herculanenſi topho inveniuntur; nonniſi enim attritu, & rotatione irregularis pumicum iſtorum figura, qualis alibi paſſim cernitur, in ſphoeroidicam mutari poterat, unde ipſius tophi coagmentatio. Norunt enim vel tyrones in phyſicis, huiuſmodi lapillos anguloſos in ſolidam maſſam coagmentari non poſſe, niſi attritu & anguli conterantur, & minutioribus fragmentis interſtitia oppleantur. Tum enim vero longo temporis tractu, aquis permeantibus, & ferri particulas, quibus ipſi pumices ſcatent, ſenſim diſſolventibus (id quod luteus tophi color ſatis indicat), tota maſſa plus minus ferruminatur, & in tophum concreſcit. Id autem liquido dignoſci poteſt ex ipſiſmet pumicibus, quos in eodem tractu eo minus conglutinatos obſervabis, quo ſuperius adſcendes, & ſub ipſum montem penitus diſſolutos; non alia ſane de cauſa, quam quia rotari, & frangi minus potuere. Sic etiam in toto illo tractu, qui a Pompeiis per Nuceriam, & Stabias ad uſque contra poſitos Apenninos, quo grandinis inſtar lapilli ceciderunt, horum vim invenies nuſquam coagmantatam, niſi ubi in praeceps devolvi, & atteri datum eſt (14).

XV. Nec aquis, nec vento fuit delata. At quo pacto inquies huiuſmodi farrago e monte exploſa minime liqueſcens tanta celeritate, & tam longe per ſolum non admodum declive procurrere potuit? Id enim vero difficultatis caput videtur. Cave enim credas, quod aliquot ſibi perſuaſerunt, huiuſmodi materiem aquarum vi illuc devectam fuiſſe. Si enim aquis immixta defluxiſſet, nec eum caloris gradum ſervaſſet, quo ligna comburerentur, nec, quod caput eſt, omnia ex aequo obtexiſſet; ſed ex liquidorum lege ima petiiſſet; non ſecus ac eveniſſe didicimus anno 1631, cum valles omnes, & profunda quaeque vulcanicis eiectamentis aquarum impe-

(12) Inventa ſunt etiam alicubi ligna vix aut ne vix quidem uſtulata, ſed quae aedium ruderibus obruerentur.

(13) Etſi veteribus non eſſent ignoti liqueſcentis ignis fontes ab Aetna eructati, quos idoneis verbis expreſſerunt tam Graeci, quam Latini, ut Strabo *lib. VI*, & Virg. *Georg. IV*: *Vidimus undantem ruptis fornacibus Aethnam, Flammarum globos, liquefactaque volvere ſaxa*.

(14) Id obſervandum Stabiis, & proprie, qua ad Puteanum Templum aſcenditur, ubi in magno calcarei montis hiatu tophum concretum Herculanenſi ſimilem vides; qui tophus nonniſi a ſuperpoſitis pumicibus, qui aquarum impetu in praeceps delati, attritique fuerunt, coaluit. Contra vero poſt Pompeios Stabias verſus cernere eſt lapillos Sarni aquis perpetuo humeſcentes colorem quidem nativum in croceum, & ſubnigrum mutaſſe, ſed adhuc diſſolutos perſtare.

impetu propulsis oppleta, & complanata fuerunt. Nec temere tibi persuadeas e summo crateris hiatu materiem sic in altum fuisse propulsam, ut nostris oculis anno 1779 conspeximus. Eo sane pacto ventorum vi delata, parabolam describens, grandinis instar, in subiectas terras, exhausta omni vi primitus impressa, suomet pondere recidisset, uti Pompeiis paullo post decidit; sed quin huic hypothesi adquiescamus, obstant, quae observavimus. Nec ventus enim, qui tum spirabat meridionalis, ut ex secunda Plinii navigatione discimus, in Herculanei plagam lapillos detulisset, nec in tophum ipsi unquam coaluissent, ut modo diximus, sed omnino dissoluti, quales Pompeiis inveniuntur, mansissent.

XVI. Quo pacto infra descenderit. Restat igitur, ut rem sic evenisse concipiamus. Principio cum interno impetu ingens materiae vis e montis imo in altum propelleretur, obstructo adhuc hiatu, superimposita humus obsistere: hinc telluris tremor, concussiones, boatus. Mox tamen cum maiore nisu sibi viam aperuisset, & obstantem materiem extulisset, illa ingenti, qua erat, mole nec in multam altitudinem levari, nec ventis se credere potuit, sed recidere statim in ipsam voraginem, & exeunti obsistere; adeo ut e duplici hac vi, altera scilicet sursum materiem propellente, altera deorsum ferente fieret, ut collisione ista materies obliquo motu eiaculata, umbellae instar, expanderetur in montis girum, non secus ac aqua, cum e syphunculo exiliens in obicem incurrit. Verum cum in illo tantum montis latere, qua mare spectat, re vera expansa inveniatur, dicamus oportet, montis orificium vel non aeque complanatum ante eruptionem fuisse, & coni instar oblique truncati, meridiem versus inclinasse, vel potius hanc figuram primo impetu coepisse, cum disiecta orificii superficies fuit. Si enim ita concipias hiatum mare versus inclinatum, facili negotio adstrues, cur materiae inter se collidentis expansio tantummodo Herculaneum versus perficeretur, & quo pacto omnia subposita ex aequo operiret.

XVII. Disrupta tum montis latera. Sed & alia procul dubio fuit via, qua *exusta viscera*, ut Marcellini verbis utar, mons *evomuit* tam continenti impetu, ut ad inferam plagam brevissimo temporis spatio pervenerint; e disrupto scilicet eo ipso occidentali latere, quod fortasse debilius erat. Id solemne esse ignivomo huic monti, & maiores tradiderunt, & nos ipsi pluries testes fuimus, & ratio ipsa suadet; ita ut mirum fuerit, si in maxima omnium eruptione, cum incredibilem materiae vim congestam visceribus premeret, ex uno verticali meatu, & quidem obstructo, omnem eructasset, quin elastica conclusi ignis vi totus disiiceretur.

Quid vero quod veteres coaevi id apertissime testantur? Principio enim iam ante Titi tempora cavernosos meatus Vesuvium ad radices habuisse praeter summi crateris hiatum, discimus cum e Strabone, tum a Lucio Floro. Ille enim *lib.V pag.247* cavernarum meminit: Ουεσουιος εκ δε της οψεως τεφρωδης, και κοιλαδας φαινει συριγγωδεις πετρων αιθαλωδων κατα την χροαν, ως αν εκβεβρωμενων υπο πυρος: *Vesuvius & adspectu cinereus est, & cavitates in fistularum morem ostendit, lapidibus colore fuliginosis, tamquam igne exesis.* Illae igitur fistulosae cavitates, per quas procul dubio olim eructaverat ignem, sic patebant adhuc, ut Geographus inde vulcanicae montis naturae indicium sumeret. Florus vero *lib.III Rer. Rom.* cavernas illas ad eius radices fuisse positas narrat, & in interna montis permeasse, ita ut Spartacus cum suis, *quum ibi obsiderentur a Clodio Glabro, per fauces cavi montis vitigineis delapsi vinculis ad imas eius radices, & exitu invio, nihil tale opinantis ducis subito impetu castra rapuerint.* Si igitur huiusmodi spiraculis patentibus iam antea mons praeditus erat, admodum verisimile est, in tanta inflammatione vel ex iisdem meatibus, vel ex novis rimis fatiscentem montem flammas eructasse. XVIII. Ante Titum rimae in monte exstabant.

Et re quidem vera non ex uno vertice flammas illum evomuisse Plinius narrat, sed e pluribus locis, cum ait: *interim e monte Vesuvio pluribus locis latissimae flammae, altaque incendia relucebant*; ita ut eius avunculus trepido Pomponiano *in remedium formidinis dictitaret, agrestium trepidatione igni relictas, desertasque terras ardere.* Observa autem verborum Plinii proprietatem: alias enim adpellat *flammas latissimas*, quae scilicet e radicibus erumpentes in subiectum solum late procurrebant, alia vero dicit *alta incendia*, quae scilicet in sublime ex alto vertice sustollebantur. Nec aliud profecto innuerat in recitatis superius verbis, cum ait: *ruina montis litora obstetisse*. Non enim ruinam montem passum esse diceret, nisi fractus disiectusque in costis mox adparuisset. Sed quo in loco huiusmodi ruina fuerit, tene ex Silio Italico, qui quasi Plinii verba commentans cecinit *lib.22:* XIX. Plinius, & Silius aperte testantur.

Monstrantur Vesava iuga, atque in vertice summo
Depasti flammis scopuli, fractusque ruina
Mons circum . . .

Ubi

Vbi non poterat ſane adcuratius diſtinguere, quae ſua aetate monſtrabantur Veſuvinae cladis monumenta, hoc eſt *ſummum verticem*, unde emiſſi fuerant *depaſti flammis ſcopuli*, & montem ipſum *fractum ruina circum* latera. Eodemque prorſus ſenſu cecinit Claudianus *de raptu Proſerp. lib. III: fractum iugi compage Veſevum*. Cum igitur crateris os ſatis anguſtum explodendae tantae materiae eſſet, cumque maxima etiam foret telluris quantitas, quae infra vel ex internis parietibus avulſa praecipitaret, vel in altum propulſa recideret, & exeuntem moraretur, neceſſe fuit, ut qua data porta, per disiecti lateris rimas, veluti per ſyphones oblique erumperet, & in ſubiectam oram panderetur. Quod inflammatae telluris pondus, cum in miſeros uno impetu incumberet, montem in ſe *ruere* putabant; hinc *montis ruinam* Plinius, & Silius dixerunt, & aptius noſter Statius *fumantem ruinam Sylv. II, Carm. 6:*

. . . ſi vel fumante ruina
Ructaſſent dites Veſuina incendia Locros.
Ad Papyr. Vol. Diſſert.

XX. Caſſiodorus ſimilem eruptionem deſcribit.

Quod vero cinis, & diſſoluti pumices e Veſuvii latere exploſi tantum ſpatium torrentis inſtar percurrere quiverint; audi, quae Caſſiodorus *Variar. lib. IV ep. 50* refert de alia eruptione, quae Theodorici aevo adcidit, ubi Regis ipſius reſcriptum recitat de tributorum remiſſione ad Campanos, in quo inter alia haec habet: *Volat per mare magnum cinis decoctus, & terrenis nubibus excitatis transmarinas quoque provincias pulvereis guttis complevit. Et quid Campania pati poſſit agnoſcitur, quando malum eius in Orbis alia parte ſentitur. Videas illic quoſdam quaſi fluvios ire pulvereos, & arenam ſterilem impetu fervente, velut liquida fluenta decurrere* (15). Non ſane ovum ovo ſimilius, quam iſta eruptio Titianae illi, de qua loquimur. Vides enim quo pacto eodem ſimul tempore cineris pars vento delata in longinquas uſque oras perveniebat, dum maior pars tanto impetu per declive ferebatur, ut *liquida* imitaretur *fluenta*.

XXI. Eius celeritatis indicia.

Et ſane non alio pacto explicaveris incredibilem celeritatem, qua materies illa mi-

(15) Valde me piget eruditiſſimum, atque in Phyſicis ſummum virum Franciſcum Seraum huiuſmodi Caſſiodori verba pro liquido ignis torrente interpretatum fuiſſe, contra quam Tillemontius, Macrinus, aliique, quos immerito caſtigat in *Veſuv. Hiſtor. cap. II*; &, quod peius, ipſam celeberrimam anni 1631 eruptionem eiuſdem liqueſcentis naturae duxiſſe; cum exploratiſſimum ſit, totam ex diſſoluta arena & glarea, quam hodie adpellant *terra di fuoco*, conſtitiſſe eam maſſam, quam aquae infra deportarunt. Hinc *cap. III* ſic ſcribit: *plures vel errore, vel perverſo loquendi uſu non ſatis huius materiae indolem cognoviſſe videntur, cum alteri pulverem, alteri cinerem, alteri glaream adpellarint; ut de Caſſiodoro, de Carafa, de Borellio, aliiſque dici poteſt*. Sed iſtos perquam proprie loquutos fuiſſe, res ipſa docet; nec ſane aliter fieri poterat, cum de re, quam non praetereuntes adſpexere, ſed quam ſub oculis habebant, & mature conſiderabant, ſcriberent. Idque adeo verum eſt, ut hinc Carolus Rueus, quem Seraus iure reprehendit, male interpretatus ſit Poëtae verba *liquefacta ſaxa, Georg. I. v. 413*, ubi ſic adnotat: *ſaxa exeſa, & igne comminuta, ſeu pumices aridos, ac ſpongioſos, vel cineres*. Ex obſervatione enim eius, quod anno 1631 adciderat, falſam Rueus imbiberat opinionem, unius naturae ſemper Veſuvinas eiectationes fuiſſe, atque adeo Aetnaeas. Uſque enim homines ſecundum ea, quae oculis uſurpant, alienas narrationes expendere ſolent. Hinc etiam Maſculus Ieſuita *de incend. Veſ. an. 1631 lib. 3* oſtendere conatur, eam diſſoluti cineris maſſam profluere per ſe potuiſſe ſine aquarum impulſu, idque perverſa interpretatione veterum, qui Aetnaeum ignem aquae inſtar profluere ſcripſerunt, quare ait: *Iam illud de fluxu flammarum* (Aetnae) *eſt diligentius advertendum; quippe nonnulli putant profluentem illum ignem, ac cinereum nuper e Veſuvii cratere profuſum curſum habere non potuiſſe ſine aquis immixtis; cum contra quidam ex iis, qui adfuerunt incendio viri non vulgari doctrina, negent primo torrentem illum igniti cineris provectum aquis; licet negandum non ſit, montem ſub idem fere tempus aquas, imo marinos fluctus dediſſe.* Tanta eſt praeiudiciorum vis, adverſus quam ne doctiſſimi quidem viri ſatis tutari ſe queunt. Non erat igitur, cur tantopere miraretur idem Seraus de Thoma Gornelio Conſentino, quod in ſuo *de Senſibus Progymnaſmate* (eius ſunt verba ibidem) *poſtquam de Aetna, deque inſulis Vulcaniis, ac de ignitis ſaxorum fluviis inde manantibus verba feciſſet, miranti ſimilis Veſuvianam hanc ipſam indolem narrare ſuſcipit, velut ab ſe primum cognitam atque adſertam. Ita enim inquit: „ Quid quod „ ipſe quoque Veſuvius eiuſmodi materiam (quod a „ nemine ante nos fuerat animadverſum) ſemel ac „ iterum large copioſeque eiectavit? Quo haec con„ tigerint aevo latet penitus in obſcuro.“ Ut enim ſuperiorum aetatum homines nil tale unquam nec adcepiſſent ipſi, nec aliis tradidiſſent; certe quidem quicumque memorabilis conflagrationis Veſuvianae anni 1631 commentaria reliquerunt, quae ſcilicet calamitas Cornelii memoriam multum praeceſſerat*, (fortaſſe dicere voluit *non multum*: vix enim ante annos duos ſupra quinquaginta, antequam Cornelius iſta ſcriberet, eodem teſte, illa evenerat) *ii aperte de immenſa quadam ignitae materiae colluvie meminerunt*. Immerito enim Cornelium minime ſpernendum Philoſophum obiurgat, quaſi quae paullo ante adciderant omnibus teſtatiſſima, ignoraſſet; cum contra ex illius verbis id inferre debuerat, minime illa aetate ſaxorum liqueſcentium torrentes profluxiſſe, adeoque recte loquutos fuiſſe, qui *pulverem, cinerem, glaream* decurriſſe ſcripſerunt. Namque adeo conſtans & vulgaris erat Cornelii aetate huiuſmodi notitia, ut errandi anſam etiam doctioribus praebuerit, atque opinandi numquam e Veſuvio, in Aetnae morem, ignitos liquenteſque torrentes prodiiſſe, veterum loca in eam ſententiam detorquendo; quare veriſſime ait: *a nemine* ſuae quidem aetatis, *ante ſe fuiſſe animadverſa certiſſima eius rei monumenta, lapidicinas ſcilicet molaris ſilicis per circumiectam radicibus montis planitiem continenter extentas*.

minime liquefcens tantum fpatium ad mare ufque percurrerit. Siquidem Plinius avunculus vix circa horam diei feptimam certior eruptionis factus fumi indicio fuit, & mox ante horam duodecimam (dies enim adhuc erat), cum Retinam adpropinquaffet, vaftitatem invenit. Conveniunt igitur belle omnia, & fua veteribus conftat fides. Et quidem infpiciendo, nunc optime dignofcimus, quo impetu, quave celeritate pumicanus ille, cinereufque torrens proflueret. Aedificia enim diruere non valuit, utpote quae ftantia fere omnia invenimus; fed figna, aliafque res magis mobiles fuo ictu deiecit.

XXII. Pumicum, & cineris imber ex Dione.

Infpecto hoc altero teterrimae tragoediae actu, ad tertium adcedamus, cum ingenti pumicum grandine, cinerifque imbre reliquum laetiffimae orae vaftatum fuit. Id Dion narrat his verbis: ταυτα τε ἁμα εγιγνετο, και τεφρα αμυθητος εξεφυσηθη, και την τε γην, την τε θαλασσαν, και τον αερα παντα κατεσχε . . . και προσετι και πολεις δυο ὁλας, το τε Ηρκυλανεου, και της Πομπηιης . . κατεχωσε. *Interea dum haec fiebant, fimul ineffabilis copia cineris furfum exfufflata eft, quae terram, & mare, & aërem omnem occupavit . . . duafque integras urbes Herculaneum, & Pompeios . . . obruit.* Qua in narratione duo peccavit Dion, vel certe eius breviator Xiphylinus, primum quod unius cineris, pumicibus filentio praetermiffis, meminerit; quod non alia de caufa factum remur, nifi quia poft eruptionem in tota illa plaga nufquam pumices infra pofiti, fed fuperficies tota cinerea adparuit, ut modo enarrabimus: alterum quod Herculanei, & Pompeiorum excidium, uni eidemque caufae adfcribat; fed id fortaffe brevitatis ftudio breviator. Laudandus contra, quod verbo εξεφυσηθη, five (ut alii legunt melius) ανεφυσηθη claram rei imaginem fuppeditavit, cinerem in altum *exfufflatum* exhibens.

XXIII. Ex Plutarcho.

Melius tamen, etfi brevius, pfeudo-fybillinum oraculum, quod cum primo defignaffet εκρηξεις πυρος, h.e. *effufiones ignis*, poft recenfet πετρων και φλεγμονων ετι πολυαχτος αναρριψεις, h.e. *eiaculationes furfum verfum ope interni fpiritus factas tum faxorum, tum materiei igne concoctae*. Namque id valere vox φλεγμονων, qua doctiffima poft eventum Sibylla adpofite ufa eft, eruditi non abnuent. Φλεγμονη enim apud Graecos proprie eft tumor cum inflammatione, ubi materies calore concoquitur, & deinde per fuppurationem foras emittitur: ita in Cyrilli gloffis explicatur *fuppuratio*. Quae vox quam bene quadret Vefuvio fuppuratas igne maffas evomenti, nemo non videt; igniti enim Vefuvii torrentes nihil magis, quam *pus* ex longo collectum referunt. Hac igitur una aptiffima voce explicavit Sibylla non modo pumices, fed etiam cinerem, qui ipfius naturae erat, imo ipfiffima minutiora pumicum fragmenta.

Hunc ipfum lapillorum imbrem refpexit etiam Statius, cum dixit *flammeam montis hyemem*, *Sylv.III*, *Carm.5*; & ab eo Flaccus Valerius *lib. IV*: XXIV. E Statio.

. . . tonuit cum forte Vefevi
Italiae lethalis apex, vix dum ignea montem
Torfit hyems; iamque Eoas cinis induit urbes.

Et εμφαντικωτερως idem Statius *Silv.V Carm.3* montem ipfum in aëra fublatum in fubiectas urbes decidiffe cecinit:

Cum pater exemtum terris ad fidera montem
Suftulit, & late miferas deiecit in urbes.

Sed prae omnibus Plinius hanc alteram eruptionis partem graphice nimis defcribit. XXV. Ex Plinio.
Subfequenti enim nocte, ut ipfe narrat, cum eius avunculus Stabiis effet, etfi latiffimas Vefuvii flammas, altaque incendia confpexiffet, fecurus tamen fe quieti dedit, veriffimoque fomno quievit. *Sed area,* (fubdit) *ex qua diaeta adibatur, ita iam cinere, mixtifque pumicibus oppleta furrexerat, ut fi longior in cubiculo mora effet, exitus negaretur. Excitatus procedit . . . in commune confultant . . . fub dio rurfus, quamquam levium exeforumque pumicum cafus metuebatur. Cervicalia capitibus impofita linteis conftringunt: id munimentum adverfus decidentia fuit. Tum dies alibi, illic nox omnibus noctibus nigrior denfiorque.* Ecce tibi cineris, & pumicum imber, fed qui nonnifi fubfequenti nocte poft montis ruinam, qua Herculaneum fuerat confepultum, decidit. Sed age infpiciamus loci faciem, & an Plinius vera narraverit, cognofcamus.

Huiufmodi pumicum vi conftratas invenimus non Pompeios modo, & Stabias, fed illinc quantum foli clauditur circumpofitis Vefuvio montibus Apenninis orientem verfus, imo montes ipfos ab eo, qui dicitur *del Cardinale*, ufque ad Surrentum; hinc vero ufque ad pagum Turris Annunciatae. Eius ftraturae altitudo Pompeiis ad novem circiter pedes excrefcit, Stabiis ad fex, & fic pro diftantiis decrefcit. Praeterea cernere eft, pumices hofce maiori mole ad Vefuvii radices effe, quam in remotioribus plagis, ut argumento nobis effe debeat, non alio, quam venti impetu in tam diffita loca fuiffe propulfa. Et quidem Eurus, vel XXVI. Quae pumicani imbris monumenta habemus.

vel Auſter, qui *ſecundiſſimus* Plinio avunculo flaverat, & Stabias adpellere ſiverat, pumicum nebulam boream verſus impellere debuit; ſed ſub noctem, cum Eurus cecidiſſet, & ex oppoſito Corus flare coepiſſet, pumices Stabias verſus propulit. Hi autem pumices Pompeiis fere unciam cubam non excedunt, ſed ſunt etiam multo grandiores, & qui duos, ac tres palmos cubos adaequant, ut colligere liceat reliquos caſu ipſo fractos fuiſſe; quo pacto noſmet conſpeximus eveniſſe an. 1779 in Octaviani pago. Ut ut eſt, eorum caſus nec aedificiis noxius, nec hominibus lethalis fuit; ſiquidem aedificia ſtantia ut plurimum inveniuntur, niſi quae terrae motibus deiecta fuere; & cadaverum ſceletos non infra, ſed ſupra pumicum ſolum Pompeiis poſitos deprehendimus. Licuit enim miſeris incolis tegumenti alicuius ope, ut Stabiis Plinius *cervicalibus capiti impoſitis*, ab eorum ictu ſe defendere. Id quod etiam certo indicio nobis eſt, illos etſi candentes e Veſuvii cratere prodierint, tamen pro eorum levitate cum diu in aëre pendula fuerint, frigidos, vel certe levi calore praeditos decidiſſe; ſecus exitiales hominibus fuiſſent, & ligna, aliaſque incenſibiles materias exarſiſſent, quod nuſquam factum adparet; niſi cum illa adhaereant ſaxis aliquot denſioribus, quae paſſim intermixta iacent. Tunc enim ligna in carbones redacta (16) inveniuntur; imo etiam vitrea vaſa prope poſita compreſſa, & difformata alicubi reperta ſunt; quod nos docet, huiuſmodi ſaxa tanto calore percita decidiſſe, ut non ſolum ligna incenderint, ſed etiam vitra liquefecerint, & mollem in maſſam redegerint. Nec ſecus evenire poterat, quippe ſaxa illa magis compacta & ponderoſa maiorem caloris vim concipere, & citius in terram deferri debuerunt. Iam vero haec omnia, ni fallor, magnam Plinio lucem offundunt, eiuſque dictorum veritatem mirifice firmant. Viciſſim vero ab eo diſcimus, horum pumicum pruinam multa nocte occoepiſſe, & nonniſi mane facto ceſſaſſe, cum eam excepit longe funeſtior cineris, & aquae imber.

XXVII. Cinis aquis mixtus ſtatim poſt pumices decidit.

Et quidem cineream pluviam diſerte commemorantem vidimus Xiphylinum: nunc Plinium audiamus *Ep. XX Lib. eiuſdem*. Cum enim in decimaſexta narraſſet, avunculum intercluſo ſpiritu in Stabiano litore periiſſe poſt pumicum caſum, finem ſcribendi fecit; ſed in hac altera ediſſerens, quae ipſe Miſeni relictus cum Matre paſſus eſſet, triſti huic hiſtoriae mirifice conſuluit. Refert igitur, tota illa nocte, & primo mane terrae motibus urbem fuiſſe quaſſatam, tum demum ſe urbe egreſſum cum matre, mox ſequitur: *Egreſſi tecta conſiſtimus. Multa ibi miranda, multas formidines patimur. Nam vehicula, quae produci iuſſeramus, quamquam in planiſſimo campo in contrarias partes agebantur, ac ne lapidibus quidem fulta, in eodem veſtigio quieſcebant. Praeterea mare in ſe reſorberi, & tremore terrae quaſi repelli videbatur: certe proceſſerat litus, multaque animalia maris in ſiccis arenis detinebat. Ab altero latere nubes atra & horrenda ignei ſpiritus, tortis vibratiſque diſcurſibus rupta, in longas flammarum figuras dehiſcebat: fulgoribus illae & ſimiles, & maiores erant ... nec multo poſt illa nubes deſcendere in terras, operire maria. Cinxerat Capreas, & abſconderat: Miſeni, quod procurrit, abſtulerat ... Iam cinis, adhuc tamen rarus: reſpicio; denſa caligo terris imminebat, quae nos torrentis modo infuſa terrae ſequebatur ... vix conſederamus, & nox non quaſi illunis aut nubila, ſed qualis in locis clauſis lumine extincto ... paullum reluxit: quod non dies nobis, ſed adventantis ignis indicium videbatur: & ignis quidem longius ſubſtitit, tenebrae rurſus; cinis rurſus multus & gravis: hunc identidem adſurgentes excutiebamus; operti alioqui, atque obſiti pondere eſſemus.* Haec ſane fideliſſime, & adcuratiſſime Plinius, teſtantibus excavationum monumentis. Principio enim nullum notabile temporis intervallum inter pumicum caſum, & cineream pluviam interceſſiſſe cognovimus certiſſimis indiciis; nec enim alicubi ſubmotos pumices invenimus, praeſertim e domuum portis. Quin in cryptoporticu, quae eſt in domo pſeudurbana, octodecim hominum ſceleti reperti ſunt, & duo puerorum, qui procul dubio illuc e pumicum grandine confugerant, quique profecto inde abſceſſiſſent, ſi ulla quies data fuiſſet. Vel igitur nullum temporis intervallum inter utramque pluviam interceſſit, vel certe vehementioribus terrae concuſſionibus, quas Plinius commemorat, infeſtum fuit. Et quidem plures aedificiorum parietes ſupra pumices proſtratos inve-

(16) Carbones, qui Pompeiis effodiuntur fragiles admodum & cinerei ſunt, contra quam Herculanei. Ratio manifeſta eſt, quippe Pompeiis pumicum maſſa nec ita calens decidit, nec ita compacta manſit, ut aëri impermeabilis foret, quo veros carbones efficeret, ſicuti Herculanei adcidit.

venies, quorum casum non aliunde, quam e terraemotibus repetendum. Praeterea cum super pumicanum solum hominum cadavera passim iaceant, ut supra monuimus, prope ipsa lanternas alicubi invenimus: quod quidem non tantum indicat noctu fuisse deprehensos, sed potius densissima nube solis radios penitus fuisse interceptos, cum nonnisi mane facto ad eam altitudinem pumices increverint, ut narrat Plinius, cui concinit Xiphylinus *loc. cit.*: επειτα πυρ πολυ και καπνος απλετος, ώςε παντα μεν τον αερα συσκιασθηναι, παντα δε τον ήλιον συγκρυφθηναι, καθαπερ εκλελοιποτα. νυξ τε ουν εξ ήμερας, και σκοτος εκ φωτος γενετο: *deinde magna copia ignis fumique, ita ut omnem aërem obscuraret, occultaretque solem non aliter, ac si defecisset. Igitur ex die nox, & tenebrae ex luce factae erant.* En igitur cur lanternis muniti procedebant infelices illi.

XXVIII. Quid homines exanimaverit.

Sed quae eorum mortis causa, siquidem a pumicum casu illaesi abiverant? Inveniuntur sane cineris altitudine contecti, sed nemo sanus credet cineris, & aquae pruinam, quae quinos non excederet palmos, homines obruisse, vel praefocasse. Alia igitur eorum mortis causa, quam probe a veteribus discimus. Quare redeamus ad Plinii *ep. XVI*, ubi sui avunculi mortem sic exsequitur: *Ibi* (in maris litore) *super abiectum linteum recubans, semel atque iterum frigidam poposcit, hausitque: deinde flammae, flammarumque praenuntius odor sulfuris alios in fugam vertunt: excitant illum. Innixus servis duobus adsurrexit, & statim concidit, ut ego coniecto, crassiore caligine spiritu obstructo, clausoque stomacho.* Vicissim Xiphylinus cineri tribuit animalium, hominumque mortem, non quidem cinere oppressorum (inter animalia enim enumerat etiam aves, & pisces), sed pestilenti eius vi peremptorum; ait enim: και ανθρωποις, και χωραις, και βοσκημασιν ελυμηνατο, τας δε ιχθυας, τα τε ορνεα παντα διεφθειρε, και προσετι πολεις δυο όλας . . . κατεχωσε: *& hominibus, & agris, & pecoribus exitium adtulit: pisces* (17), *& aves omnes peremit, & insuper duas integras urbes obruit*; ubi *obrutas urbes*, non homines adverte. Et paullo infra etiam inde pestem Romae obortam dicit. Vtcumque tamen sit, id utique verum erit, homines, inter quos Plinius, non cineris pondere obrutos, sed *vel obstructo crassiore caligine spiritu*, vel illo igne, qui fulminis instar per aëra debacchabatur, percussos (18), vel, quod fortasse verius, venefico halitu, sive mephitico enectos (19), qui

(17) Fortasse pisces in sicco positos putarunt cinere confectos, sed falso.

(18) Nostra quidem non interest edisserere, quomodo in huiusmodi eruptionibus, cum materia illa in aëra sublevetur, crebri ignes fulgurum instar coruscare videantur; sed res exploratissima est, totaque nostra civitas hoc phaenomeno exhorruit nocte illa anni 1779. Dum enim flammae cum ingenti fumo mixtae in immensam altitudinem levarentur, tota montis superficies crebris ignibus sagittarum instar continenter coruscabat. Iterumque hoc teterrimo spectaculo per biduum fere anno 1794 costernati fuimus.

(19) De *Mephiti* eiusque effectibus consule Cl. Franciscum Seraum, qui pro sua in Physicis excellentia, hanc tractationem instituit *Cap. VI* elegantissimae, atque adcuratissimae *Historiae Vesuviani Incendii anni* 1737; ubi sic eam describit. *Mephitim dicimus exspirationem quamdam, quae non putore, non calore, non frigore, nulla denique alia earum, quae sub sensum, adspectumque cadunt, qualitate; sed vi alia prorsus occulta, caussaque obstrusiore illico animalibus iuxta, & flammae noxia, atque exitialis exsistit.* Docet praeterea *pestilentes has exhalationes circa Vesuvium saepe compertas esse; quarum aliae perpetuae sunt, eumdemque vel efficaciae gradum, vel finium modum servant; aliae per occasionem e terra erumpunt, & aliquanto post tempore evanescunt.* Huius alterius generis docet fuisse mephitim illam, quae post conflagrationem anni 1737 in agris circa Vesuvium se exseruit, eiusque effectus graphice describit. Denique sapientissime concludit: *hoc genere, atque hac indole mephites (ut ut scriptoribus nostris indictas) non novas esse, neque peculiares incendii huius ac proprias, praeter rationem ipsam, qua, id ut credamus, adducimur, luculentissima etiam argumenta tenemus traditionis, quae apud Vesuviani agri incolas vulgata est, & viget: quos inter nonnulli hodieque sunt senes, quorum memoria semel atque iterum id ipsum, secundum magnas montis conflagrationes, usuvenisse animadversum est.* Et re quidem vera etiam in subsequutis inflammationibus idem phaenomenon animadvertimus: praecipue vero in nuperrima anni 1794, cum dira mephitis virulentia animantibus aeque, ac plantis exitialis late per Vesuvinum agrum debacchata est. Id autem, quod non mihi modo, sed & peritioribus Physicae rei indagatoribus observare tum licuit, heic subnectere non piget. Principio huius mephitis effectus ipsissimos fuisse, ac illos, quos luculentissime Seraus descripsit, invenimus. Sed, si verum est, quod ipse *ibid. pag.* 137 ait, nempe *illam exhalasse in ea generatim regione, quae torrentium incendio anni* 1631 *reliquias non parvas hodieque servat*, quibus verbis innuere videtur illas praecipue reliquias mephitico halitu infectas fuisse; nos certe contra animadvertimus illam glaream eo anno 1631 eructatam in novissimo, de quo loquimur, incendio, omni lue mephitica stetisse immunem. Vel igitur alio prorsus pacto res evenit, vel potius falsus est Vir magnus, cum putasset (ut supra notavimus) infamis anni illius eiectationes in lapideas massas concrevisse. Enimvero non alibi mephitica vis nuper se prodidit, quam ubi saxeus torrens esset substratus. Namque ex hisce torrentibus, non modo ubi vel in cryptas essent excavati, vel in puteos pertusi, ut idem Seraus animadvertit, sed per totam superficiem, & praecipue in extremitatibus, quasi per totidem linguas huiusmodi virus erumpens serpsit. Et, quod magis animadversione dignum videtur, non ex omnibus aeque saxeis torrentibus venefica vis illa erupit, sed ex antiquioribus tantummodo, immo & pro maiori an-

qui facile pro vehementi ſulphuris odore ab inexpertis, & vulgaribus hominibus ſumtus fuit. Novimus enim in magnis Veſuvinis eruptionibus huiuſmodi ſpiritum non ſine hominum, & animalium pernicie exſeri. Et quidem Miſeni nullum periiſſe legimus, etſi cinis *multus & gravis* ceciderit; quippe nec mephitis, nec nubes illa igne gravida eodem adventavit.

XXIX. Cinerem aqua mixtum decidiſſe compertum habemus.

Sed age ipſum cinereum ſolum, quale hodie exſtat, conſideremus. Eius altitudo Pompeiis quinque palmos non excedit, nec ultra Pompeiorum fines protenditur, Orientem verſus ſenſim decreſcens; ad Occidentem vero uſque Herculaneum procedit; at in longum a Veſuvii radicibus, ad uſque oppoſitos Stabiarum, Surrentique montes comparet. Totum vero conſtat admodum ſubtili terra in argillae morem compacta, & conglomerata in parvos nucleos, ſphoerae inſtar, qui ſemiunciae diametrum ut plurimum non excedunt. Praeterea ſolum iſtud terreum non modo pumicibus ſuperſtat, ſed etiam in inferiora loca, quo pumicibus aditus non patuit, permeavit. Ligna vero in ea altitudine inventa nequaquam combuſta adparent, ſed in pulverem redacta, ſui figuram in ipſa terra impreſſam reliquerunt. Adhaec in interiora domuum, ubi declivium foret, ea materies penetraſſe cernitur. Id obſervatum eſt in cryptoporticu, ſeu cella vinaria domus pſeudurbanae, quo parum admodum pumicei grandinis per baliſtaria intraverat, cinis contra ad altitudinem palmorum octo (23) permeavit, atque id impetu disiecta porta, quam interius dirutam invenimus; ibidemque octodecim hominum, & mulierum ſceletos, & puerorum duos ſic humi poſitos, ut manifeſto appareret, eos liquidae materiae inrumpentis impetu retro pulſos, ſupinos humi prolapſos fuiſſe. Quae omnia ſatis ſuperque indicant, cinerem illum aqua mixtum decidiſſe. Nec enim, niſi fluidum, in obſtantem a latere portam vim ſuam exerere poterat. Sed & tanta fuerit oportet aquae copia, quanta vix cinerem illum in mollem veluti maſſam redigere valeret. Quo factum eſt, ut & tenacitate ſua ubique conſederit, & agrum omnem aequaverit; ſecus ſi magna aquarum copia dilutus fuiſſet, ad ima tantum raptus confluxiſſet.

XXX. Cur in globulos cinis redactus inveniatur.

Atque hinc facile explicare dabitur, cur in globulos materia redacta fuerit. Si enim concipias ingentem hanc cineris, & vaporum nubem, uno eodemque momento exploſam, & proprio motu percitam, aliquorſum directam, contrario ventorum impetu repulſam fuiſſe, conſequens eſſe noveris, ut magna electrici ſpiritus agitatione & fulmina, non ſecus ac in aëreis nubibus, adcenderentur (quod eveniſſe teſtatur Plinius), & cineris farrago, quae humorem inbiberat, vorticoſo impetu rapta in globulos illos, non ſecus ac in grandinem gla-

antiquitate maior adparuit. Namque non modo in illo, qui ſe tum ſupra Octavae Turris pagum effudit, nulla mephitica lues animadverſa eſt, ſed & in aliis quampluribus, quorum effuſionis recens erat memoria, uti in illo anni 1737, altero 1760, altero 1767, ubi nullum eius luis veſtigium comparuit; ita ut coniiciendum ſit, & alios, quorum aetatis memoria non exſtat, non admodum antiquos eſſe, idcirco quia eiuſmodi contagio minime perculſos vidimus: qualis nempe eſt ille, qui dicitur *lava della ſcala*, de quo adſtruximus *cap.IV n.* 11, non ante annum 1500 profluxiſſe. Contra vero in antiquiſſimis maxima fuit mephitis efficacia, uti in Pompeiano (de quo diſſeruimus *cap. II* §. *III*) qui urbi illi ſubſtratus eſt, & e cuius viſceribus fere ſemper mephitis exhalat; mirum enim, quantum eius vis poſt recentem hanc vaſtitatem excrevit. Ita etiam vetuſtiſſimi quique, qui aliis ſuperpoſitis ſubſunt, magnam mephitici ſpiritus copiam exhalarunt per puteorum meatus, & aquas acri ſapore infecerunt. Cumque non modica ſe effuderit mephitis ex illo, qui dicitur *lava del Granatello*, hinc etiam argumentum minime ſpernendum de eius antiquitate coepimus, quam aliis ex indiciis demonſtravimus *cap.IV* §. *XIV*. Praeterea, quod mirabilius, alicubi dira mephitis arboribus exitialis exhalavit, ubi nullus lapideus torrens erat ſubſtratus, ſed tantummodo grandia eorumdem fragmenta, eodem anno 1631 cum reliqua materia aquarum vi comportata; adeo ut magnam aetatem illa fragmina ferre dicenda ſint, cum eo contagio infecta fuiſſe viderimus. Quibus obſervatis concludi poſſe videtur, mephiticam huiuſmodi adfectionem contrahere lapideas Veſuvii maſſas, cum magnam ferant antiquitatem, eaque perpetuo plus minus pollere (atque hae ſunt mephites illae, conſtantes de quibus Leonardus de Capua, & idem Seraus loquuti ſunt, & quas Thomas Cornelius, se in effoſſionibus in Neapolitano agro factis obſervaſſe teſtatus eſt): has vero mirifice adaugeri, atque propagari in magnis montis incendiis; uti nuper eveniſſe vidimus, cum & Pompeiis, & alibi mirifice adaucta eſt mephitica exhalatio, & virulentia. Haec obiter notaſſe ſatis ſit. Quod autem noſtra intereſt: veroſimillimum ſane eſt, huiuſmodi mephitin in maxima omnium inflammatione minime defuiſſe. An Stabias uſque, ubi Plinius humi ſedebat, peſtilentes halitus devenerint, certo adfirmare non audemus; ſed quis in tanta naturae varietate eius vim ſic metiri queat, ut quouſque propagari poſſit, definire auſit? Non leve quidem indicium eſt, Plinium humi ſtratum occubuiſſe, reliquos ſtantes incolumes fuiſſe; ſiquidem notum eſt huiuſmodi veneficos halitus paullo ſupra terram adſurgere. At Pompeiis non aliam fuiſſe mortalitatis cauſſam, quotquot in aperto occubuerunt, penitus perſuadeor. Illa enim luculenta materie impediti, cum facile inter fugiendum laberentur, humi cadentes, & mephitica athmoſphoera incluſi ſtatim exanimabantur.

(23) Ad eam altitudinem cinerem exſiccatum invenimus; ſed procul dubio ad ſummam uſque cameram tum increviſſe lutulentam illam materiem opinamur.

glacies, conformaretur. Nulli igitur dubium, quin huiusmodi cinis adeo madefactus deciderit, ut statim in mollem tenacemque massam substratis lapillis insederit, omnia adaequans, in inferiora usque, & interna, quo lapilli permeare non potuerant, pervadens.

XXXI. Num e monte aqua prodierit.

Unum modo esset inquirendum, num scilicet huiusmodi aqua ex ipso montis vertice eructata fuerit, an ventis comportatam, & iam in aëre pendulam explosus cinis invenerit. Id quidem nostra non interest, & in alienam messem falcem immittere non audemus. Ne tamen lectores penitus ieiunos destituamus, satis sit monere, veterem nostris hominibus opinionem sedisse, in magnis incendiis hunc montem aquas simul cum flammis evomere, quas scilicet aquas e proximo mari absorbuisset; quandoquidem saepe observatum est, mare recessisse, & pisces, navesque in sicco haesisse. Id coaevi omnes narrant de famoso incendio anni 1631 (24): id etiam narrat Plinius tunc temporis, de quo loquimur, adcidisse his verbis: *mare in se resorberi, & tremore terrae quasi repelli videbatur: certe processerat litus, multaque animalia maris in siccis arenis detinebat*. Xiphylinus etiam maris fremitum commemorat, καὶ ἡ θάλαττα συνεβρέμε, & Sybilla apud Plutarchum ζέσεις θαλαττίας, *ebullitiones marinas* prodit. Quibus testimoniis res in dubium revocari nequit. Quapropter, nisi dicamus terraemotus vi mare repulsum, commotumque fuisse, ut sapientissime Plinius coniectando adstruere videtur, aliqua montem inter, & subpositum mare communio admittenda foret. Novimus, ab adcuratissimis rerum naturalium indagatoribus eam communicationem fuisse pernegatam, uti a nostro Cl. Francisco Serao, in *Historia Vesuviani incendii ann.* 1737 *cap. I*, ubi aquas non e voragine profusas, sed pluviales fuisse in incendio anni 1631 prolato documento probat; qui tamen, cur mare in magnis incendiis recedere soleat, explicare distulit. Nos autem ultro damus, in Titiana eruptione fieri non potuisse id, quod pernegat, ut scilicet magna illa aquarum colluvies, simul cum igne e montis faucibus, fluminis, vel syphonis instar, emitteretur, secus non etiam in montes trans mare positos eam cineris massam eodem modo compactam inveniremus. Sed considerandum Physicis relinquimus, an possibile sit, rem ita componere, ut scilicet in vapores aqua ista emissa fuerit, quae mox in aëre densata simul cum cinere in terras circa montem positas deciderit (25): qualem scilicet Plinius describit teterrimam illam nubem, quae sudo licet caelo, solem obscurabat: *Nec multo post illa nubes descendere in terras, operire maria: cinxerat Capreas, & absconderat, Miseni quod procurrit, abstulerat*. Dubitari enim non potest, quin aquarum receptacula in hoc monte sint, ut ipsemet auctor demonstrat *Cap. ult.* & fumum ipsum, quem usque emit-

(24) Clarissimus illius aevi Physicus Thomas Cornelius Consentinus testatissimum id phaenomenon habuit, quare sic de eodem fatur in Progymnasmate postumo *de Sensibus*: *Constat olim ante annos duos supra quinquaginta Vesuvium ingentibus ferventium aquarum torrentibus exundasse. Vulgo crediderunt haustas ex adiacenti mari aquas, & ignis vi in altum proiectas ex montis faucibus erupisse, ea ducti coniectura, quod e proximo litore decessisse mare prospicerent. Sed decepti sunt non animadvertentes recessum maris contigisse ob litorum incrementa ex aggestu cinerum glebarumque, quae ex ipso monte ad mare nimis copiose defluxerant. Ego sane facile adducor, ut credam, aquas illas, quas Vesuvii fauces eructavere, non aliunde provenisse, quam ex ipsis gurgitibus, qui in anterioribus montis cavernis reconduntur, & amnibus fontibusque perennia aquarum agmina subministrant*. Quibus in verbis id solum Philosopho non concedimus, quod maris recessum ex adgestu cinerum glebarumque repetat. Namque, si vera sunt, quae constantissime scriptores omnes illius aetatis narrarunt, alia profecto causa inquirenda est. Quippe uno ore tradiderunt, mare adeo decrevisse, ut in Neapolitano navali in sicco naves haeserint. Quomodo autem hoc phaenomenon ex adgestis in Herculanensi sinu eiectationibus repetas? Cum potius ex litoris illius incremento, aquae in vicinis litoribus excrescere debuerint. Praeterea nescio, cur ipse Physicus neget, e proximo mari aquas absorberi potuisse, utpote qui montis meatus in mare paullo infra admittat. En eius verba *pag.* 41: *Complures vidimus & in montis iugo, & in clivo patere fonticulos distillantes quamdam naphthae speciem . . . . Petraelaeon, vel Petroleum vulgo nuncupant, cuius insignis quandoque copia per occultos meatus ad proximum mare delabitur, undique supernatans tetrum odorem longe lateque diffundit*. Si enim ex eius sententia mons per occultos meatus mari communicat, quid mirum, si in maximis inflammationibus, rarefacto aëre in montis concavo, subpositae aquae veluti per syphonem adsurgant? Mare autem cum ipsomet monte communionem aliquam habere posse facile concedet, cui ea hypotesis probetur, hunc scilicet ignivomum ex ipsomet mari olim adsurrexisse, totumque circumpositum telluris tractum, quo nunc a mari distat, ex ipsiusmet eructationibus ortum habuisse, quae identidem in mare delapsae eius spatia per vim coangustarunt. Sed satius est intacta haec Physicis relinquere.

(25) Illud pro certo haberi potest, quod nosmet oculati testes in nuperrima anni 1794 eructatione conspeximus, aquam scilicet ei phaenomeno non defuisse. Nam & principio, cum ignis diffracto monte erupit, simul cum arena, sive minutis scoriis aqua, rarae pluviae instar, decidit: tum vero insequutis diebus cinis aliquando tam humidus depluit, ut in tenacem massam redigi posset: denique semel, atque iterum sudo caelo luteus rivus spumae instar e montis orificio se effudit, totumque conum conspurcavit.

mittit, ſine humore creari poſſe, nemo ſanus adſtruet. Quid vero, ſi mari per ſubterraneos meatus communicet? Videant igitur phyſici, & rem adcuratius expendant.

XXXII. Quid veteres cum opinati ſint. Illud unum, antequam manum de tabula, quod videre viſi ſumus, coronidis loco ſubiungendum remur: nempe eam opinionem ne veteribus quidem fuiſſe improbatam. Niſi enim vehementer fallimur, ſybillina illa verba apud Plutarchum ζεσεις θαλασσιας, *ebullitiones marinas* id innuere videntur, huiuſmodi ſcilicet marinae aquae ebullitiones in ſummo montis vertice adparuiſſe, aliter nec iſtas ebullitiones eo ordine commemorare debuerat, nec inter cauſas excidiorum recenſere. Maris enim aeſtus nullum urbibus detrimentum adtulit, ſed tantum piſcibus, qui in ſicco haeſerunt. Cur igitur eo ordine illius vaſtitatis portenta enumerat: εκρηξεις πυρος ορεω, και ζεσεις θαλασσιας, και πετρων και φλεγμονων υπο πνευματος αναρριψεις, h. e. *ignis eruptiones, marinas ebullitiones, & ſaxorum pumicumque eiaculationes?* Profecto ſi iſtas *ebullitiones* in ipſo mari factas dices, nullam certam rationem adſignare poteris, cur a montis vertice ignem eructante ſtatim ad mare enarrator deſcendat, ut eius fervorem (qui non adeo inſolitum phaenomenon eſt, praeſertim ſi nullo cum hominum, & terrarum detrimento fiat) narret, & deinde iterum ad montem adſcendat, ut petras inde eiaculatas deſcribat. Si vero eas *aquarum ebullitiones* inter ignis eruptionem, & ſaxorum, pumicumque igni exeſorum poſitas, pro aquis ab iſto monte eructatis adcipies, rem ſuo ordine narratam habebis. Aquam enim procul dubio in ſe pluere miſeri illi, & in ſua damna coniuraſſe ſenſerunt. Quare nihil pronius fuit, quam ſuſpicari, ex ipſa montis voragine eas emerſiſſe, ut reapſe poſteriores opinati ſunt; cumque mare decreſcere inſpexerint, ex ipſo mari aquas abſorptas dicere. Sic igitur a Pſeudo-Sybilla doceberis iſtam aquae effuſionem, quam Xiphylinus omiſit, & Plinius reticuit, utpote cuius nec ipſe, qui Miſeni erat, nec avunculus morte ſublatus, antequam aqua diffflueret, teſtes fuerant; & habebis etiam, quo pacto phaenomenon iſtud tunc temporis interpretatum fuerit: bene, necne Phyſici viderint.

CAP. XII.

De aliis eadem eruptione obrutis urbibus.

Cum ex Dionis teſtimonio duas tantum urbes Herculaneum, & Pompeios Veſuvii adgeſtionibus ſepultas legimus, non aliorſum adcipere debemus, quam ſi duas magni nominis, & ſpecioſas populoſaſque urbes commemorare ſatis habuerit, neglectis aliis urbeculis, vel pagis minoris pretii. Et quidem ne ſuſpicari quidem poſſumus in ampla illa, beataque camporum planitie circa Veſuvium villas, vicoſque, & caſtella creberrima, & oppida quamplurima, invitante maxime regionis amoenitate, & opulentia, non paſſim exſtitiſſe. Itaque ſub iiſdem eiectamentis, quae late in ſubpoſitum campum, ut iam oſtendimus, incubuere, oppida bene multa conſepulta iacere procul dubio adſerere poſſumus; quando vidimus etiam Stabias periiſſe, etſi ſatis diſſitas. Quid vero, quod Pſeudo-Sybilla apud Plutarchum (cuius locum iam *Cap. praec.* recitavimus) haud paucas fuiſſe docet? cum ait αθροας τοσουτων, και τηλικουτων πολεων, *tot, & tantarum urbium everſiones*. Cum enim dixit *tot*, non ſane binas tantum ob oculos habuit. Videamus ergo, ſi quas ex oblivione eruere quoquo modo poſſimus. I. Praeter duas urbes aliae cum periere.

I. Prima ſeſe offert *Retina villa*, quae teſte iuniore Plinio *lib. VI ep. 16* Veſuvio *ſubiacebat;* etſi eruditorum non pauci (1), praecipue exterorum, totam epiſtolae ſententiam convellentes, illam Miſeni locaverint. Sed audiamus Plinii verba: *Erat* (avunculus) *Miſeni . . . hora fere ſeptima, mater mea indicat ei adparere nubem inuſitata & magnitudine, & ſpecie . . . Magnum, propiuſque noſcendum, ut eruditiſſimo viro, viſum. Iubet liburnicam aptari: mihi, ſi venire vellem, fecit copiam. Reſpondi, ſtudere me malle: & forte ipſe, quod ſcriberem, dederat. Egreditur domo, adcipit codicillos* (2). *Re-* II. Retina, Veſuvio ſubiacens.

tinae

(1) Retinam Villam Miſeni ſtatuit Hermolaus Barbarus, cui fraudem fecit Aelius Neapolitanus, qui eius villae ſub Miſeno poſitae nomen adhuc ſuperſtes eſſe falſo docuit: niſi potius dicas a Barbaro Aelium non bene fuiſſe intellectum, vel Miſenum pro Veſuvio ei excidiſſe; quippe qui dicat tribus circiter paſſuum millibus a *Calaſtro* diſtare. Attamen fidentiſſime Barbarum ſequuti ſunt Cataneus, Sacyus, Maffeius, Belgradius, & in primis Cellarius, qui Retinam ſcripſit fuiſſe *proxime ſub Miſeno Veſuvium verſus poſitam*. Cluverius contra Retinam ſub Miſeno nullam agnoſcit, de *Reſina* autem ſub Veſuvio meminit *Ital. lib. IV cap. 3*. Conſentientes autem nobis habemus Cl. Hoſpitalium, Artanaeum, Munterum, Quintium, Cochinium, Belicartum, alioſque, qui omnes *Diſquiſitionum Plinianarum* Auctorem minime fugerunt.

(2) Si ita interpungas, evaneſcet ſtatim ea difficultas, quam videre ſibi viſus eſt Cl. Comes

a Turre

tinae (3) *classiarii imminenti periculo exterriti (nam villa ea subiacebat, nec ulla nisi navibus fuga), ut se tanto discrimini eriperet, orabant. Vertit ille consilium, & quod studioso animo inchoaverat, obit maximo. Deducit quadriremes, adscenditque non Retinae modo, sed multis (erat enim frequens amoenitas orae) laturus auxilium: properat illuc, unde alii fugiunt, rectumque cursum, recta gubernacula in periculum tenet.* E quibus verbis, etsi alii aliter vexatissimum illud comma legant, & interpungant, id manifesto eruitur: I. nubem illam, quae postea cognita est e Vesuvio oriri, nullum adhuc Misenatibus metum ingessisse, cum C. Plinius propius cognoscendi studio iussit liburnicam aptari. II. Eum, cum domo egrederetur, epistolium adcepisse (id enim valet vox *codicillos* (4)), quo classiarii Retinae orabant, ut se ipsos ab imminenti periculo eriperet, nam *villa ea Monti eructanti subiacebat:* III. epistola adcepta eum vertisse consilium, & pro liburnica quadriremes deduxisse, quibus auxilium ferret non modo *exterritis Retinae classiariis, sed multis;* noverat enim eam oram pro sua amoenitate frequentem esse. Verum nescio, quomodo a cordatis viris ea verba sic distorta fuerint, ut sibi persuaserint Retinam villam ibidem, ubi C. Plinius erat, h. e. Miseni, stetisse, eique promontorio, unde nihil sane erat timendum, fuisse subpositam. Quare quidam interpetrati sunt, classiarios Miseni positos Ducem suum orasse, ut se ipsos tanto discrimini eriperet, quapropter is pro liburnica quadriremes deduxerit, multis auxilium laturus. Sed quaeso, quae illic erat timoris occasio? undenam effugium Misenates petebant? Sed fuerit: anne Miseni tam longe a Vesuvio positi nulla nisi navibus fuga? Sed fine, id quoque prae formidine, quae sensus obturbat, dixerint; quid vero dux, qui phaenomenon, ut propius consideraret, liburnicam solvebat? Non metum dispellit, non animos facit, sed, ex istorum sententia, quasi ipsemet periculum imminens suspicaretur, vertit consilium, deducit quadriremes, ut his perter-

a Turre Rezonicus in suis *Disquisitionibus Plinianis*, cum ait *lib. IV pag.* 115: *Neque enim Villa Plinio codicillos mittere poterat, ut illam imminenti periculo subduceret.* Patrius enim *Retinae* casus non ad *codicillos*, sed ad *classiarios* pertinet.

(3) Sic edidit Catanaeus; eaque hodie vulgaris est lectio. Mirum tamen, quantum veteres codices hoc in commate variant, ut iampridem Cortzius animadvertit *in Longolii editione Amstelodami an.* 1734. Alibi enim *Rectinae nasci*, alibi *Rectinae Tasci*, alibi *Rectinae irasci imminenti periculo exterritae* invenit: apud Gryphium *Retinae amici imminenti periculo exterriti*: in editione veteri: *Retinere Classiarii imminenti periculo exterriti*. Ipse vero eo argumento potissimum motus, quod in mss. haberetur *exterritae*, & *orabat*, legere maluit: *Retinae classis imminenti periculo exterrita (nam villae ei subiacebat, nec ulla, nisi navibus fuga) ut se tanto periculo eriperet, orabat.* Quae sane lectio nobis minime adversatur. Barbarus etiam adnotaverat: „sunt qui legant ita: adcepit „codicillos Retinae Caesii: *ea imminenti periculo exterrita, nam villa eius subiacebat* .... ut „Retinam intelligant uxorem Caesii Bassi". Sed editio princeps anni 1471 eam habet lectionem: *Egrediebatur domo, adcepit codicillos Retinae Itacesiae imminenti periculo exterritae, nam villa eius subiacebat, nec ulla nisi navibus fuga, ut se tanto discrimine eriperet, orabat.* Quibus varietatibus permotus laudatus Auctor *Disquis. Plinian. l. c.* apud quem haec omnia fusius collecta habes, *Rectinae Ithacesiae* lectionem esse reliquis anteferendam, utpote quae plurium codicum calculis probaretur, autumavit; nec enim e conruptis illis & nihili vocibus *Tasci*, *Nasci*, *Irasci* aliud, quam *Ithacesiae* elici posse duxit: atque hinc *Rectinam* esse arguit illius Rectinae matrem, quae Voconio utriusque Plinii amicissimo nupta litteratum monumentum a Viro promeruit, quod ipse e Grutero excerptum, referre non neglexit. Verum si isthaec lectio prae vulgata eruditis magis, probabitur, nobis certe numquam eripiet, eam Rectinae villam sub Vesuvio secundum Herculaneum olim stetisse, hodiernumque *Resinae* pagum non aliunde, quam ab illo Rectinae fundo suum duxisse nomen ad nostra usque tempora superstes. Magis enim verosimile est a *Rectina Resinam* effluxisse, quam a *Poetin*, scilicet Poëti villa, ut Auctor Thecae Calamariae hariolatus est *pag.* 568. Mihi tamen (ut, quae sentio, libere promam), cui admodum probabile sit, ex adlatis coniecturis, classiarios in Herculanei portu-stationem habuisse, retinendum duxerim *Retinae* nomen, quod nulla prorsus mutatione *Resinae* respondet, & ex illis monstrosis vocibus *Nasci*, & *Tasci*, si non *classiarii*, certe *classis* cum Cortzio erui posse duxerim. Non aliunde enim tot varietates ortum habuisse in iis vocibus puto, quam quia descriptores & pagum, qui vetustum *Retinae* nomen adhuc retinet, ignoraverint, &, quomodo *classis*, vel *classiarii*, qui Miseni essent, a periculo imminenti eripi postularent, non intellexerint. Hinc factum, ut quisque ad suum captum verba illa refingeret, quae sensu vacua putabat, & totam deinde periodi syntaxin recuderet.

(4) Palam exempla sunt apud lexicographos, e quibus colligitur, *codicillos* pro brevibus epistoliis ex tempore scriptis apud Latinos optimae aetatis scriptores sumi, aliquando etiam pro veris epistolis calamo exaratis; ut ecce tibi Sulpicius in *IV Fam. ep.* 12: *Puer Acidini mihi obviam venit cum codicillis*; & idem Plinius in *Paneg.* §. 70: *Volo ego, qui provinciam rexerit, non tantum codicillos amicorum ... sed decreta coloniarum, decreta civitatum adleget.* At verosimile admodum est, veros codicillos, h.e. pugillares stylo perscriptos prae festinatione a classiariis exterritis Praefecto suo missos. Qui igitur heic *codicillos* pro pugillaribus in ephemeridum usum adcipiunt, omnia inaniter turbant, sententiam abrumpunt, & Plinium ineptum narratorem faciunt; quippe & tantillam rem, qualis erat pugillarium adceptio frustra narrasset, nec suo loco; etenim huiusmodi pugillares non domo *egressus*, sed antequam egrederetur adcipere debuerat.

territis, & aliis quamplurimis ibidem manentibus auxilium ferat. Optime quidem: sed quid demum? Ascendit solus, cursumque eo dirigit, ubi re vera metus, & periculum erat imminentissimum, h.e. ad Vesuvinam oram. Id vero est rem maximo animo obire: id vero est multis auxilium ferre. Nisi malint dicere, ad Retinam ipsam sub promontorio positam, unde alii ex ipsorum sententia fugam maturabant, properasse *eo rectum cursum, & recta gubernacula dirigendo*. At Dii vos donent tonsore disertissimi interpretes. Alii vero orasse aiunt Misenates classiarios, ut se ipse dux tanto discrimini, in quod se sponte coniicere volebat, eriperet, nec eo contenderet, unde alii fugiebant: sed illum maximo animo consilium *non* vertisse (negationem enim de suo (5) addunt), quo multis in ea frequenti ora positis auxilium ferret. Id quidem minus absonum esset. Sed quid facient de illis verbis: *nam villa ea subiacebat, nec ulla nisi navibus fuga?* De qua villa loquitur? De Retina. Posita ergo ibi erat, quo sine discrimine venire non poterant; nam eructanti monti, non Misenati promontorio ipsa subiacebat. Secus si Retina Miseni esset posita, & ibidem periculum, quid Plinium iam solventem classiarii averterent? Valeant igitur cum lepidis istis interpretamentis, quotquot Retinam Miseni positam argutantur. Ea enim ibi fuit, ubi hodierna *Resina*; quare & Vesuvio subiacebat, & adeo imminenti discrimine laborabat, ut non multo post fuerit consepulta.

III. Classiarii Retinae stationem habebant.

Classiarios autem ea in ora stationem habuisse verisimillimum est. Siquidem Pompeiis illos etiam fuisse, certissima indicia docent. In cubiculis enim circa Porticum Pompeianam positis militum contubernium fuisse in dubium revocari nequit, cum ibidem clypeos, ocreas, loricas, galeas, gladios, imo & compedes, qui sontes continerent, invenerimus. Ea autem arma ad classiarios milites pertinuisse, argumento sunt anchorae, gubernacula, tridentes tum in armis ipsis insculpta, tum in porticus columnis graphio passim ab otiantibus delineata (quisque enim suae artis instrumenta, quae saepe tractat, etiam ludendo cogitat), tum denique in pariete coloribus picta, e quibus quasi in fascem convolutis marina fuscina non abest. Sed prae reliquis indiciis est quoddam armorum genus eruditis adhuc ignotum, quod parvae peltae speciem refert uno in latere arcuatae, in reliquis vero rectae, unius palmi Neapolitani mensuram vix excedentis; habetque inferius cavitatem, qua brachiis e cubito humerum tenus aptari commode queat: cuius schema depictum habes *Tab.XVII* marinis emblematis onustum, nempe cancro, delphino, tridente, clavo, & anchora (6). Huius autem armaturae genus cum terrestri militiae inopportunum sit, navali percommodum esse poterat; cum scilicet milites pluteo navis protecti bonam corporis partem, ea tantum armatura indigebant, quae humeros, & caput obduceret, interea dum iaculos & glandes in hostes immitterent. Scutulum enim illud sinistro inligatum humero, & ad caput usque adsurgens militem ab ictibus tutum faciebat, statim ac ipse laevum latus opponeret. Si igitur Pompeiis stationem classiarii Misenates habebant, quidni Herculanei? Et quidem honesta missio, seu diploma militis, qui in eadem classe sub Vespasiano stipendia confecerat, a nobis inventum est; sicuti aliud eiusdem exempli Herculanei a Claudio datum repertum est Stabiis illi prorsus simile, quod ibidem inventum refert Milantius *de Stabiis*, & Eminentissimo Portocarero dono datum (7). Quibus indiciis verisimile sit, in tota Crateris ora statarios e Misenati classe fuisse vel toto anno, cum pax esset, in stativis ad subita rerum procursuros, vel certe hyberno tempore, cum mare clausum erat, ad hiemandum in hybernis, ubi & litus tutarentur, & custodiis, aliisve exercitationibus operam darent.

Retinam igitur sub Vesuvio secus mare fuisse, ibique classiarios, qui ab imminenti discrimine eripi cupiebant, fuisse tam verum est, quam quod verissimum. Quaeres nunc, ubinam potissimum ea villa steterit. Id si quaeris, dicam, ibidem prorsus, ubi hodierna *Resina*, fuisse; non quidem in eo tractu, ubi Herculaneum

IV. Ubi Retina steterit.

(5) Mss, editique fere omnes habent *vertit*; Catanaeus praefert *non vertit*: non alia utique de caussa, quam quia suspicatus, Classiarios Retinae ibidem, ubi Praefectus aderat, fuisse, & eumdem, ut se ipse tanto discrimine eriperet, exorasse: qua praeconcepta opinione, Plinius profecto consilium *non* vertit, quippe recte Vesuvinam petiit regionem, periculumque obivit. Sed re vera consilium vertit, cum pro liburnica *quadriremes deduxit non Retinae modo, sed multis laturus auxilium*.

(6) Eadem marina emblemata cernere licet in uno scutulorum, quos in eadem tabula adpinximus. Eos autem simul cum parva ocrea ibidem adpicta non alii usui militibus inservisse putamus, quam ornamento; fortasse enim catenulis illis, quibus singuli instructi sunt, e balteo pendentes gestabant.

(7) De hisce diplomatis, aliisque eiusdem exempli fuse disputatum in *Praef. Tom. I. de' Bron-*

ſubeſt, ſed in adiacenti ora, quae poſt Herculaneum ad uſque hodiernum Turris Graeci caſtellum protenditur, ut in tabula deſcripſimus. Quibus autem rationibus fretus id adſtruam, tene.

V. Quae veteris ſitus indicia.

Principio *Reſinae* nomen quam minima unius elementi mutatione ei plagae ſuperſtes id exſerta voce teſtari videtur. Praeterea ex ipſius Plinii iunioris narratione facili negotio eruitur. Cum enim eius patruus & Retinae Claſſiariis, & multis in ea frequenti ora habentibus opem ferre decreviſſet, non alio utique, quam in Herculanei oram tetendit, ut abunde *Cap. XI* docuimus. Verum cum *ſubitum vadum, montiſque ruina* eo adpellere prohibuiſſent, haeſitavit aliquantiſper, deinde ut Stabias peteret gubernator, imperavit. Retina igitur nonniſi in continenti ea plaga, ubi Herculaneum, poſita erat. Denique cum Herculaneo plures portuoſos ſinus adiacuiſſe oſtenſum ſit, quos λιμενας vocat pro illorum temporum ratione Dionyſius, non aliam certe opportuniorem ſtationem claſſiariis adſignaveris, quam horum portuum alterutrum, & ex iis eum ſeliges, qui vetuſtum nomen adhuc retinet.

VI. Suburbana erat villa.

Erat igitur ea villa in agro Herculanenſi, imo in ſuburbio, & proinde eius peculii, qualis erat pagus Felix in ſuburbano Pompeiorum, de quo mox. Proinde nihil mirum, ſi de ea villa altum apud veteres reliquos ſilentium. Unum enim idemque cum Herculaneo municipio haberi poterat, ſi pro illius navali ſumerent: villa autem, vel pagus erat, ſi eius incolas extra oppidi muros conſiderarent; ut de Pyraeo, aliiſque portubus adcidit, qui modo ut urbium partes, modo ut diverſa oppida habita ſunt. Cum enim Herculaneum ſatis anguſta urbs eſſet, nihil pronius fuit, quam ut piſcatores, remiges, & quicumque a mari victum quaererent, circa eum portum domos exſtruerent, unde pagus, ſive *villa* ſenſim ſine ſenſu adſurgeret (8).

VII. Retinae etymon.

Quaeres fortaſſe etiam, unde *Retinae* nomen, quodve etymon. Id enim vero non laboramus. Sed ſi facili coniecturae in huiuſmodi rebus eſt aliquid indulgendum, duxerim *Retinae* nomen non aliunde arceſſendum, quam a *retibus*, quae ibidem in piſcoſo ſinu & panderentur, & conficerentur. Quod ſi quis longius derivare malit, της ρητινης litus illud dictum fuiſſe, h. e. *reſinae*, admodum veriſimili coniectura adfirmare poterit. Etenim, ut notum eſt, in tota illa ora quoddam petrolei genus liquidae *reſinae* ſimile innatat, odoremque capiti ſuccurrentem fundit. Adeoque *Rhetinae* nomen Graecum, *Reſinae* Latinum erit.

VIII. Cur ſuperſtes cladi fuerit.

Si vero quaeras, cur Retina, quantilla Herculanei adceſſio, ſuperſtes fuerit, cum florens Municipium penitus interierit, veriſimillima in promptu eſt ratio. Obruta enim urbe, eiuſque agro, quotquot Herculanenſes, qui vel civilibus muniis, vel urbanis poſſeſſionibus, vel agrorum reditu, vel denique artibus vivebant, ſuperſtites cladi fuere, alio divertere neceſſe habuerunt, itaque oppidum interiit contra vero Retinates, qui vix parvam caſam, & retia amiſerant, ſtatim ab exitio ad ſuos fundos, h. e. mare excolendum redierunt, eamque iterum villam Veſuvinis adgeſtionibus, retento nomine, impoſuerunt. Etſi tractu temporis etiam veteri Herculaneo novum *Herclanium* impoſitum fuiſſe compertum habuerimus, ut infra differemus.

IX. Cur inde nulla erat fuga.

Unum modo reſtat expendendum, eccur, Retina in continenti poſita, claſſiarii non ſibimet fuga conſuluere, ſed claſſis praefectum, ut ſe eriperet, exorarunt? vel cur Plinius ſcriptitet, *nullam* inde *fuiſſe, niſi navibus fugam*? Hic autem nodus minime inextricabilis videri debet, ſi quis conſideret, non licuiſſe claſſiariis e ſtatione ſine praefecti venia diſcedere; quare eum, ut ſe tanto diſcrimini eriperet, exorabant: ſevera adeo erat tunc temporis Romanorum militum diſciplina. Id, quod tuto, ni fallor, ex altera Pompeiana ſtatione, de qua nuper, colligimus. In eo enim contubernio trigintaſeptem & amplius ſceletos hominum invenimus, tot nempe, quot vix in toto urbis reliquo, quod adhuc effoſſum eſt, deprehendimus; nullus igitur locum deſeruit. Id quidem, inquies, veriſimile eſt, ſed quomodo

(8) *Villa* proprie fundi habitatio fuit, eaque duorum generum, tum *ruſtica*, tum etiam *urbana* in domini uſum. Heic autem *villa* idem, quod *vicus*. In Gloſis veteribus *villa* tantumdem, quod κωμη. Id inde factum, quod cum in villas praeter ſervos, etiam mercenariorum multitudo conflueret, ibidem promercalia exponi multa, nec artificum tabernas defuiſſe neceſſe erat. Hinc villae paullatim in vicos coaleſcebant: ex quo poſtremo factum, ut *villa* ſynonymon *vici* evaſerit, uti apud Plinium uſurpatum vides. Necdum enim antiquius exemplum mihi occurrit: niſi forte illud Horatii huc referas, *I. ſerm. 5*:

Proxima Campano ponti quae villula, tectum
Praebuit, & parochi, quae debent, ligna, ſalemque.

Confer, quae Mazochius noſter de *Spuriano Vico* (qui ex villa Spuriana in vicum concreverat) habet in notatis ad Averſanum marmor *in Diſſert. de Cath. Neap. pag. 212*. Adde, quod Rutilius urbes maiores *villas* vocavit:

Nunc Villae ingentes oppida parva prius.

modo *nulla nisi navibus fuga*? Equidem si medicas textui manus liceret adhibere, quam modica emendatione pro *nec ulla*, restituerem *nec tuta nisi navibus fuga*; vel certe eodem sensu illud *nec ulla* adcipiendum autumo. *Nullum* enim Latini dicunt, quidquid nullius momenti est, & ad propositum finem non conducit. Talis autem erat fuga, quam Retinates adripuissent Neapolim versus, vel Pompeios; circumeundo scilicet Vesuvii debacchantis radices, unde idem usque periculum plus minus immineret, vel fortasse etiam maius. Tunc enim temporis Retina a Vesuvii cratere magis, quam orae reliquum aberat. Et re quidem vera in praesenti discrimine nullum potuit amplius esse miseris incolis effugium, siquidem tantum telluris tractum, ut supra docuimus, una eiectatione mons obruit. Sapienti igitur consilio orabant, ut naves mitteret, quibus unis sibi, rebusque suis in extremo discrimine consulerent.

X. Alia villa in Herculanensi agro ex Seneca.

Fuerat & alia villa in Herculanensi agro, & quidem ad mare exposita, de qua Seneca meminit *lib. III de Ira cap.* 22, sed cave cum Retina confundas. Senecae verba sunt: *Caius Caesar villam in Herculanensi pulcherrimam, quia mater sua aliquando in illa custodita erat, diruit: fecitque eius per hoc notabilem fortunam, stantem enim praenavigabamus, nunc causa dirutae quaeritur*. Non est dubium, quin haec olim villa in Herculanensi territorio fuerit; id enim ea loquendi ratio, *in Herculanensi*, sonat. Sed quanam notione haec villa capienda est? Illa ne, qua in Glossis *Villa* respondet voci Κώμη, i. e. *vicus, pagus*? An potius est fundus cum suo aedificio tam rustico in villici, & agricolationis usum, quam urbano in domini oblectamentum? Hoc potius altero significatu heic villam adceperim, qui & magis obvius est, & huic loco convenientior; etsi raro villae sine adiuncto aliquo vico fuerint. Ceterum haec eadem villa inter principales, seu fiscales videtur fuisse numerata. Ea igitur a rerum potito Caio Caligula solo aequata fuit, quod aliquando Agrippina eius mater in eam detrusa fuisset, cum a Tiberio fraude Seiani relegata fuerat.

XI. Seneca cum Suetonio, & Tacito conciliatur.

At enim Senecae narratio quo pacto cum Suetonio in Tiberio, & Tacito *Ann. XIV* conciliabitur? ex quibus ostenditur Caligulae matrem in insulam (9) Pandatariam fuisse relegatam, ibique inedia (10) voluntaria consumptam? Nec enim Senecam (cuius aetate adhuc villae rudera praeternavigantibus monstrabantur, & dirutae causa enarrabatur, nec Tacitum, atque Tranquillum, historicos tam εἰλικρινεῖς, tantaque rerum notitia praeditos fas est falsi accusare. Profecto aliud nunc mihi non succurrit, nisi ut ducamus, Agrippinam principio, cum adhuc clementius cum ea agi visum fuisset, in villae Herculanensis recessum fuisse amandatam; at gliscente in dies magis magisque in eam odio Tiberii, postremo in Pandatariam insulam fuisse detrusam, quo postea & a Claudio Iulia, & a Nerone Octavia relegatae fuerunt. Haec de villa Herculanensis agri, quam quidem Caius Caligula solo aequavit, eoque facto nobilitavit, dum *causa dirutae quaereretur*, ut scite Annaeus ait. De cuius situ si quaeras, haud dubium mihi videtur, quin ea ad mare fuerit posita, ita ut

(9) Tacitus Ann. XIV 63: *Nero . . . insula Pandataria Octaviam claudit. Non alia exsul visentium oculos maiore misericordia affecit. Meminerant adbuc quidam AGRIPPINAE a TIBERIO, recentior Iuliae memoria obversabatur a Claudio pulsae. Sed . .* (hae) *. . laeta aliqua viderant &c.* Tranquillus Tiberio *cap.* 53 ultima Agrippinae fata ordine sic exponit: *Nurum Agrippinam* (Tiberius) *post mortem mariti* (Germanici) *liberius quiddam questam . . . nec ullo mox sermone dignatus est, quondam vero inter coenam porrecta a se poma gustare non ausam, etiam vocare desiit, simulans se veneni crimine arcessitum: cum praestructum utrumque* (a Seiano) *consulto esset, ut & ipse tentandi gratia offerret, & illa quasi certissimum exitium caveret. Novissime: . . Pandatariam relegavit; convitiantique oculum per centurionem verberibus excussit. Rursus mori inedia destinanti, per vim ore diducto, infarciri cibum iussit. Sed & perseverantem, atque ita absumptam criminosissime insectatus est.*

(10) Iis, quae de exitu Agrippinae ex Suetonio proxime recitavimus, licebit, & haec ex Tacito *Ann.* VI 25 adiicere: *Nondum is dolor* (de Drusi Germanici Agrippinae mariti caede) *exoleverat, cum de Agrippina auditum, quam interfecto Seiano spe sustentatam provixisse reor; & postquam nihil de saevitia remittebatur, voluntate extinctam: nisi si, negatis alimentis, adsimulatus est finis, qui videretur sponte sumptus. Enim vero Tiberius foedissimis criminationibus exarsit, impudicitiam arguens . . . sed Agrippina aequi impatiens, dominandi avida, virilibus curis foeminarum vitia exuerat.* Illud *aequi impatiens*, cum non concoqueret Acidalius, varie sollicitavit, *regi*, restituens, vel *iugi impatiens*. Nihil mutandum. Agrippinae ambitio (quam hoc ipso loco ei Tiberius, recitato graeco versiculo, exprobravit: *Si non dominaris*, inquit, *filiola*, *iniuriam te accipere existimas*) candide a Tacito agnoscitur, dum ait, *Aequi* (Gr. ἰσοπολιτείας, h. e. aequo cum aliis iure vivendi) *impatiens, dominandi avida*. Sequitur: *Eodem die defunctam* (Agrippinam) *quo biennio ante Seianus poenas luisset, memoriaeque id prodendum, addidit Caesar: iactavitque* (Suetonius, dum haec eadem narrat, pro *iactavit*, posuit *imputavit*: horum utrumque est *beneficii loco adposuit*), *quod non laqueo strangulata, neque in gemonias proiecta foret*. Ceteris abstineo.

ut a praenavigantibus eius postea ruinae cerni potuerint, & excidii causa requiri. Hoc enim Seneca non obscure significat, dum ait excisione clariorem evasisse; *stantem enim praenavigabamus, nunc causa dirutae quaeritur*. Quae vere dici non poterant, si ita a mari reducta fuisset, ut illius cadaver oculos praeternavigantium effugeret. Ortivum ne, an occiduum Herculanei latus ea villa occupaverit, ne Sibylla quidem consulta ediderit. At cum *pulcherrimam* laudatus Seneca (qui unus notitiae villae eius auctor, & fundus est) dixerit, huius breviloquentia satis innuit, nihil ad illius elegantiam, & magnificentiam defuisse.

XII. Pagus Felix in Suburbio Pompeiorum. II. Eiusdem autem naturae, ac Retina, fuit *Pagus Felix* in Pompeiorum suburbio, quem licet in veterum scriptis inauditum, nuper in excavandis Pompeiis deteximus. Etenim extra urbis portam, qua satis amplae villae pars pseudurbana detecta est, inscriptio parieti adfixa legitur:

M.ARRIVS.Ↄ.L.DIOMEDES
SIBI.SVIS.MEMORIAE
MAGISTER.PAG.AVG.FELIC.SVBVRB

Et ne quid ambigas, in marmorea herma, cui caput aereum impositum est, & in Regio Museo adservatur:

C . NORBANI
SORICIS
SECVNDARVM (11)
MAG . PAGI
AVG . FELICIS
SVBVRBANI
EX . D . D
LOC . D

Ubi autem proprie constiterit is pagus, num extra occidentalem portam, quae eruta est, & ubi Arrii monumentum cum epigraphe visitur, an ad boream, an ad ortum manserit, explorare adhuc non licuit.

XIII. Cur dictus Augustus Felix. Eccur vero eidem *Augusti Felicis* nomen haeserit, id iucundius foret divinare. Et quidem supra *Cap. X* coniecturam produximus, *Felicem* fortasse dictum a Sp. Felice, quem vidimus tam vasta latifundia possedisse, ut nongentum tabernas in suis praediis haberet; siquidem Iulia eius filia & haeres una proscriptione cum balneo, & venerio locandas edixerat. Tam magnus enim tabernarum numerus cum coenaculis, & pergulis, si in suburbio fuit, pagum non infrequentem constituere poterat, & a *Felice* domino nomen obtinere. Sed altera *Augusti* adpellatio aliorsum nos ducit; quippe cum compertum satis sit, *Felices Augustas* dictas colonias fuisse (ut ὁ πάνυ Mazochius in immortali opere de *Camp. Amphith.* fuse docet), quae Sylla auctore deductae fuerant, & ab Octavio Augusto supplementum adceperant. Sic Capua *Iulia Felix Augusta* apud eumdem Mazochium, sic *Col.Fel.Aug. Nola* apud Gruterum *p. 1085 n. 14* dictae inveniuntur, in quibus de huiusce nomenclationis ratione dubitare non licet. Itaque cum ostensum sit, pari fortuna Pompeianos agri parte multatos fuisse, eamque veteranis fuisse adsignatam, quid pronius, quam suspicari pagum illum, qui ex hisce novis colonis constiterit, *Felicis* agnomen sibi sumsisse? Quod si id verisimillimum adpareat, pari ratione concludes, & *Augusti* adpellationem inde derivandam, quod & ab Augusto supplementum eodem fuerit immissum. Si autem quaeras, cur non *Colonia*, sed simpliciter *Pagus* dictus fuerit, statim reponam: quia *Coloniae* cognomentum ante Neronem Pompeii numquam habuerunt; imo vero hinc validius argumentum adcedet iis, quae *Cap. VIII* protulimus. At inquies, non *Felix Aug.*, ut Capua, & Nola, sed *Aug. Felix*, inverso temporum ordine, dictus est Pagus. Id autem nullum negotium facessere debet; siquidem nihil facilius, quam ut adsentatione in Augustum vivum, eius agnomen demortui Syllae agnomini praeponerent. Quod si exemplum quaeris, en apud Peregrinium in *Camp. p. 745*; COLONIA . IVLIA . CONCORDIA . AVG . FELIX . BENEVENTVM. Interim dubitari nequit, quin sub continuo adgestionum tumulo Pagus ille iaceat, qui olim Pompeiorum adcessio fuit.

III. In aevi Theodosiani tabula, quae sibi *Peutingerianae* nomen a suo possessore quaesivit, ad Vesuvii radices magnum depingitur aedificium, quod quidem ab Nola circiter quinque passuum millibus, novem a Nuceria removetur; ita ut ibi ferme fuisse videatur, ubi hodie vicus non ignobilis *Palma* dicitur. Adscriptum autem legitur *ad Teglanum*. Procul dubio praepositio *ad* notat, ibi aliquando *Teglanum* oppidum constitisse. Sed pro *Teglanum* scribendum, sive potius legendum fuisse *Tegianum* dubitari non sinit Neapolitanum elegans marmor apud Gruterum *pag. 484 num. 6*, & apud Engenium *pag. 55* po-

(11) Qui scilicet secundas partes in scena ageret.

poſitum cuidam *A. Veratio A. F. Severiano Equiti Rom. Cur. Reip. Tegianenſium*. Et urbis quidem nomen Holſtenius, media ſyllaba eiecta, in *Teanenſium*, alii in aliud refinxerunt. Sed fruſtra ſunt, cum marmor ipſum Neapoli in templo S. Ioannis Maioris exſtans de ſe ſic loquatur. Et ea igitur urbs eiectamentis Veſuvii oppreſſa in perpetuum latuit.

XIV. *Oplontis* ubi ſteterit. IV. In eadem tabula inter Herculaneum, & Pompeios locus alius depingitur cum inſcripto nomine *Oplontis*, & nota VI, ita ut ſex vetera milliaria (IV ſcilicet noſtratia, & paſſus LXXX) ab Herculaneo diſtaret, & tria a Pompeiis: atque adeo ferme reſpondeat ei pago, qui hodie dicitur *Torre dell' Annunciata*, ubi Pompeios fuiſſe poſitos noſtrates Eruditi olim putarunt, ut fuſe diſſeruimus *Cap. IV*. Hoc autem oppidulum tenuis fortunae, a reliquis Geographis praetermiſſum, fortaſſe poſt Titi tempora adſurrexit; ſed ſi antea exſtitit, & tabulae auctor ex veteribus deſcripſit, communi inundatione tum periiſſe adfirmabimus.

XV. *Coſa*, vel *Cora* ubi poſita. V. *Coſam* neſcio quam Herculaneo, & Pompeiis proximam fuiſſe oſtendit Velleius Paterculus *lib. II c. 2* de Minatio Magio atavo ſuo ſic loquens: *Tantam hoc bello* (ſociali) *Romanis fidem praeſtitit, ut ... Herculaneum ... caperet, Pompeios cum L. Sulla oppugnaret, Coſamque occuparet*. At miſere de huius *Coſae* poſitu certant interpretes. Nos libenter Peregrinio ſubſcribimus (*Diſc. II*), qui unum idemque oppidum Velleii *Coſam* fuiſſe, ac *L. Flori* (*III 20*) *Ooram*, ſive ut alii *Choram*, vel *Thoram*, quam a Spartaci ſatellitio pervaſtatam narrat. Vtraque profecto, ut ex ipſorum verbis conficitur, ad Veſuvii radices eſſe debuit, & ultra Pompeios. Magius enim, teſte Paterculo poſt oppugnatos Pompeios *Coſam occupavit*: Spartacus vero, auctore Plutarcho in *Vita Craſſi*, e Veſuvio dilapſus verſus Pompeios exercitum duxit. Narrat enim parum abfuiſſe, quin Coſſinius Conſul Craſſi collega a P. Varino Spartaci ſatellite interficeretur λουμενος περι Σαληνας, *cum lavaretur ad Salinas*; ubi autem hae *Salinae* ſteterint, ſcilicet ſub Pompeios, ſatis docuimus *Cap. V §. X*. Atqui, teſte Floro, Spartacus e Veſuvio egreſſus, *deinceps Coram* venit, inde *Nolam, atque Nuceriam* populatus eſt. Nulli igitur dubium, quin in orientali Veſuvii regione poſt Pompeios tum *Cora*, tum *Coſa* poſita fuerit; atque adeo pro una eademque habenda, quae tum temporis ſimul cum Pompeiis diſparuerit. Quare idem Peregrinius ſuſpicabatur, ibi poſitam fuiſſe, ubi *Civita* dicitur; ſed illic Pompeios iacere, uti ipſemet alibi felicius coniecit, iam deprehendimus. Nos vero *Coſam* potius, quam *Coram* adpellandam eſſe ducimus ex iis, quae *Cap. VII n. 3* adſtruximus. Unum tamen eius excidio opponi poſſet, quod Anaſtaſius Bibliothecarius in *Silveſtro* meminit neſcio cuius *Maſſae Stabitanae in territorio Corano*. Sed ubi haec ſteterit, quis definiet?

VI. De *Taurania* nihil dicam, quippe quam proxime ante Titianam exardeſcentiam Plinius (*lib. III cap. 5*) *intercidiſſe* in eadem regione ſcripſerat. At quid ſuſpicari vetat, quam uti moribundam Plinius recenſuerat, a Sylla fortaſſe, aeque ac Stabiae, de quibus ante loquutus erat, exciſam, eamdem poſtea montis vomitionibus penitus fuiſſe deletam? De ea vide Capacium, & adcuratiſſimum Peregrinium, qui iure pernegat, quod Capacio placuerat, eam olim fuiſſe poſitam, ubi nunc *Civita* dicitur, & Pompeii eruuntur; quare verſum Nolanum agrum ablegat, quod libenter admittimus. Namque hodie haud longo a Palma intervallo ad Veſuvii radices locus eſt, vulgo dictus *Tauranum*, ubi veterem Tauraniam olim fuiſſe perquam veriſimile fit. XVI. *Taurania* ubi poſita.

VII. Fuit fortaſſe & alia urbs ad Boreale montis latus, ſi credimus Cluverio, & Peregrinio, *Veſeris* nomine, & quidem non ignobilis, quando ad eam bello Latino P. Decius ſe pro exercitus ſalute devovit. Nota eſt devotionis eius ex Cicerone, Livio, Valerio Maximo hiſtoria, qui omnes *ad Veſerim*, vel *apud Veſerim* factam dicunt (12). Lis tamen eſt inter eruditos, urbs ne Veſeris fuerit, ut Cluverius contendit, an fluvius, ut Aurelius Victor diſerte ſcripſit; an potius urbs ſimul, & amnis cognomines olim exſtiterint, quod viſum eſt noſtro Peregrinio, qui Victoris teſtimonio fractus de amne Veſeri dubitare non eſt auſus (13). Sed cum comperiſſet litteratum lapi- XVII. *Veſeris* an urbs.

(12) Livius *lib. VIII cap. 8*: *Pugnatum eſt haud procul radicibus Veſuvii montis, qua via ad Veſerim ferebat*.

(13) An Veſeris idem, ac Sebethus fuerit, ut putat Peregrinius, definire non audemus; illud tamen ex Livii narratione palam fit, eam pugnam poſt ſeptentrionale Veſuvii latus fuiſſe conſertam, h. e. in agro Nolano, vel in ea vicinia; ſiquidem Latinorum caſtra prope Capuam erant poſita, indeque victi ſe Minturnas contulerunt. Atqui hodiernus Sebethus indidem e radicibus Veſuvii ſe prodit, influens in amplum illum campum, qui dicitur *la Bolla*. Neque novum eſt, unum eumdemque fluvium alio nomine in origine,

lapidem, quod Capuae proſtat, *M. Veſerio Iucundiano* poſitum, gentem *Veſeriam*, non quidem a flumine, ſed ab oppido Veſeri nomen traxiſſe ſibi perſuaſit. Quod ſi ita ſe res habuit, & urbem Veſerim eadem adgeſtione tectam ſubſediſſe dices, ut nulla amplius eius memoria exſtiterit.

VIII. Denique eadem eruptione peſſum ivit oppidum Stabiae; ſed de eo latius diſſeremus capite ſequenti.

C A P. XIII.

De Stabiarum vicibus, varioque ſitu.

I. Stabiae a Sylla deletae.

Stabiae, quo Senior Plinius ad amicum Pomponianum, debacchante Veſuvio, perrexerat, non amplius oppidum erat, ut antiquitus, ſatis celebre, ſed iam pridem a L. Sylla deletum in plures vicos per Stabianum agrum ſparſos aberat, ut idem Plinius *Natur. lib. III cap. 5* teſtatur: *in Campano agro Stabiae oppidum fuere uſque ad Pompeium, & L. Carbonem Coſs. pridie Kal. Maias: quo die L. Sylla legatus bello ſociali id delevit, quod nunc in villas abiit. Villa* enim heic tantundem valet, ac *vicus*, ut obſervavimus *Cap. XII.* Itaque deleto Oppido vicatim Stabienſes habitare coeperunt; ac proinde fruſtra quaeres, ubi Stabiae oppidum ante annos centum fere & quinquaginta conſtiterit: ad mare ne, an ſupra editos colles quis divinaverit? Id unum nobis exploratum eſt, veraciſſimum fuiſſe Plinium, cum *in villas oppidum abiiſſe* dixit. Etenim cum ibidem effodiſſemus, nonniſi ſparſas per agrum domus partim ruſticas, partim pſeudurbanas invenimus, ut *Parte II Cap. IV* narrabimus.

II. Sub Tito ſepultae.

Ejuſmodi autem aedificia cum pumicibus obruta deprendiſſemus, qui Pompeianis omnino ſunt ſimiles, non alio tempore id eveniſſe patet, quam cum Pompeiorum urbs deleta fuit. Ipſa enim teterrima nocte, uti iunior Plinius *lib. VI ep. 16* teſtatur, Stabiis *area, ex qua diaeta* (ubi avunculus ſe receperat) *adibatur, ita iam cinere, mixtiſque pumicibus oppleta ſurrexerat, ut ſi longior in cubiculo mora eſſet, exitus negaretur*. Et quidem poſtea ita adſurrexit, ut aedificia, ſaltem humiliora, ſemiſepeliret. Inveniuntur enim hodie pumices, & cinis ad altitudinem ferme palmorum novem.

III. Ubi primitus conſtiterint.

Ea porro rudera, quae Regio iuſſu effoſſa fuere, ibi iacent, ubi hodie adpellant *Varano*, haud longe ab hodierno *Caſtro ad mare*, & a mari abeſt vix unius milliaris ſpatio; ita ut ibidem ferme poſitam fuiſſe Pomponiani domum, quem Plinius ea nocte convenit, putem. Non longe enim a mari ipſa aberat, ut e iunioris Plinii narratione eruitur (1). Atque ibidem fortaſſe vetus oppidum ſteterat a Sylla exciſum; ſed id definire non audeo.

IV. Stabiani agri extenſio.

Ceterum eius ager hinc inde longe protendebatur. Etenim, teſte eodem Naturalium Scriptore (2) in agro Stabiano tum *Petra Herculis* (h. e. ſcopulus ille, qui medio aevo dictus eſt *Inſula Rubeliana*, & *Robilianum*, hodie *Revigliano*) tum etiam aqua, quae hodieque dicitur *Dimidia* (3) continebantur. Itaque cum eo tempore Stabiae, ut iunior Plinius ait, a Veſuvina plaga, h. e. a Pompeiis *dirimerentur ſinu medio; nam ſenſim circumactis curvatiſque litoribus mare infundebatur*; cumque, ut ſuperius oſtendimus *Cap. V*, totus ille ſinus in duos minores ſubdivideretur, alterum nempe minorem, qui duobus punctis Oplontide, & *Bottaro* continebatur, & ad occiduum Pompeiorum latus permeabat, alterum vero maiorem, qui inter *Bottarum*, & Stabias claudebatur, & in imo receſſu ad uſque Vallem dirutam pertinebat; nullus dubito, quin, ſicuti profundioris ſinus illius dextera, ſive meridionalis ora ad Pompeianum agrum pertineret, ſic quae in imo eſſet, ad Nucerinos, quae vero ad laevam in ſatis recurvo litore, Stabiani agri limes foret.

V. Nucerinus ager ad mare excurrebat.

Et quidem Nucerinos ad mare uſque ſuum agrum protendiſſe, Plinius ſatis oſtendit, cum *Lib. III cap. 4* ait: *litore autem hoc Neapolis Chalcidenſium ... Herculaneum, Pompeii; haud procul, adſpectante monte Veſuvio, ager Nucerinus eſt, IX millibus paſſuum a mari ipſa Nuceria*. Quibus in verbis apertiſſime vides agrum Nu-

ne, alio in decurſu adpellari, vel diverſos eiuſdem rivulos varia nomenclatione diſtingui. Fortaſſe igitur unus idemque fluvius origine fuerunt Veſeris, & Sebethus: fortaſſe etiam, qui olim Veſeris dictus, nunc Sebethus vulgo audit ab antiquo diverſus, cui alias aquas, aliumque curſum ſubter Neapolim quidam eruditi adſignant; numquam tamen binominem eumdem fluvium dices, ut Peregrinio placuit.

(1) *Lib. VI ep. 16: Placuit egredi in litus, & e proximo adſpicere, ecquid mare iam admitteret.* Ergo non multum a mari Pomponiani domus diſtabat.

(2) *Lib. 32 cap. 2: in Stabiano Campaniae ad Herculis Petram melanuri in mare panem obiectum rapiunt.*

(3) *Lib. 31 cap. 2: in agro Stabiano aqua, quae vocatur Dimidia, calculoſis medetur.*

Nucerinum ad litus usque procurrisse, etsi ipsa Nuceria, ut diligentissimus scriptor monet, a mari IX millibus passuum distaret.

VI. Marmor Nuceriae, & Stabiarum fines designans. Sed aliud quoque eius rei monumentum prae manibus habemus, quod nempe ex effossionibus Stabianis prodiit. Illud autem est marmor, quod licet mutilum, veteres tamen Stabiani agri terminos eo in loco fuisse, ubi positum eruimus, satis designat. Loquitur enim de duobus continuis aedificiis, quorum alterum ad Nucerinos, alterum ad Stabianos pertineret. Quod satis superque indicat in ipso agrorum confinium limite sic ambo posita fuisse, ut fere promiscua essent. Iam vero huiusmodi marmor, & amborum aedificiorum rudera paullo infra eum locum invenimus, ubi hodie exstat aedicula *S. Mariae Gratiarum* sub *Lactario monte*, (h.e. *di Lettere*). Arguimus igitur, & quae olim esset sinus illius profunditas (illinc enim, ut diximus, ad *Vallem dirutam*, hinc fere ad indicata aedificiorum rudera procurrebat) & quota pars Nucerino agro adcederet, hoc est, quantum a *Valle diruta* ad hunc usque locum protenderetur, & quota denique Stabiarum iuris esset.

VII. Suppleti marmoris ratio. Mutilum autem marmor cum nostro supplemento in *Tab. XVIII* habes, & erui utriusque aedificii ichnographiam. Sed operae pretium est eius supplementi rationes in medium proferre, quo carius monumentum istud evadat. Quod autem ad primam lineam adtinet te nihil moror. Facile enim mihi concedes, nomen AESIVS restituendum esse CAESIVS, quod passim occurrit. Praenomen vero, nisi adrideat M., repone SP., vel aliud quodcumque, modo exilis admodum littera non sit, ne spatium redundet.

VIII. Bidental an idem, ac Puteal. Sed altera linea plus negotii facessit. Principio enim residua syllaba TAL exserta voce restituendum esse *BIDENTAL* poscit; nec alia enim in Latinis lexicis vox cum huiusmodi desinentia occurret. At novi, quid oppones. *Bidental* idem ferme est, ac *Puteal*, ara scilicet, quae locis de caelo tactis imponeretur, Tusca religione: quae ara, quia putei crepidinem referret, *Puteal*, quia vero ibidem bidentibus sacrificaretur, *Bidental* dicebatur, ut arguere licet a Flacco in fine *Artis: utrum minxerit in patrios cineres, an triste Bidental Moverit incestus*. Quomodo ergo, dices, *bidental* huiusmodi *labantibus marmoribus vexari* poterat, ut *provide restitui* indigeret? Atqui aliter se res habet. Aliud enim est *Puteal*, aliud *Bidental*; etsi non negamus aliud pro alio ab Horatio, poëtica licentia, positum; quippe ad unam eamdemque religionem saepe pertinebant. Quidquid enim sit de huiusce vocis *Bidental* origine, quam Mazochius *in Addit. ad Voss.* a Chaldaico בירתא *biranta*, *palatium*, derivat, illud pro certo haberi potest, quod idem eruditissimus Vir docet, Bidental fuisse quoddam templi genus, quod puteali circumponeretur. Festus enim apertissime id docuit, cum ait: *Bidental dicebant quoddam templum, quod in eo bidentibus sacrificaretur*; etsi frustra Scaliger (vir cetera doctissimus) tamquam spuria, & a mutilatore Paulo male textui adsuta, reiecerit verba *quoddam templum*. At Pausanias *lib. V c. 14* genuinam Festi sententiam hisce verbis tuetur: του δε καταιβατου Διος πεποιηται μεν πανταχοθεν προ του βωμου φραγμα, *Iovis Catabatae ara septo undique sepimento ambitur*. Quibus verbis duo Pausanias agnovit in ritu procurandi fulminis tum βωμον, *aram*, tum φραγμα *septum* circa aram. Sic etiam Pollux *lib. IX, 41* ait τα ενηλυσια h.e. *fulgurita loca* fuisse περιειρχθεντα *circumsepta*. Inter Latinos vero idem erui potest ex Apuleio; nam quae in *De Deo Socratis* adpellat *fulgurita Bidentalia*, eadem non longe ab initio *Floridorum* dicit *colliculos sepimine consecratos* (fortasse enim colliculum h. e. humum adgestam loco putealis, qui parcere impensis vellent, ibidem imponebant, quam deinde macerie consepiebant); nec non e Sidonio *carm. 9 ad Felicem Cos.*, qui rem clarius exponit:

Nec quae fulmine Tuscus expiato,
Septum *numina quaerit ad* Bidental.

IX. Vitruvii, & Festi auctoritas. Haec omnia iamdiu observaverat Mazochius, ut doceret Bidental a Puteali, origine saltem diversum fuisse. His addam Vitruvium, qui *lib. I, cap. 2* omnem, puto, dubitationem aufert, cum de aedificiis, quae sub divo constituebantur, verba facit: *Iovi Fulguri, & Caelo, & Soli, & Lunae aedificia sub divo, hypethraque constituuntur*. Si enim *Iovi Fulgori* h. e. καταιβαται praeter aras, sive *putealia*, aedificia constituebantur sub divo, quae alia illa erant, nisi Bidentalia? Iure igitur Festus ait, *quoddam templum*, & quidem de illorum genere, quae *minora templa* dicebantur. Etenim, auctore eodem, *Minora templa fiunt ab Auguribus, quum loca aliqua tabulis, aut linteis sepiuntur, ne uno amplius ostio pateant.*

X. Puteal, & Bidental Pompeiis eruta. Id autem verissimum esse, monumentum nuperrime Pompeiis effossum abunde docet. Cum enim haec scripseramus, forte for-

fortuna Puteal, & Bidental ibidem prodierunt. In eo enim clivo, qui Porticibus Pompeianis imminet secus regiam viam, lapides aliquot adgesti erant, tellure cooperti, & in semicircularem sedilium formam dispositi, quos cum e terra eruissent operae, inventae sunt columellae tophaceae aliquot, earumque epistylia; ac praeterea putei os, h. e. cylinder lapideus pertusus, tornoque elaboratus; cumque detersum fuerit solum illud, adparuerunt luculentissime totius aedificationis vestigia, adeo ut, nisi lapides aliquot deperiissent, facile fuerit denuo restituere. Itaque eius ichnographiam, & scenographiam dedimus *Tab. XIX*, & *XX*. Ibi vides putei επιστομιον, non quidem hauriendae aquae adcommodatum; nec enim excavati putei vestigium ullum exstat, & puteal ipsum non modo nullum funium attritum, ut in veris puteis, exhibet, sed etiam adeo rude & scabrum est post tot saecula, ut sacrum & intactum fuisse statim pateat. Habet praeterea exterius sepimentum in templi rotundi formam columnis Thuscanici ordinis ornatum, quibus tantummodo epistylium, sed nullus fornex esset impositus (4).

In ipso autem epistylio legere est epigraphen oscis characteribus nitidissime impositam: XI. Osca epigraphe interpretatur.

ƎVT · ЯƎM · ᗡT . ƧIIƎƎᗡTIИ
ЯƎ88ИИИMИИ

Quae latinis elementis reddita sonat: NITREBES . TR . MED . TVH . AAMANAPPHED (5). Quam autem sententiam illa contineat, facili negotio adsequeris. NITREBIIS enim non aliud, quam proprium nomen exhibet, pari quidem desinentia, ac SLABIIS in mensa Herculanensi. Sigla illa TR prima fronte se prodit positam pro TER. Namque animadversum est ab adcuratissimo Lanzio *Tom. I p. 118*, veteres populos saepe vocales reticuisse praesertim eas, *quas syllaba nomine suo exprimit*, ut loquitur Quintilianus *lib. I cap. 7*; quemadmodum post T reticebant E, quia ipso nomine sonaret TE. Voculam autem TER non est, cur Oscis abiudicemus; praesertim cum in Tabulis Eugubinis occurrat *Tertie*, *tertiu*, *tertim* pro tertium. Quod si malis legere heic quoque *tertim*, non abnuo; idem enim est, *ter Meddis Tuticus*, ac *tertium Meddis Tuticus*. Nemo autem, puto, dubitaverit, quin voces MED . TVH . significent *Meddis Tuticus*. Quid denique sibi volet vox AAMANAPPHED? Per me explica: *Septum posuit*. Etenim & verbum ipsa sententia postulat, & cadentia verbalis est, aeque ac in voce PRVPPHED abaci Herculanensis. Ipsam autem ab *am*, *circum* derivare pronum est. Sicuti enim ab *am* veteres Latini fecerunt *ambire*, & *amnis* (5), quia circumeat, ita *amanafferre* pro *ambire*, *circumdare*, *septum ponere* dixerunt Osci. Tota ergo sententia est; NITREBES TER MEDDIS TVTICVS SEPTO CONCLVSIT.

Cum igitur haec pro exploratis haberi queant, nullus dubito, quin Puteal a Bidentali diversum fuerit, atque Bidental templi genus circa puteal positum, quo profani ab eo arcerentur; etsi per synecdochen alterum pro altero aliquando sumeretur, uti apud Flaccum *l. c.*

Iam vero in Stabiano, unde erutum est, de quo loquimur, marmor, duorum aedificiorum rudera invenimus: alterum quidem parvi templi formam referens cum cella, sive sacrario, ut habes num. 1; alterum vero duplex est; continet enim duo septa, singula uno aditu patentia, in quorum medio singulae arae surgunt, ut num. 2, 3. Atqui arae solidae illae sunt e calce, & cementis fabrefactae, & quidem cubicae, non putealia, sive arae cylindricae pertusae. Praeterea bina illa septa sic gemella sunt, ut eodem tempore, eademque architectura formata esse adpareant, atque adeo arae illae sic positae sunt, ut prorsus parallelae sese respiciant. Ita ut monstrosissimum fuerit, & omnibus Tuscorum piaculis vix procurandum ostentum istud, ut duo fulmina sic parallela deciderent uno eodemque tempore. Fulgurita igitur loca illa fuisse non videntur. XII. Quae cdificia cum Stabiano marmore eruta.

Ergo,

(4) Huiusmodi aedes sacras, & Tuscanicae rationis fuisse, & monopteras adpellatas docet Vitruvius *lib. IV cap. 7*: *De Tuscanis rationibus aedium sacrarum. Fiunt aedes rotundae, e quibus aliae monopterae sine cella columnatae constituuntur.*

(5) Vide in brevissima epigraphe, quae vix quinque voculis constat, ambo elementa Я & ᗡ; & quod caput est, quam constans sit illa Oscorum orthographia? In voce enim MED, & in verbi desinentia elementum Я visitur, aeque ac in abaco Herculanensi. Dic nunc ambo elementa eumdem sonum habuisse.

(5) Varro *lib. IV de L. L.*: *Amnis id flumen est, quod circuit aliquid, nam ab ambitu amnis . . . . itaque Tiberis amnis, quia ambit Martium campum, & urbem*. Et paullo ante: *Ambitur iter, quod circumeundo teritur; nam ambitus circuitus.*

XIII. *Septa Bidentalia adpellanda.*

Ergo, inquies, ne Bidentalia quidem illa septa adpellabis? Quidni? Inveniant Eruditi vocem aliam in TAL desinentem, quae vacuum illud implere queat, & aedificiorum ichnographiae respondeat. Ego vero libenter concedam *fulgurita bidentalia* illa non fuisse; sed tamen Bidentalia contendo. Etenim non de nihilo est, quod Scriptores, cum de bidentali circa puteal posito verba facerent, constanter certis additis illud distinxerint; sic *triste* Horatius, *triste evitandumque* Persius *Sat. II*, & *fulguritorum bidentalia* Apuleius dixit. Sidonius vero, etsi tantummodo *septum bidental* scribat, tamen de quo *bidentali* loquatur, satis indicat, cum ait *fulmine Tuscus expiato*. Atqui, inquies, ubinam invenisti bidentalia, quae nec *tristia*, nec *fulgurita* essent? Possem quidem proferre Nucerina haec bidentalia, sed ne idem per idem probare videar, testem do locupletissimum Festum, qui *l. c.* sic definit: *Bidental dicebant quoddam templum, quod in eo bidentibus sacrificaretur*. Ergo per Festum Bidental cum Puteali nullam necessariam adfinitatem habebat. Omnia enim minora templa quibuscumque Diis sacra, in cuius medio ara extollebatur, ad bidentes sacrificandas, Bidentalia dicebantur: in quorum numero, cum esset templum illud, quod sepimenti loco circa puteal, sive aram fulguritam statuebatur, Bidental item adpellabant, & quidem ad aliorum discrimen, *triste*, & *evitandum*. Aliter diligentissimus Scriptor non satis habuisset dicere *quoddam templum*, sed utique addidisset, *quod in locis de caelo tactis aedificatur*, vel huiusmodi alia, quae rem propius definirent.

XIV. *Quinam forent Bidentales Sacerdotes.*

Id autem manifestius eruitur e *Bidentalibus Sacerdotibus*, quorum mentio occurrit in duabus Inscriptionibus apud *Gruter. pag. 96 n. 5*: *SEMONI SANCO DEO FIDIO SACRVM SEX. POMPEIVS SP. F. COL. MVSSIANVS QVINQVENNALIS DECVRIO BIDENTALIS DONVM DEDIT*, & *num. 6*: *SANCTO SANCO SEMONI DEO FIDIO SACRVM PECVNIA SACERDOTVM BIDENTALIVM RECIPERATIS VECTIGALIBVS*. Quis enim sibi persuadeat *Bidentales* dictos, qui *fulmina procurabant*, ut Cl. Forcellinius in suo locupletissimo lexico adnotat? An tot fulmina quotannis Romae decidere solebant, ut integrae Decuriae Sacerdotum ipsis procurandis forent necessarii, quibus pingue sacerdotium, adsignatis vectigalibus, foret constitutum? Id quidem verisimile non fit. Sed quid tricas nectimus, si ex ipsis litteratis lapidibus manifestum fit, cui numini huiusmodi Sacerdotes essent sacri, *Sanco* scilicet *Semoni Deo Fidio*, qui utique non fulgur erat, sive *Iupiter fulgurator*, cui fulgurita consecrabantur, sed Hercules, *quem teste Propertio lib. IV eleg. 9, quoniam manibus purgatum sanxerat orbem, Sic Sancum Tatii composuere cures*. *Bidentales* igitur Herculi, & fortasse aliis *Semonibus*, h. e. Diis minorum gentium, erant sacri, quibus minora templa statuebantur. Hisce igitur argumentis permotus duo illa aedificia *bidentalia* adpellare non dubito; itaque in marmore DVO BIDENTAL. (curtata voce, ut in quinta linea MARMORIB.) restituendum duco.

XV. *Cur Vetusta dicta aedes Genii Stabiarum.*

Veniamus nunc ad quartam lineam, cuius gratia totam epigraphem illustrandam suscepimus, ubi de *Aede Genii Stabiarum* fit mentio. Mutilam primam vocem, quae procul dubio epitheton est ad *Aedem* pertinens, restitui VETVSTAM; namque & spatium complet, & rei convenire videtur. Etenim cum habeamus lapidem *Decurionum decreto* positum, rogo cuiates isti Decuriones erant? Nuceriae ne, an Stabiarum? Nucerinos utique putem. Non tantum quia Bidentalia Nuceriae Stabianae Aedi in marmore praeponuntur; sed potissimum quia non alia de causa iidem Decuriones duo diversae iurisdictionis loca procurare poterant, nisi alterutrum intercidisset. Iam vero a Syllae aetate Stabias deletas fuisse novimus, Nuceriam vero stetisse, & Romanorum Coloniam evasisse. Igitur nullus dubito, quin de Decurionum Nucerinorum decreto marmor positum fuerit. Atque inde etiam arguo, deletis Stabiis, vel totum agrum, vel certe eius partem Nucerinis Colonis fuisse adsignatam. Et quidem characterum forma, & praecipue adcentuum notae Tiberii aetatem, ut infra docebimus (6), praeferunt, cum scilicet Nuceria floreret, & Stabiae in villas abierant. *Vetustam* igitur aedem Genii Stabiarum una religionis gratia & servaverant Nucerini, & restituendam postea decreverunt.

XVI. *Ubi igitur statuendi utriusque agri fines.*

Hinc porro exploratum est, eousque saltem litoralem Stabiani agri oram antiquitus pertinuisse, reliquum Nucerinorum fuisse ad usque Vallem dirutam, ubi Sarnus influebat; post excisas vero Stabias, deductamque Nucerias Coloniam veteris Stabiani agri partem Nucerino adcessisse: quod nostri pensi erat definire.

 Verum

(6) De hisce adcentuum notis vide, quae *Parte III* fuse tractabimus.

XVII. Stabiae alterae in Lactario monte. Verum totus ille ſinus, aeque ac Pompeianus alter, poſt Titianam eruptionem pumicano illo grandine obcaecatus diſparuit, & eam fere formam ſumſit, quae hodie comparet. Tum vero etiam Stabiae iterum ſurrexerunt, ſed alio in loco. Totum id colligere licet ex Galeno, qui ſexaginta & amplius annos poſt illam calamitatem floruit. Libro enim V θεραπευτικης μεθοδου *cap. 12* de Stabiarum oppido ſic ſcribit: ὁδος επ' αυτον απο της θαλαττης εις τριακοντα σταδια, και τι πλεον ου πολλῳ. το δε χωριον αυτο το επι τῃ θαλαττῃ αἱ Σταβιαι κατα του πυθμενα του κολπου, ὃς (7) μαλιστα εστι του μεταξυ Σουρεντου τε, και Νεαπολεως εν τῃ πλευρᾳ μαλλον τῃ κατα Σουρεντου. αυτη δε ἡ πλευρα πασα λοφος ευμεγεθης, μακρος εις το Τυρρηνον εξηκον πελαγος; *via, quae ducit ad ipſum* (*locum* nempe, quem deſcribit aegris ſaluberrimum) *a mari diſtat triginta ſtadiis, & amplius etiam, ſed non multum: oppidulum autem ſupra mare poſitum Stabiae ad receſſum illius ſinus, qui potiſſimum eſt inter Surrentum, & Neapolim, ſed magis in ea coſta, quae eſt ad Surrentum: ipſa vero coſta omnis mons eſt quam magnus, longitudine in Tyrrhenum mare porrectus.* Ex hac autem graphica deſcriptione diſcimus Galeni aetate χωριον, *oppidulum* Stabiarum in montano loco, επι τῃ θαλαττῃ *ſupra mare* fuiſſe, ſed ab eo triginta & amplius ſtadiis diſſitum, & proprie ſupra fundum illius ſinus, qui eſt inter Surrentum, & Neapolim. Iam vero maior illius ſinus profunditas hodie eſt ad urbem *Caſtri ad mare*. Hinc autem ſi recta adſcendas montem verſus per ſtadia triginta & paullo plus, ſcilicet quatuor antiqua milliaria, ipſum *Lactarium* montem, ſeu hodiernam urbem *Lettere*, invenies, qui ſcilicet a lactis celebritate nomen ſumſit. Atqui Galenus de lactis ipſius ſalubritate ſermonem eo capite inſtituit (8), quare ad eum locum petendum, quotquot exulcerata aſpera arteria laborarent, hortatur, ideoque tam exacte eum deſcribit. Itaque in dubium revocari nequit, quin in Lactario monte Stabiae tum poſitae fuerint, & ſinus, prout eſt hodie, repulſo mari, vix ſub *Caſtro ad mare* aliquantulum profundior fieret. Secus enim ſi ex antiqui ſinus profunditate triginta ſtadia dimetiaris, te ducent ultra montes in planam regionem prope a Nuceria. Galeno concinit Symmachus, qui quarto labente ſaeculo ſcripſit *lib.IV ep.18: Stabias ire deſiderant, ut reliquias longae aegritudinis armentali lacte depellant.* Et ſane ſub idem tempus oppidum Epiſcopale evaſit; namque anno 499. invenitur Urſus Epiſcopus Stabianus Romanae Synodo ſub Symmacho Papa ſubſcripſiſſe. Fortaſſe monumentorum inopia altiorem eius ſedis antiquitatem occulit.

XVIII. An ibidem conſtiterint ſexto ſaeculo. En igitur altera Stabiarum poſitio in *Lactario monte*, quo Procopius *lib.IV de Bell. Goth.* narrat Gothos a Graecis fuſos confugiſſe (9). Sed ex Procopii verbis id etiam coniici poteſt, iam ſexto Eccleſiae ſaeculo, cum ipſe ſcribebat, Stabias alio commigraſſe. Si enim in Lactario monte oppidum Epiſcopale Stabiarum adhuc ſtetiſſet, non utique diligens Hiſtoricus dicere omiſiſſet, Gothos in illud oppidum ſe recepiſſe.

XIX. Nova urbs *Caſtri maris de Stabia.* Atqui in dubium vocari nequit, quin in ſubpoſito maris ſinu portum, & ſuburbium commercii gratia conſtituerint Stabiani, quod ſuburbium e maris opportunitate paullatim creſcens, iuſtam urbem poſtea conſtituit, quae in veteribus membranis dicitur *Caſtrum maris*, vel *Civitas Caſtri maris de Stabia:* quae adpellatio ſatis innuit, eam urbem principio nihil aliud fuiſſe, quam *Caſtrum* principis urbis ad mare poſitum. Id autem Graeca epigraphe ibidem inventa, & a Capacio in *Appendice* ſic relata docet:

ΠΡΟΑΣΤΕΙΑ · ΛΙΜΙΝΤΕ · ΠΡΟΣ · ΠΟΛΙΤΗΙΟΝ · ΚΑΙ · ΝΑΥΤΙ
ΛΟΙΟΝ · ΕΠΙΤΗΔΕΙΟΤΗΝ · ΒΟΥΛΕΤΤΑΙ · ΣΤΑΒΙΟΙ Σ · Σ
ΔΙΦΙΛΟΣ · ΚΑΙΤΟΙ · ΒΡΑΔΗΣ · ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ · ΠΡΟΣ . ΠΡΟΣΤΑΓΜΑ
ΟΜΩΝ · ΤΑΧΥΣ · ΕΡΓΑ · ΟΛΙΜΠΙΑΔΙ · Α

Quam ipſemet Capacius vertit: *Suburbia, portumque ad civium, & nautarum commoditatem, Senatores Stabienſes conſtrui curarunt. Diphilus, quamvis tardus Architectus, ad iuſſum tamen celer, quinquennio abſolvit* (10). Cum enim ipſius orthographia,

(7) Relativum ὃς (quod e vulgatis excidit, ſed ſyntaxis requirit) ad τον πυθμενα refertur. Non enim totus ſinus, ſed eius pars receſſior eſt ad Surrentinam coſtam. Male etiam in editis legitur Ταβιαι, pro Σταβιαι.

(8) L.c. *Pervenit* (aegrotus) *ad Stabias, uſuſque eſt lacte, quod & mirificum plane vim habet, nec ſine cauſa praedicatur . . . Igitur ad lac, quod in Stabiis habetur, commendandum multa concurrunt, & locus ipſe ſatis editus, & aër illi circumlatus, ſiccus, & paſcuum pecoribus ſalubre.*

(9) *Lactarii montis* meminit etiam Caſſiodorus.

(10) Inde tamen minime colliges, quod Capacio placuit, ſatis prope eum portum veteres Stabias fuiſſe.

graphia, & dictio ingenium quinti saeculi prodat, quo tempore ea loca Orientis imperio adcesserant; iam tum civitas *Castri maris*, seu novae *Stabiae* surgere coeperunt: in quam demum tum Optimates, tum Episcopus ipse Stabiensis montana perosi domicilia transtulerunt. Adeo ut anno 984, diviso territorio Stabiano, duae Episcopales Cathedrae ibidem constitutae fuerint; altera nempe in veteri Lactarii montis oppido, quae dicta est *Litterensis*; altera vero *Stabiensis* in nova Castri maris urbe, ubi iamdudum Stabienses Episcopi sedem fixerant. Itaque, etsi Stabienses Episcopi antiquitate sua Litterensibus praecellerent, vetustior tamen Episcoporum sedes fuit oppidum *Lettere*, quam *Castrum maris de Stabia*; quamobrem, puto, ne prisco honore illud orbaretur, proprium Episcopum habere contendit, atque obtinuit. Sed de Stabiis hactenus.

C A P. XIV.

An post catastrophen illam Herculaneum, & Pompei caput rursus e ruinis emerserint.

I. Quid eruditi aliquot de obrutis urbibus opinati sunt.

Huiusmodi tractatio superflua fortasse videri poterit, posteaquam ipsas urbes in tantam altitudinem defossas nostris oculis adspeximus. Sed quoniam, pro vario hominum ingenio, nihil tam luculentum est, quod obfuscari eloquentiae, & doctrinae abusu non queat; unus atque alter eruditorum fuit, qui vel in dubium revocavit (1), vel pervicaciter contendit (2) rudera illa, immensamque supellectilem, quae Caroli Augusti Regis imperio primitus effossa fuerunt, nequaquam ad Herculaneum Titiana inflammatione obrutum pertinere, eo potissimum argumento, quod Herculaneum, & Pompeii minime ex hominum oculis tum disparuerint, sed, licet adcisae, diu steterint ad usque Theodorici tempora (3), atque adeo tum veterum testimoniis, tum ipsis Herculanensibus monumentis in lucem eductis suam opinionem confirmare studuerunt. Non abs re igitur erit, huiusmodi sophismata heic omnino exsufflare; praesertim cum ea ab aliis levi, ut aiunt, brachio oppugnata fuerint: ne, si forte in eiusmodi scripta incidant lectores, de nostra fide minus certi haereant, assensumque suum, donec iteratis studiis res liqueat, suspendant. Principio igitur quid de ea re testatum reliquerint coaevi incendio scriptores, vel qui paullo post floruere audiamus; postea vero testimonia, quibus illi abusi sunt, expendemus.

II. Quid Statius testatum liquerit.

Primus prodeat Neapolitanus noster Poëta P. Papinius Statius αυτοπτης. Hic enim *Sylv. V Carm. 3.* montem ipsum, non paullum cineris, ut illi fabulati sunt, sed montem ipsum in miseras urbes conruisse cecinit:

Cum Pater exemtum terris ad sidera montem
Sustulit, & late miseras deiecit in urbes.

Quare admirabundus *Sylv. IV Carm.* 4 ita Marcellum adloquitur;

Mira fides! Credet ne virûm ventura propago,
Cum segetes iterum, cum iam haec deserta virebunt.
INFRA VRBES POPVLOSQVE PREMI? proavitaque toto
Rura abiisse mari?

III. An hic Poëta sibi constet.

Sed obiiciet fortasse quis, Papinium ipsum alibi aliter cecinisse, cum *Sylv. III Carm. 5* ait:

Non adeo Vesuvinus apex, & flammea diri
Montis hyems trepidis exhausit civibus urbes:
Stant, populisque vigent.

At ibi Poëta non de urbibus statim Vesuvio subiectis loquebatur; sed, ut uxorem Claudiam ad repetendos patrios lares adhortaretur, non adeo saeviisse Vesuvium reponebat, ut omnes Campaniae urbes in solitudinem redegerit, quemadmodum formidolosa mulier putabat, vel fama exaggeraverat. Hinc *stare* & *vigere* verissime aiebat Campaniae urbes. Sed quas urbes? Num Pompeios, & Herculaneum commemorat, quod ad dispellendum timorem omnem, & ad cladem extenuandam quam maxime valuisset? Minime gentium: sed Puteolos, Capuam, & Neapolim suam commemorat; ulterius vero, ubi vastitas erat, non procedit: itaque sequitur:

. . . . *Heic auspice condita Phoebo*
Tecta Dicarchei portus, & litora mundi
Hospita; at heic magnae tractus imitantia Romae,
Quae Capys advectis implevit moenia Teucris:
Nostra quoque haud propriis tenuis nec rara colonis Parthenope.

De-

(1) Vide Scipionis Maffei epistolam in Gorianis Symbolis Romanis *p.* 27.

(2) Huiusmodi fuit Joannes Lamius Ephemeridum Florentinarum scriptor, quem vide, si lubet, in volumine Josephi M. Mecatti, cui titulus: *Racconto Storico Filosofico del Vesuvio. Napoli* 1752.

(3) *V. Mecatti ibid. pag.* 279.

Denique cum Neapolis laudes multis carminibus cecinisset, sic pergit:

Nec desunt variae circum oblectamina vitae,

quae dum exsequitur, Baias recenset, Puteolos, Capreas, Surrentum, & Aenariam, de tota autem orientali plaga amoenissima, quam *Veneris sedem* Martialis rite adpellat, ne mutit quidem. Cur ita? nisi quia vastam desolatamque Vesuvius fecerat?

IV. Quid Martialis. Prodeat alter coaevus Valerius Martialis, qui in pulcherrimo epigrammate *lib. I cuncta iacere flammis mersa* cecinit:

Hic est pampineis viridis modo Vesvius umbris:
Presserat heic madidos nobilis uva lacus:
Haec iuga, quam Nisae colles plus Bacchus amavit:
Hoc nuper Satyri monte dedere choros:
Haec Veneris sedes, Lacaedemone gratior illi:
Hic locus Herculeo nomine clarus erat.
Cuncta iacent flammis, & tristi mersa favilla;
Nec Superi vellent hoc licuisse sibi.

V. Quid Dion Cassius. At isti, inquient, Poëtae sunt, qui enthusiasmo perciti hyperbolis utuntur. Consulamus ergo historicos, & prorsae orationis scriptores. Audiamus Dionem Cassium gravissimum historicorum, quem quidem, utpote in vicino commorantem (4) loca adfecta lustrasse omnia, & in rem praesentem contemplatum necesse est. Is igitur in *Tito* post plurimas clades enumeratas, quas cinis Vesuvinus intulit, ait: και προσετι και πολεις δυο ΟΛΑΣ, το τε Ηρκουλανεον, και Πομπειους ΚΑΤΕΧΩΣΕ, *ad haec duas urbes TOTAS, Herculaneum, atque Pompeios SEPELIVIT*. Atqui, inquient, ista non e Dionis manu prodiere, sed ex eius breviatore Xyphilino. Ita. Sed cui bono Xyphilinus rem suo aevo notissimam exaggerasset? Potius crediderim εμφατικωτερα Dionis verba emollitum ivisse, si ipse urbes illas non omnino sepultas compertum habuisset. Sed si alii testes coëvi, minimeque suspecti concinant, nonne res erit exploratissima?

VI. Quid Plutarchus. Nonne Plutarchus, ut *Cap. XII* disseruimus, Sybillini oraculi de eo excidio canentis veritatem post rei eventum adstruit, & inter alia ex persona Zoi praedictas ait: φθορας πολεων άμα τοσουτον, και τηλικουτων, ώς μεθ' ήμεραν επελθουσιν αγνοιαν ειναι και ασαφειαν, όπη κατῳκουντο, της χωρας συγκεχυμενης, *tot tantarumque urbium interitus, ut, qui ea loca interdiu adeunt, ubinam conditae fuerint, decernere nequeant: usque adeo illius regionis confusa est facies*. Nonne ita factum oportuit, ut Zous narrabat, quo fidem Oraculis conciliaret?

VII. Quid Tacitus. Nonne ad eamdem omnimodam locorum conversionem respexit Tacitus *Ann. IV, 67* cum de Tiberii villa Capreis posita scripsit: *prospectabat pulcherrimum sinum, antequam Vesuvius mons ardescens faciem loci verteret?* An modicus cinis pulcherrimum sinus prospectum ita inverterat, ut e Capreis diversa eius facies adpareret? Nonne id satis indicat, urbes in prospectu positas disparuisse?

VIII. Quid M. Aurelius Antoninus. Anne ab his abludit suppar Philosophus M. Aurelius Antoninus, qui *lib. IV c. 30* inter alia mundanae caducitatis exempla refert: ποσαι δε πολεις ΟΛΑΙ, ίν' ούτως ειπω, τεθνηκασιν; Ελικη, και Πομπηιος, και Ηρακλανον, και αλλαι αναριθμητοι, *quot urbes TOTAE, ut ita dicam, mortem obierunt? Elice, & Pompei, & Herculaneum?* Ubi, ne cavilleris, cum Elice, quae a mari absorpta disparuit, nostras urbes componit.

IX. Quid Tertullianus. Adde his denique Christianum Philosophum Tertullianum, quum *lib. De Poenis c. ult.* Vesuvium ob oculos habens, qui sub Severo, h. e. ipso Scriptoris aevo, novas strages ediderat, ita loquitur: *Quid illum thesaurum ignis aeterni aestimamus, cum fumariola quaedam eius tales flammarum ictus suscitent, ut proximae urbes aut iam NVLLAE EXSTENT, aut idem sibi de die sperent?* Inveniant, quaeso, Eruditi isti urbes Vesuvio proximiores, quae *nullae exstarent* flammarum impetu sublatas Tertulliani aevo, praeter nostras.

X. Quid Geographi. Quaerent fortasse Geographorum calculum: ne is quidem desideratur. Percurrant Ptolemaeum, percurrant Antonini Itinerarium, altum invenient de Herculaneo, & Pompeiis apud veteres scriptores celebratissimis silentium, quas neque Strabo, neque Mela, neque Plinius omiserant.

XI. L. Flori testimonio male Adversarii abutuntur. Ohe, inquies, satis testium est pro illarum urbium interitu: audiamus potius, quos adversarii pro diuturniore exsistentia producant. Cient ergo primum L. Florum M. Aurelii Antonini coaevum, qui *lib. I cap. 16* de causa, cur bellum cum Samnitibus Campaniae dominis incoeptaverint Romani, sic scribit: *Omnium non modo Italia, sed toto Orbe terrarum pulcherrima Campaniae plaga est. Nil mollius caelo; denique bis floribus vernat. Nihil uberius solo, ideo Liberi, Cererisque certamen dicitur. Nihil hospitalius mari.*

Heic

(4) Capuae enim saepe degebat, ut ipsemet testatur.

Heic illi nobiles portus Caieta, Misenus, & tepentes fontibus Baiae, Lucrinus, & Avernus, quaedam maris otia. Heic amicti vitibus montes, Gaurus, Phalernus, Massicus, & pulcherrimus omnium Vesuvius, Aetnei ignis imitator. Urbes ad mare Formiae, Cumae, Puteoli, Neapolis, Herculanum, Pompeii, & ipsa caput urbium Capua, quondam inter tres maximas, Romam, Chartaginemque numerata. Pro hac urbe, iis regionibus Pop. Rom. Samnitas invasit. En igitur, aiunt, Florus de ambabus urbibus, tamquam exstantibus suo aevo meminit. Cur ita? Quia praesenti verbo utitur. O inexpugnabile argumentum! Non negaverim quidem, Florum minus disertum, sapientemque scriptorem importune in Campaniae laudes excurrere voluisse, ac proinde omnia miscuisse; quare ipse merito a Perigrinio vapulavit, quod eo tempore, de quo loquitur, cum scilicet Campani se Romanis dediderunt, Capuam caput urbium fecerit, quasi tum Herculaneum, & Pompeii in Campanorum ditione adhuc forent: merito, inquam, sed non quia id ignoraverit, potius quia tam male se expresserit. Eius enim mens fuit, ut *Cap. VI* §. *XIV* ostendimus, docere, quid potissimum Romanos ad capienda in Samnites arma moverit, nempe Campania potiundi spes: id autem putavit luculentius se palam facturum, si universas Campaniae laudes simul adgereret. Adtendenda igitur unice est eius sermonis conclusio: *Pro hac urbe, iis regionibus Pop. Rom. Samnitas invasit*. Si enim singula expendas, Scriptoris levitatem illico adgnosces. In *iis* utique *regionibus* tum erant Herculaneum, & Pompeii de Samnitum ditione, & erat Capua, quae olim caput duodecim urbium fuerat: eae scilicet urbes, ut Florus autumat, cum reliqua Campania Romanorum salivam ciebant, quare occasionem movendi in Samnites, totius fere Campaniae dominos arma praestolabantur. Ipse vero descriptionem adornare voluit, in qua nova veteribus cumulavit. Herculaneum igitur, & Pompeii exstabant, cum Capua Romanis dedita fuit, non vero, cum Florus scribebat, & Vesuvius *Aetnei ignis imitator* erat. Secus dicendum, suo adhuc aevo, post tantas clades Capuam caput urbium fuisse.

XII. Nec Servius ipsis favet. Quod si Flori testimonium ne hilum quidem suffragari adversariis valet, quid valebunt Servii verba, quae *Cap. III* recitavimus: *Veniens autem Hercules de Hispania per Campaniam, in quadam Campaniae civitate pompam triumphi sui exhibuit, unde Pompeii dicuntur Civitas*. Anne Pompeios illius Grammatici aevo incolumes stetisse persuadebitur, reclamante tot productorum testium nube, idcirco quia ipse praesens tempus *dicuntur* pro *dicta est* posuit? Anne novum est praesens, quod historicum adpellant, pro praeterito usurpari? Cur non potius illius urbis interitum e Grammatici verbis eruamus? Ait enim *in quadam Campaniae civitate*: sed si ea Civitas stabat, & Pompeii adhuc dicebatur, scribere potius debuisset: *in ea Campaniae civitate, quae Pompei dicuntur*.

XIII. Quae Servii verbis sententia subsit. Sed in eruditorum gratiam, nugatores enim istos non moror, parumper in haec doctissimi Grammatici verba commentari ne pigeat, & coniecturam fortasse minime poenitendam proponere. Mirari quidem non desinebam eorum verborum improprietatem. Principio si Pompeii, ut vulgo ferebatur, ab Hercule fundati fuere, & ab Herculea boum *pompa* nomen urbi factum est, quae inepta Servii πρόληψις, *in quadam Campaniae civitate?* nonne dicendum potius erat *in quodam loco*, vel *agro*? Praeterea, ut animadvertimus, quid sibi vult vaga illa loci designatio *in quadam*? Tertio cur *civitatem* improprie dixit, non *urbem*? Etsi enim *civitatis* nomen metonymice pro *urbe* ponatur; tamen ignorare Grammaticus non poterat notissimum inter *urbem*, & *civitatem* discrimen; nam *conventicula hominum*, ait Tullius *pro Sext.*, *civitates nominatae sunt, domicilia coniuncta urbes dicimus*: quod utique discrimen ad tollendam ambiguitatem heic erat servandum. Ad haec si ea *civitas* a boum pompa Pompeiorum nomen obtinuit, cur non potius dixit, *Pompei dicitur illa civitas*, quam *Pompeii dicuntur civitas?* Scio equidem, quod tyrones non ignorant, huiusmodi syntaxin Graecorum imitatione a Latinis usurpari, ut verbum inter duos rectos positum cum utrovis copulent, etsi ad alterutrum proprie pertineat; sed novi etiam sermonis perspicuitatem adprime servandam, quae in hisce Servii verbis sic interpretatis omnino deperiit. Denique cur rursus inculcat *Civitas?* Nonne satis erat, *unde Pompeii dicuntur?* Adeone illo *Civitatis* nomine oblectabatur? Haec omnia igitur simul conlecta in eam suspicionem me adduxere, aliquam Servii verbis subesse sententiam, quae primo intuitu se non proderet. Itaque, ne te amplius morer, conieci, & mordicus teneo, non alia de caussa eum dixisse in *quadam Campaniae Civitate*, nisi quia sua iam aetate, uti nunc, Pom-

Pompeii vulgo dicebantur *Civitas*. Et sane cum locus, ubi Pompeii tumulantur, post hominum nostrorum memoriam semper in vulgus audierit latino nomine *Civita*, licet subpositae urbis memoria obliterata penitus esset; procul dubio ab usque eo tempore, cum homines recenti clade ibi urbem tumulatam esse noverant, nomen invalere debuit, quod posteri traditum, etsi nomenclationis vim ignorarent, retinuere. Quod cum animadvertissem, Grammaticorum optimo succensere desii; imo gratias ei maximas habui, quod eam quoque memoriam nobis servaverit. Consultissime igitur ipse scripsit: *in quadam Campaniae CIVITATE pompam triumphi sui exhibuit, unde Pompeii dicuntur CIVITAS*. Hoc pacto si Servium explices, non est, quod in eo praeter breviloquentiam sugilles. Quomodocumque tamen eius verba adcipias, numquam profecto Pompeios sua aetate incolumes stetisse concludes.

XIV. Nec Martianus Capella. Cient etiam Martianum Capellam, ut de utriusque urbis exsistentia quarto saltem Chr. saeculo testetur. Ipse vero *lib. VI c. 18 De conditoribus urbium* sermonem instituens, inter cetera sic scribit, prout in editis habemus: *Ab Hercule Herculanium ad radicem Vesuvii, a quo haud procul Pompeios, cum boum pompam duceret Iberorum.* Macti tanto teste estote. Quid inde conficitur? Urbes illas Martiani aetate adhuc stetisse. O lepida capita! Sed si iam excidissent, quomodo aliter dicere oportebat? Addendum erat, *quae amplius non exstant*. Probe. Verum Lamius religioni duxit reticere, eum locum aliter a Salmasio emendari, ita ut Herculaneum inde abradendum duceret, tum quia mss. optima non habent, tum etiam quia Martianum e Solino, qui de Pompeiis tantum loquitur, profecisse patet. Itaque dat victas Salmasio manus de Herculaneo; continuo tamen Solinum inter suos testes enumerat, quippe scripserat: *quis ignorat conditos ab Hercule in Campania Pompeios?* Papae. Ad summam igitur, cum lis de Herculaneo esset, praeter Florum, hosce testes pro unis Pompeiis produxit; quasi vero, dum Pompeii starent, Herculaneum obrui non potuerit.

XV. Multo minus Dion. At at Dionem ipsum Lamius producit, ut probet Titianam eructationem talem tantamque non fuisse, ut *integras urbes obrueret*, quare praeteriens disertissima eius verba modo recitata, δυο πολεις ὁλας κατεχωσε, producit ea, quae de cinere Romam usque delato Historicus habet: ἡ μεν γαρ τεφρα κακον ουδεν μεγα τοτε κακον αυτοις ειργασατο· ὑστερον γαρ νοσον σφισι λοιμωδη δεινην ενεβαλε; *verum cinis ipse nequaquam magnum malum tum ipsis adtulit; sed postea pestem eis diram creavit*. Pompeii igitur, & Herculaneum cinerem facili negotio per Lamium excussere, quia ille magnum malum Romae non adtulit. Risum teneatis amici. Adeone Eruditi in contentionis aestu insaniunt?

XVI. An Peutingeriana tabula Adversarios tueatur. Sed amplius fortasse, quam par erat, hisce nugis recitandis lectores distinui. Veniamus ad illud unum, quod momenti aliquid habere videtur. Augustana Tabula, aiunt, inter reliqua oppida *Herclanium*, & *Pompeios* depingit, eorumque distantias signat. Nonne igitur Theodosii iunioris aevo, adhuc stabant? Ita quidem, nisi aliunde illorum excidium constaret. An uno teste ab illa aetate remotissimo tot coaevos minime suspectos in re tam luculenta mendacii arguemus? Ampliandum potius, & res melius perpendenda. Et re quidem vera ille infelicis aevi Geographus, qui pensi habuit eam tabulam adornare, cum hinc longe gentium degeret, satis fortasse duxit ex antiquioribus tabulis, vel itinerariis hasce regiones describere, parvi faciens, exstarent, nec ne ea loca, quae adpingeret: ob quam supinitatem ei quoque gratias habeamus, oportet.

XVII. An Tabulae Herclanium idem sit, ac vetus Herculaneum. Verum, quominus huic coniecturae omnino adquiescam, vox illa *Herclanium* intercedit. Cum enim ipsa barbariem, vel graecismum sequioris aevi redoleat, non videtur ex optimae aetatis tabulis profecta. Quare illud potius adstruerem, quarto labente saeculo non quidem Herculaneum stetisse, sed *Herclanium* illi fuisse impositum. Etenim neque ratio suadet pulcherrimam oram diu incolis desertam iacuisse, & rudera, quae ibidem super Titiana egestione superstructa invenimus, satis docent, homines illius cladis oblitos, nec periculo deterritos, tractum illum, cui Herculaneum suberat, rursus incoluisse. Nec sane multo post id factum dixeris, si ea rudera invises, quae post *Incurabilium* valetudinarium sub dio adhuc exstant (4). Ea enim etsi

(4) Huiusmodi rudera in aperto supra Titianam egestionem, & extra priscum oppidi ambitum posita sunt, adeo ut ad illud minime pertinuisse palam sit: nihilo tamen minus antiquae structurae certos characteres praeseferunt. Idem cernere est in eo loco vulgo dictus *Sora* in altera mappa designato, ab antiquo pago Sola, de quo mentionem fecimus *Cap. IV §. IX*, ubi etiam veteris aedificationis vestigia Herculanensi topho imposita passim visuntur. Adeo verum est, non diu a clade in vasta illa ora aedificia denuo adsurrexisse, quae postea item exciderunt.

etſi ſuper veteri tellure ſint impoſita, & a Titiani aevi elegantia diſtent; tamen reticulatum opus, & teſſellata pavimenta, & picti parietes ſupparem Tito aetatem praeſeferunt.

XVIII. *Herclanium ſive Herculis Porticus* quando ſurrexerit.

Et quidem ſi *Herculis Porticum*, de quo Petronius Arbiter *cap. 106* meminit (5), & quem in Neapolis vicinia fuiſſe non eſt ambigendum, pro ipſo Herculaneo adcipias, ut Burmannus ibidem coniecerat, & poſtea Martorellius in *Th. Calam.* & Cl. Ignarra in *Pal. Neap.* eruditiſſime confirmarunt; habebis certe, exeunte altero a Chriſto nato ſaeculo, h. e. centum & amplius annos poſt Titum (quae Petronii aetas fuit (6)) eo in loco, ubi vetus Herculaneum iacebat, alterum oppidum ſurgere coepiſſe, quod *Herculis Porticum* vocitabant; atque ad illud ea rudera ſepultae urbi denuo impoſita pertinuiſſe facile concludes; unde hodiernum nomen *Portici* pago ſuperſtes haeſerit. Nam cur novus ille pagus *Porticus* nomine ſalutaretur, optime adſtruit doctiſſimus Paleſtrae Scriptor, h. e. *ab Herculis templo, ac porticu, quam Sacrorum Herculeorum cauſſa adcolae frequentaverint. Ex hac porro Porticu nomen pago* Portici *dicto, qui in ea vicinia ſuccrevit, quaeſitum, puto, fuit.* Unum tamen tanto Viro non conceſſerim, Herculeum illud templum cum aliquibus veteris Herculanei reliquiis *ſuperſtes* Titianae cladi fuiſſe. Ex iis enim, quae hactenus diſputavimus, abunde liquet, nihil non obrutum in illo tractu fuiſſe: tam modica enim fuerat veteris ſoli inaequalitas, eaque eruptionis indoles, forma, atque altitudo, ut impoſſibile fuerit, quantumvis ingens aedificium caput emergere; itaque & templa, & theatrum ipſum in profundo poſita invenimus. Quamobrem putaverim potius, poſt cladem illam Herculis templum illic denuo excitatum, ne cum Herculea urbe Herculis religio periret, illudque amplis porticibus munitum, idcirco prorſus, quia in deſerta ora poſitum, indigebat, quo ſe peregre advenientes Numinis cultores ab aëris inclementia tutarentur. Interim exſtructo templo, quod adcolae religioſiſſime celebrarent, conſequens fuit, ut illi in amoeniſſima ora pagus adgregaretur, qui *Herculis Porticus*, vel Graecanica forma Ηρχλανειου *Herclanium*, utique a Graecis Neapolitanis (7), quorum in agro pagus ille tum erat, compellaretur. Atque hoc nempe eſt illud Peutingerianae tabulae *Herclanium*, quod utique ab antiquioribus Geographis deſcribi non potuiſſe patet. Neque oggeras, nos inconſulta huius tabulae auctoritate veteris Herculanei ſitum, & diſtantias firmaſſe; ſiquidem illa de prorſus alio oppido loqueretur. Etenim & novum Herculis templum ibidem religionis gratia poſitum oportuit, ubi alterum obrutum fuerat, ipſo Herois adventu ſacrum; & rudera illa cum humanorum oſſium cemeterio, certiſſimo villae indicio, de quo ſemel atque iterum memini, ibidem detecta fuere, h. e. ſub Auguſtinianorum nemore; ita ut illis ſubpoſita eſſet pſeudurbana domus, ubi papyracea volumina deliteſcebant.

XIX. Anonymus Ravennas noſtram ſententiam firmat.

Totam autem hanc noſtram coniectationem mirifice confirmat Anonymus Ravennas, qui *lib. IV cap. 32* inter maritima loca non ſolum *Pompeios*, ſed & *Merclanium* recenſet; pro *Merclanio* enim, reponendum, ut in Auguſtana tabula, *Herclanium*, quis dubitet? Namque cum hic ſcriptor non ante ſaeculum VII floruerit, quippe qui S. Iſidori Hiſpalenſis meminit (ut critice obſervat *Franciſcus Chriſt. de Sceyb* in *Tabula Peuting. cap. 2*), anne ſaeculo VII adhuc Pompeios, & Herculaneum incolumes ſtetiſſe concludent? Minime quidem; Theodorici enim aevo tumulatas fuiſſe ducunt. Igitur vel Ravennatem ex antiquioribus itinerariis ſua ſomnolenter deſcripſiſſe, minime ſollicitum, exſtarent, nec ne ea loca, quae adnotabat, dicent; atque ego reponam: eccur non tantumdem Tabulae auctorem feciſſe pernegabimus? vel nobiſcum fateantur, illis urbibus olim ſub Tito conſepultis alias cognomines poſtea fuiſſe impoſitas.

XX. Pompeii non aeque adſurrexerunt.

Hoc autem de Herculaneo tantum intelligas velim ob ea, quae huc uſque diſſerui, minime vero de Pompeiis, ubi nulla recentiorum aedificiorum veſtigia comparent; niſi forte in ſubpoſita illa planitie vicus aliquis adſurrexit, qui ſibi Pompeiorum nomen ob vicinae obrutae urbis memoriam quaeſivit. Sed potius crediderim urbem ipſam, licet deſertam, vetus nomen & famam diu retinuiſſe, utpote quae non tam alte obruta, ut Herculaneum, ſed ſemiſepulta & altiorum aedificiorum capita oſtentaret, & fortaſſe pau-
pe-

(5) Petronii verba ſunt: *Sed Lycas memor adhuc uxoris conruptae, contumeliarumque, quas in Herculis Porticu adceperat.*

(6) Conſule Cl. Nicolaum Ignarra *de Pal. Neapol. pag.* 204.

(7) Vide, quae de Herculanenſibus Neapolim receptis *Cap. ſequenti* diſſeremus.

perioribus domicilium aliquod praeberet; cumque in altitudine esset posita a transeuntibus monstraretur vel sub proprio *Pompeiorum* nomine, vel adpellativo *Civitatis,* quod ad nos usque pervenit; etsi opaco nemore totus ille collis postea fronduerit.

XXI. Eruta monumenta omnem effugium Adversariis negant.

Haec autem omnia idcirco fuse diffemimus, ut videant Lectores, in quanta Scriptorum luce Philologi isti coecutierint, & ut minime poenitendas coniecturas e Servii verbis, & Peutingeriana tabula, queis abutuntur, proponeremus. Quid vero illis respondebimus, cum ex ipsismet erutis monumentis suam opinionem firmare satagunt? Ignoscamus oportet, propterea quia tunc temporis scripserunt, cum primitus Herculaneum effodi coepit, atque pauca vix monumenta in lucem venerant, de quibus fando tantum audiebant, utpote quae caute custodirentur. Nam nemo, putem, hodie in tanta monumentorum copia publici iam iuris facta in dubium revocaret, Pompeios, & Herculaneum sub Tito fuisse obrutas. Ecquid enim ex ambabus urbibus erutum est, quod non certos Titianae aetatis characteres praeferat? Quid in aedificiis sive privatis, sive publicis inventum est, quod insequentium saeculorum barbariem redoleat? Nonne architectura, domorum forma, tectoria, reticulata opera, tessellata pavimenta felix Titi saeculum sapiunt? Quid de pictis, & sculptis monumentis dicam? Stipes sane erit, qui non illorum aetatem primo intuitu noverit. Ecquid in tot picturis, & anaglyphis, quod vel christianismum, vel aliud tertii, & quarti saeculi monimentum exhibeat? Ecquod nomen in tot lapidibus visitur, quod ad insequutam Tito aetatem referri queat? Omnium Imperatorum ad Titum usque nomina insculpta exstant, posteriorum nullus omnino comparet, praeter Domitianum *Caesarem*, qui eo titulo multis ante illud excidium annis, ut notum est, fuerat decoratus (8). Idem in nummorum serie observatur, quae in ipso Domitiano *Caesare* conquiescit. Sed quid dico nomen? ecqua sigla, ecquod elementum insculptum cernitur, quod forma sua inficetis temporibus tribui possit? Stetit igitur Herculaneum, steterunt adhuc Pompeii tria & amplius saecula, si hosce Eruditos audies; sed ita steterunt immobiles, ut & nihil a primaeva elegantia descifcerent, & nullum amplius litteratum monumentum ponerent, &, quod caput est, nummos amplius praeter veteres illos non tractarent. Id vero est portentorum omnium portentosissimum. Sed in hujusmodi nugis satis superque temporis trivimus.

C A P. XV.

Quodnam solatium Herculanensium, & Pompeianorum superstitibus Titus Caesar adtulerit.

I. *Curatores restituendae Campaniae a Tito missi.*

Imperatorem Titum post illam Campaniae vastitatem in rem praesentem venisse, ut omnia damna per se conlustraret, & deinde Duoviros consulares in eius subsidium misisse των οικιστων nomine, & potestate auctor est Dion *in Tito*: Τιτος τοις μεν Καμπανοις δυο ανδρας εκ των ὑπατευκοτων οικιστας επεμψε, και χρηματα αλλα, και τα των ανευ κληρονομων τεθνηκοτων εδωρησατο, quae sic Reimarus *pag. 1097* vertit: *Titus ad Campanos misit duos viros consulares, restituendae regioni, iisque praeter aliam pecuniam dedit eam potissimum, quam reliquissent ii, qui sine heredibus mortui essent* (1). At hac ver-

(8) Inscriptio scilicet *Domitiae Cn. F. Domitiani Caesaris* transversum egerat Lamium; sed ipsemet postea errorem confessus est, etsi sententiam non mutaverit. Ea de re sic Iacobus Belgradius *Epist. V ad Gorium in Symb. Rom. pag. 96*: *Verum existimo non ad Domitianum iam Imperatorem, sed ad eumdem longe antea Caesarem, & Consulem monumenta huiusmodi referri oportere. Domitianus eodem anno, quo Herculanium excidit, septimum Consulatum obtinuit, Caesar longe antea dici coeptus. Inscriptio recens inventa, ubi adversarii tot fluctus, velut in simpulo, excitant, Domitianum Caesarem unice memorat.*

(1) Idem Titi facinus sic narrat Suetonius in eius *Vita cap. VIII: Curatores restituendae Campaniae e consularium numero sorte duxit. Bona oppressorum in Vesevo, quorum heredes non exstabant, restitutioni adflictarum civitatum adtribuit.* Quos ergo Dion vocat Graece οικιστας, Suetonius adpellat *Curatores*. Ab eo autem, quod *sorte* ductos narret, evincitur muneris amplitudo; id enim fieri solitum erat, *ne*, ut ait Tacitus *IV Hist. c. 8*, *ambitioni, aut inimicitiis locus foret*; quod rem magni momenti supponit. Illud unum fortasse in hisce Suetonii verbis nostrae opinioni adversari videbitur, nempe caduca oppressorum bona *restitutioni adflictarum civitatum* fuisse adtributa; quasi civitates pessumdatas paterna Titi cura restituerit: atque id quidem sonare possent verba illa, nisi facto abunde constaret, numquam urbes illas, de quibus sermo est, caput erexisse, sed tantummodo vicos quosdam sero nimis eisdem fuisse impositos. Quapropter verbum illud *civitatum*, heic proprie stricteque sumendum putarem pro civium *corpore*, non pro *urbibus*, h. e. aedificiorum congerie, ut vel tyrones norunt. *Civitates* autem fortasse, non *cives* apposite dixit Historicus, quia plures *civitates* profugi illi constituebant, quibus restituendis nihil opportunius excogitari poterat, quam Colonorum more aliis civitatibus adgregare. Quod si id minus placeat, reponam, bona oppressorum restitutioni *adflictarum*

versione non totam reddidit Vir doctus vim vocis οικιστης. Nam qui vel mediocriter graece norunt, probe tenent, ecquos οικιστας antiqui vocarint. Sane hoc vocabulum, quamvis vi sua meros *aedificatores* sonare videatur; tamen perpetuus usus obtinuit, ut tam Graecorum οικιστης, quam Latinorum *Conditor* non de meris parietum structoribus usurparetur, sed signaret eos, qui colonias deducerent, conderentque, idcirco *Conditores*, vel ut ait Suetonius, *Curatores* uno verbo latine adpellatos (2).

II. Quodnam eorum officium.

Igitur hoc loco Conditores isti non tam ad centenorum aliquot huius, aut illius adhuc stantis oppidi civium, quorum aedes conciderant, commodum praecipue referebantur (nam horum resarcire damna sine splendido των οικιστων Magistratu proclive fuerat); verum ad eas potissimum urbes pertinent, quas in totum obrutas consedisse constabat; in quarum certe numero Herculaneum, & Pompeii primas ferebant. In earum igitur civium gratiam potissimum necesse fuit aut novas a fundamentis urbes exstruere, aut vicinas prolatis pomeriis amplificare, quo novae ad habitandum insulae novis colonis, uti quique ex viciniore deleta civitate deiecti fuerant, cederent. At novas tum quidem urbes, vel supra consepultas, vel in ea vicinia statuere nec expeditum erat, nec alicubi statim factum legimus; sed effossa monumenta id tantum ostendunt, tractu temporis in Herculanensi ora fieri coeptum, ut *praeced. Cap.* observavimus. Alterum igitur placuisse necesse est, nempe ut vicinarum spatia in palantium confugium laxarentur. Et in harum quidem duarum urbium maxime gratiam duoviros illos Conditores fuisse ab Imperatore delectos, etiam numerus docere possit; nec enim a vero abhorret, eorum unum Pompeianis, alterum Herculanensibus deducendis suam navasse operam. At nolo de his argutari, & lectorem per coniecturarum incerta delassare.

III. Quo profugi Pompeiani deducti sint, incertum.

Verum quonam Pompeiani deducti a suo Conditore fuerint, quis nobis alius, quam augur Apollo divinaverit? Potuere Acerris, potuere Nolae, vel Nuceriae in paratis sibi sedibus collocari; harum enim urbium ternio praeter vicinitatem commerciorum societate cum Pompeianis, Strabone teste, coaluerat. Nos quidem pro Nola stamus, eo uno argumento ducti, quod Pompeii in agro Nolano ad hunc usque diem exstent; ut coniiciendum sit, nonnisi Pompeianis Nolae receptis, Nolano agro Pompeianum adcessisse, ut Neapolitano Herculanensis. Sed monumentis omnino destituti nihil certi adferere audemus.

IV. Herculanenses Neapolim deductos inscriptio docet.

At non idem de Herculanensibus sermo. Eos enim in proximam urbem Neapolim tunc cum maxime florentissimam deductos fuisse non sola verisimilitudine, sed certo documento tenemus. Epigramma enim illud a Grutero relatum *pag. 439 num. 6*, quod ex *Georgio* Fabricio didicerat, *in agro Neapolitano (3) in Villa Bernardi Martirani Petra-alba dicta* olim stetisse (unde in atrium templi D. Antonii Abbatis, ubi hodieque visitur, translatum fuit) L. Munatio Concessiano positum, sat lucis huic investigationi offundit; quippe cum illud, etsi veteri Herculaneo abiudicandum, ut iam *Cap. IX* adstruximus, tamen & ad Herculanenses, de quibus in eo fit mentio, pertinuisse ambigi non possit, & Neapoli stetisse certissimum sit. Operae igitur pretium erit illud iterum producere, atque ad trutinam revocare.

rum civitatum, non vero penitus obrutarum fuisse adtributa. Novimus enim praeter urbes illas, quae omnino consederant, alias vicinas fuisse terraemotibus quassatas, nec sine multorum civium exitio. Et ne longe abeamus, Neapolim hanc nostram terraemotibus sic male habitam fuisse; ut multa aedificia conruerint, abunde testatur mutilum Graeco-Latinum marmor a Grutero relatum *pag. 173 n. 8*, in quo supplendo tum Mazochius, tum Martorellius, tum Ignarra insudarunt. In eo enim palam fit, Titum aedificia (quaecumque tandem ea fuerint) *terraemotibus conlapsa* Neapoli *restituisse*, idque anno statim post Vesuvinam cladem; quippe signatum habet VIII eius Imperatoris consulatum. Praeterea in eo excidio plures Neapoli fuisse oppressos docet Papinius *Sylv. IV carm.* 8, cum Patriae suae gratulatur ob Menecratis prolem, qua oborta Vesevi damna reparari occoeperint:

Parthenope clari genus ecce Menecratis auget
Tertia iam soboles: procerum tibi nobile vulgus
Crescit, & insani solatur damna Vesevi.

Numquid ita cecinisset, nisi magna mortalitas ex Vesuvii insania Neapoli fuisset? De huiusmodi igitur adflictis civitatibus restituendis loquitur, ni fallor, Historicus; non vero de consepultis, quae nullo pacto restitui poterant: sed tantummodo profugis civibus sine tecto & lare erat consulendum.

(2) Doctus *Thaecae Calamariae* Auctor *lib. II cap. V p.* 441 in interpretatione vocis οικιστης nobiscum fere sentit, vertit enim *Coloniae dux*. Sed perverso nimis ratiocinio inde concludit, novos Colonos a Tito Herculaneum tunc immissos, quasi diruta & sepulta urbs, ut ipse fatetur, civium numero compleri posset.

(3) Petralba Villa sesquimilliario a Neapoli dissita est.

L·MVNATIO CONCESSIA
NO V·P·PATRONO COLO
NIAE PRO MERITIS EIVS
ERGA CIVES MVNIFICA
LARGITATE OLIM HONO
REM DEVITVM PRAESTAN
TISSIMO VIRO PRAESENS
TEMPVS EXEGIT QVO ETIAM
MVNATI CONCESSIANI FILII
SVI DEMARCHIA CVMVLATORE
SVMPTV LIBERALITATIS ABVN
DANTIA VNIVERSIS EXIBVIT CIVIBVS
OBQVE TESTIMONIA AMORIS SINCERIS
SIMI · REG PRIMARIA SPLENDIDISSI
MA HERCVLANENSIVM PATRONO MIRA
[illegible]

V. Veteri Herculaneo ea inscriptio abiudicanda.

Principio eius marmoris dictio, siglae, orthographia, & characterum forma ea est, ut exserta voce aetatem Tito longe sequiorem ostentet; itaque nec antiquius medio saeculo tertio, nec diu recentius aevo Constantiniano fuisse videtur. Praeterea, cum *Demarchia*, h. e. Graecanico Magistratu Munatium Filium functum exhibeat, neutiquam ad Herculaneum nostrum pertinere potest, utpote quod Romanum Municipium ad ultima usque tempora omni Graecitate alienum fuisse satis superque ostendimus. Id etiam dicendum de appellatione *Coloniae*, quam minime Herculaneo convenire supra docuimus. Denique ipsa vox *Regio Herculanensium* ab Herculaneo illam epigraphen abiudicat. Nam si ad Herculaneum Coloniam illa pertineret, quid ineptius, quam unam eius Regionem *Herculanensium* dicere, & ipsum Regionis nomen reticere? Quod si reponas Regionem illam proprio nomine dictam fuisse *primariam*, tum illud *Herculanensium* superfluum erit (4). Etsi igitur Herculanenses proferat, illi profecto esse nequeunt, qui olim sepultam urbem inhabitaverant. De aliis ergo Herculanensibus, sive potius eorum nepotibus, qui post suae urbis fatum alio transmigraverant, lapidem loqui necesse est.

Contra vero Graeci Magistratus mentio, & singillatim *Demarchi* (5) Neapoli optime quadrat: ita etiam *Coloniae* adpellatio, qua per id temporis urbem nostram gavisam esse docti Viri (6) demonstrarunt. Denique *Regionis* (7) designatio Neapolim intento digito ostendit. Hanc enim urbem in

VI. Neapoli adferenda.

(4) *Primaria* autem dicta est illa Regio, non quia primas supra reliquas omnes regiones ferret, sed quia inter primarias ad secundariarum distinctionem censeretur; ea est enim eius vocabuli notio. Et quidem ea Regio, quae universam urbem Herculanei veluti repraesentabat, conveniens fuit, ut primariis Neapolitanae urbis aequaretur.

(5) *Demarchum* principem fuisse Neapoli magistratum, testibus firmare non est opus. Satis sit meminisse, e Spartiano *Hist. Aug. p.* 174 Hadrianum Neapoli fuisse salutatum *Demarchum: per Latina oppida Dictator, & Aedilis, & Duumvir fuit; apud Neapolim Demarchus*. Eodem honore apud Neapolitanos ornatum fuisse & Titum, acutissime coniectatur Cl. Nicolaus Ignarra in *Pal. Neap. Cap. V p.* 108.

(6) Vide Reinesium . . . . ., Mazochium in *App. ad Cath. Diatr. III*, & prae reliquis nostrum doctissimum Conlegam Nicolaum Ignarra in de *Pal. Neap. Part. II cap. V sect.* 2 ubi hanc patriae antiquitatis partem in summam lucem revocavit.

(7) Consule Mazochium *l. c. p.* 241, ubi & de Diaconis *regionariis* etiam differit.

in *Regiones* fuiſſe diſtinctam haud ſecus ac Roma, aliunde conſtat. Alium enim eiuſdem prorſus aevi Neapolitanum titulum apud Gruterum *pag.* 430. *n.* 6 habemus, quem REGIO THERMENSIVM *Alfio Licinio Patrono Coloniae* poſuit (8). Ad haec Magnus Gregorius epiſtola ad Fortunatum Neapolitanum Epiſcopum, & Acta S. Agrippini Epiſcopi Neapolitani eiuſdem *Herculanenſium* regionis meminerunt; niſi quod ab utroque ſcriptore curtato nomine *Herculenſium* dicitur. Sed & ex iiſdem S. Agrippini Actis novimus, ubi ea regio ſteterit, in ortivo ſcilicet noſtrae urbis latere, eademque dictam etiam fuiſſe *Plateam Furcillenſem*: quod nomen hodieque illi regioni ſuperſtes eſt, in qua S. Agrippini templum colitur (9).

VII. Herculanenſium Neapoli receptorum veſtigia. Quod ſi ita ſe res habet, unde quaeſo Herculanenſes iſti in urbem Neapolim commigrarunt, & regioni nomen dederunt? Nemo fortaſſe non providet. Nimirum conſepulto ſub vulcanica ſtrue Herculaneo, alter, ambove Duoviri a Tito deducendae profugorum coloniae miſſi, non alibi eos, quam in vicina Neapoli collocandos putarunt, rati eos ex vicino poſſe avita praedia curare ſua: quae quoniam montis eiectamentis obruta fuerant, viſa ſunt nova tunc adſignatione more coloniarum opus habuiſſe. Prolato igitur urbis pomoerio eo in latere, quod obrutum Herculaneum reſpiceret, profugos ibidem veluti novos Colonos ſtatuerunt. Hinc illa Regio *Herculanenſis* dicta: hinc Herculis cultus, veluti patrii Divi, ibidem maxime viguit, ut ad ſera uſque tempora ibidem manſerit locus dictus Sanctae Mariae *ad Herculem*, & *compitum Herculeum*, qua ad D. Auguſtini aedem itur (10), & extra Portam Nolanam aedicula dicta Sancti Salvatoris *ad viam Herculeam* (11). Ex huius igitur marmoris teſtimonio, & priſcis urbis noſtrae nomenclationibus ſatis, ni fallor, de Herculanenſium Colonia Neapoli poſt illam cladem recepta conſtat.

VIII. Idem e Statio eruere licet. Sed & ipſa colonia praeſidium e Statii auctoritate adſciſcit, & contra inde Poëtae verbis lux offunditur. Papinius enim *Sylv. III carm.* 5, ut animos uxori adderet Neapolim Veſuvii cauſa redire timenti, ſic ait:

Non adeo Veſuvinus apex, & flammea diri
Montis hyems trepidis exhauſit civibus urbes:
Stant, populiſque vigent. Heic auſpice condita Phoebo
Tecta Dicarchei portus, atque litora mundi
Hoſpita: at heic magnae tractus imitantia Romae,
Quae Capys advectis implevit moenia Teucris;
Noſtra quoque haud (12) *propriis tenuis, nec rara COLONIS*
Parthenope.

Dictitabat ergo non adeo Veſuvium ſaeviiſſe, ut omnes Campaniae urbes omnino exhauſerit; ſtabant enim adhuc, atque vigebant Dicaearchia, Capua, atque Neapolis non tenuis propriis *civibus*, nec rara COLONIS. Quare praeter ſuos Cives, *Coloni* etiam Neapolim tum temporis celebrabant Statio auctore. Unde autem Colonos iſtos advectos dixeris, niſi ab obruta Herculaneo, poſtquam vidimus Herculanenſium regionem inter primarias noſtrae urbis diu ſtetiſſe? Novi equidem *Colonos* a Poëtis aliquando pro *incolis* ſumi; ſed tamen de iis dicunt, qui lares ſuos alicubi fixerint. Nec enim nego Herculanenſes iſtos *incolas* potius, quam ſtricte *Colonos* dici potuiſſe; ſiquidem nova prorſus Coloniae ſpecies erat illa, nec ab Urbe propagata, nec ſolitis de cauſis. Coloni vero idcirco dicti ſunt recepti a Neapolitanis Herculanenſes, quia & Duumvirum auctoritate deducti fuerunt, & in civitatis iura colonorum more admiſſi. Ceterum neſcio, an Papinius Colonorum vocem alio, quam ſtricto ſenſu uſurpet. Illud certum eſt, alibi ea fuiſſe uſum, cum de Pu-

(8) Apud Hadr. Guilielmum olim ſtetiſſe dicitur; eiuſmodi autem eſt:

LICINI
ALFIO . LICINIO
V. P. PATRONO CO
LONIAE . EX . COMI
TIBVS
REGIO.THERMENSIVM.VERE.PATRONO

(9) In Mazochiana Diſſertatione de SS. Epiſcopis Neapolitanis in Appendice inter miracula S. Agrippini *p.* 340. *n.* 6. memoratur quaedam *Paſſara* in civitate Neapolitana habitans REGIONE HERCVLENSE, quae ſanata ab Agrippino fuit. Rurſus *pag.* 342 (quo ex loco ſcriptio Petri ſubdiaconi auctoris X ſaeculi incipit) legitur: *Dum* (S. Agrippinus) . . . . *ad ſuos conſanguineos viſitandi gratia pergeret in regionem videlicet HERCVLENSEM PLATEAM FVRCILLENSEM, ex qua idem originem nativitatis ſumſerat*. Ergo ubi *Platea Furcillenſis* nunc eſt, ibi & *Regio Herculenſis* (primitus *Herculanenſium*) fuerat.

(10) Conſule Jul. Caeſ. Capacium in ſua *Hiſtoria Neapol. cap. XIV.*

(11) Vide eumdem Capacium in libro, cui titulus *il Foraſtiero pag.* 84.

(12) In vulgatis habetur:

Noſtra quoque & propriis tenuis, nec rara colonis.

Sed nos Gaſpari Barthio libentiſſime adſentimur, qui pro *&* reponit *haud*, atque ſic adnotat: *Miror neminem doctorum hominum vel indicaſſe tantam hanc horum verborum corruptionem. At plane evidenterque contra mentem Poëtae eunt; ſententia enim eius eſt, nec propriis, nec advenis habitatoribus raram eſſe ſuam Neapolim: haec autem contrarium omnino tinniunt*. Nobis tamen vulgata lectio minime incommodat; vel ſic enim nobis magis ſuffragatur. Quippe ſenſus alius eſſe non poſſet, quam ille: Noſtra Neapolis etſi propriis civibus terraemotu abſumtis ſit infrequens, colonis tamen aliunde advectis non eſt rara.

Puteolanis, quos Colonorum iura, & cognomentum a Nerone adcepisse novimus, & de Neapolitanis loqueretur; h. e. *Sylv. II carm.* 2:

Inde Dicarcheis multum venerande Colonis,
Hinc adscite meis, pariter his largus, & illis.

Si igitur Puteolanos stricto sensu *Colonos* dicit, cur non eodem pacto Neapolitanos? qui, licet Coloniae iura non adhuc obtinuerant, Coloni tamen iam tum adpellari ob Herculanensium deductionem gestiebant, quod denique cognomentum Imperatoris rescripto adepti sunt.

IX. *Hinc Porticus Herculis Neapolitani peculii fuit.* Atque hinc datur intelligere, cur Neapolitani *Herclanium*, sive *Porticum Herculis*, quam supra ipsum obrutum Herculaneum stetisse non futili coniectura ex Petronio arguimus *Cap. superiori*, celebrabant, & fortasse stata die sacra supplicatione adibant. Imo vero non ab aliis, quam ab ipsis Neapolitanis Herculanensibus templum illud cum Porticu fuisse denuo excitatum pronum est suspicari; quippe cum ager Herculanensis Neapolitano ipso iure adcesserit.

X. *Hinc etiam Coloniae iura Neapolis postea impetravit.* Et quidem ex recepta hac Herculanensium colonia factum fortasse arbitramur, ut olim Neapolis Coloniae cognomentum & iura petierit, atque obtinuerit; non tamen sub ipso Tito, neque sub Nerva (ut Mazochius in *Dissertat. de Cathedr.* coniectavit), sed potius, ut luculentissime ostendit eruditissimus Ignarra in *De Pal. Neapol. Cap. V*, Antoninorum tempore. Cum enim communicata foret, celebri Antonini Imperatoris constitutione, toti Orbi Romano civitas, tum maxime vetera Municipia in ius Coloniarum mutari gestierunt, quippe Coloniarum ius, & adpellatio melioris notae esse diu ante coeperat. Id vero ut Civitates ab Imperatoribus impetrarentur, nihil opportunius, quam praetendere, se olim colonos re vera recepisse. Hoc igitur praetextu cum Neapolitani iam primum Municipes (13) facti minime carerent, utpote qui sub Tito Herculanensium coloniam intra moenia recepissent sua, haud difficile ipsis fuit ad Coloniae dignitatem eo obtentu pervenire.

Quandoquidem igitur splendidissimum illud Municipium, veluti nobilis surculus, in nostram Neapolim insitum aliquando fuit; ad domestica decora hoc sane non ultimum adcedit. Itaque nobismet iure gratulamur, quod Herculanenses memorias exsequendo, patrias simul antiquitates inlustrare, & maiorum nostrorum historiam e tenebris vindicare opportunissime datum fuerit. XI. *Conclusio.*

FINIS PARTIS PRIMAE.

IN-

(13) Temperare heic mihi non possum, quin Patriae antiquitati consulam, & ex Tullio locum proferam, quod adhuc nescio, quomodo eruditorum sollertiam fugerit, quotquot pro Neapolitano Municipio adversus Martorellium digladiarunt. Pluribus enim in locis Tullius de Neapoli ad Municipii honorem evecta post civitatem Sociis, & Latinis datam meminit; sed eorum omnium auctoritatem declinare callidissime Martorellius fategit, & cum nihil ultra suppeteret librarios negligentiae, vel subfestae fidei accusavit, quasi verba vel transposuerint, vel de suo infarciverint. At nihil clarius, nihil ineluctabilius, quam quod idem orator habet in *Oratione pro Archia*, ubi ut probaret Archiam Civem Romanum iure factum, narrat *cap.* 3 eum *Tarentinos, & Rheginos, & Neapolitanos civitate donasse*; mox vero cum docuisset ipsum Heracleae etiam fuisse idoneo tempore h. e. *tum, cum lex ferebatur* adscriptum, & domicilium in Italia habuisse, & intra sexaginta dies apud Praetorem fuisse professum, quare ex lege ei civitas deberetur, ut argumentum cumulet, sic *cap.* 5 concludit: *Quae cum ita sint, quid est, quod de eius civitate dubitetis, praesertim cum aliis quoque civitatibus fuerit adscriptus? Etenim cum mediocribus multis .... gratuito civitatem in Graecia homines impertiebantur, Rheginos, credo, aut Locrenses, aut Neapolitanos, aut Tarentinos, quod scenicis artificibus largiri solebant, id huic summa ingenii praedito gloria, noluisse. Quid? cum ceteri non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam aliquo modo in eorum MVNICIPIORUM tabulas inrepserint: hic, qui nec utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper se Heracliensem esse voluit, reiicietur?* Tantumdem enim per Tullium erat scriptum fuisse civem *Neapolitanum*, vel *Rheginum*, vel *Tarentinum*, quam Heracliensem, ut ad Romanam civitatem aditum quis iuridice haberet. Dicat nunc Martorellius confidentissime, oborta Neapoli contentione (ut Tullius idem *Corneliana cap.* 8 narrat), aeque ut Heracleae, *cum magna pars in iis civitatibus iuris sui libertatem civitati anteferrent*, a Neapolitanis publice repudiatam fuisse civitatem, ab Heracliensibus non item. Verum & e Papinio Statio duo proferam loca eruditis nondum observata, quibus plane conficitur, Neapolim sua aetate Romanum Municipium fuisse, & quidem pleno iure. *Sylvarum* enim V, *carm.* 3. quo Patri epicedion canit, ut eius generis nobilitatem extollat, inter alia eum infantem praetexta fuisse indutum, & aurea bulla insignitum, quod Romano more honestioribus pueris fuisse concessum, nemo ignorat:

. . . . . . Etenim te divite ritu
Ponere purpureos infantia adegit amictus,
Stirpis honore datos, & nobile pectoris aurum.

Sylvarum autem IV *carm.* 8. Neapolitanis etiam in Romanum Senatum aditum patuisse, modo senatorius census, & nobilis stirps adessent, testatur; eam enim dignitatem Neapolitani Menecratis filiis auguratur:

Quippe & opes, & origo sinunt, hac lampade prima
Patritias intrare fores, hoc pube sub ipsa
(Si modo prona bonis invicti Caesaris adsint
Numina) Romulei limen pulsare senatus.

Adeo verum est Neapolitanos, etsi Graecitatem in moribus retinere mordicus studuerint; Romanam tamen civitatem post legem Juliam fuisse adeptos, καιπερ οντων Ρωμαιων, ut loquitur Strabo.

INDEX CAPITUM
PARTIS PRIMAE.

CAPUT VI.

CAPUT VII.

CAPUT VIII.

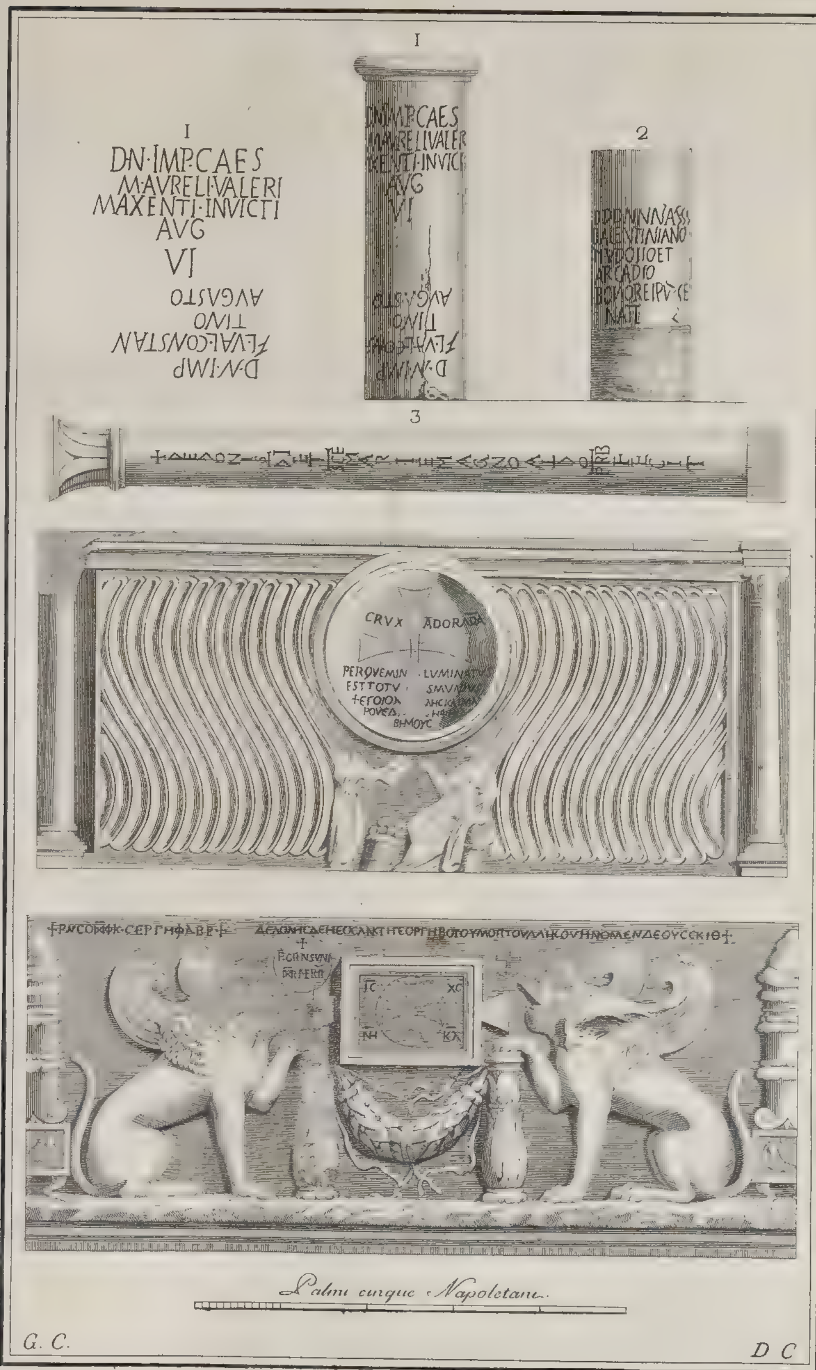
CAPUT IX.

CAPUT X.

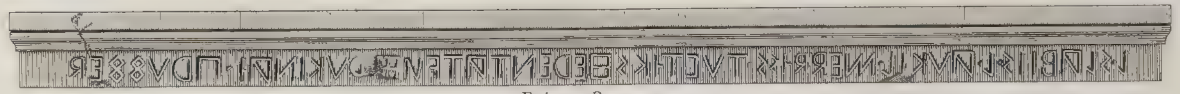
CAPUT XI.

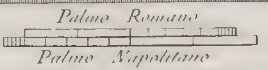
CAPUT XII.

CAPUT XIII.

I
DN·IMP·CAES
M·AVRELI·VALERI
MAXENTI·INVICTI
AVG
VI
2
3
CRVX ADORADA
Palmi cinque Napoletani
G. C.
D C

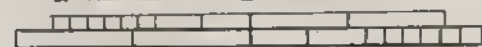

G. Casanova dis *D Casanova inc*

Palmi due Romani

Palmi due Napolitani

Casanova.

Fiorillo

IN PRAEDIS·IVLIAE·SP·F·FELICIS

LOCANTVR

BALNEVM·VENERIVM·ET·NONGENTVM·TABERNAE·PERGVLAE

CENACVLA·EX·IDIBVS·AVG·PRIMIS·IN·IDVS·AVG·SEXTAS·ANNOS·CONTINVOS·QVINQVE

S·Q·D·L·E·N·C·

A·SVETTIVM·VERVM·AED·

V·A·S·P·P· D·R·P· PROBVM

PRISCVM·AED

MARCELLINA

L·CEIVM·SECVNDVM AED·O·V·F

PRONIVS·ET·CANTHVS·

L·C·CAPELLAM

G. C. Palmi Quattro Napolitani V. S.

NVR
VDAM
VTE

...EICIV
...VS · Q · MOLTAM ANGI...
DEIVAST · MAIMAS · CARNEIS · SENATEIS · TANGIN
AV OS II ... CNIOCEG... O · COMPARASCVSTER · SVAE · PIS · PERTEMVST · P
DEIVATVOS · IPVS · COM... NEI · PERVM DOLOM · MALLOM · SIOM · IOCCOMO
CAS AMNVD · PANPIEISVMBRATEIS · AVTI · CADEIS · AMNVD INIM · IDIC
TANGINVD · MAIMAS · CARNEIS · PERTVMVM · PIEI · EX · COMONO · PERTEME M
COMONONI · HIPID · ... PIS · POCAPIT · POST · POST · EXAC · COMONO · HAFIEAT MEDDIS
NEITVAS · FACTVD POVS · TOVTO · DEIVATVNS · TANGINOM · DEICANS · SIOM · DAT · EI
DEICVM POD · VALAEMOM · TOVTICOM · TADAIT · EZVM NEP FEPACID · POD · PIS · DAT
DEIVAID · DOCVD · MALVD · SVAEPIS · CONTRVD · EXEIC · FEFACVST · AVTI · COMONO · HI
TO · ESTVD · N · ⊕⊕ · IN · SVAEPIS · IONC · FORTIS · MEDDIS · MOLTAVM · HEREST · AMPERT · MI
EITVAS · MOLTAS · MOLTAVM · LICITVD ... SVAEPIS · PRVMEDDIXVD · ALTREI · CASTROVS AVTI EITVAS
ZICOLOM · DICVST · IZIC COMONONI · HIPID NEP · PON OP TOVTAD · PETIRVPERT · VRVST · SIPVS · PERVM DOLOM
MALLOM · IN · TRVTVM · ZICO · TOVTO · PEREMVST · PETIROPERT · NEIP · MAIS · POMTIS · COM · PREIVATVD · ACTVD
PRVTER · PAM · MEDICATINOM · DIDIST · IN · PON DOS MOXX · CON PREIVATVD · VRVST · EISVCEN · ZICVLVD
ZICOLOM · XXX · NESIMVM · COMONOM NI HIPID · SVAEPIS · CONTRVD · EXEIC · FEFACVST · IONC · SVAEPIS
HEREST · MEDDIS MOLTAVM · LICITVD · AMPERT · MISTR EIS AETEIS · EITVAS · LICITVD · PON · CENSTVR
SANSAE TAVTAM · CENSAZET · PIS · CEVS · BANTINS · FVST · CENSAMVR · ESVF · IN · EITVAM · POIZ AD · LICVI
A · SC CENSTVR · CENSAVM · ANGET · VZET AVT · SVAEPIS · CENS TOMEN · NEI · CEBNVST · DOLVD · MALLV
IN · EIZEIC VINCTER · ESVF · COMENEI · LAMATIR · PR MEDDIXVD · TOVTAD · PRAESENTID · PERVM · DOLVM
MALLOM · IN · AMIRICATVD · ALLO · FAMELO · IN · EI · SIVOM · PAEIZEIS · EVST · PAEANCENSTO FVST
TOVTICO · ESTVD · PR · SVAE PRAEFVCVS · POD · POST · EXAC BANSAE · FVST · SVAEPIS OP EIZOIS · COM
ATRVD · LIGVD · ACVM · HEREST · AVTI · PRVMEDICATVD MANIMASEPVM · EIZAZVNC EGMAZVM
PAS · EX · AISC EN LIGIS · SCRIFTAS · SET · NE · PHIM · PRVHIPID · MAIS · ZICOLOIS · X · NESIMOIS · SVAE · PIS · CONTRVD
EXEIC · PRVHIPVST · MOLTO · ETANTO · ESTVD · N · ⊕ · IN · SVAEPIS · IONC MEDDIS · MOLTAVM HEREST · LICITVD
...AMIN ... EIS · AETEIS · EITVAS · MOLTAS · MOLTAVM · LICITVD · PR · CENSTVR · BANSAE
...ID NI · I · SVAE ... · FVST NEP · CENSTVR · FVID · NEI · SVAE PR · FVST · IN SVAEPIS · PR · IN · SVAE
...EI Q · D ... IM · NERVM · FVST · IZIC · POST · EIZVC · TR PL · NI · FVID · SVAEPIS
...ST · IZIC AMPRVFID FACVS ESTVD · IDIC · MEDICIM · EIZVC
...ATICIM ... IMVI · NESIMVM
...VM · POD
...MEDICIM

P
A
N

IVSENA
VM DEICIT
REM

E·IN POPLICO·IOVDICIO·NE SEP
Q·NEIVE QVIS MAG·TESTVMONIVM·POPLICE·EI D
NITIARI
DATO NEIVE IS·IN POPLICO·LVVCI PRAETEXTAM·NEI SOLEAS·HABETO·NEIVE QVIS
IQVOMQVE·COMITIA·CONCILIVMVE·HABEBIT·EVM·SVFRAGIVM·FERRE·NEI·SINITO

E·PLEBEIVE·SCITO·FACTVS ERIT·SENATORVE·FECERIT·CESSERITVE·QVO EX·HACE·LEGE
ERIT·OPORTEBITVE·NON·FECERIT·SCIENS·D·M·SEIVE·ADVORSVS·HANCE·LEGEM·FECERIT
VEI·VOLET MAGISTRATVS·EXSIGITO SEI·POSTVLABIT·QVEI·PETET·PR·RECVPERATORES
QVE EVM SEHTA PARIAT·CONDVMNARI·POPVL· FACITOQVE·IOVDICETVR·SEI·CONDEMNATVS
AD·Q·VRB AVT·BONA EIVS·POPLICE·POSSIDEANTVR·FACITO SEI QVIS·MAG·MVLTAM·INROGARE VOLET
PAR NS·FAMILIAS·TAXSAT LICETO·EIQ· OMNIVM·RERVM SIREMPS·LEXS·ESTO· QVA SEI·SEI·IS·HAACE·LEGE

EI·NVNC EST·IS IN·DIEBVS·V PROXSVMEIS·QVIBVS QVEIQVE·EORVM·SCIET·H·L·POPOLVM·PLEBEMVE
DIC · COS · PR · MAG·EQ · CENS · AID · TR·PL·Q·III·VIR·CAP · III·VIR·A·D·A · IOVDEX·EX·H·L·PLEBIVE·SCITO
OSTHAC FACTVS·ERIT EIS·INDIEBVS·V· PROXSVMEIS·QVIBVS QVISQVE·EORVM·MAG·INPERIVMVE·INIERIT·IOVRANTO
DE·CASTORVS·PALAM·LVCI·IN FORVM·VORSVS·ET EIDEM·INDIEBVS V·APVD·Q· IOVRANTO·PER IOVEM·DEOSQVE
EBIT FACTVRVM·NEQVE SESE·ADVORSVM·H·L·FACTVRVM SCIENTEM D·M·NEQVE·SEESE FACTVRVM NEQVE·INTERCESVRVM
EI H·L·NONIOVRAVERIT·IS·MAGISTRATVM·INPERIVMVE·NEI·PETITO·NEIVE·GERITO·NEIVE·HABETO·NEIVE·IN·SENATV
VE QVIS·SINITO·NEIVE·EVM CENSOR·IN SENATVM·LEGITO QVEI·EX·H·L·IOVDICAVERIT·IS FACITO·APVD·Q·VRB
IPVM SIET·QVAESTOR QVE EA NOMINA ACCIPITO ET·EOS·QVEI·EX·H·L·APVD·SED IOVRARINT·FACITO IN·TABOLEIS

AM DEIXERIT·POSTHANCE·LEGEM·ROGATAM·EIS·IN·DIEBVS·X·PROXSVMEIS QVIBVS QVISQVE
OVRANTO·APVD·QVAESTOREM·AD AERARIVM PALAM LVCI·PER·IOVEM·DE VE·PENAT
SE ADVORSVM·HANCE·LEGEM·FACTVRVM ESSENTQVE·SEESE
SE NOIC E·LEEGE

Casanova del. *Cataneo inc.*

1
CVSPIVM·PANSAM
AED·D·R·P·CAMPANVS·ROG

2
M·CERRINIVM
AED·SALINIENSES
ROG·

3
C·IVLIVM·POLYBIVM
IIVIR·MVLIONES·ROG·

4
C·CVSPIVM·PANSAM
AED·MVLIONES·VNIVERSI
AGATHO·VAIO

5
M·HOLCONIVM
PRISCVM·IIVIR·I·D·O·V·F

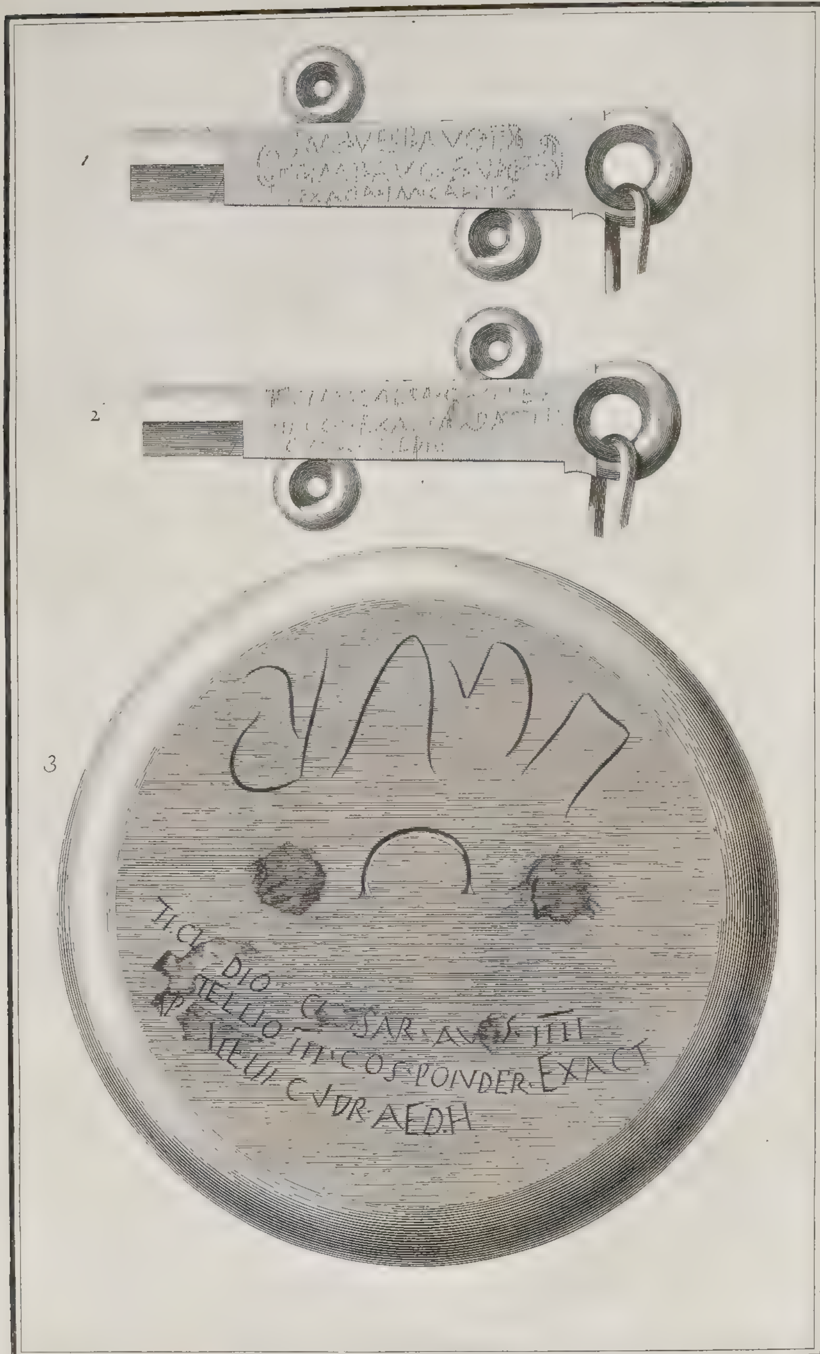
6
M·SAMELLIVM
MODESTVM AED
V·B·O·V·F

7
CN·HELVIVM
SABINVM·AED·ISIACI
VNIVERSI·ROG

Palmi cinque Napoletani

Gio Casanova dis.

Car. Geri inc.

Gen. Casanova del. — Nic. Cesarano inc.

1
LAD · R.R · X
RVFI·PVG·MOLA·I
II·NOVA·SA
ET VENATIO
GLAD
PAR·XX·Q·P
PVG·NONA
ESA
GLAD
VELA
XIIIR

2
PVG·N·V·IIII·III·PR·K·DEC·VENAT

3
DVOBVS·FABIIS FELI

4
N·POPIDI
RVFI·FAM·GLAD·PVG·N·POMPEIS·VENATIONE
EX·A·III·K·MAIAS· ... ET VELA ERVNT
O·PROCVRATOR
FELICITAS

5
SATRIO·LVCRETIO·VALENTI·MVNIFICO
IVS·SIBI·LIBERIS·FELICITER·PRO·VALENTE·EX·RO

6
VALENTIS·FLAMINIS·NERONIS·AVG·F·PERPETVI
D·LVCRETI·VALENTIS·FILI
V·K·APRIL· VENATIO ET VELA ERVNT
P·COLONIA

Palmi Cinque Napoletani

Casanova — Azzerbini

1.

L·CEIUM·SECUNDUM·GAVIUM
DIGNUM · AED · VENERI · ROG·

2.

...ELVIUM·SABINUM AVETTIUM·FIRMUM
AED·IVVENEM·P·R·O·A
AED·O·V·F·D·R·P·O·V·F PIIICRFPI·FACITE
PAQUIUM·D·I·D L·CAECILIUM·CAPELLAM II·VIR·I·D
VENERI·ROG·WF
SECUNDUM·AED
L·CEIUM·SECUNDUM·AED QUEUS FAUIT
FURNACATOR ROG

G. C. G. C.

Palmi Quattro Napoletani.

TREBIVM·ET·GAVIVM·AED
LICINIVM·FAVSTINVM
AED·V·B·O·V·F
M·CERRINIVM·VATIAM·AED·O·V·F·AV
FABIVS·EVPOR·ROG

C·IVLIVM·II·VIR·I·D· SVETTIVM·CVM·EPIDIO
POLIBIVM·DIG·REI·PVBL· II·VIR·I·D·O·F·DIG·NAT
HERENNIVM·ET·VERVM
AED·O·F

TREBIVM·AED
V·R·O
M·CERRINIVM·VATIAM·AED
O·F·DRP

Palmi Otto Napolitani.

G. C. N. F.

RVFVM·AED·O

1.

POSTVMIVM

MODESTVM·QVINQ·O

L·CEIVM·SECVNDVM·IIVIR

VF P·AELIVS

P·PAQVIVM·ET·A·VETTIVM·D·I·D·O·V·F

L·POPIDIVM·SECVNDVM·AED·D·R·P·O·V·F

2

3

IVM·PANSAM

AED·O·V·F

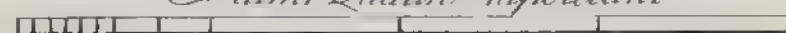
ALBVCIVM

4

VETTIVM·FIRMVM

AED·O·V·F·D·R·P

Palmi Quattro Napoletani

G.C. A.L.

1
ALBVCIVM·AEDIL·MINO SP·RVOTVS·ROG·

2
CVSPIVM·PANSAM
AED·FABIVS·EVPOR·PRINCEPS·LIBERTINORVM

3
POPIDIO·RVFO·INVICTO·MVNERARI
DEFEMORIBVS·COLONARVM·FELICITER

4
CN·HELVIVM
SABINVM·AED·O
IVNIAR·OG

5
PERENNINVS
OCELLAE·NIMPHEROIS
IKARO·VNICO·SAL·

6
M·HOLCONIVM·PRISCVM
C·GAVIVM·RVFVM·IIVIR
PHOEBVS·CVM·EMPTORIBVS
SVIS· ROGAT

7
POSTVMIVM·PROCVLVM
AED·POTHINVS·ROG
PER TVNNVM

Palmi Quattro Napoletani

G. C. A. L.

ADLEGERVN

M CLODIVS·M·F MEN PROCVLVS · A·TE
C IVLIVS C F MEN ALEXANDER · A L
L BENNIVS L F TRO MARITVMVS · A L
CN·LAELIVS CN·F MAE PROBATVS · M
L ACVTIVS TI F SPENDON · M
ALFICIVS·C F MAE· HRMVS · A
CN LVSIENVS· CN F MEN IVSTVS · I
CN LVSIENVS· CN F MEN· PROBVS
HEDIVS·Q F MEN MODESTVS
A CAECILIVS SEX F MAE PROCVLVS
A· CAECILIVS SEX F MAE ASTVS
[illegible]
A CLODIVS· SEX F· MAXIMVS
N FIVRIVS·C F MAE PRISCVS
QVINCILVS·C F MEN FLORVS
RIONVS C F VOL ISIO
AVRELIVS M F MAE· PRISCVS
C POSTVMIVS C F FAL DIANV
C NOVIVS· C·F· FAL

M·NONIVS·	
M·NONIVS·	
M·CAECILIVS·	
Q CAECILIVS·	VESBI
TI·ACVLIVS·	BARBVLA
C·IVLIVS	FAVSTVS
N·CELERIVS·	RVFVS
C·ATILIVS·	PRISCVS
M POPIDIVS·	TERTIVS·
C PETRONIVS	COMINIANVS
M AVDIVS	SATVRNINVS
M·LARONIVS·	SATVRNINVS
M NONIVS·	EPERASTVS·
M REMMIVS·	SVCCESSVS
Q [illegible]	RVFVS
M·NONIVS	STEPHANIO
N·VELLEIVS	LVSIVS
N·BLASIVS·	VENVTVS
L· MARCIVS·	SEVERVS
[illegible]	[illegible]
M TVLLIVS·	ASTVS
M TVLLIVS·	LVSIVS
C CLODIVS·	CELER
L SEXTIVS·	QVIETVS
[illegible]	QVIETVS
L· ANNIVS·	PHILETVS
M NOVIVS	TROPHIMVS
L OCTAVIVS	IVSTVS

P S	
SEX POMPEIVS	
SEX POMPEIVS	ANTHVS
Q MAECIVS	CAMBRIANVS
M·CLODIVS	AMPLIATVS
L COMINIVS	HYACINTHVS
M SITTIVS	PROCVLVS
M SITTIVS	IVSTVS
M CALATORIVS	CRESCENS
P MEMMIVS·	PRIMIGENIVS
C VIBIVS	EPITREPON
M NONIVS	SEVERVS
TI·ACVTIVS	PATERCVLVS
Q·MAECIVS	RVFVS
N· BLAESIVS	ORIENS
M·NONIVS	CARVS
A MINIVS	IANVARIVS
M VINVLLIVS	RROCVLVS
C·ATILIVS	COSTANS
C LICINIVS	VITALIO

	ASO
	SABINVS
	SVCCESSVS
	CELER
C PROCVLEIVS	ALBANVS
C TVRIVS	DILIGENS
C· CLODIVS	SVCCESSVS
SEX·ATELLIVS	COMICVS
L·ALSIVS	VERECVNDVS
C·NOVIVS	PRIMVS
L·QVINTILIVS	TITIDVS
M·LIVIVS SP F·	SABINVS
M·EPIDIVS	RVFVS
M NONIVS	PETORVS
M LIVIVS	CELER
T MINVCIVS	EVARISTVS
M MITTIVS	CELER
M·OFILLIVS	LVSIVS
L MAMMIVS	CILIVS
M CALATORIVS	DIODORVS
M LIVIVS	SATVRNINVS
L AMICIVS	FORTVNATVS
L· FVFICIVS	PRILCVS
C NVMITORIVS	PRIMIGENIVS
A·FVFICIVS	SIE RATV
C·ARRIVS	MAXIMVS

Gio. Batta. Malesci dis

1. 2.

Vin. Segoni inc.

L·
C CALVIS
C OPSIVS
C ORSIVS
MCALATOR
Q· IVNIV
C· IVLIV

IA
OPS
INVS
LO
TVS

Q·
C·IVL
M·NO
M·ACCA
N·CRAN
N·VELLE
L·LVSC

C
IVS
CVS
IVS

C·I
L·M
TI·LV
Q·SA
C·ME
C·VIR
Q·IV

ANVS
ISIO
L·L SPHAERVS
ONIVS C·L·LYGDAMVS
M·NOVIVS·M·L·HERACLA
P·MARIVS·P·L SVCCESSVS
SEX·POMPEIVS·)·L FIDENS
Q·MAECIVS Q·L BASCANIVS
Q· SALLVSTIVS·Q·L·INVENIVS
M·CANINIVS·M·L BOLBIO
L MAMMIVS·L·L FESTVS
M· NONIVS·M·L·TARENTINVS
CN·OCTAVIVS·)·L ONOMASTVS
TI· IVLIVS·TI· L EVTYCHVS
TI· CLAVDIVS· TI·L·EPAPHRA
M· RVFELLIVS·M·L·LIBERALIS
C· NOVIVS· C·L THESMVS
SEX· CAECILIVS·SEX·L· EAVSTVS
C·OPSIVS· C·L AMERIMNVS
L·QVINTILIVS·L·L FIRMVS
L·QVINTILIVS· L·L PELOPS
A·CORNELIVS A·L PRIMIGINIVS
L·MARIVS L·L FILICIO
M·ANTONIVS M·L PRISCVS
C·NOVIVS C·L VERNIO
C·IVLIVS C·L ANEOMACLVS
C·LIVIVS C·L TYLVS
C·ALEICIVS C·L PRIMVS
L·VITELLIVS L·L MYRINVS
L·VENIDIVS L·L CHRONIVS
A·VIBIDIVS A·L HILIARVS
P· BRINNIVS P·L CALVPPVS
M·ANTONIVS M·L CNIDVS
M·LIVIVS M·L IANVARIVS
C·OLIVS C·L ONESIMVS

BIVS
VTYCHVS
VS·TI·L HERMA
GALLICIVS·M·L EROS
TI·IVLIVS·TI·L·NICOMEDES
A·TETTEIVS·)·L AMYCVS
Q·MARIVS·Q·L CRECON
Q·MARIVS·Q·L ECHO
Q·MARIVS·Q·L·SVCCESSVS
M· VOLVSIVS·M·L HERMES
A·TROILVS·A·L·AMIANTVS
Q·IVNIVS·Q·L CERDO
C· IVLIVS· C·L ONESIMVS
TI· CLAVDIVS·TI·L FELIX
Q· NOVIVS·Q·L SVCCESSVS
M·NONIVS·M·L·NEDYMVS
P· STLABORIVS·P·L·PRIMIGENIVS
L· T ILIVS·L·L CLEMENS
P·STLABORIVS·P·L·FORTVNATVS
C· LVSIVS· C·L ZITEMENVS
Q·IVNIVS·Q·L· CHRYSAN
M·PAPIRIVS·M·L DAMA
C·ATILIVS·C·L FELICIO
TI·CLAVDIVS·TI·L PRIMVS
M·NONIVS·M·L FELICIO
L·PACCIVS·L·L PRIMVS
C·LVSIVS·C·L FAVSTILLVS
L·AELIVS L·L CHRESIMVS
P·VALERIVS·)·L CARPVS
P·VALERIVS·P·L·MARTIALIS
C· IVLIVS·C·L FORTVNATVS
Q·NOVIVS· Q·L·LAEVS
Q·TERENTIVS Q·L·AMPLIATVS
L· MAMMIVS·L·L·VRBANVS
P·MARIVS·P·L COMMVNIS
C·PETRONIVS·C·L STEPHANVS
M· MAGIVS· M·L ENNYCHVS

NIVS C·L· DONAX
IIVS · P·L HABER
IVS P·L·CINNAMVS
VS·P·L·TITHASVS
VS·P·L LOPHVS
S·M·L HYLA
A·L·PRIMIGENIVS
A·L LVCRIO
C·L FELICIO
PASINICVS
·L·EVSTATVS
FELIX
M·L· PRIMVS
LELIVS
ESTITVTVS
C·L ACRO
DORVS
VCVNDVS
BINVS
AMVS
M AVS
FIDALIS
L· QVARTIO
S C NYMPHERO
CONIVS·C·L·AMPLIATVS
CASTRICIVS·Q·L·CRESCENS
C· EPIDIVS C·L HELIX
M·ANTONIVS·M·L DAPHNVS
M·CALATORIVS·)·L·FORTVNATVS
C·PETRONIVS·C·L· CELSVS
M·LARCNIVS·)·L·THEONOMVS
C·VIBIVS C·L NICEPHOR
C· VIBIVS C·L FVLIMENVS
C·HORTONIVS C·L·ALBANVS
L·AVIRNIVS·L·L RVMA
C·VOLMENNA·)·L·THALES
M·NONIVS·M·L·IANVARIVS
Q·IVNIVS Q·L MASCVLVS
A·FVEICIVS·A·L LIMEN
Q·IVNIVS Q·L VALENS
L·MAMMIVS·L·L·SYNETVS
M·CALATORIVS·)·L·IANVARIVS
TREB·STATORIVS·TR·L·TERMINALIS
C·NOLEIVS· ·L FELICIO
L· CANINIVS·L·L VIATOR
SEX· POMPEIVS·)·L·MAIOR
M·CALATORIVS·M·L·PIERVS
L· SESTIVS·L·L THALIVS
Q·NOVIVS· Q·L HIMER
C· NOVIVS· C·L TALVS
A·OFILLIVS· A·L·CORISCVS
Q· NOVIVS·Q·L BITHVS
C·OPSIVS·C·L GORGIA
M·CANINIVS·M·L·PRIMIGENIVS
M·LIVIVS· M·L CRESCENS
M·NONIVS·M·L CELER
L· FVFICIVS·L·L FORTVNATVS
C· POMPEIVS·C·L· LIBANVS
M·CELERIVS·M·L· LIBERALIS
TI·IVLIVS·TI·L· HERACLA
L·VELLEIVS·L·L CRETICVS
C·LVSIVS C·L APELLES
C·LVCCIVS· C·L FELICIO
C·CASTRICIVS·C·L·HERMES
C CALVISIVS C·L HERMES
C CALVISIVS C·L· ACATANCIVS

Gio Batta Malesci dis · Palmi due · Dom Casanova inc

Q· CALCILIVS· Q· L· SABINVS
M· SITTIVS· M· L· AMICVS
C· IVLIVS· C· L· SYMPHORVS
Q· AELIVS· Q· L· SOTER
A· FADIVS A· L· ADIECTVS
L· CANINIVS· L· L· CINNAMVS
L· CANINIVS· Ɔ· L· NICIA
Q· NOVIVS· Q· L· AMETHYSTVS
Q· NOVIVS· Q· L· SPERATVS
P· PETRONIVS· P· L· HERMES
P· PETRONIVS· P· L· PRISCVS
C· MESSENIVS· Ɔ· L· FELICIO
Q· LOLLIVS· Q· L· DIGNVS
M· REMMIVS· M· L· NICATOR
A· TETTEIVS· A· L· MNESTER
CN· CORNELIVS· CN· L· FELICIO
L· MAMMIVS· L· L· EVHODVS
C· VIBIVS· Ɔ· L· ASCANIVS
Q· IVNIVS· Q· L· CRESCENS
M· REMMIVS· M· L· FELICIO
A· TETTEIVS· A· L· LONGINVS
L· MAMMIVS· L· L· REPLVS
C· MESSENIVS· C· L· LOLOGVS
C· MESSENIVS· C· L· METVS
IVS· ... IMVS
VMENVS

M· VOLVSIVS M· L· FAVSTVS
M· NONIVS M· L· ANTHVS
Q· GRANIVS Q· L· CEILI
M· NONIVS M· L· CHRONIVS

VENERIA
M· SITTIVS· M· L· BERYLI
CN· NASSIVS· CN· L· PHILE
Q· LOLLIVS· Q· L· LOGISM
Q· LOLLIVS· Q· L· DYMA
C· NVMITORIVS· C· L· EVB
M· BVRRIVS· M· L· EVPHE
Q· IVNIVS· Q· L· MICC
P· IVRIVS· P· L· THESA
L· ATINIVS· L· L· CRIN
SEX· ATELLIVS· SEX· L· MER
C· VOLASENNA· C· L· HER
M· LIVIVS M· L· ALCIN
M· VIPSANIVS· M· L· AP
P· BRINNIVS· P· L·
C· IVLIVS· Ɔ· L· TRO
C· VOLASENNA· Ɔ· L· V
M· TREBIVS M· L· EV
IS· M· L· D
CON

D· LVCILIVS· D· L· ABASCANTVS
P· BRINNIVS P· L· ROMANVS
C· NOLLIVS C· L· ATHICIVS
L· MAMMIVS· L· L· THIASVS
L· MAESONIVS· Ɔ· L· HOSPITALIS
L· VENVLEIVS· L· L· PHOEBVS
M· CALATORIVS· Ɔ· L· SALVIVS
TEIVS· A· L· HEGEMON
VS· L· L· PRIMIGENIVS
FELIX

IIRI
PVRIVS
A· NONIVS
FVFICIVS·
L· LICINIVS·
C· VIBIVS C· L· ATIME
C· VIBIVS· C· L· ANEN
M· NONIVS· M· L· PYRR
A· TETTEIVS· A· L· HESYCH
CN· CORNELIVS· CN· L· AVC
M· VINICIVS· M· L· LVCIFE
C· TITEAVIVS· C· L· SVCCESSV

ONIVS Ɔ· L· FRVCTVS
NONIVS· Q· L· FAVSTILIVS
ONTIVS· L· L· PRIMIGENIVS
FICIVS· C· L· VALENS
FICIVS· C· L· PRIMIGENIVS
IS· C· L· FELIX
L· HERMES
L· L· GAIAES
FVME

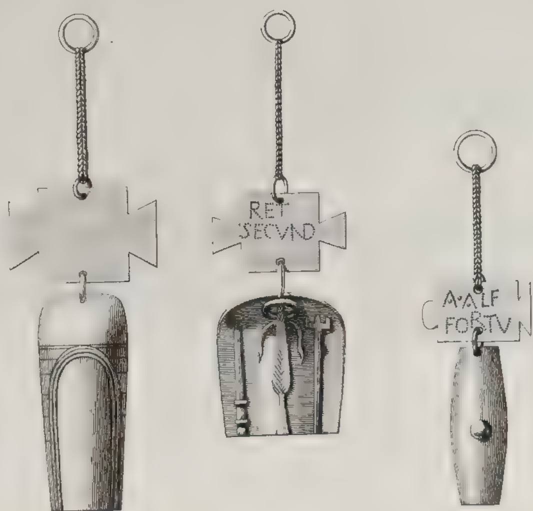
THVS
MARICANVS
L· THALIVS
L· RESTITVTVS
CLVS· P· L· IVCVNDVS
NICVS· L· L· RESTITVTVS
M· NONIVS M· L· GENIMIS
M· CALATORIVS· M· L· MENOPHILVS
L· QVINTILIVS· Ɔ· L· CHIVS
Q· SATRIVS Q· L· CAMPANVS
TI· ACVTIVS· TI· L· ADAVCTVS
C· CALVISIVS C· L· ONESIMVS
A· CASTRICIVS· A· L· FELICI
P· MARIVS· P· L· NEDYMV
P· MESSENIVS· P· L·
A· VITELLIVS
VS
MVS
PRIMIGENIVS
C· L· GENIALIS
C· L· REGILLVS
IVS· C· L· INGENVVS
VIBIVS· Ɔ· L· NYMPHICVS
Q· IVNIVS· Q· L· EPAPHRODITVS
T· QVINCTIVS· T· L· ASBESTVS
M· VOLVSIVS· M· L· ASTIVS
A· VIBIDIVS· A· L· GNORIMVS
M· VOLVSIVS· M· L· BOETHVS
L· APPVLEIVS· L· L· HYACINTHVS
L· AQVILLIVS· Ɔ· L· DELPHVS
C· CAESETIVS· Ɔ· L· ANDRONICV
IVS· M· L· TERTIVS

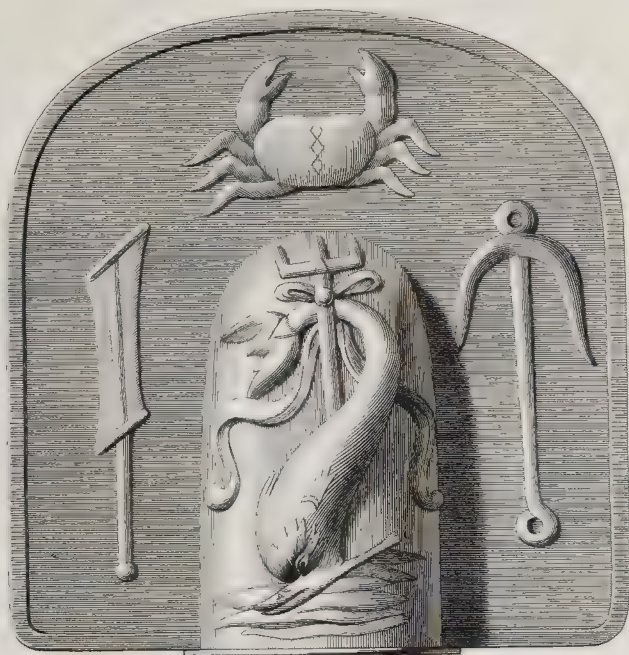
Q· SERVI
M· NONIVS· M
L· PASSIENIVS· Ɔ· L· ADIECTVS
C· VIBIVS· Ɔ· L· FELICIO
M· VOLVSIVS· Ɔ· L· THELYS
Q· IVNIVS· Q· L· ANOPTES
SEX· ATELLIVS· Ɔ· L· FELIX
C· NOVIVS· C· L· SVCCESSVS
L· NVMISIVS· P· L· RESTITVTVS
P· BRINNIVS· P· L· CANO
A· OFILIVS· A· L· AMARANTVS
Q· IVNIVS· Q· L· LOGVS
Q· IVNIVS· Q· L· FORTVNATVS
L· NVMISIVS· L· L· CELADVS
L· NVMISIVS· L· L·
RESTI

C· IV
C· CRITONIVS
C· BLOSSIVS C· L· COMMVNIS
M· VOLVSIVS M· L· SABINVS
A· EVFICIVS· A· L· SVAVIS
A· FVRIVS· A· L· NICEPHOR
M· VOLVSIVS M· L· SVCCESSVS
C· RATVS· C· L· ASFIVS
Q· MAECIVS· Q· L· TVTVS
Q· MARIVS· Q· L· RHETVS
C· CLODIVS C· L· FELI
TI· C
TAES

VSTVS
EVPHEMVS
CLAVDIVS HYMENAEVS
C· IVLIVS ATIMETVS
L· CEVIVS TERTIVS
PTVS

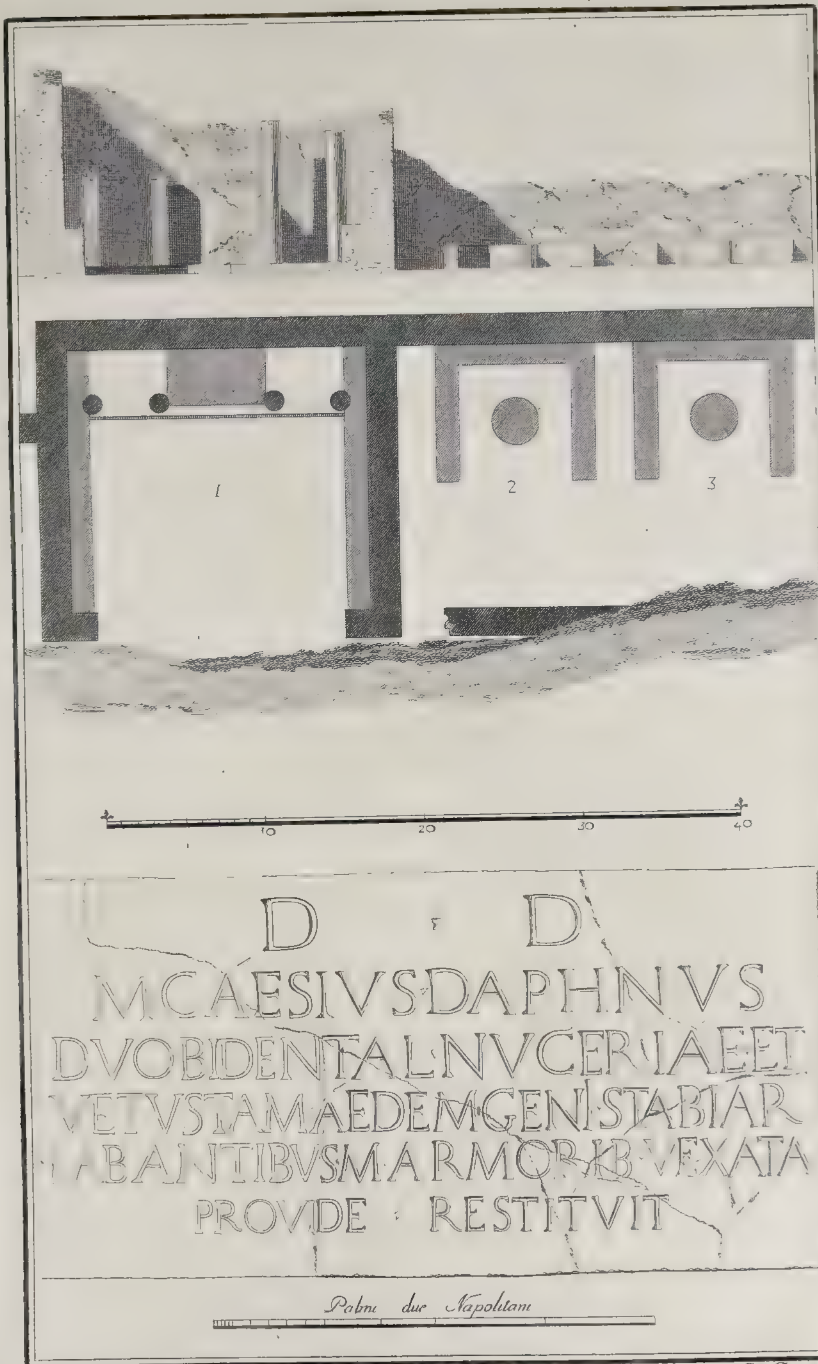
Gio. Batta Malaci dis. — Palmi due — Dom. Casanova inc.

Casanova deli. Cesarano Scul.

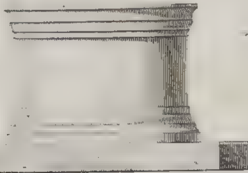

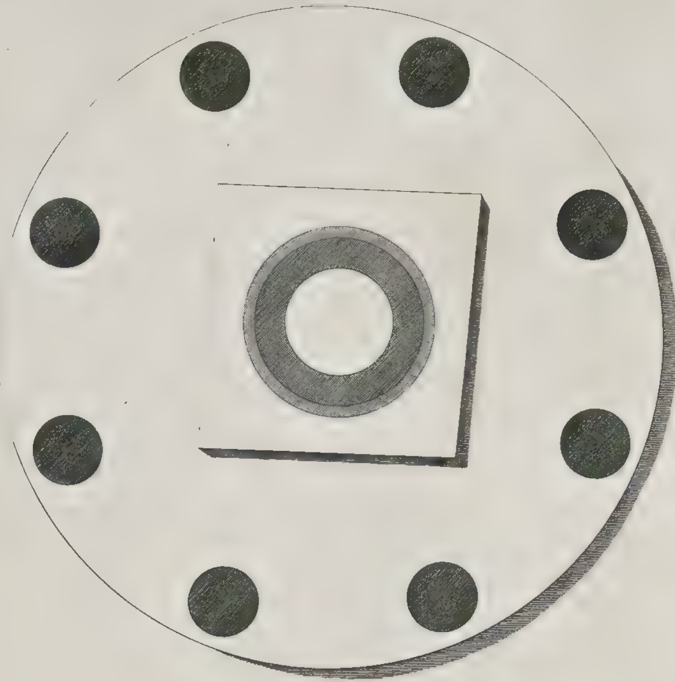

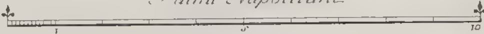
Pietro la Vega dis

Car. Gea sc.

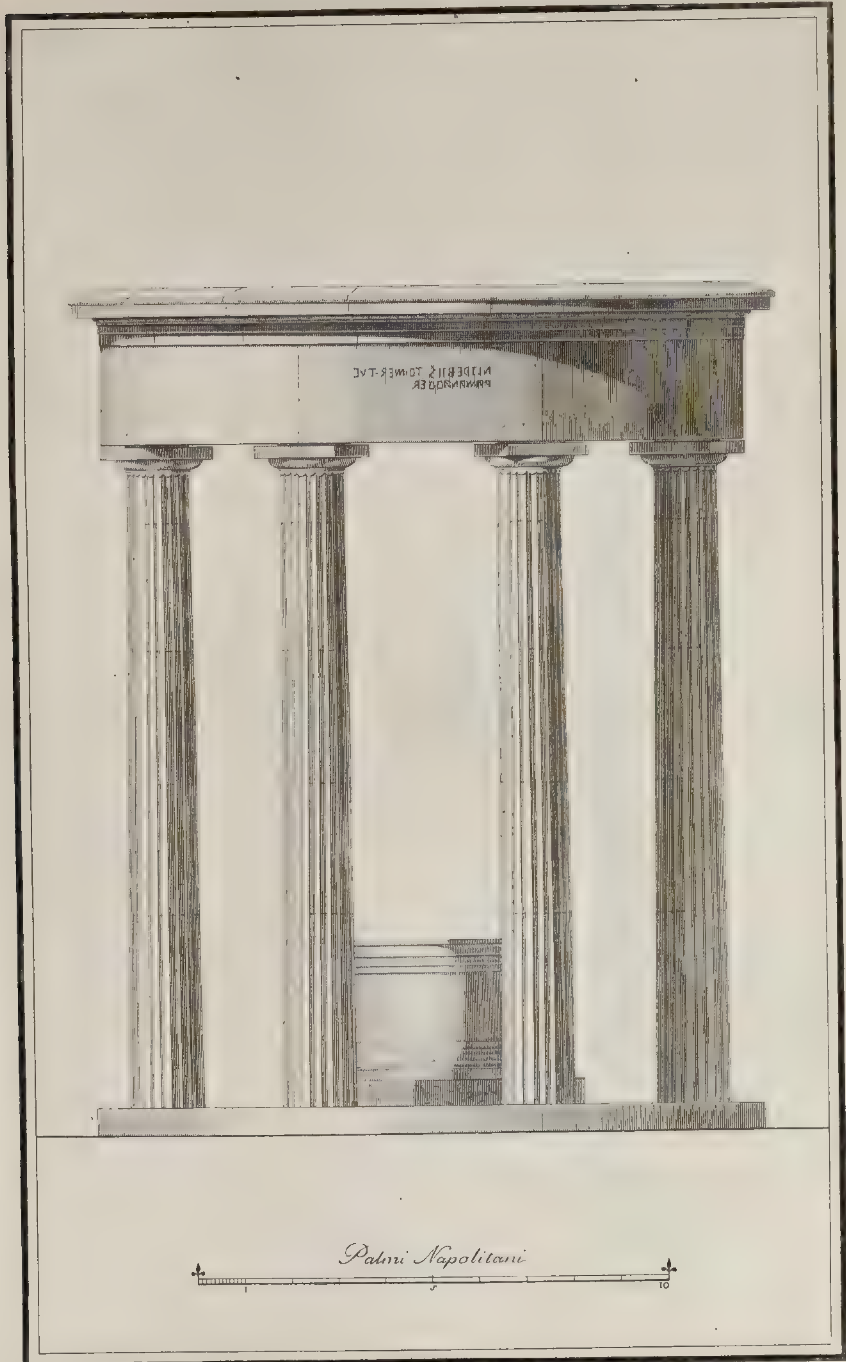
NI TREBIIS · TR · MED · TUV
AAMANAFFED

P. la Vega G. Casanova

P. la Vega

G. Casanova

